

Teologinen tiedekunta
HELSINGIN YLIOPISTO

*Oman elämänsä toimija. Keskeisten inhimillisten
toimintamahdollisuuksien kääntyminen sosiaalityön työmuodoiksi
vanhuksille ja vammaisille henkilöille suunnatuissa palveluissa*

Marja-Riitta Ojala

Lisensiaatintutkimus

Tiedekunta – Fakultet – Faculty Teologinen tiedekunta		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree Programme Sosiaalietiikka
Opintosuunta – Studieriktning – Study Track Systemaattinen teologia		
Tekijä – Författare – Author Marja-Riitta Ojala		
Työn nimi – Arbetets titel – Title Oman elämänsä toimija. Keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien kääntyminen sosiaalityön työmuodoiksi vanhuksille ja vammaisille henkilöille suunnatuissa palveluissa		
Työn laji – Arbetets art – Level Lisensiaatintutkimus	Aika – Datum – Month and year 09 2020	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 240
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Tutkielmassani tarkastellaan, kuinka Martha Nussbaumin toimintamahdollisuuksien teoria voidaan kääntää sosiaalityön muodoiksi. Tutkimuksessani selvitetään sitä miten sosiaalityöstä voisi tehdä vaikuttavampaa vanhusten ja vammaisten henkilöiden kohdalla sekä miten pirstaleista sosiaalihuollon palvelujärjestelmää, eli eri organisaatioihin jakautuneita toimintoja voitaisiin kehittää eettisesti kestäväksi toiminnaksi.</p> <p>Tutkimuksessani selvitetään vanhusten hoidon laadun takaamiseksi ja turvaamiseksi ehdotettuja toimia analysoimalla STM:n sosiaalipoliittista asiakirjaa eli <i>Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi</i> (2013) ja STM:n yleisen strategian kohdalla analyysini koskee vuonna 2011 julkaistua STM:n kokonaisvaltaista strategiaa <i>Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020. Sosiaali- ja terveyspolitiikan strategia</i> (2011). Tutkimuksessani selvitetään vammaisten henkilöiden kohdalla, miten <i>Suomen vammaispoliittinen ohjelma</i> (VAMPO), joka on suomalainen sovellus YK:n Vammaisyleissopimuksesta ja vammaisia koskeva lainsäädäntö huomioivat Nussbaumin kymmenen keskeistä inhimillistä toimintamahdollisuutta.</p> <p>Tutkimuksestani selviää, että sosiaalityössä on tärkeä tunnistaa asiakkaan intressit, sillä se mahdollistaa sosiaalityön idean ja tavoitteen saavuttamisen eli asiakkaan voimaantumisen. Voimaantumisen onnistumiseksi ja olosuhteiden mahdollistamiseksi sosiaalityöntekijän on tunnistettava vanhuksen tai vammaisen henkilön intressit ja toimia niitä edistääkseen. Onnistuminen tarvitsee ympärilleen sitä tukevan ympäristön, joten ulkoisilla olosuhteilla, toteutetulla ja mahdollistavalla sosiaalipolitiikalla, positiivisella asenneilmapiirillä, riittäväillä resursseilla ja yhteiskunnan institutionaalisten rakenteiden tuella ja avulla tämä toimintamahdollisuusteoriaorientoituneen sosiaalityön mahdollistaminen onnistuu, unohtamatta sosiaalityöntekijän eli auttajan omaa työmotivaatiota ja oikeaa halua auttaa.</p> <p>Tutkielmassani käytetty teoria on toimintamahdollisuuksien teoria, joka on teoreettinen viitekehys, joka sisältää kaksi normatiivista väitettä, että ensiksi moraalisesti tärkeintä on vapaus saavuttaa hyvinvointia ja toiseksi vapaus saavuttaa hyvinvointi ymmärretään ihmisten toimintamahdollisuuksina, eli ihmisten todellisina mahdollisuuksina olla olemassa ja tehdä arvostamia asioita. Nussbaumin lista <i>keskeisistä inhimillisistä toimintamahdollisuuksista</i> on kymmenosainen ja Nussbaum on valinnut listalle ne toimintamahdollisuudet, jotka ovat hänen mukaansa niin perustavanlaatuisia, ettei elämä ilman niiden toteutumista (tiettyyn kynnystasoon saakka) täytä ihmisarvoisen tai oikeudenmukaisen elämän kriteerejä. Nussbaumin mukaan keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet ovat oikeudenmukaisen hyvinvoinnin tärkeimmät tekijät. Keskeistä toimintamahdollisuuksien teorian käyttämisessä sosiaalipalveluiden arvioimisessa on arvioida sitä perustaa kuinka kyvykkäitä ihmiset ovat elämään arvostamaansa elämää.</p> <p>Ihmisen toimintamahdollisuuksien määrää voidaan arvioida ja tarkastella sekä objektiivisesti että subjektiivisesti. Objektiivisesti voidaan pyrkiä määrittelemään toimijan tosiasialisten kykyjen ja toimintamahdollisuuksien määrä. Subjektiivinen arviointi pohjautuu toimijan omaan henkilökohtaiseen näkemykseen kyvystään ja toimintamahdollisuuksistaan, joita hän uskoo itsellään joko perusteellusti tai perusteettomasti olevan.</p> <p>Nussbaumille kynnystason käsite on se tarkoituksenmukaisen minimikynnyksen taso, jonka yläpuolella säilymistä suojaava oikeudenmukainen perustuslaki. Nussbaumin kynnystason käsite keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien kohdalla osoittaa, että jos yksilöt eivät pääse kynnystason yläpuolelle joissakin toimintamahdollisuuksissa niin se on indikaattori siitä, että yhteiskunta on epäonnistunut tehtävässään, eli epäonnistunut turvaamaan oikeudenmukaisuus.</p> <p>Toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä vanhusten kohdalla tarvittaisiin paradigman muutosta, jossa ikäänäkemys olisi sellainen, jossa vanhuus nähtäisiin heterogeenisenä ilmiönä. Toimintamahdollisuuksien teoria tarjoaa perustan, jossa huomioidaan niin fyysiset iän tuomat muutokset kuin myös sosiaalinen ympäristö. Ottamalla monipuolisesti huomioon sekä iän tuomat fyysiset ja psyykkiset muutokset kuin myös sosiaalinen ympäristö, voidaan kiinnittää kokonaisvaltaisemmin huomiota myös siihen mitä vanhukset itse arvostavat terveellisessä ikääntymisessä.</p> <p>Vammaisten henkilöiden kohdalla toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä vammaisuus nähdään sellaisena, että se vaikuttaa yksilön toimintamahdollisuuksiin ja yksilön täyteen osallistuvuuteen yhteiskunnassa.</p> <p>Tutkimuksessani nostetaan esiin yksi toimintamahdollisuus ja yksi oikeus, jotka ovat muita tärkeämpiä vammaisten henkilöiden ja vanhusten kohdalla ja ne olivat terveys ja itsemääräämisoikeus.</p> <p>Kaikki toimintamahdollisuudet tulisi ottaa tasapuolisesti huomioon eri strategioissa, ohjelmissa ja laatusuosituksissa, sillä jotta ne olisivat nussbaumilaisittain hyväksyttäviä, niin puuttuvat toimintamahdollisuudet tulisi kirjoittaa sosiaalipoliittisiin asiakirjoihin eksplisiittisesti, sillä jos ne jätetään kirjoittamatta tai oletetaan niiden kuuluvan implisiittisesti asiakirjoihin, niin oletetaan ihmisten olevan täysin toimintakykyisiä tai ottavan vastuuta omista toimintamahdollisuuksistaan.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Toimintamahdollisuuksien teoria, toimijuus, Martha Nussbaum, oikeudenmukaisuus, itsemääräämisoikeus, vammaisuus, vanhuus, ikääntymispolitiikka		
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Helsingin yliopiston kirjasto, keskustakampuksen kirjasto, teologia		
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information		

Sisällysluettelo

1. Johdanto	2
2. Toimintamahdollisuuksien teoria	15
2.1 Amartya Senin ja Martha Nussbaumin toimintamahdollisuuksien teorian ..	16
2.2 Nussbaumin teorian aristoteelinen – ja kantilainen pohjavire	22
2.3 Toimijuus, preferenssi ja intressi toimintamahdollisuuksien teoriassa	26
2.4 Martha Nussbaumin poliittinen liberalismi	32
2.5 Poliittinen liberalismi - yleiskatsaus ja avainkäsitteitä	35
2.6 Keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet Nussbaumin mukaan	39
2.7 Toimintamahdollisuudet	49
3. Suomalainen sosiaaliturvajärjestelmä: hyvinvointivaltio- ja sosiaalipoliittiset mallit	55
3.1 Hyvinvointivaltiomallit, hyvinvointivaltioluokat ja sosiaalipoliittiset mallit	55
3.2 Universalismi ja eriytymiskehitys	63
3.3 Sosiaalityön historia ja tulevaisuudennäkymät sekä ev.lut. kirkon rooli	69
3.4 Sosiaalityön työmuodot, asiakassuhteet ja sosiaalityöntekijän asiantuntijuus	82
3.5 Sosiaalialan eettiset ohjeet	90
3.6 Vanhus- tai ikääntymispolitiikka	97
3.7 Vammaispolitiikka	106
4. STM:n keskeisten asiakirjojen analyysi toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä	117
4.1 VAMPO ja keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet. Kriittinen tarkastelu	117
4.2 Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi palvelujen parantamiseksi ja keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet. Kriittinen tarkastelu	139
4.3 Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020. Sosiaali- ja terveystieteiden strategia ja keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet. Kriittinen tarkastelu	151
5. Toimintamahdollisuuksien teoria ja subjektit: vanhukset ja vammaiset henkilöt toimintamahdollisuuksien teoriassa	163
5.1 Toimintamahdollisuuksien teoria ja vanhukset -käsitteistä ja asenteista ..	164
5.2 Toimintamahdollisuuksien teoria ja vammaiset: objekteista subjekteiksi ..	169
5.3 YK:n Vammaisyleissopimus	178
5.4 Terveystieteiden merkitys	183
5.5 Itsemääräämisoikeuden merkitys	189
6. Johtopäätökset	197
Taulukot ja kuvat	225
Lähde- ja kirjallisuusluettelo	225
Lähteet ja kirjallisuus sekä niistä käytetyt lyhenteet	225
Lähteet	226
Apuneuvot	227
Kirjallisuus	227
Julkaisut vailla henkilötietoa	236

1. Johdanto

Tutkimuksen tehtävä, aineisto ja rakenne

Ihmiset ympäri maailman yrittävät kovasti tavoitella sellaisia olosuhteita, joissa voi elää inhimillisesti katsoen mahdollisimman hyvää ja ihmisarvoista elämää. Eri maiden päätöksenteossa keskitytään ainoastaan taloudelliseen kasvuun, kun samaan aikaan kansalaiset haluavat jotain muuta. Kansalaiset haluavat mahdollisuuden elää merkityksellistä elämää.¹

Avun tarpeessa olevien henkilöiden ongelmiin yritetään vastata sosiaalityön avulla. Sosiaalityön keskeinen haaste on kehittää paradigmoja, jotka voisivat vastata ihmisten tarpeisiin muuttuvissa olosuhteissa. Hyvinvointia koskevaa ajattelutapaa muuttamalla pyritään näkemään asiat uudella tavalla. Tavoitteena on, että toisin näkeminen mahdollistaa vaikuttavamman ja asiakkaan kannalta paremman toiminnan.

Viime vuosien sosiaalipolitiikassa on pyritty kohti asiakaslähtöisyyttä, on korostettu ihmisten autonomiaa ja pyritty vahvistamaan toimijuutta.² Sosiaalipolitiikan yleinen tavoite on olla ennakoivaa³ ja turvata kansalaisten välttämätön toimeentulo, huolenpito ja hyvinvointi.⁴ Toimijuus on niin keskeinen osa inhimillisten hyvien saavuttamista ja toteuttamista ja ihmisarvoista elämää, että tarkastelemalla, kuinka sosiaalipolitiikka pyrkii takaamaan ihmisen toimijuuden ehdot, voidaan arvioida, kuinka hyvin se turvaa ihmisarvoisen elämän. Yhteiskunnassa on toimintakyvyltään heikkoja ihmisryhmiä, joiden mahdollisuudet huolehtia itse hyvän elämän toteutumisesta ovat huonommat kuin muiden. Tämän vuoksi erityisesti tällaisten ihmisten asema paljastaa, kuinka hyvin lainsäädäntö todellisuudessa turvaa ihmisarvoisen elämän ehdot. Tutkimalla niiden ryhmien asemaa politiikkaohjelmissa, jotka muita todennäköisemmin tarvitsevat yhteiskunnan tukea voidaan luonnostella yhteiskunnan näkemys tällaisten ihmisten asemasta. Koska yhteiskunnassa korostetaan kansalaisten aktiivista osuutta, on mielekästä tutkia, kuinka näiden ryhmien toimijuus nähdään, kuinka sitä on tarkoitus tukea ja kuinka sen ajatellaan toteutuvan. Tunnetuin toimijuuden toteutumisen ehtoja tarkasteleva teoria on Nussbaumin esittämä toimintamahdollisuuksien teoria.

¹ Nussbaum 2009b, 211.

² SHL 2014, 1 §; SKS2020 2011, 4.

³ SKS2020 2011, 17.

⁴ SS 2006, 4.

Toimijuuden korostamista tarvitaan, jotta suomalainen sosiaalityö selviäisi tilanteesta, jossa haasteena ovat toisaalta vähenevät resurssit ja toisaalta kasvavat asiakasmäärät. Vaikka lainsäädännössä pyritään jo nyt vahvistamaan ihmisten toimijuutta tukemalla toimintakykyä ja toimijuutta, lainsäädännössä ei kuitenkaan ole selvennetty, millaisin keinoin ihmisten toimijuutta voidaan tukea tai lisätä. Suomalaisen sosiaalityön tavoite ja sosiaalihuollon perustarkoituksena on ainakin teoriassa ja virallisissa määritelmissä kuten lakiteksteissä, nähty ihmisten toimintakykyjen ja toimintamahdollisuuksien ylläpitäminen sekä kohentaminen.⁵

Tutkin tässä lisensiaatintutkielmassa, kuinka yhdysvaltalaisen moraali- ja poliittisen filosofin Martha Nussbaumin (1947–) toimintamahdollisuuksien teoria (the capabilities approach) voidaan kääntää sosiaalityön muodoiksi.

Tutkimuksessani selvitän sitä miten sosiaalityöstä voisi tehdä vaikuttavampaa erilaisten asiakasryhmien⁶ kannalta ja miten pirstaleista⁷ sosiaalihuollon palvelujärjestelmää, eli eri organisaatioihin jakautuneita toimintoja voitaisiin kehittää eettisesti kestäväksi toiminnaksi. Jotta toimintamahdollisuudet voidaan selvittää, täytyisi eettisesti kestävässä toiminnassa ottaa huomioon ihmisen resurssit ja intressit. Eettisesti kestäväällä toiminnalla tarkoitan toimintaa, jonka tavoitteissa ja toteuttamistavoissa otetaan huomioon toisen ihmisen ihmisarvo ja inhimillisten hyvien toteuttamismahdollisuuksien toteutuminen todellisina toimintamahdollisuuksina.

Selviytymiseensä apua tai tukea tarvitsevien ihmisten asemaa voidaan karkeasti ottaen tarkastella joko kiinnittämällä huomiota tarpeisiin tai oikeuksiin. Kun sosiaalipolitiikan lähtökohdaksi otetaan tarpeet, sosiaalipolitiikka

⁵LIVTTISIST 2012, 1. luku, 1 §: ”Lain tarkoituksena on: 1) tukea ikääntyneen väestön hyvinvointia, terveyttä, toimintakykyä ja itsenäistä suoriutumista”; SHL 2014, 3. luku, 11 §: ”Tuen tarpeet. Sosiaalipalveluja on järjestettävä: 9) muuhun fyysiseen, psyykkiseen, sosiaaliseen tai kognitiiviseen toimintakykyyn liittyvään tuen tarpeeseen”.

⁶ETENE 2009, 10. Käytän termiä asiakkaat. Sosiaalihuollossa käytetään termiä asiakas ja terveydenhuollossa termiä potilas. Potilas -termi sisältää oletuksen huolenpidon ja hoivan tarpeesta. Sairastunut ihminen on potilas. Sosiaalihuollon palveluissa ja kuntoutuksessa käytetään asiakas -termiä, joka korostaa asiakkaan toimijuutta, toimijoiden tasa-arvoa ja asiakkaan päätösvaltaa. Terveydenhuollon painopiste on terveydessä ja sairaudessa, sosiaalihuollon painopiste on hyvinvoinnissa.

⁷Bauman 1996, 21, 23. Pirstaloituminen ja arvojen moninaisuus kuuluvat tähän postmoderniin aikakauteen. Postmodernille aikakaudelle on tyypillistä asioiden pirstaloituminen, eli että asiat muuttuvat ja huomiota keskitetään samanaikaisesti kaikkialle niin, että mitään ei tarkastella liian pitkään tai tarkasti. Baumanin mukaan postmodernin mielentila edustaa ”voittoa siitä modernista yhteiskunnasta, jota sen oli tarkoitus parantaa avaamalla kaihtelematta tuon yhteiskunnan silmät sen omille mahdollisuuksille”; Hallamaa 1999, 142. Hallamaan mukaan postmoderni aika tarkoittaa valistuksen ihanteiden kuolemaa, eettistä pluralismia ja arvojen muuttumista mielivaltaisiksi. Hallamaa vertaa arvovalintoja valintamyymälän tuotteisiin, jossa jokainen voi valita haluamansa. Yhteiset päämäärät ovat kadonneet ja yhteisten arvojen tilalle ovat tulleet henkilökohtaisten arvot ja päämäärät.

muotoillaan yhteiskunnan velvollisuuksiksi vastata näihin tarpeisiin. Tarpeet on kuitenkin ensin voitava määritellä ja asettaa tärkeysjärjestykseen, mikä ei ole yksinkertainen tehtävä. Tarvelähtöisessä sosiaalipolitiikassa kysytään, voidaanko tarpeista puhua objektiivisesti niin, että todella tarpeessa olevat voidaan erottaa niistä, jotka eivät tarvitse erityistä tukea. Toinen tärkeä kysymys on, kuinka pitkälle valtio on velvollinen täyttämään erilaisia tarpeita, tulisiko jokaisella kansalaisella olla *oikeus* tarpeiden tyydytykseen ja tulisiko yhteisön *täyttää* nuo tarpeet.⁸

Toimintamahdollisuuksien ottaminen lähtökohdaksi on perusteltua myös siksi, että niiden toteutumisen arvioiminen on helpompaa kuin tarpeiden tyydyttämisen mittaaminen. Erityisen hyödyllinen apuväline ovat Nussbaumin määrittelemät kymmenen keskeistä inhimillistä toimintamahdollisuutta. Hänen mukaansa elämää, jossa ihminen ei saavuta näiden toimintamahdollisuuksien minimitasoa, voidaan pitää epäinhimillisenä ja ihmisarvoa alentavana.⁹

Yhteiskunnassa on monia ihmisryhmiä, joiden kyky huolehtia hyvinvoinnistaan on muita huonompi. Usein juuri nämä ryhmät ovat erilaisten sosiaalipoliittisten toimien kohteena.¹⁰ Rajaani tutkimukseni koskemaan asiakkaita erityisesti vanhusten¹¹ ja vammaisten henkilöiden¹² asemaa. Toimintamahdollisuuksia tutkinut intialainen taloustieteilijä ja nobelisti Amartya Sen (1933-) on kiinnittänyt huomiota siihen, että globaalin köyhyyden yhtenä taustatekijänä on vammaisuus. Senin mukaan sen merkitystä kuitenkin aliarvioidaan lähes systemaattisesti. Myös Nussbaum on kehittänyt toimintamahdollisuuksien teoriaa erityisesti vajaakuntoisten, vammaisten ja vanhusten kannalta. Nussbaumin mukaan yhteiskunnan oikeudenmukaisuutta

⁸ Nussbaum 2006, 275; Blakemore & Griggs 2007, 26–27. Kursivointi Blakemore & Griggsin.

⁹ Nussbaum 2006, 275–276, 281.

¹⁰ Esimerkiksi lapset, nuoret ja heidän perheet ja päihde- tai mielenterveysongelmista kärsivät.

¹¹ Helander 2006, 17–18; Laatusuositus 2013, 10; LIVTTISIST 2012, 3 §. Käytän tässä tutkimuksessa termiä vanhus yli 65-vuotiaista, koska termejä on niin monia ja ne ovat rinnakkaiskäytössä: iäkäs, eläkeläinen, ikäihminen, seniori, ikääntyvä, ikääntynyt ja niin edelleen. Vanhus -termi Niin sanotussa vanhuspalvelulain 3 §:ssä ja lähdemateriaalina käyttämässäni STM:n *Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi* ikääntyneellä väestöllä tarkoitetaan vanhuuseläkkeeseen oikeuttavassa iässä olevaa väestöä eli tällä hetkellä 63+ vuotiaita. Vanhuuseläkkeen ikärajaan vaikuttaa syntymävuosi. Iäkkäällä henkilöllä tarkoitetaan henkilöä, jonka fyysinen, kognitiivinen, psyykinen tai sosiaalinen toimintakyky on heikentynyt korkean iän myötä alkaneiden, lisääntyneiden tai pahentuneiden sairauksien tai vammojen vuoksi taikka korkeaan ikään liittyvän rappeutumisen johdosta.

¹² Käytän termiä ”vammat henkilöt”, koska *Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista*, määrittää sen 2 §:ssä ”Vammaisella henkilöllä tarkoitetaan tässä laissa henkilöä, jolla vamman tai sairauden johdosta on pitkäaikaisesti erityisiä vaikeuksia suoriutua tavanomaisista elämän toiminnoista.” <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1987/19870380>>. Viitattu 15.10.2015. Myöskin VAMPO 2010, 33, 70. VAMPO:ssa käytetään rinnakkain termejä ”vammainen henkilö” tai ”vammainen ihminen”.

tulisi arvioida sen perusteella, kuinka taataan heikompaan asemaan joutuneiden muiden kanssa tasa-arvoiset toimintamahdollisuudet.¹³

Nussbaumin mukaan perinteisiä liberaaleja yhteiskuntasopimusteorioita on laajennettava niin, että voidaan aidosti puhua globaalista oikeudenmukaisuuskäsityksestä. Toinen suunta, joka näissä teorioissa on hänen mukaansa puutteellinen, on perinteisesti yhteiskunnan laitamille sysättyjen ihmisryhmien näkökulman laiminlyöminen. Laajentamistarve koskee erityisesti vanhuksia ja pysyvästi tai tilapäisesti vammaisia henkilöitä. Erilaiset vähemmistöt, kuten uskonnolliset –, etniset – ja rotuvähemmistöt, naiset, köyhät ja yhteiskunnan huono-osaisimmat on Nussbaumin mukaan jo aiemmin huomioitu yleismaailmallisissa ja kansainvälisen oikeudenmukaisuustarkasteluissa.¹⁴

Nussbaum esitteli toimintamahdollisuuksien teorian ensimmäisen version kirjassaan *Women and Human Development* (2000). Nussbaum keskittyi ensimmäisessä versiossaan teorian metodiin ja merkitykseen sekä tarkasteli yksityiskohtaisesti teorian suhdetta uskontoon ja perheeseen. Nussbaum jatkoi teoriasa kehittelyä ja sen kokonaisuusityksenä voidaan pitää kirjaa *Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership* (2006), jossa hän esittää teoriasa kriittisesti ja rakentavasti suhteessa eri yhteiskuntasopimuksiin ja rakentaa ”reflektiivistä tasapainoa” teorian vertaamisessa muihin teorioihin. Nussbaum väittää, että toimintamahdollisuuksien teoria pystyy vastaamaan kaikkia muita teorioita paremmin kolmeen oikeudenmukaisuuden ”raja-alueisiin” (frontiers), jotka ovat vammaisuus, kansalaisuus ja muut lajit (ei-inhimilliset eläimet). Sen teki teorian tunnetuksi jo parikymmentä vuotta ennen Nussbaumia hyvinvointitaloustieteessä alkaen 1980-luvulla. Senin oman teorian kehittäminen alkoi vuonna 1979 Tanner Lectures -luentosarjassa Stanfordin yliopistossa ja molemmat ovat sittemmin kehittäneet teoriaa toisaalta itsenäisesti ja toisaalta yhdessä. Nussbaumin oma versio teoriasta syntyi alun perin Senin ja Nussbaumin yhteistyöstä vuonna 1986 *World Institute for Development Economics Research* -laitoksella.¹⁵

Suomessa on käynnissä yhteiskunnallinen demografinen muutos, kun ihmiset elävät aikaisempaa pidempään ja väestö ikääntyy. Kehitys on Suomessa

¹³ Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 41.

¹⁴ Nussbaum 2006, 405–406.

¹⁵ Nussbaum 2006, 5–6, 24. Reflektiivinen tasapaino tarkoittaa John Rawlsin menetelmää moraaliarvostelmien oikeuttamiseksi ja Nussbaum käyttääkin sitä siksi lainausmerkeissä. Reflective equilibrium voidaan kääntää myös reflektiiviseksi tasapainoksi tai harkintatasapainoksi. Kirjoittajan oma huomio.

lähivuosina nopeampaa kuin monissa muissa maissa, vaikka sama ikääntymiskehitys on käynnissä muissa teollistuneissa maissa. Työikäisten vähentyessä myös työvoiman tarjonta supistuu, mikä johtaa paradoksaaliseen tilanteeseen, sillä kasvavan palvelutarpeen keskellä osaavien työntekijöiden tarve kasvaa, mutta ikärakenteen muuttumisen vuoksi työmarkkinoille ei tule tarvetta vastaavaa määrää uusia työntekijöitä. Kun palvelu ja hoitoalojen työvoimavajaus kasvaa, myös vanhusten hoivan järjestäminen käy entistä vaikeammaksi. Arvellaan, että omaisten ja vapaaehtoistoimijoiden rooli kasvaa ja että robotiikkaa ja erilaisia tekoälysovelluksia kehitetään. Keskeistä on myös, että ihmiset säilyttävät oman toimintakykynsä mahdollisimman pitkään.¹⁶ Toimijuuden varjeleminen on silloin keskeinen tavoite.

Demografinen muutos käsittää neljä trendiä: ensiksi nuorten eli alle 15-vuotiaiden osuus uhkaa pienentyä. Toinen trendi on se, että työikäisten väestön eli 15–64-vuotiaiden määrän laskun pahin vaihe on jo takana. Kolmas trendi on, että väestöllinen *huoltosuhde*¹⁷ jatkaa heikkenemistään ja viimeinen trendi on että syntyvyys näyttäisi pysyvän vakiona tulevaisuudessa.¹⁸

Hyvinvointivaltio Suomen universaalit sosiaali- ja terveystaloudet, eläkkeet ja muu sosiaaliturva on kyettävä tarjoamaan kaikille, vaikka julkisen talouden paineet kasvavatkin tai yhteiskunta muuttuisi.

Suomessa *Sosiaali- ja terveysministeriö* (STM) vastaa kaikesta sosiaalihuollon toiminnasta. STM kuuluu julkishallinnon rakenteessa valtion ylimpiin toimielimiin. STM on toimialansa hallinnollinen ja poliittinen asiantuntija.¹⁹ Se organisoii sosiaalihuoltoa johtamalla ja ohjaamalla sosiaaliturvan kehittämistä ja toimintapolitiikkaa. STM:n keskeisen roolin perusteella myös sen julkaisemilla asiakirjoilla on suuri merkitys. Selvitän vanhusten hoidon laadun takaamiseksi ja turvaamiseksi ehdotettuja toimia analysoimalla STM:n sosiaalipoliittista asiakirjaa eli *Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi* (2013) (laatusuositus 2013) ja STM:n yleisen strategian kohdalla analyysini koskee vuonna 2011 julkaistua STM:n kokonaisvaltaista

¹⁶ SS 2006, 17; SKS2020 2011, 12, 15; KOS 2014, 31.

¹⁷ Alila & Gröhn et al. 2011, 10. ”Huoltosuhde kuvaa lasten, nuorten ja eläkeikäisten määrää suhteessa työikäisiin (15–64-vuotiaat)”. Käytetään myös nimitystä taloudellinen huoltosuhde.

¹⁸ Tilastokeskus, Nuorten osuus väestöstä uhkaa yhä pienentyä 2015.

<http://tilastokeskus.fi/til/vaenn/2015/vaenn_2015_2015-10-30_tie_001_fi.html?ad=notify>. Viitattu 1.12.2015.

¹⁹ Suomi.fi. Kansalaisen palvelut yhdessä osoitteesta. Valtio ja kunnat. Ministeriöt.

<http://www.suomi.fi/suomifi/suomi/valtio_ja_kunnat/ministeriot/index.html>. Viitattu 21.5.2017.

strategiaa *Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020. Sosiaali- ja terveystalouden strategia* (2011) (SKS2020).²⁰

Yhdistyneiden kansakuntien (YK) yleiskokous hyväksyi joulukuussa vuonna 2006 *Vammaisten oikeuksien yleissopimuksen* (kansainvälinen lyhenne: CRPD, suomalainen lyhenne: Vammaisyleissopimus), jonka tarkoituksena on taata vammaisille henkilöille ihmisoikeudet ja perusvapaudet sekä edistää ja suojella näitä oikeuksia. Vammaisyleissopimus astui voimaan toukokuussa vuonna 2008. Sopimuksen on ratifioinut yli 150 maata. Suomi allekirjoitti sen 30. maaliskuuta vuonna 2007, mutta vasta 11. toukokuuta vuonna 2016 Suomi ratifioi Vammaisyleissopimuksen ja Vammaisyleissopimuksen valinnaisen lisäpöytäkirjan.²¹

Selvitän tässä tutkimuksessani vammaisten henkilöiden kohdalla, miten *Suomen vammaispoliittinen ohjelma* (VAMPO), joka on suomalainen sovellus YK:n Vammaisyleissopimuksesta ja vammaisia koskeva lainsäädäntö huomioivat Nussbaumin kymmenen keskeistä inhimillistä toimintamahdollisuutta. Haluan myös osaltani vastata VAMPO:ssa esitettyyn tavoitteeseen lisätä vammaistutkimusta Suomessa, sekä edistää VAMPO:n tavoitetta lisätä tietopohjaa ja kehittää laadukkaita ja monipuolisia vammaistutkimuksen menetelmiä vammaispolitiikan toteuttamisen ja seurannan tueksi.²² Tarkastelemalla sosiaalipoliittisia asiakirjoja toimintamahdollisuuksien näkökulmasta vastaan myös Nussbaumin esittämään haasteeseen kuroa umpeen kuilua, joka vallitsee toimintamahdollisuuksien teorian ja käytännön välillä. Teoria ei toimi tyhjiössä, vaan kuten Nussbaum on itse todennut, uuden teorian kehittäminen ei edisty, ellei sitä käytetä ja haasteta soveltamalla sitä todellisuuteen.²³

Tutkimukseni lähtökohta on arvositoumus, jonka mukaan erilaisista toiminnallisista heikkouksista kärsivillä ihmisillä, kuten vanhuksilla ja vammaisilla henkilöillä, on yhteiskunnassamme täysi ihmisarvo muiden rinnalla.

²⁰ Laatusuositus 2013 on suositus, joka on laadittu ensisijaisesti iäkkäiden palvelujen kehittämisen ja arvioinnin tueksi kuntien, sosiaali- ja terveydenhuollon yhteistoiminta-alueiden ja maakuntien päättäjille ja johdolle. SKS2020:n tavoitteena on sosiaalisesti kestävä yhteiskunta.

²¹ Eduskunta. Vammaisten oikeuksien yleissopimuksen ratifiointi.

<https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/LATI/Sivut/vammaisten-oikeuksien-yleissopimuksen-ratifiointi.aspx>. Viitattu 23.5.2016.

²² VAMPO 2010, 4, 131–132. VAMPO:ssa todetaan, että suomalaisen vammaistutkimuksen kohteiden valintaa ovat ohjanneet usein ulkoiset tutkimustarpeet, eivätkä niinkään tieteen sisäiset, teorian kehittämiseen liittyvät intressit. Tässä tutkimuksessa vastaan osaltani tähän VAMPO:n tavoitteeseen, koska pureudun nimenomaan teorian kehittämiseen ja teoriaan liittyviin intresseihin; STM Vammaispalveluja koskeva lainsäädäntö. ”Vammaisten henkilöiden palvelut järjestetään ensisijaisesti sosiaalihuoltolain mukaan. Jos sosiaalihuoltolain tai muun lain mukaiset palvelut eivät ole riittäviä tai sopivia, palvelut järjestetään vammaispalvelulain ja -asetuksen mukaan.”

²³ Nussbaum 2009b, 214–215.

Kenenkään yksilön ihmisarvo ei vähene toiminnallisten heikkouksien vuoksi ja oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa kaikki ovat samanarvoisia, vaikka toiset tarvitsevatkin enemmän resursseja normaalin elämän elämiseen. Jokainen voi elää omanlaistaan, täyttä elämää toiminnallisista heikkouksista huolimatta ja oikeudenmukaisen yhteiskunnan tehtävänä on taata nämä tasa-arvoiset mahdollisuudet kaikille.

Tasa-arvoisten toimintamahdollisuuksien takaaminen edellyttää pelkkien resurssien turvaamisen sijaan toiminnan edellytyksiin keskittävää näkökulmaa, jossa ihmisen *toimijuus* on tärkeä korostus. Valitsemani toimintamahdollisuuksien teoria on vanhusten ja vammaisten henkilöiden aseman tarkastelemiseen sopiva toimijuuskeskeinen teoreettinen viitekehys, koska siinä korostetaan ihmisen toimijuuden tunnustamista ja ihmisiä tarkastellaan aktiivisina toimijoina eikä kohteina.

Sen ja Nussbaum ovat päätyneet korostamaan toimijuusnäkökulmaa, koska heidän mukaansa sosiaalipolitiikkaa tulisi arvioida sen kannalta, kuinka hyvin se tukee ihmisten todellisia toimintamahdollisuuksia. Keskeistä on, millä tavoin sosiaalipolitiikka mahdollistaa ihmisten itse arvostamia olemisia ja tekemisiä. Toimintamahdollisuuksien teorian mukaan hyvä- tai huono-osaisuus ei riipu resursseista tai preferenssien tyydyttämisestä, vaan siitä mitä ihmisen on mahdollista olla ja tehdä.

Sosiaalipoliittisten toimenpiteiden kohteeksi joutuneet ihmiset voivat olla hyvinkin aktiivisia toimijoita eivätkä vain avustuksia tai toimenpiteitä passiivisesti odottavia kohteita. Toimintakeskeisessä politiikassa ihminen ymmärretään aktiiviseksi toimijaksi, joka on vastuussa omasta toiminnastaan. Ihmisen toimijuus mahdollistaa oikeanlaisen auttamisen ja avun perille pääsyn, auttamista ei nähdä vain yksisuuntaisena vaan suhteena vähintään kahden toimijan välillä.

Hallamaan mukaan ihmisen toimijuuden tutkimisesta on tullut merkittävä ihmistieteiden tutkimuskohde, koska toimijuus ja toiminta ovat keskeisessä osassa, kun tarkastellaan ihmisen hyvän elämän ja sen toteutumisen ehtoja.²⁴ Toimijuus on keskeinen käsite myös sosiaalityön tutkimuksessa, jossa asioita pyritään tarkastelemaan asiakkaan näkökulmasta. Toimijuuden huomioon ottaminen voi tarjota uusia mahdollisuuksia suunnitella ja suunnata sosiaalipoliittisia toimenpiteitä verrattuna kapean resurssinäkökulman avaamiin tukimuotoihin.

²⁴ Hallamaa 2017, 7–8.

Lakitekstit ovat normatiivisia kuvauksia ihanteesta, johon tulisi pyrkiä ja lakiteksteissä kuvatut toimenpiteet ovat keinoja, joiden avulla ihanteita tulee toteuttaa. Vaikka ihanteiden muotoileminen ei takaa tavoitteisiin pääsemistä, ihanteet, jotka eivät mahdollista ihmisarvon toteutumista ja toimijuuden toteuttamista, eivät voi johtaa käytäntöön, jossa nämä arvot tulevat todeksi.

Metodi, teoreettinen viitekehys ja aiempi tutkimus

Toteutan tutkimustehtäväni neljällä eri tasolla. Ensimmäinen taso on *käsiteanalyttinen taso*, jossa avaan käsiteanalyysin avulla tutkimukseni kannalta keskeisimmät käsitteet, jotka ovat: hyvinvointivaltio, sosiaalityö ja kohderyhmiä koskevat politiikat eli vanhus- tai ikääntymispolitiikka ja vammaispolitiikka. Toinen taso on *teoreettinen taso*, jossa tarkastellaan toimintamahdollisuuksien teoriaa. Kolmas taso on *soveltava taso*, jossa yhdistän toimintamahdollisuuksien teorian ja tutkimukseni kohderyhmät. Neljäs taso on varsinaisten sosiaalipoliittisten asiakirjojen *analyysi* ja sen pohjalta johtopäätösten tekeminen.

Sosiaalietiikalla tarkoitetaan yhteiskunnallista elämää koskevaa eettistä ajattelua. Sosiaalietiikka kuuluu soveltavan etiikan alaan, jossa tarkoituksena on tarkastella reaalielämän moraalisia ongelmia filosofisen argumentaation avulla. Kaikkialla missä on sosiaalista toimintaa, syntyy myös moraalisia ongelmia. Sosiaalietiikassa otetaan huomioon erilaiset yhteisölliset näkökulmat, olosuhteet, arvoperustat mutta myös yksilön perspektiivi. Sosiaalietiikassa selvitetään sitä, että millä perusteilla jokin asia on hyvä ja oikea ihmisten kesken yhteiskunnassa, ihmiskunnassa tai ihmisen ja luonnon välisissä suhteissa.²⁵

Arkikielenkäytössä moraalialia ja etiikkaa käytetään usein sekaisin eikä useinkaan eroteta toisistaan. Yleiskäsitteinä etiikalla ja moraalilla viitataan inhimillisten tekojen arvopohjaan. Etiikan ja moraalin välille voidaan kuitenkin tehdä ero. Moraali merkitsee silloin toimintaa ja ajattelua ohjaavia arvostuksia, arvoja ja moraaliperiaatteita eli normeja sekä yksilön käsitystä oikeasta ja väärästä tai hyvästä ja pahasta. Etiikka on näiden arvojen ja käsitysten perusteiden pohtimista ja tutkimusta.²⁶ Moraalilla viitataan näin ilmiöön ja käytäntöön, kun taas etiikka viittaa ilmiön taustalla koskevaan oppijärjestelmään sekä tieteenalaan.

Sosiaalietiikka tässä tutkimuksessa kuuluu soveltavaan etiikkaan. Soveltava etiikka on sosiaalietiikan yläkäsite, jossa tutkitaan jonkin rajoitetun yhteiskunnallisen alueen tai muun toiminta-alueen moraalisia kysymyksiä.

²⁵ KYH 1999, 12.

²⁶ KYH 1999, 12; Hallamaa 2017, 8.

Tällaisia alueita ovat esimerkiksi lääkintä- ja hoitoetiikka, feministinen etiikka, bioetiikka, liike-elämän etiikka ja sosiaalietiikka. Soveltavan etiikan luonne on normatiivinen, eli sen tarkoitus on pyrkiä löytämään ratkaisuja eri elämänaloilla syntyneisiin ongelmiin. Sosiaalietiikassa käytetään työkaluina etiikan välineistöä, kuten filosofista argumentointia ja analyysia. Sosiaalietiikan tärkeimpiä tutkimuskohteita ovat sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon kysymykset.²⁷

Sosiaalietiikka sopii hyvin tutkimukseni kontekstiksi. Senin mukaan sosiaalietiikka tarjoaa hyvän lähtökohdan, kun pyritään selittämään ja ymmärtämään *julkista valtaa*²⁸ ja sen taustalla olevaa yksilö- ja ryhmätason toimintaa. Yhteiskunnallisesti julkisen vallan toiminta riippuu yksilöiden ja ryhmien käyttäytymisestä, joita voidaan ymmärtää ja tulkita sosiaalietiikan välinein. Sosiaalietiikka auttaa tunnistamaan ja ymmärtämään arvoja ja niihin yhteyksissä olevia oikeudenmukaisuusnäköyksiä.²⁹

Sosiaalietiikassa tarkastellaan ihmisten elämässä konkretisoituvia asioita, mutta aineistona käytetään erilaisia tekstejä. Hyvinvointia ja oikeudenmukaisuutta koskevien ongelmien tarkastelussa lainsäätäjän ja eri viranomaisten laatimat normatiiviset tekstit ovat erityisen tärkeitä.³⁰ Sosiaalietiikassa lähdetään siitä, että ihmiset toimivat samassa maailmassa ja että heidän toimintansa vaikuttaa toisten toimintaan. Lähestyn hyvinvoinnin ja oikeudenmukaisuuden kannalta merkityksellisiä ihmiselämän piirteitä analysoimalla STM:n sosiaalipoliittisia asiakirjoja käyttämällä apuna toimintamahdollisuuksien teoriaa.

Metodinani on sosiaalietiikan käsiteanalyysi. Hallamaa määrittää käsitteen seuraavasti:

²⁷ Pietarinen, Juhani. Filosofia.fi, Portti filosofiaan. Etiikka. <<http://filosofia.fi/node/6985>>. Viitattu 20.5.2017.

²⁸ Englanninkielinen sana on *public policy*, jonka käännän tutkimuksessa *julkiseksi vallaksi*. Perusasioita oikeustieteestä, Helsingin yliopiston avoin yliopisto. ”Julkisella vallalla organisatorisessa merkityksessä tarkoitetaan niitä tahoja, joita vastaan julkisen vallan käyttöä rajoittavat säännökset suojaavat tai joita vallankäyttöä koskevat säännökset velvoittavat. Toimintakäsitteenä julkisella vallalla taas tarkoitetaan sellaista vallankäyttöä, jolle on ominaista tietty yksipuolisuus ja epätasa-arvo. Demokraattisissa oikeusvaltioissa tämän julkisen vallankäytön epäsymmetrisyyden vastapainona ovat kansalaisten mahdollisuudet vaikuttaa oikeusjärjestyksen sisältöön julkisen mielipiteenmuodostuksen ja demokraattisen lainsäädäntömenettelyn kautta. Vallankäyttö tasapainottaa myös vallankäytön kohteena olevien oikeusturva sellaisena kuin se on määritelty niissä säännöksissä, jotka koskevat perusoikeuksia, vallankäytön lainalaisuutta, vallankäyttäjien toimivaltaa, oikeata menettelyä ja muutoksenhakua vallankäyttäjien ratkaisuihin.” <<https://www.avoin.helsinki.fi/oppimateriaalit/oikeustiede/materiaali/osa4.html>>. Viitattu 24.7.2017.

²⁹ Sen 1999, 274.

³⁰ Pelkonen, Taina, Sosiaalietiikassa kysytään ”mitä ihmettä tämä on?”

<http://www.helsinki.fi/teol/pro/soseth/index_Hallamaa.html>. Viitattu 16.6.2015.

Käsitteet ovat osa inhimillistä merkitysjärjestelmää ja niitä voidaan tutkia sen osana. Käsitteet ovat olemassa myös suhteessa toisiinsa. Ne muodostavat yhdessä merkitysten verkoston, johon inhimillinen todellisuus on sidoksissa ja jonka varassa se toteutuu erilaisina uskomuksina, toimintoina, instituutioina ja käytänteinä. Käsitteiden merkitykset ovat välitettävissä toisille, ja ihmisten ajattelu, toiminta, todellisuuden tulkitseminen ja tutkimus tapahtuvat niiden varassa.³¹

Käsite tarkoittaa termin tai sanan ideaa. Käsitteitä voidaan selventää määrittelemällä sanan keskeisin merkitys. Käsitteiden määrittelemisen ja tarkentamisen on välttämätöntä, jos muodostaa perusteltuja väitteitä, argumentteja. Käsitteet ovat välineitä joiden avulla ihmiset ajattelevat, kritisoiivat, väittävät, selittävät ja analysoivat jotain.³²

Erityisen tärkeitä hyvin muodostetut käsitteet ovat poliittisessa päätöksenteossa. Poliittisen keskustelun merkitykset rakentuvat maailmaa kuvaavien ja tulkitsevien käsitteiden varaan. Käsitteet ovat näin ymmärrettynä inhimillisen tiedon rakennuspalikoita. Poliittisia käsitteitä värittävät usein niiden muotoilijoiden moraaliset, filosofiset ja ideologiset näkemykset. Erityisesti tämä koskee normatiivisia tai preskriptiivisiä käsitteitä, joita kutsutaan arvoiksi. Arvot viittaavat moraalisiin periaatteisiin tai ideaaleihin, joita *tulisi* tai *pitäisi* noudattaa. Poliittisista arvoista ovat esimerkkejä ”oikeudenmukaisuus”, ”vapaus”, ”ihmisoikeudet”, ”tasa-arvo” ja ”suvaitsevaisuus”.³³

Arvojen lisäksi keskustelussa tarvitaan deskriptiivisiä tai positiivisia käsitteitä, joiden avulla asiointiloja kuvataan. Tällaiset faktat ovat luonteeltaan objektiivisia ja esittäviä ja niiden avulla pyritään kuvaamaan todellisuutta sellaisena kuin se on. Esimerkkejä deskriptiivisistä käsitteistä ovat ”valta”, ”auktoriteetti”, ”järjestys” ja ”laki” kategorisoidaan deskriptiivisiksi ennemmin kuin normatiivisiksi. Faktojen tueksi viitataan tavalla tai toiselle todellisuudesta saataviin havaintoihin ja niiden luotettavuuden mukaan niitä pidetään tosina tai epätosina. Kuvaavia tai deskriptiivisiä käsitteitä voidaan pitää neutraaleina tai arvovapaina.³⁴

Poliittisten käsitteiden käyttö voi olla ongelmallista kolmella tavalla. Poliitikassa faktat ja arvot kietoutuvat monin tavoin yhteen, ja deskriptiivisiltä vaikuttavat käsitteetkin ovat usein moraalisesti ja ideologisesti värittyneitä, kun niihin tukeutuen muodostetaan käsityksiä ja muotoillaan toimintasuosituksia. Toinen ongelma koskee sitä, että poliittisista käsitteistä tulee usein älyllisten ja ideologisten väittelyiden kohteita. Kolmanneksi ongelmia aiheuttaa se, että käsitteitä kohdellaan niin kuin ne olisivat olemassa erillään niitä käyttävistä ihmisistä. Sanat ymmärretään silloin

³¹ Hallamaa 2017, 12.

³² Heywood 2004, 4.

³³ Heywood 2004, 4.

³⁴ Heywood 2004, 4.

asioiksi, ja niitä lakataan pitämästä välineinä, joiden avulla asioita voidaan ymmärtää, esimerkiksi näin käytetyistä käsitteistä sopivat ”demokratia”, ”ihmisoikeudet” ja ”kapitalismi”, jotka ovat täydellisempiä ja koherentimpia kuin se todellisuus jota ne kuvaavat.³⁵

Sosiaalieettiseen lähestymistapaan kuuluu myös ilmiöiden kontekstin huomioon ottaminen yhdistämällä tutkittava asia tai ilmiö laajempaan tulkintakehykseen ja useampaan eri näkökulmaan, joka edistää käsiteltävän asian ymmärtämistä. Sosiaalieettisen käsiteanalyysin avulla voidaan vaikuttaa ympäröivään yhteiskuntaan, sillä käsitteiden erilainen ymmärtäminen näkyy käytännön toiminnassa erilaisina lähestymistapoina. Käsiteanalyysin avulla todellisuutta voidaan määritellä ja organisoida jonka avulla käsiteltävästä aiheesta tehdään hallittavampi.

Käsiteanalyysissä selvitetään käsitteen olennainen tietosisältö. Liian laajasti määritellyt käsitteet, sellaiset joiden rajat ovat epäselviä tai epätarkkoja, ei voi käyttää minkäänlaisen analysoimisen työkaluina. Samoin on liian monimutkaisten teoreettisten kehysten ja teorioiden kohdalla, jolloin niiden käyttäminen empiirisen tason tutkimukseen; ihmisten välisten vertailujen tekemisessä tai yleisesti käytännön soveltamisessa on vaikeaa.

Käsiteanalyysi on työkalu käsitteiden selvittämiseksi, mutta filosofisten kysymysten kohdalla käsiteanalyytinen lähestymistapa ei riitä, koska filosofiset ongelmat herättävät uusia kysymyksiä ja pakottavat kyseenalaistamaan vakiintuneet käsitykset. Nussbaumin mukaan laajoilla filosofisilla kysymyksillä on käytännön merkitystä, sillä niiden avulla on mahdollisuus kartoittaa, mikä on mahdollista ja muotoilla käsitteitä omaan käyttöömme mutta myös poliittiseen työskentelyyn.³⁶

Toimintamahdollisuuksien teorian lähtökohtana ja perustana ovat ihmisten erilaiset toimintamahdollisuudet, jotka tulee kaikki ottaa huomioon oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa. Nussbaumin mukaan filosofiset käsitykset muokkaavat politiikkaa syvemmällä tasolla, vaikuttamalla vakavasti otettavien vaihtoehtojen valintaan ja tukevat niitä teoreettisen analyysin ohella. Oikeudenmukaisuuden subjekti on ihminen ja oikeudenmukaisuuden periaatteiden luoneet ihmiset nähdään toimintamahdollisuuksien teoriassa tarvitsevinä sekä muista riippuvaisina eläiminä.³⁷ Tämänkaltaisen asetelma mahdollistaa jaetun

³⁵ Heywood 2004, 5–6.

³⁶ Nussbaum 2006, 415.

³⁷ Nussbaum 2006, 356.

oikeudenmukaisuuskäsityksen, joka on inklusiivinen enemmän kuin eksklusiivinen.

Toimintamahdollisuuksien teoriassakin tärkeänä painotuksena olevan ihmisen toimijuuden tunnistamisen merkitystä avaan esittelemällä Hallamaan *Yhdessä toimimisen etiikka* -kirjassaan (2017) esittämän toimijuuden käsitteen avulla.

Luvussa kaksi esittelen tutkimuksenteoreettisen viitekehyksen eli toimintamahdollisuuksien teorian ja toimijuuden käsitteen. Toimijuutta tarkastelen Hallamaan *Yhdessä toimimisen etiikka* -kirjassa esitetyn mallin mukaisesti. Luvussa kaksi esittelen myös poliittista liberalismia, jota Sen ja Nussbaum ovat hyödyntäneet vaikuttaa vahvasti toimintamahdollisuuksien teoriaa kehitellessään.

Luvuissa kolme ja neljä esittelen suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän ja vanhus- ja vammaispolitiikan linjauksia hyvinvointivaltiossa ja harjoitetussa politiikassa. Suomi edustaa pohjoismaista hyvinvointivaltioperinnettä, jossa on totuttu pitämään normina kaikille kansalaisille taattuja universaaleja oikeuksia. Luvussa kolme haastan tämän konsensuksena pidetyn näkemyksen selvittämällä, mitä eriytymiskehityksellä tarkoitetaan.

Luvussa neljä käytän hyödyksi sosiaalietiikan käsiteanalyysiä. Analysoin ja tarkastelen kriittisesti valitsemiani sosiaalipoliittisia asiakirjoja tarkastelemalla vanhusten ja vammaisten henkilöiden asemaa niiden valossa.

Luvussa viisi hyödynnän toimintamahdollisuuksien teoriaa eritelleni vanhusten ja vammaisten henkilöiden asemaa koskevia huomioitani. Se on tutkimukseni analyysiosa. Kuvaan luvussa toimintamahdollisuuksien teoriaa ja käytän sitä sekä erittelevään että synteettiseen tehtävään, toisin sanoen puran sosiaalilainsäädännön ja muiden säädösten tavoitteet käsiteanalyysin avulla toimijuuden näkökulmasta. Tämän jälkeen tutkin sitten, voidaanko toimintamahdollisuuksien teorian tarjoamia työvälineitä käyttää sellaisten sosiaalityön toimintamuotojen luomiseen, jotka toteuttavat asiakkaiden, jo laissakin tavoitteeksi asetettua toimijuutta. Käsiteanalyysin yksi tavoite on analyysin *transformatiivisuus*, joka tarkoittaa uutta luovaa, menetelmän tulkinnallista luonnetta korostavaa merkityksen erittelemistä.³⁸

Jotta voisin vastata esittämiini tutkimuskysymyksiin, on tarpeen selvittää vastauksia seuraaviin kysymyksiin: mikä on toimintamahdollisuuksien teoria ja mitä ovat keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet? Mikä on toimijuuden

³⁸ Hallamaa 2017, 9–10.

käsite ja miksi se on tärkeä toimintamahdollisuuksien teoriassa? Miten keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet kääntyvät sosiaalihuollon työmuodoiksi kohderyhmille suunnatuissa palveluissa? Mikä on suomalainen sosiaaliturvajärjestelmä, mikä on pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli? Mihin suuntaan hyvinvointivaltio on liikkumassa? Mitkä ovat suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän toimijat, tavoitteet, keinot ja kohderyhmät? Miten sosiaalityön toimintamuotoja voisi kehittää, jotta ihmisten toimintamahdollisuuksia vahvistettaisiin?

Tästä aiheesta ei ole vielä tehty sosiaalieettistä tutkimusta. Tampereen yliopiston terveystieteiden yksikön tohtoriopiskelija, YTM, filosofi Jari Pirhonen teki vuonna 2012 pro gradu –tutkielman, ”Resursseista toimintamahdollisuuksiin. Tutkimus suomalaisen vanhustenhuollon oikeudenmukaisuudesta”. Pro gradu –tutkielmassaan Pirhonen käyttää Nussbaumin toimintamahdollisuusteoriaa, joka hänen mukaansa ”antaa hyvät lähtökohdat ikääntyneen ihmisen hyvän, hyvinvoinnin ja koko elämisen arvoisen elämän osatekijöiden eksplikoimiseen ja analysoimiseen”.³⁹ Pirhonen on kirjoittanut artikkelin Nussbaumin toimintamahdollisuusteoriasta ja ihmisarvosta vanhojen ihmisten pitkäaikaishoidossa. Pirhosen artikkeli on julkaistu Gerontologia-lehdessä vuonna 2013 otsikolla ”Toimintamahdollisuudesta vanhojen ihmisten pitkäaikaishoidossa: Martha C. Nussbaumin teoria etnografisen tutkimuksen valossa”.⁴⁰ Pirhosen vastaava englanninkielinen artikkeli on julkaistu otsikolla ”Dignity and the capabilities approach in long-term care for older people”⁴¹, joka on julkaistu Nursing Philosophy -aikakauslehdessä vuonna 2015. Pirhonen on julkaissut yhdessä Ilkka Pietilän kanssa artikkelin Journal of Aging Studies -aikakauslehdessä vuonna 2015 otsikolla: ”Patient, Resident, or person: Recognition and the continuity of self in long-term care for older people”.⁴² Pirhonen on jatkanut tutkimustaan ja laatinut etnografisen väitöskirjan aiheesta: Good Human Life in Assisted Living for Older People: What the residents are able to do and be.⁴³

³⁹ Pirhonen Jari 2012. Resursseista toimintamahdollisuuksiin. Tutkimus suomalaisen vanhustenhuollon oikeudenmukaisuudesta.
<<https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/38400/URN%3ANBN%3Afi%3Aju-201208282260.pdf?sequence=1>>. Viitattu 5.1.2016.

⁴⁰ Pirhonen 2013, 58.

⁴¹ Pirhonen 2015, 29.

⁴² Pirhonen & Pietilä 2015, 95.

⁴³ TamPub Tampereen yliopiston julkaisuarkisto, 2017.

<<http://tampub.uta.fi/handle/10024/101042>>. Viitattu 2.10.2018.

2. Toimintamahdollisuuksien teoria

Esittelen tässä luvussa tutkimukseni teoreettisen viitekehyksen, joka tunnetaan toimintamahdollisuuksien teoriana. Kirjassaan *Yhdessä toimimisen etiikka* Hallamaa käyttää Senin ja Nussbaumin teoriasta nimitystä *kyvykkyyssähestymistapa* tai *toimintavalmiusteoria*⁴⁴. Hallamaa määrittelee *kyvykkyyden* eli nussbaumilaisittain ja seniläisittäin toimintamahdollisuuden, seuraavasti:

Kyvyillä (engl. ability) tarkoitetaan toimijan taitoja, osaamisia ja aktiivisia tietoja, joita hän voi käyttää valitessaan keinoja tavoitteidensa toteuttamiseksi. Kykyjä voidaan kutsua toimijan sisäisiksi resursseiksi. Kyvykkyydet tai kykenemiset (engl. capability tai ableness) puolestaan ovat toimijan käytössä olevia, toimijan aktiivisia mahdollisuuksia hyödyntää tarjolla olevia olosuhteita ja resursseja toimijan taitojen, osaamisten ja tietojen avulla toimijan tahtomalla tavalla. Turvautuessaan kyvykkyyksiinsä toimija hyödyntää sisäisiä resurssejaan muuttaakseen asiointiloja tavoitteidensa ja/tai intressiensä mukaisesti niiden ulkoisten resurssien avulla, joita hänelle tarjoutuu fyysisen ympäristön ja muiden ihmisten välityksellä.⁴⁵

Hallamaa painottaa erotusta kyvyn ja kyvykkyyden toisin sanoen toimintamahdollisuuden välillä; vaikka henkilöllä olisi kyky lukea, niin siitä ei voida vielä päätellä, että henkilöllä olisi kyvykkyyttä tai toimintamahdollisuutta lukea. Kyvykkyyttä tai toimintamahdollisuutta voi puuttua esimerkiksi sen takia, että henkilö ei vaikkapa valojen puuttumisen vuoksi pysty lukemaan. Kyvykkyyttä tai toimintamahdollisuutta on siten fyysisesti mahdotonta, mutta kyky on olemassa.⁴⁶

Toimintamahdollisuuksien teoriasta ei ole vakiintunutta suomenkielistä nimitystä, eikä edes englanninkielistä vakiintunutta termiä, vaan sitä kutsutaan eri nimillä. Käytän itse nimitystä ”toimintamahdollisuuksien teoria”. Mielestäni ”toimintamahdollisuudet” terminä ilmaisevat sen, että ihmisillä on mahdollisuuksia joiden todellinen realisoituminen edellyttää myös yhteiskunnan tukea eli sen tarjoamia mahdollisuuksia. Tällaista korostusta on kutsuttu aristoteeliseksi.⁴⁷ Termin ”toimintamahdollisuudet” monikkomuoto korostaa valinnanvapautta, joka jokaisella yksilöllä on ja se taas ilmentää toimintamahdollisuuksien teorian poliittiseen liberalismiin palautuvaa juonetta. Lisäksi sana ”toimintamahdollisuudet” tuo esiin, että ihminen voi halutessaan jättää toimimatta. Myös tämä korostus yhdistää teorian poliittiseen liberalismiin,

⁴⁴ Hallamaa 2017, 294.

⁴⁵ Hallamaa 2017, 151.

⁴⁶ Hallamaa 2017, 151.

⁴⁷ Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 38–39.

joka pitää yksilön valinnanvapautta keskeisenä arvona. Aristoteelista korostusta seuraten yksilön mahdollisesti valitsema toimiminen tapahtuu toisaalta *aina* yhteiskunnallisessa kontekstissa.

Sosiaalietiikan käsiteanalyttikkona aloitan analyysin käsitteen merkityksen selventämisestä ja itselleni luonnollisin tapa lähteä avaamaan käsitettä on esittää sen sanakirjamääritelmä. Englanninkielinen sana *capability* tarkoittaa *kykyä, kyvykkyyttä, pystyvyyttä* ja sen toinen merkitys on *potentiaali* tai *voimavarat*.⁴⁸

Toimintamahdollisuuksien teoriasta käytetään erilaisia englanninkielisiä nimityksiä, kuten monikkomuotoinen *capabilities approach*⁴⁹, yksikkömuotoinen *capability approach* ja inhimilliseen kehitykseen viittaava *human development approach*.⁵⁰ Eri nimityksillä on omat vahvuutensa ja heikkoutensa. Nussbaum sisällyttää omaan teoriaansa myös ei-inhimilliset eläimet, jolloin siitä ei ole tarkoituksenmukaista käyttää ainoastaan inhimilliseen kehitykseen viittaavaa termiä *human development approach*.⁵¹ Monikkomuotoisen nimen ”toimintamahdollisuuksien teoria” käyttäminen on perusteltua myös Nussbaumin teoriaan, koska Nussbaum puhuu useista toimintamahdollisuuksista ja juuri hän on määritellyt kymmenen keskeistä inhimillistä toimintamahdollisuutta. Tätä taustaa vasten yksikössä olevan englanninkielinen nimitys *capability approach* ei tavoita lähestymistavan tärkeitä piirteitä. Edellä esitetyin perustein käytän teoriasta englanninkielistä nimitystä *capabilities approach* ja suomennan sen *toimintamahdollisuuksien teoriaksi*.

2.1 Amartya Senin ja Martha Nussbaumin toimintamahdollisuuksien teorit

Maan todellinen vauraus on sen ihmiset ja kehityksen tarkoitus on luoda ympäristö, joka mahdollistaa pitkän, terveen ja luovan elämän. Tämä yksinkertainen mutta merkittävä totuus unohdetaan helposti, kun tavoitellaan materiaalista ja taloudellista vaurautta. Mahbub ul Haq.⁵²

Toimintamahdollisuuksien teoria on teoreettinen viitekehys, joka sisältää kaksi normatiivista väitettä, että ensiksi moraalisesti tärkeintä on vapaus saavuttaa

⁴⁸ MOT, Pro Englanti, Capability. <<https://mot-kielikone-fi.libproxy.helsinki.fi/mot/hy/netmot.exe>>. Viitattu 30.12.2015.

⁴⁹ Päivänsalo 2015, 190.

⁵⁰ Nussbaum 2009b, 212.

⁵¹ Kirjan nimi on *Creating Capabilities. The Human Development Approach* vuodelta 2011. Suljen inhimilliseen kehitykseen viittaavan nimityksen pois, vaikka Nussbaum käyttää itse myös käsitettä *human development approach* ja on jopa otsikoinut yhden kirjansa sen mukaan.

⁵² Nussbaum 2011b, 1; HDR1 1990, 8.

hyvinvointia ja toiseksi vapaus saavuttaa hyvinvointi ymmärretään ihmisten toimintamahdollisuuksina, eli ihmisten todellisina mahdollisuuksina olla olemassa ja tehdä arvostamia asioita.⁵³

Toimintamahdollisuuksien teoriassa on yhtymäkohtia eri tutkimusten vahvistamaan käsitykseen, että pelkkä taloudellinen kasvu ja vaurastuminen eivät takaa onnellisuutta eivätkä paranna elämänlaatua.⁵⁴ Taloudellisen kasvun sijaan kehityspönnistusten tavoitteeksi olisi otettava ihmisten hyvinvointi ja kukoistaminen.⁵⁵

Toimintamahdollisuuksien teoriassa on neljä avaintermiä joiden varassa asioita tarkastellaan: *toiminnot*, *saavutetut toiminnot*, *toimintamahdollisuudet* ja *toimijuus*. *Toiminnot* ovat erilaisia henkilön arvostamia tekemisiä tai olemisia tai olotiloja, jotka vaikuttavat hänen hyvinvointiinsa. Koska toiminnot ovat ihmiselämän täyttymysten erilaisia aspekteja, jotkin niistä voivat olla yksinkertaisia, kuten ravittuna oleminen, kun taas toiset ovat luonteeltaan monimuotoisia, kuten vaikkapa vaikean musiikkikappaleen soittaminen. Koska toiminnot ovat hyvinvoinnin eri ulottuvuuksia, niin ne kattavat erityyppiset tavoitteet hengissä säilymisestä vaikkapa taiteesta ja kulttuurista nauttimiseen tai niiden tuottamiseen.⁵⁶

Sen painottaa, että toimintamahdollisuuksien teoriassa *toiminnot* (functionings) ovat erityyppisiä asioita, joita henkilö arvostaa *olevansa ja tekevänsä*.⁵⁷ Tekemiset ovat aktiivisia olotiloja tai tekoja ja olemiset ovat perustavanlaatuisia passiivisia toimintoja, joita voivat olla esimerkiksi ravittuna oleminen, aliravittuna oleminen, terveenä oleminen tai masentuneena oleminen. ”Tekemiset” voivat olla esimerkiksi matkustaminen, lapsen hoitaminen, äänestäminen tai syöminen.⁵⁸

Toiminnoilla tarkoitetaan yksilön tai ryhmän mahdollisuudesta tehdä jotain.⁵⁹ Toiminnot muodostavat yhdessä tekemisten ja olemisten kanssa moraalisesti neutraalin käsitteellisen tilan, josta havainnoimalla voidaan arvioida

⁵³ Stanford Encyclopedia of Philosophy, The Capability Approach. <<https://plato.stanford.edu/entries/capability-approach/>>. Viitattu 10.6.2018.

⁵⁴ Carpenter 2009, 362.

⁵⁵ Alkire 2005b, 117.

⁵⁶ Alkire 2005a, 1–2; Nussbaum & Sen 1990, 3.

⁵⁷ Sen 1993, 31; 1999, 75; Nussbaum & Sen 1990, 3.

⁵⁸ Robeyns 2011, 2.1 Functionings and capabilities; Sen 1985, 197.

⁵⁹ Hill 2011, 424.

yhteiskunnallista hyvinvointia.⁶⁰ Toiminnot voivat vaihdella perustason ja yksiselitteisesti hyvistä toiminnoista, kuten esimerkiksi ravituksi tulemisesta, terveenä - tai onnellisena olemisesta monimutkaisempiin toimintoihin tai henkilökohtaisempiin tiloihin, kuten ottaa osaa yhteisön elämään tai itsekunnioitukseen. Toiminnot voivat olla myös yksiselitteisesti pahoja, kuten esimerkiksi se, että tulee hakatuksi. Se, onko jokin toiminta hyvä vai paha riippuu kontekstista tai arvioijan omaksumasta normatiivisesta teoriasta.⁶¹

Toimintamahdollisuudet määritellään yleisesti arvostetuiksi toiminnoiksi. Tämän vuoksi pahat tai muita ihmisiä vahingoittavat toiminnot eivät kuulu niihin.⁶²

Saavutetuilla toiminnoilla tarkoitetaan tekemisiä tai olemisia, joista henkilö nauttii jonakin aikana. *Toimintamahdollisuudet* puolestaan ovat toimintojen eli olemisten ja tekemisten yhdistelmiä ja heijastavat henkilön vapautta toimia. Nussbaumilaisittain toimintamahdollisuudet ovat kansalaisten ihmisarvoisen elämän perustavanlaatuisia oikeuksia. Seniläisittäin toimintamahdollisuus on siten toimintojen kokonaisuus, joka kuvaa yksilön vapautta elää haluamaansa elämää ja nussbaumilaisittain sitä mitä ihmiset voivat todellisuudessa tehdä intuitiivisen ihmisarvoisen elämäнкäsityksen puitteissa. *Toimijuus* tarkoittaa yksilön kykyä tavoitella itse arvostamiaan päämääriä. Neljän avaintermin avulla voidaan ilmaista, että toimintamahdollisuudet ovat henkilölle todellisesti tarjolla olevia mahdollisuuksia tai vaihtoehtoisia toimintojen yhdistelmiä, jotka henkilöllä on mahdollisuus saavuttaa.⁶³

Sen ja Nussbaum ovat samaa mieltä siitä, että politiikassa tulisi keskittyä yhdistyneisiin toimintamahdollisuuksiin. Nussbaum kritisoi Seniä kohtaan, ettei tämä ole suostunut luettelemaan toimintamahdollisuuksia, Sen on vastannut, että toimintamahdollisuuksien valitseminen on demokraattisen prosessin tehtävä,⁶⁴ eli julkisen keskustelun käyminen toimintamahdollisuuksista on ensisijaisen tärkeää myös kansalaisten toimijuuden kannalta.

Toimintamahdoluusteoretikko Sophie Mitra kuvaa toimintamahdoluuksien teoriaa alla olevalla kuviolla 1:

⁶⁰ Alkire 2005b, 118. Alkire käyttää termiä social welfare, joka voidaan suomentaa sosiaalihuolloksi, sosiaalipalveluiksi tai yhteiskunnalliseksi hyvinvoinniksi.

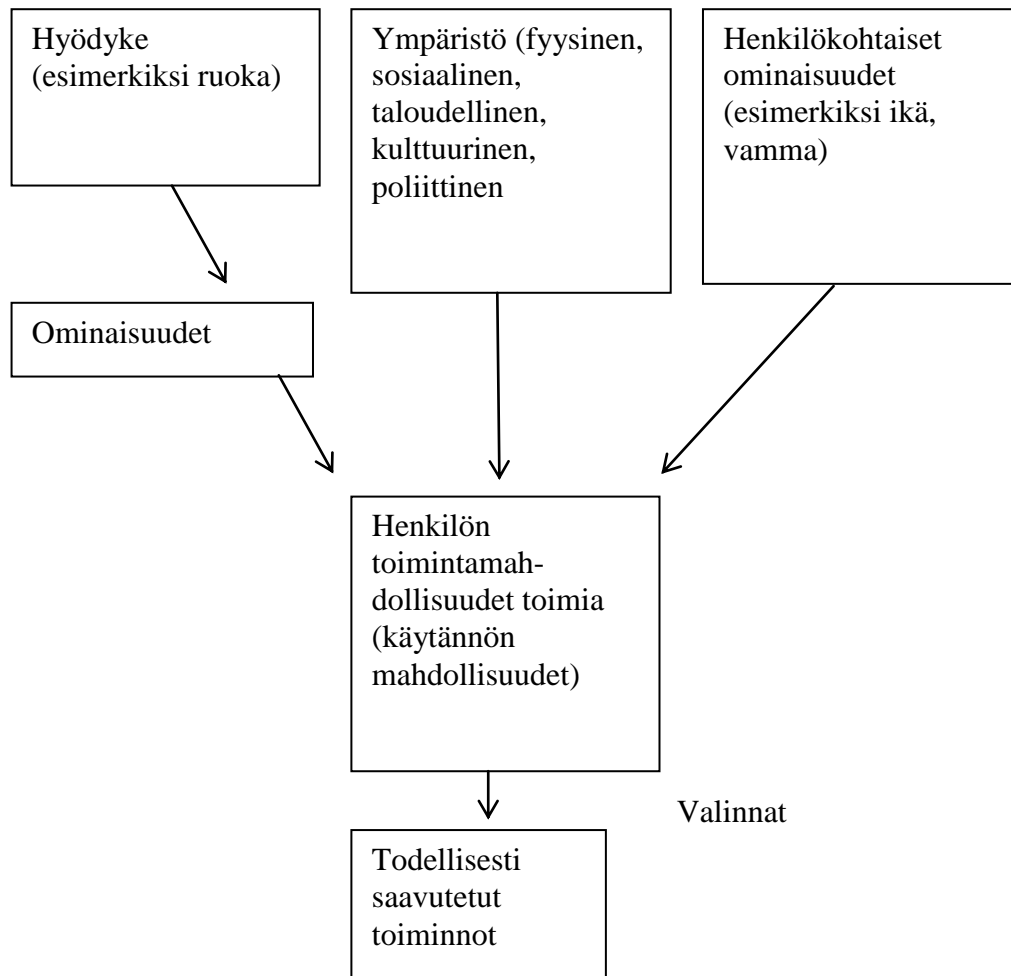
⁶¹ Sen 1993, 31; Robeyns 2011, 2.1 Functionings and capabilities; Nussbaum & Sen 1990, 3; Alkire 2005b, 118.

⁶² Alkire 2005b, 121.

⁶³ Alkire 2005a, 1–2; Nussbaum & Sen 1990, 3; Sen 1992, 40; “Capability is, thus, a set of vectors of functionings, reflecting the person's freedom to lead one type of life or another.” Nussbaum 2006, 70, 166. “Human capabilities (–) what people are actually able to do and to be, in a way informed by an intuitive idea of a life that is worthy of the dignity of the human being.”

⁶⁴ Robeyns 2005, 104, 106.

Toimintamahdollisuuksien teoria (Mitra 2006, 240)

Mitran kaaviossa esitetään ylimmäisenä henkilön saavutettavissa oleva hyödykekori, josta esimerkkinä kaaviossa on ruoka. *Hyödykkeet* ovat asioita, jotka henkilö voi saavuttaa ympäristössään, jossa hän elää. *Henkilökohtaiset ominaisuudet* vaikuttavat *henkilön toimintamahdollisuuksiin*, joista voidaan johtaa *todellisesti saavutettuihin toimintoihin* tai siihen, mitä henkilö saavuttaa olemisillään ja tekemisillään. Toiminnot ovat henkilön toimintamahdollisuusvalikon alakategoria, eli ne ovat niitä toimintamahdollisuuksia, joita henkilö valitsee päämääräkseen. Annetun toimintamahdollisuuden saavuttamisen ”hinta” riippuu henkilön *ympäristöstä* ja olosuhteista, joihin kuuluu myös yhteiskunnan keskimääräinen vauraus. Toiminnallisista heikkouksista esimerkiksi liikuntarajoituksista kärsivien yksilöiden kynnys liikkua tahtomallaan tavalla vaihtelee sen mukaan, kuinka helppoa apuvälineteknologian ja avun saaminen on ja millaisessa ympäristössä ihminen asuu. Vauraissa yhteiskunnissa liikkumisen

mahdollistavan henkilökohtaisen avun saaminen on keskimäärin helpompaa kuin varattomissa maissa.⁶⁵

Sabine Alkire valottaa toimintamahdollisuuksien teoriaa ja sen käsitteitä käyttämällä arkielämän esimerkkinä polkupyörän omistamista ja mahdollisuutta ajaa sillä.

Toimintamahdollisuuksien teoria voidaan kuvata Alkiren (2005a) analogian pohjalta lineaarisena kuviona 2:

1. Resurssi →	2. Toiminto→	3. Toimintamahdollisuus →	4. Hyöty
Polkupyörä →	Liikkuminen→	Pyöräileminen →	Mielihyvä. ⁶⁶

Polkupyörä edustaa ihmisen käytössä olevaa (1) *resurssia*. Se, että henkilö ajaa polkupyörällä antaa aiheen olettaa, että hän arvostaa (2) *toimintoa* eli pyöräilyä. Jos hän ei voi jostain syystä ajaa polkupyörää, vaikkapa tasapainoistiongelmien vuoksi, polkupyörän omistaminen ei riitä tuomaan hänen ulottuvilleen tätä pyöräilytoimintoa eikä pyöräilyyn perustuvaa liikkumismahdollisuutta.

Tasapainoaisesti edustaa analogiassa henkilökohtaista ominaisuutta. Mahdollisuus käyttää polkupyörää eli resurssia yhdistyy ihmisen ominaisuuksiin, kun hän toteuttaa pyörää käyttäen halunsa siirtyä paikasta toiseen. Polkupyörän omistaminen ja polkupyöräilyyn arvostaminen eli (3) *toimintamahdollisuus* saa aikaan sen, että jos esimerkiksi tasapainoistin häiriö tai muu vastaava ei estä yksilöä pyöräilemästä, hän voi siirtyä ystävänsä luokse lounaalle. Näin pyöräilynä toteutuva toimintamahdollisuus lisää heidän molempien mielihyvää tai (4) *hyötyä*.⁶⁷

Mahdollisuus käyttää polkupyörää yhdistyy ihmisen ominaisuuksiin, kun hän toteuttaa pyörää käyttäen halunsa siirtyä paikasta toiseen kävelyä nopeammin ja vapaammin. Esineet ja palvelut eivät kuitenkaan ole ainoita keinoja edistää ihmisten toimintamahdollisuuksia vaan esimerkiksi sosiaaliset normit ja traditiot vaikuttavat vahvasti esimerkiksi naisten elämään. Ei riitä, että saatavilla on itse polkupyörä ja polkupyöräilyyn sopiva tie, jos yhteiskunnan sosiaaliset normit, niiden syrjivät käytännöt tai kulttuuriset - tai uskonnolliset säännöt eivät salli naisten ajaa polkupyörällä.⁶⁸

⁶⁵ Mitra 2006, 239.

⁶⁶ Alkire 2005a, 4.

⁶⁷ Alkire 2005a, 4.

⁶⁸ Robeyns 2005, 99.

Nussbaum käyttää itse omien sanojensa mukaan teoriaa tarjotakseen filosofisen pohjan inhimillisistä ydinoikeuksista, joita tulisi kaikkien valtioiden ja niissä harjoitetun politiikan toimesta kunnioittaa ja toteuttaa. Inhimilliset ydinoikeudet toimivat perusminiminä siitä mitä ihmisarvon kunnioittaminen vaatii. Nussbaum identifioi omasta teoriastaan neljä tärkeää oikeudenmukaisuuden tekijää. Ensimmäinen tekijä on hänen *kymmenen keskeistä inhimillistä toimintamahdollisuutta*, jotka toimivat liberaalin yhteiskunnan poliittisten periaatteiden lähteenä. Liberaalissa kontekstissa ne esitetään vapaina kaikista metafyyysisistä lähtökohdista. Toinen tekijä on *limittäinen konsensus* (overlapping consensus)⁶⁹, jotka kymmenen keskeistä inhimillistä toimintamahdollisuutta voivat muodostaa poliittisen liberalismien kontekstissa. Poliittinen liberalismi tarkoittaa sellaista liberalismia, joka ei pohjaudu mihinkään uskonnolliseen tai metafyyysiseen periaatteeseen. Limittäinen konsensus on tila, jossa erilaisia metafyyysisiä – tai uskonnollisia näkemyksiä edustavat yksilöt ovat hyväksyneet julkisen, yhteisen ja jaetun oikeudenmukaisuuskäsityksen. Kolmas tekijä on *intuiitiivinen ajatus* ihmisarvosta, jonka pohjalta jokainen ihminen on vapaa tavoittelemaan kymmentä keskeistä inhimillistä toimintamahdollisuutta toista ihmistä päämääränä kunnioittaen eikä koskaan vain päämäärän tavoittelun välineenä. Viimeinen tekijä on *jokaisen toimintamahdollisuuden kynnystason* - käsite, jonka alle jäädessä oletuksena on, että todella inhimillinen toiminta ei ole mahdollista kaikille kansalaisille eivätkö oikeudenmukaisuuden minimivaatimukset ole täyttyneet. Valtioiden sosiaalisena päämääränä tulisikin olla kansalaisten saaminen tämän kynnystason yläpuolelle. Kynnystason saavuttamattomuus katsotaan epäoikeudenmukaisuudeksi, mutta kynnystason käsite on Nussbaumin mukaan vain yleinen tai summittainen taso, koska kynnystason voidaan katsoa muuttuvan ajan kuluessa ja eri yhteiskunnissa.⁷⁰

Toimintamahdollisuuksien teoria voidaan nähdä vastavoimana utilitaristipohjaiselle modernille hyvinvointitaloustieteelle ja sitä on kehitetty Senin ja Nussbaumin lisäksi myös muiden taloustieteilijöiden ja poliittisten filosofien toimesta.⁷¹ Nussbaum on kehittänyt toimintamahdollisuuksien teoriaansa toiminnallisista heikkouksista kärsivien ihmisten eli etenkin

⁶⁹ Nussbaum 2000, 76. Nussbaum myöntää käyttävänsä samaa käsitettä limittäisestä konsensuksesta kuin Rawls: eli että ihmiset voivat yhtyä samaan itsenäiseen poliittiseen käsityksen moraaliseen ytimeen, jossa lähtökohtana ei ole mikään metafyyssinen maailmannäkemyks tai uskonnollinen, eettinen tai mikään tietty näkemys yksilöstä tai ihmisluonnosta.

⁷⁰ Nussbaum 2006, 70–71, 179–180.

⁷¹ Burchardt 2010, 735.

vajaakuntoisten, vammaisten sekä heikommassa asemassa olevien ihmisten kannalta.⁷² Molemmat ovat myös kehittäneet teoriaa kehitysmaiden ongelmien kontekstista käsin.⁷³

2.2 Nussbaumin teorian aristoteelinen – ja kantilainen pohjavire

Nussbaumin teorian aristoteelinen painotus on erittäin vahva, hän rakentaa sen pohjalta poliittisen ihmiskäsityksensä. Nussbaum nimeää oman eettisen metodinsa *havaintotasapainoksi* (reflective equilibrium), jonka perustana on aristoteelinen kysymys: ”kuinka ihmisen tulisi elää?” Aristoteeliseen eksistentiaaliseen ydinkysymykseen liittyy ihmiskäsitys, jossa oletetaan, että ihmisillä on erilaisia päämääriä ja toimintoja usealla moraalaisella alueella, jotka eivät ole irrallisena muista elämänalueista.⁷⁴

Nussbaumilainen havaintotasapaino on perustaltaan neutraali ja sen ydinkysymys ”kuinka ihmisen tulisi elää?” ei sisällä implisiittisesti mitään määreitä inhimillisesti hyvälle elämälle. Havaintotasapainon saavuttaminen riippuu yksilön itsensä valitsemien toimintamahdollisuuksien kokonaisuudesta.⁷⁵ Nussbaumilaisen poliittisen ihmiskäsityksen ydin on siinä, että yhteiskunnassa toisten ihmisten kunnioitusta ei tarvitse ansaita olemalla tuottava, vaan sosiaalisen elämän päämäärä on jokin muu. Inhimilliset tarpeet itsessään ovat osa ihmisen arvokkuutta.⁷⁶

Toinen Nussbaumin teorian aristoteelinen elementti on se, että teoria pohjautuu Aristoteleen (382–322 eKr.) käsitykseen ihmisen *kukoistamisesta*.⁷⁷ Nussbaum käyttää Aristoteleen tavoin käsitystä ihmisestä poliittisena ja

⁷² Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 41.

⁷³ Hellsten 1995, 41–42; Nussbaum 2009b, 213–214. Nussbaumin mukaan hänen ja Senin yhteistyössä oli mukana aimo annos onnea, sillä alun perin yhteistyö lähti konferenssia järjestävien opiskelijoiden pyynnöstä. Opiskelijat pyysivät Nussbaumia mukaan toimintamahdollisuuksien teoriaa koskevaan konferenssiin. Ensimmäiseen konferenssiin järjestäjinä toimineet neljä opiskelijaa: Flavio Comim, Mozaffar Qizilbash, Sabina Alkire ja Enrica Chiappero Martignetti pyysivät Seniä luennoimaan. Seuraavan vuoden konferenssiin opiskelijat pyysivät Nussbaumia ja kolmantena vuonna järjestetyn konferenssin jälkeen opiskelijoiden johdolla perustettiin järjestö nimeltään *Human Development and Capability Association* (HDCA) Yksi järjestön päätehtävistä on kuroa kiinni kuilua teorian ja käytännön välillä. Nussbaum ei mainitse tarkkoja vuosilukuja, mutta Pavian konferenssi järjestettiin vuonna 2004 ja se oli neljäs HDCA:n konferenssi, joten voidaan päätellä, että Nussbaum tarkoittaa hyvän onnen vuodella, jossa Nussbaum ja Sen järjestivät yhteistyössä opiskelijoiden kanssa ensimmäisen konferenssinsa vuotta 2000.

⁷⁴ Nussbaum 1990, 172–173; Hallamaa 1994, 194. Voidaan kääntää myös *perceptive equilibrium*, joka voidaan kääntää havainnon tasapainotilaksi.

⁷⁵ Nussbaum 1990, 173; Hallamaa 1994, 194, 200.

⁷⁶ Nussbaum 2006, 160.

⁷⁷ Päivänsalo 2015, 193.

sosiaalisena olentona.⁷⁸ Ihminen käsitetään kauttaaltaan sosiaalseksi ja Aristoteelinen ajatus ihmisen hyvästä linkittyy välttämättömyyteen vahvistaa ensin yksilön toimintoja, jonka jälkeen voidaan elää elämää toiminnan kannalta eli toimia päämääräsuuntuneisesti.⁷⁹ Sosiaalisen ja poliittisen olentona ihminen etsii sosiaalista kauttaaltaan olevaa hyvää ja jakaa monimutkaisia päämääriä toisten ihmisten kanssa monilla eri tasoilla. Päämäärien tavoittelussa toisten hyvä ei ole vain oman hyvän tavoittelun este vaan se on olennainen osa ihmisen omaa hyvää. Ihminen on luonnoltaan myös poliittinen, joka tarkoittaa sitä, että hän löytää syvällisiä merkityksellisyyksiä poliittisista yhteyksistään. Ihmiset haluavat elää yhteyksissä toisiinsa ja Nussbaumin mukaan tähän yhteyteen kuuluu käsitys elämisestä sopusoinnussa oikeudenmukaisuuden periaatteiden toteutuessa. Aristoteelisessa kukoistamisen näkemyksessä ajatellaan, että jokaisessa monimutkaisessa luonnon organismissa on jotain kunnioitettavaa ja ihmeellistä, joka ohjaa ihmisten lisäksi tunnustamaan ja kunnioittamaan kaikkien elävien olentojen arvon.⁸⁰

Aristoteeliset ja kantilaiset elementit nussbaumilaisessa ihmisarvon käsitteessä tekevät teoriasta vahvasti läntisen eettisen tradition teorian. Nussbaumin toimintamahdollisuuksien teorian kantilainen pohjavire on siinä, että teorian mukaan ihmistä tulee aina kohdella *päämääränä* (end) eikä koskaan vain *välineenä* (mean). Nussbaumin teoriaansa omaksuma Immanuel Kantin (1724–1804) periaate kuuluu kokonaisuudessaan näin: ”toimi niin, että käytät ihmistä, sekä omaa että jokaisen muun persoonaa, aina samalla tarkoituksena eikä koskaan pelkästään välineenä”. Nussbaum kutsuu tätä kantilaista ja myös rawlsilaista perustaa toimintamahdollisuuksien teorian *intuiiviseksi lähtökohdaksi* (intuitive idea). Intuiivinen lähtökohta pohjautuu yksilöä koskevaan oikeudenmukaisuuteen ja siihen implisiittisesti sisältyvään ajatukseen ihmisarvon loukkaamattomuudesta, jota edes yhteiskunnan kokonaisvaltainen hyvinvoinnin tavoittelu ei saa loukata. Instituutioidenkin primääritavoite on yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden saavuttaminen ja jokaisen yksilön oikeus

⁷⁸ Nussbaum 2006, 182. Eri kukoistamisen mahdollisuuksien tila tulee selvimmän esille siinä, että Nussbaumin kymmenen keskeistä inhimillistä toimintamahdollisuutta toimivat kansalaisten konsensuksen pohjalta oleellisina ihmisen kukoistamisen ennakoedellytyksinä. Ihmisen kukoistamisen eri muodot mahdollistaa Nussbaumin käyttämä aristoteelinen poliittinen ihmiskäsitys, jossa ihminen tunnustetaan poliittisena eläimenä yhtä aikaa sekä tarvitsevana että arvokkaana.

⁷⁹ Sen 1999, 73.

⁸⁰ Nussbaum 2006, 35, 85–86, 94. Vastavuoroinen hyöty ja omien tavoitteiden saavuttaminen ei Nussbaumin mukaan ole yhtään vähempää kuin osaaottavaa sitoutumista muiden ihmisten hyvinvointiin.

on tavoitella yhteiskunnassa toimintamahdollisuuksia, eli monimuotoisia hyviä. Poliittisen oikeudenmukaisuuden subjekti on täten yksilö ja politiikan tavoitteena tulisiikin olla jokaisen keskeisen inhimillisen toimintamahdollisuuden mahdollistaminen jokaisen henkilön kohdalla. Yksilö toimii yhteiskunnassa muiden kanssa ja ihmisyyteen sisältyy käsitys sosiaalisuudesta, jonka mukaan henkilökohtaisten päämäärien tavoitteluun sisältyy myös jaettujen ja yhteisten päämäärien tavoittelu.⁸¹

Erona nussbaumilaisen ja kantilaisen ihmiskäsityksen välillä on se, että kun kantilaisessa ihmisyyssä erotetaan ihmisen elämellisyys inhimillisyydestä, niin nussbaumilaisessa ihmiskäsityksessä ihmisen rationaalisuus ja elämellisyys ovat läpikotaisin toisiinsa kietoutuneita. Nussbaumin teoriaversiossa maailmassa nähdään olevan erilaista elämellistä arvoa, joista erityisen inhimillinen arvo on rationaalisuus. Inhimillistä rationaalisuutta ei kuitenkaan nähdä yhteiskuntasopimustradition tapaan idealisoituna eikä vastakohtana elämellisyyden kanssa vaan eräänlaisena ”arkipäiväisenä” käytännön päättelynä. Arkipäiväinen käytännön päättely on yksi elämellinen toimimisen tapa.⁸²

Nussbaumin käsitys poliittisesta henkilöstä kuuluu kokonaisuudessaan seuraavanlaisesti:

...poliittiset periaatteet kehittyvät poliittisessa ihmiskäsityksessä, joka perustuu tiedostamiseen siitä, että ihmiset ovat tarvitsevia ja katoavaisia eläimiä. Ihmiselämä alkaa vauvana ja usein päättyy jonkin muotoiseen vanhuusiän riippuvuuteen. Kiinnitämme huomiota näihin haavoittuvuuden alueisiin, väittäen, että rationaalisuus ja sosiaalisuus ovat itsessään väliaikaisia ja että saavutettu kehitys ja kypsyys heikkenevät luonnollisesti ajan kuluessa. Tiedostamme myös että täysin inhimilliseksi katsottu sosiaalisuus sisältää epäsymmetrisiä suhteita, kuten sellaisia jotka olivat Rawlsille keskeisiä, mutta myös suhteita, jotka ovat vähemmän epäsymmetrisiä; väitämme, että nuo ei symmetriset suhteet voivat siltikin sisältää vastavuoroisuutta ja aitoja inhimillisiä toimintoja.⁸³

Nussbaumin poliittisessa ihmiskäsityksessä ihminen määritellään kauttaaltaan sosiaalseksi eläimeksi, jonka ominaisuuksiin kuuluvat tarvitsevuus, riippuvaisuus, haavoittuvuus ja hoivantarve. Aristoteelisessa käsityksessä ihmisestä poliittisena eläimenä, ihminen nähdään sekä tarvitsevana että kyvykkäänä, jonka kyvyt ja ihmisarvo ovat täysin kytkeytyneitä elämellisen

⁸¹ Nussbaum 2004b, 328; Nussbaum 2006, 51, 58, 91, 161; Sihvola 2004, 25, 183.

⁸² Nussbaum 2006, 159. ”Yleisesti toimintamahdollisuuksien teorian mukaan maailma pitää sisällään erilaista elämellistä arvoa, jota tulee kunnioittaa yhtäläisesti. Erityisesti ihmisarvolle on luonteenomaista eräänlainen rationaalisuus, mutta rationaalisuutta ei idealisoida tai aseteta elämellisyyden vastakohtaksi; se on vain tavallista käytännöllistä päättelyä, eli tavalla jolla eläimillä voidaan katsoa olevan toimintoja.”

⁸³ Nussbaum 2006, 160.

luonnon kanssa ja jonka kaikki kyvyt tarvitsevat materiaalsen ympäristön vahvaa tukea. Aristoteellinen poliittinen eläin sisältää käsityksen siitä, että ihminen ei ole vain moraalinen ja poliittinen olento, vaan eläimellisen ruumiin omaava olento, jonka ihmisarvo sitoutuu eläimelliseen luontoon ja sen ajalliseen kehitykseen. Institutionaalinen tuki on aristoteelisessa näkemyksessä erittäin tärkeää. Nussbaumin mukaan materiaalisuuden ja tarvitsevuuden painotukset ovat käsitteellisesti auttavia, koska silloin ihmisen materiaalisia tarpeita ei nähdä noloina tai nöyryyttävinä asioina. Nolouden tai nöyryyttävyyden sijaan materiaalisuus ja tarvitsevuus ovat itsessään osa ihmisarvoa. Tällaisen poliittisen ihmiskäsityksen pohjalta on luonnollista käsittää, että politiikan avulla institutionaalisessa kehityksessä jaetut hyvät asiat eivät ole vain yksinkertaisia esineitä tai asioita vaan ennemmin limittäisiä inhimillisiä toimintamahdollisuuksia eli erilaisia oloiloja, joissa ihmiset ovat valmiita valitsemaan tietynlaisia ja heille itselleen saatavilla olevia toimintoja.⁸⁴

Aristoteleen mukaan vauraus ei ole etsimäämme hyvää, vaan se on hyödyllistä jonkin muun vuoksi.⁸⁵ Aristoteelisessa näkemyksessä ei kuitenkaan kumota, etteivätkö vauraus ja tulotaso ole instrumentaalisessa roolissa mahdollistamassa ihmisille heidän täyttää potentiaaliensa. Taloustieteilijänä Senin tutkimusintressi on lähellä taloudellisen kehityksen tutkimusta ja Senin mukaan vauraus ja tulotaso eivät ole tavoiteltavia niiden itsensä vuoksi vaan ne ovat erinomaisia yleiskäyttöisiä välineitä, jotta voi saavuttaa enemmän vapautta elää itse arvostamaansa elämää. Yksilön itse arvostaman elämän tavoittelemineen tekee siitä rikkaampaa, esteettömämpää ja myös auttaa yksilöä elämään kokonaisena sosiaalisena yksilönä, toteuttaen vapaata tahtoa, vuorovaikutuksessa ja vaikuttaen ympäröivään maailmaan. Tulotason deprivatiolla ja toimintamahdollisuuksien deprivatiolla on kaksisuuntainen löyhä yhteys, jossa alhaisella tulotasolla on yhteys lukutaidottomuuteen, sairastavuuteen, nälänhätään ja aliravitsemukseen. Toisaalta parempi koulutus ja terveys auttavat paremman ansiotason saavuttamisessa.⁸⁶

Aristoteleen ja Nussbaumin yhteinen painotus on myös se, että molemmat näkevät yhteiskunnan, sen institutionaalisten rakenteiden ja valtion tehtävänä turvata kansalaisten mahdollisuudet elää hyvää elämää. Aristoteleen mukaan parhaan valtiomuodon on oltava sellainen, jossa jokainen voi toimia parhaiten ja

⁸⁴ Nussbaum 2004b, 344; 2006, 87, 160.

⁸⁵ Aristoteles (EN.) I, 5, 1096a5–8; Sen 1999, 14.

⁸⁶ Sen 1999, 14–15, 131.

elää onnellisena. Filosofi ja historioitsija Juha Sihvola (1957–2012) mukaan Aristoteleen kuvaileman valtion tehtävä on kolmiosainen. Valtion ensimmäinen tehtävä on *järjestyksen tukeminen*. Toiseksi valtion tulee taata kaikille ihmisille sen resurssien puitteissa *mahdollisuus saada haltuunsa onnellisen elämän rakennusaineita*, joihin kuuluvat aineellisten ehtojen turvaaminen, turvallisuuden varmistaminen, terveellisen elinympäristön takaaminen, julkisen vallan toteuttaman kasvatustietojärjestelmän takaama kansalaisten kykyjen edistäminen sekä urheilun, kulttuurin ja yhteisöelämän muiden muotojen vaaliminen. Kolmanneksi onnellisen elämän arvokkaat toiminnot toteutuvat sellaisessa valtiossa, jossa toteutetaan ihmisolemukseen kuuluvaa *yhteisöllistä ulottuvuutta*. Kolmiosaista tehtävää toteuttava valtio on Sihvolan mukaan välineen sijasta päämäärä.⁸⁷

Yhteiskunnan rooli on merkittävä, käytännön tasolla se konkretisoituu toteutetussa politiikassa ja sen mukaisesti toteutetuissa toimenpiteissä. Toimintamahdollisuuksien teorian kaksi normatiivista väitettä ovat, että ensiksi *kaikista merkityksellisintä moraalisesti on ihmisen vapaus saavuttaa hyvinvointi* ja toinen väite on se, että *ihmisen vapaus saavuttaa hyvinvointi tulee ymmärtää ihmisten toimintamahdollisuuksina eli mahdollisuuksina tehdä ja olla jotain sellaista, mikä on ihmiselle itselleen merkityksellistä*.⁸⁸ Ihminen elää yhteiskunnassa, jonka institutionaalisilla rakenteilla on merkittävä vaikutus. Ihmisen vajavuus myönnetään, sillä toimintamahdollisuuksien teorian mukaan ihminen ei kykene saavuttamaan hyvinvointiaan ilman toimintamahdollisuudet mahdollistavaa politiikkaa. Poliitiikan tehtävä on mahdollistaa hyvän ihmiselämän eläminen ja luoda ihmisille monipuolisia mahdollisuuksia toteuttaa itse hyvinä pitämiään erilaisia asioita. Poliitiikan tehtävä ei ole määritellä yksittäisen ihmisen hyvän elämän sisältöä, vaan hyvän elämän sisällön saa jokainen kansalainen määritellä itse.⁸⁹

2.3 Toimijuus, preferenssi ja intressi toimintamahdollisuuksien teoriassa

Elämme preferenssikylläisessä kulttuurissa, jossa on valtava intressityhjiö. Liisa Björklund.⁹⁰

Lyhytaikaisten preferenssien käyttäminen oikeudenmukaisuuden tai oikeudenmukaisuusteorian lähtökohtana on ongelmallista neljästä syystä, ensiksi

⁸⁷ Sihvola 2004, 61; Aristoteles (Pol.) VII, 2, 1324a23–26.

⁸⁸ Robeyns 2011, Capability Approach.

⁸⁹ Björklund 2008, 94; Nussbaum 1987, 1.

⁹⁰ Björklund 2014, 31.

preferenssien käyttämisessä hyvinvoinnin mittarina ihmisiä käsitellään vain *laskutoimituksen osana* eli välineenä, eikä oteta huomioon yksilöllisen elämän omalaatuisuutta eli päämäärää. Toiseksi ihmiselämän hyvät eivät ole myöskään *yhteismitallisia tai korvattavissa olevia* jollakin toisella hyvällä, esimerkiksi ilmaisunvapautta ei voi korvata vapaa-ajan lisäämisellä. Kolmanneksi inhimilliset preferenssit ovat *hyvin mukautuvia*, jolloin niitä sopeutetaan helposti olemassa oleviin odotuksiin, mahdollisuuksiin ja elämään, eli että ihmiset oppivat olemaan haluamatta asioita, joita olemassa ovat sopimukset tai poliittinen todellisuus eivät tue. Näitä kutsutaan taloustieteessä ”adaptiivisiksi preferensseiksi”.⁹¹

Nussbaumin mukaan ihmiset sopeuttavat omat preferenssinsä siihen mitä he kuvittelevat voivansa saavuttaa ja myös siihen mitä he olettavat yhteiskunnan antavan olettaa olevan heille sopivan saavutuksen. Esimerkiksi yhteiskunnan sorreituimmat kuten naiset ja muut huono-osaiset ryhmät ilmentävät tällaisia adaptiivisia preferenssejä, jotka on muodostettu epäoikeudenmukaisissa taustaolosuhteissa. Nämä preferenssit usein vain vahvistavat vallitsevaa tilaa, eivätkä edistä oikeudenmukaisuuden parantumista. Adaptiiviset preferenssit myös riisuvat ihmisen toimijuutta ja poliittista merkitystä yhteiskunnassa, koska ihmisillä ei tällöin oleteta olevan valinnanvapautta oman yhteiskunnallisen aktiivisuutensa kohdalla. Neljäs ja viimeinen syy preferenssipohjaisen mittaustavan ongelmallisuudelle on se, että toimijalle *tyytyväisyys* ei ole ainoa merkityksellinen asia, vaan aktiivisella tavoitteeseen pyrkimisellä on merkitystä. Toimintamahdollisuudet ohjaavat kehityksen prosessia mahdollistaviin tai kohti valinnanvapauden mahdollistavia yhteiskunnallisia olosuhteita. Mahdollistavien olosuhteiden luominen erilaisille toimimisen vaihtoehdoille on kohtuullista, koska siinä mahdollistetaan kansalaisten valita itse haluamansa toiminnot.⁹²

Ihmisen toimijuus on tärkeä käsite, kun toimintamahdollisuuksien teorian kehityksessä arvioidaan sitä, mitä ihminen on vapaa tekemään ja onko ihmisen mahdollista tavoitella haluamiaan päämääriä. Hallamaa tiivistää ihmisyyden ydinkokemuksen näillä sanoilla: ”Ihmisestä tulee ihminen vain, kun yhteisö tunnustaa ja hyväksyy hänet yhteyteensä toimijaksi.”⁹³

Senin mukaan taloustieteen kirjallisuudessa ja peliteorioissa termi ”toimija” (agent) tarkoittaa henkilöä, joka toimii jonkun toisen puolesta ja jonka saavutukset

⁹¹ Nussbaum 2006, 282–283.

⁹² Nussbaum 2001, 69 Nussbaum nimittää adaptiivisia preferenssejä myös juurtuneiksi preferensseiksi (entrenched preferences); 2006, 73–74, 282–283.

⁹³ Hallamaa 2017, 284.

arvioidaan jonkun toisen päämäärien valossa. Sen käyttää termiä toimija eri tavalla, omin sanoin ”sen laajemmassa ja vanhemmassa merkityksessä”. Toimija on Senin käsitteistössä joku sellainen joka toimii ja saa aikaan muutoksen ja jonka saavutuksia voidaan arvioida hänen omien arvojensa ja tavoitteidensa valossa, riippumatta siitä arvioidaanko niitä joidenkin ulkoisin kriteerein vai ei. Toimija tunnustetaan toimijaksi sekä yhteiskunnassa että taloudessa yksityisensä henkilönä ja osallistujana sosiaaliseen ja poliittiseen toimintaan. Riittävien sosiaalisten mahdollisuuksien avulla yksilö voi muokata tehokkaasti omaa kohtaloaan ja auttaa myös muita.⁹⁴

Sen avaa ihmisen toimijuuden roolia olennaisena vapautena ja toimintamahdollisuutena esimerkiksiään paastoamisesta ja nälkiintymisestä, jossa toimija eli paastoava ihminen valitsee tietoisesti syömättömyyden joko poliittisista, uskonnollisista tai joistain muista metafysisistä tai terveydellisistä syistä. Paastoavan ihmisen sijaan ei-toimija eli nälkää näkevä ihminen toki söisi jos voisi. Toimijuus viittaa näin ollen ihmisen kykyyn tavoitella ja toteuttaa itse arvostamiaan päämääriä ja tavoitteita. Toimija on sellainen joka toimii ja saa aikaan muutoksen. Toimija ei ole sellainen joka on sorrettu, pakotettu tai passiivinen. Toimijuus voi lisäksi laajentaa ihmisen omaa näkemystä omasta hyvinvoinnista sisältämään ympäristötekijöitä ja muiden ihmisten tai eläinten auttamista. Toimintamahdollisuuksien teorian toimijuusnäkökulma on tärkeä silloin, kun arvioidaan sitä mitä ihminen voi tehdä ja saavuttaa oman hyväksytyksensä puitteissa.⁹⁵

Preferenssit ja intressit, suora tai epäsuora syy tehdä itse arvostamia asioita tai hyvinvoinnin ja toimijuuden linkit ovat vahvasti piilotetulla tavalla läsnä sosiaalipolitiikan kielenkäytössä. Suomalaisessa sosiaalipoliittisessa kielenkäytössä käytetään käsitettä *kohdistaminen*, kun puhutaan sosiaalihuollon asiakkaista, joihin *kohdistetaan* erilaisia toimenpiteitä. Kohdistaminen luo kuvan passiivisesta kohteesta ja vastaanottajasta. Kohdistamisen kohteen vastakohta on aktiivinen toimija ja toimintamahdollisuuksien teoriassa painotetaan toimijuuden tärkeyden, jossa asiakkaat nähdään kohteiden sijaan toimijoina. Kohdentamisen objektit ovat itsessään aktiivisia ja heidän toimintonsa voivat tehdä

⁹⁴ Sen 1999, 11, 19.

⁹⁵ Banerjee & Canda 2012, 20–21.

kohdentamissaavutuksista erilaisia kuin pelkästä kohdentamisen yrityksestä. Senin määritelmässä kohdistaminen onkin todellisuudessa *yritys* eikä *lopputulos*.⁹⁶

Sen muistuttaa, että toimenpiteiden kohteiksi joutuneet ihmiset voivat hyvinkin olla aktiivisia toimijoita, eivätkä vain passiivisesti avustuksiaan odottavia kohteita. Kohdistamiseksi määritelty lähestymistapa sisältää ominaisuuden, jossa avunsaajista muodostuu passiivinen kuva. Avunsaajista muodostunut passiivinen kuva voi Senin mukaan toimia lähteenä allokoinnin⁹⁷ eli kohdistamisen vääristymälle, jonka vuoksi Sen peräänkuuluttaa toimintakeskeistä politiikkaa.⁹⁸

Hallamaa on tarkastellut ihmisiin vaikuttamisen etiikkaa, ihmisten motivaatiomekanismien syntymistä ja vaikutuksia intressin ja preferenssin käsitteiden avulla toiminnan ja yhteistoiminnan teoriassaan, kirjassaan *Yhdessä toimimisen etiikka* (2017). Yhteistoiminnan teoriassaan Hallamaa tarkastelee käsiteanalyttisesti toimintaa ja yhteistoimintaa.⁹⁹ Yhteistoiminnan teorian avulla Hallamaa pyrkii selittämään, mistä inhimillisessä toiminnassa on kyse, avaamalla inhimillistä toimintaa ohjaavia toiminnan sekä yhteistoiminnan ehtoja. Hallamaan yhteistoiminnan teoriassa toimijuuden käsite nousee keskeiseksi toiminnan ja yhteistoiminnan ymmärtämisen kannalta, koska inhimillisen toiminnan lähtökohdat ja edellytykset voidaan esittää toimijuuden käsitteen pohjalta.

Hallamaa määrittelee toimijan moraalifilosofian latinalaisperäisen sanan agentti tai subjekti pohjalta sellaiseksi, että hänet voidaan määritellä vastuulliseksi omista teoistaan. Omasta toiminnastaan vastuullisen toimijan tulee täyttää kolme ehtoa, jotka Hallamaa nimeää *intentionaalisuus*–, *järkevyys*–, ja *kyvykkyys*ehdoiksi. Ensimmäisen ehdon eli *intentionaalisuusehdon* pohjalta toimija kykenee asettamaan päämääriä. Toisen ehdon eli *järkevyys*ehdon pohjalta toimija ymmärtää ja osaa arvioida kausaali– eli syy-seuraussuhteita ja kolmannen ehdon eli *kyvykkyys*ehdon pohjalta toimija pystyy omalla toiminnallaan tavoittelemaan itse asettamiaan päämääriä. Rationaalinen toimija toivoo pystyvänsä turvaamaan itsellensä nämä välttämättömät olosuhteet.¹⁰⁰

Intentionaalisuusehto eli kyky asettaa päämääriä on tärkein ja toimii toiminnan ymmärtämisen lähtökohtana, koska toiminnan käsitteeseen sisältyy

⁹⁶ Sen 1999, 137–138. Kursivointi Senin.

⁹⁷ MOT, Kielitoimiston sanakirja, Allokointi. Kohdentaminen, kohdistaminen.

<https://flamma.helsinki.fi/portal/home/fh?_nfpb=true&_pageLabel=netmot>. Viitattu 20.8.2015.

⁹⁸ Sen 1995, 11.

⁹⁹ Hallamaa 2017, 9.

¹⁰⁰ Hallamaa 2017, 20–21, 104.

toimijan aktiivisuuden tarkoituksellisuus ja tavoitteellisuus. Toiminnan käsitteeseen kuuluu implisiittisesti oletus siitä, että toimija ryhtyy toimimaan eli toimii aktiivisesti sen perusteella, että toimintaa edeltävä tilanne on toimijan kannalta sellainen, jota hän uskoo toiminnallaan pystyvänsä parantamaan tai korjaamaan. Yleisesti toimija pyrkii vaikuttamaan olosuhteisiin toimijan kannalta myönteisesti, jolloin niitä kutsutaan toimijan hyväksi tai hyviksi. Intentionaalisuusehtoon sisältyy toimijan moraalisuus; moraaliseen todellisuuteen astuminen alkaa heti kun toimijuus vaikuttaa muiden ihmisten intresseihin ja muiden toiminnat vaikuttavat toimijaan itseensä. Rationaalinen toimija pohtii oman toimintansa välineet ja päämäärät ja pyrkii turvaamaan olosuhteet omien päämääriensä saavuttamiseksi.¹⁰¹

Jotta toiminta olisi päämääräsuuntautuneista tai tavoitteellista eli intentionaalista, tulee siihen suuntautuvan toiminnan olla toimijan kannalta tarvittaessa perusteltavissa. Toisaalta asetettu päämäärä voi jäädä saavuttamatta tai teko voi johtaa päämäärästä poikkeavaan lopputulokseen ja siksi toiminnan kannalta on välttämätöntä, että intentionaalisuusehto toteutuu. Toiminta voi olla tiedostamatonta ja suurin osa toiminnasta onkin automatisoitunutta tekemistä. Toimija voi antaa automatisoituneesta tekemisestään kuitenkin perusteen toiminnalleen. Automatisoitunut toiminta eroaa kuitenkin mielekkästä eli perusteltavissa olevasta toiminnasta. Kun teon mielekkyyden voi tarvittaessa perustella, on teko silloin tahallinen. Mitä päämäärätiedostetumpaa tai tahallisempaa teot ovat verrattuna automatisoituun toimintaan, niin sen intentionaalisempia toimintatavat silloin ovat.¹⁰²

Järkevyys– ja kyvykkyys ehdot edellyttävät toimijan oman mielen ulkopuolisen muutoksen aikaansaamista. Järkevyys ei tarkoita, että toimijan tulisi voida arvioida toimintaansa perusteellisesti (tai toimia ”järin fiksusti”), vaan että toimija ymmärtää toimintansa kausaalisuhteita. Kokemus mahdollisuudesta vaikuttaa ulkoiseen todellisuuteen vahvistaa ihmisen käsitystä itsestään toimijana, kyvykkyys ehdon täytyminen vaatii kuitenkin sen, että toimijalla on oltava riittävä toimintakyky (tai toimintamahdollisuus, kirjoittajan huomio) muutoksen aikaansaamiseksi. Toisaalta toiminnaksi luetaan aktiivisuus, jolla ei ole ulkoisia

¹⁰¹ Hallamaa 2017, 21,104–105.

¹⁰² Hallamaa 2017, 21–22.

vaikutuksia ja jonka vain toimija itse voi havaita tai tiedostaa, kuten esimerkiksi ajatteleminen.¹⁰³

Moraaliseksi agentiksi tai moraaliagentiksi mieltäminen edellyttää sitä, että toimija täyttää kaikki kolme ehtoa eli intentionaalisuus-, järkevyy-, ja kyvykkyys ehdot. Moraalinen näkökulma vaatii, että toimija pystyy harkitsemaan, asettamaan ja tavoittelemaan päämääriä, jolloin toimijaa voidaan pitää vastuullisena ja ansiollisena omasta toiminnastaan.¹⁰⁴

Tärkeänä huomiona Hallamaa nostaa esiin sen, että toiminta ei tarkoita aina tekemistä, koska tekemisestä pidättäytyminenkin lasketaan toiminnaksi ja toimija on silloin päättänyt olla intentionaalisesti eli tahallisesti toimimatta. Tärkeä elementti on ratkaisu, jonka ei tarvitse edes olla erityisellä tavalla tietoinen ratkaisu vaan pelkkä tiedostettu tai tiedostamaton käsitys toiminnasta riittää.¹⁰⁵

Inhimillistä toimintaa tarkasteltaessa, on sen perustana sidos toiminnan ja toimijan haluamien asioiden välillä. Sidoksen erittelemiseksi käytetään intressien ja preferenssien käsitteitä.¹⁰⁶

Ihmisten tunnustaminen toimijaksi on tärkeää, mutta ennen toiminnan käynnistymistä on tärkeää erottaa toisistaan preferenssi ja intressi. Intressiä voi lähteä paikantamaan motiivin kautta, sillä jotta toiminta käynnistyisi, tarvitaan motiivi eli vaikutin. Teon motiivi selittää sen, miksi toimija on alkanut toimimaan valitsemallaan tavalla. Harkittua toimintaa voidaan selittää motiivilla eli toimintaa ylläpitävällä psyykkisellä voimalla. Motiivia lähellä käsitteellisesti on intressi eli pyyde. Intressi on toimijan peruste toimia ja se asia, jonka toteuttamiseksi toimija alkaa toimia.¹⁰⁷

Preferenssi taas on taloustieteen käsite, joka tarkoittaa toimijan haluamia asioita. Preferenssi on asia, jonka ihminen haluaa tehdä ja jonka tekeminen tyydyttää, ainakin ihminen uskoo sen tyydyttävän ihmisen senhetkisen mielihalun. Preferenssit ovat hetkellisiä ja vaihtuvia. Intressin käsitteeseen kuuluu taas implisiittisesti ajatus siitä, että intressien avulla toimija pystyy lisäämään hyvinvointiaan tai täydellistämään häntä itseään pitkällä aikavälillä. Intressit ovat asioita, joita ihminen tarvitsee ja jotka lisäävät ihmisen hyvinvointia ja kehittävät häntä. Jos preferenssi voi olla hetkellinen asia, joka tyydyttää toimijan mielihalun siinä hetkessä, niin toiminnan ymmärtämisen kannalta intressi on keskeinen ja

¹⁰³ Hallamaa 2017, 22–23

¹⁰⁴ Hallamaa 2017, 26.

¹⁰⁵ Hallamaa 2017, 24.

¹⁰⁶ Hallamaa 2017, 34.

¹⁰⁷ Hallamaa 2017, 8–9.

intressit kuuluvat ihmisen elämän kokonaiskuvaan. Jotta elämästä tulisi mahdollisimman täydellinen kokonaisuus, joutuu intressejään pohtiva miettimään kokonaisvaltaisemmin kyvykkyyksiään, elintapojaan, tottumuksiaan, inhimillisiä suhteitaan ja muita hankinnan arvoisia asioita onnistuneen elämänsä mahdollistamiseksi. Preferenssien ja intressien erottaminen toisistaan vaatii preferenssirakenteen muutosta välittömästä halun- ja tarpeen tyydytyksestä laajempien intressien hahmottamiskykyyn ja myös sellaisten psyykkisten rakenteiden kehittymistä, että välittömät halut ja syvempien tarpeiden välinen yhteys pystytään erottamaan. Intressin käsite laajenee käsittämään ajatuksen ihmisen objektiivisista hyvistä tarpeista ja hyvinvoinnin edellytysten tarkoituksista, kun taas preferenssi jää ihmisen subjektiiviselle tasolle. Intressit mahdollistavat toimijan hyvinvoinnin kokemuksen ja niihin sisältyy erilaiset kyvykkyydet sekä niiden täydentäminen eli ekselenssit.¹⁰⁸

2.4 Martha Nussbaumin poliittinen liberalismi

Uskon, että John Rawlsin poliittisen oikeudenmukaisuusteoria on vahvin teoria. Martha Nussbaum.¹⁰⁹

John Rawlsin (1921–2002) ”oikeudenmukaisuus reiluutena” - oikeudenmukaisuusteoria on yksi 1900-luvun hallitsevista sosiaalisen oikeudenmukaisuuden teorioista. Nussbaum seuraa Rawlsia kahdella tapaa. Nussbaum myöntää, että yhden keskeisimmistä käsitteistä eli *poliittisen liberalism*in käsitteen hän on lainannut Rawlsilta. Toinen rawlsilainen elementti on *limittäisen konsensuksen* käsite. Nussbaumin omaksuma ensimmäinen rawlsilainen käsite eli *poliittisen liberalism*in käsite on sellainen, että se ei pohjaudu mihinkään mahdollisesti erimielisyyttä aiheuttavaan uskonnolliseen –, eettiseen – tai metafyyssiseen periaatteeseen. Oikeudet visioidaan osittaisina hyväksytyksinä, poliittisiin tarkoituksiin sopivina, joita kansalaiset voivat liittää eri kokonaisvaltaisiin käsityksiinsä eli itsenäisiin eettisiin käsityksiinsä hyvästä. Toinen Nussbaumin omaksuma rawlsilainen ajatus on käsite *limittäisestä konsensuksesta*. Limittäinen konsensus on mahdollista saavuttaa, mikäli sen alkupremissi eli poliittinen liberalismi täyttyy. Limittäinen konsensus tarkoittaa sellaista alkutilannetta, jossa eri metafyyssiset, eettiset tai uskonnolliset käsitykset eli itsenäiset eettiset hyväksytykset omaavat ihmiset voivat hyväksyä yhteisen

¹⁰⁸ Hallamaa 2017, 34, 37–38.

¹⁰⁹ Nussbaum 2006, 24.

poliittisen ytimen oikeudenmukaisuuskäsitykseksi. Erotuksena Rawlsin valtiomaa-akselille rajoittuvan käsityksen sijaan Nussbaum näkee limittäisen konsensuksen universaaliksi eli kansallisten –, kansainvälisten –, uskonnollisten – ja eri traditioiden rajojen yli ulottuvaksi.¹¹⁰

Nussbaumilainen poliittinen liberalismien henki on se, että Nussbaumin kymmenen keskeisen inhimillisen toimintamahdollisuuden listaa voitaisiin käyttää moraalisenä lähtökohtana perustustalille. Näin erilaisen hyvän elämän käsityksen omaavat ihmiset voisivat käyttää listaa pohjanaan. Pluralistinen käyttömahdollisuus aktualisoituu, koska lista sisältää toimintamahdollisuuksia tai mahdollisuuksia toiminnalle todellisten toimintojen sijaan ja näin ollen listassa suojataan ihmisten tilaa tavoitella arvostamiaan muita toimintoja.¹¹¹

Ihmiskäsityksen määritelmään Nussbaum vaatii rawlsilaisen rationaalisen aikuiskäsityksen sijaan sen kaltaista poliittista ihmiskäsitystä, jossa huomioidaan tosiasiat, että kaikki ihmiset ovat ensiksi kuolevaisia ja että toiseksi kaikki ihmiset ovat eri tavoin – ja astein vammaisia sekä tarvitsevia. Nussbaumilaisessa poliittisessa ihmiskäsityksessä tulisi samalla huomioida nämä ihmisen erilaiset ja heterogeeniset piirteet ja pyrkiä luomaan sellainen ”helpottava ympäristö”, jossa erilaiset kansalaiset voivat elää rinnakkain ja toisiaan kunnioittaen.¹¹²

Nussbaumin mukaan yhteiskuntasopimusteorian, kuten Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian, suurin puute on se, että sopimusten osapuolten ja näin ollen yhteiskunnan perusrakenteen suunnittelijoiden oletetaan olevan klassisen poliittisen liberalismien hengessä vapaita, tasa-arvoisia ja itsenäisiä. Osapuolet edustavat kansalaisia, joiden intressejä he edustavat täysin yhteistyökykyisinä yhteiskunnan jäseninä koko elämänsä ajan. Yhteiskuntasopimusteoriassa heidät myös usein kuvitellaan idealisoidun rationaalisuuden omaavina yksilöinä. Nussbaumin mukaan yhteiskuntasopimusteoria kompastuu juuri tähän idealisoituun rationaalisuuteen, koska teoriassa vakavasti psyykkisesti tai kognitiivisesti vammaiset henkilöt tai muulla tavalla vammaiset henkilöt otetaan huomioon vasta sitten kun yhteiskunnan perusinstituutiot on jo suunniteltu. Näin ollen psyykkisesti vakavasti vammaiset henkilöt eivät ole mukana siinä kokonaisuudessa joille ja joiden kanssa vastavuoroisesti yhteiskunnan perusinstituutiot on rakennettu ja alun perin suunniteltu.¹¹³

¹¹⁰ Nussbaum 2006, 6, 163.

¹¹¹ Nussbaum 2000, 74.

¹¹² Nussbaum 2004b, 341.

¹¹³ Nussbaum 2006, 98.

Nussbaumin mukaan toimintamahdollisuuksien teoriassa käytetty käsite ihmisestä poliittisena eläimenä laajentaa yhteiskuntasopimusteorioissa yksipuolisesti käytettyä liberaalin tradition sisältämää vapauden käsitettä. Koska ihminen käsitetään poliittisena eläimenä, laajennetaan sen avulla toimintamahdollisuuksien teoriassa vapauden eläimellisiä ja materiaalisia perustuksia. Laajemmalla perustuksella annetaan enemmän tilaa ja vapauksia eri olennoille. Henkilön ei tarvitse olla ”tasa-arvoinen” vallassa ja kyvyssä ollakseen vapaa. *Poliittisina* eläiminä ihmisten ei myöskään katsota olevan ”itsenäisiä”, koska heidän intressinsä ja päämääräänsä voidaan katsoa olevan jaettuja. Poliittisina *eläiminä* ihmiset ovat toisiinsa nähden epäsymmetrisessä suhteessa ja jotkut ovat pysyvästi epäsymmetrisessä riippuvuussuhteessa muihin koko elämänsä ajan.¹¹⁴

Nussbaumin mukaan vammaisuus nostaa esiin kaksi sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ongelmaa. Ensimmäinen sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ongelma on *reilun kohtelun puutteellisuus* vammaisia henkilöitä kohtaan, koska useimmat heistä tarvitsevat normaalia poikkeavia järjestelyjä elääkseen tuotteliasta ja sopeutunutta elämää. Toinen sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ongelma on se, että oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa myös vammaisista henkilöistä huolen pitävät *hoitotyöntekijät tulee huomioida*, joka tarkoittaa, että heitä tuetaan taloudellisesti ja inhimillisesti heidän työssään, mahdollistetaan osallisuutta sosiaaliseen ja poliittiseen elämään sekä tarjotaan mahdollisuuksia palkitsevaan työhön.¹¹⁵ Suomi on toiminut esimerkillisesti tässä kohdassa omaishoitajien aseman parantamiseksi, josta esimerkkinä STM asettaman työryhmän laatima Suomen ensimmäinen *Kansallisen omaishoidon kehittämisohjelma* (2014) (KOK)¹¹⁶.

Oikeudenmukaisuuden edistämisen näkökulmasta yhteiskuntasopimuksen vaihtaminen toimintamahdollisuuksien teoriaan tuo Nussbaumin mukaan kolme uutta ulottuvuutta. Ensimmäinen ulottuvuus on se, että toimintamahdollisuuksien teoria sopii hyvin yhteen *voimaantumisen* käsitteen joka mahdollistuu eri maiden perustuslaillisissa perinteissä olevien implisiittisten oikeuksien tarjoamien mahdollisuuksien kanssa. Toimintamahdollisuuksien teorian avulla on helpompi ymmärtää, mitä nämä perustuslailliset oikeudet ovat. Toiseksi keskittyminen toimintamahdollisuuksiin auttaa myös ajattelemaan *ei-inhimillisten eläinten*

¹¹⁴ Nussbaum 2006, 88–89. Kursivointi ja lainausmerkit Nussbaumin.

¹¹⁵ Nussbaum 2006, 99–100.

¹¹⁶ Lisää KOK:sta kappaleessa 4.1. Kirjoittajan oma huomio.

oikeuksia ja kolmanneksi toimintamahdollisuuksien teoria ei yhteiskuntasopimuksesta poiketen rajoitu *ainoastaan valtio-maa akselille*¹¹⁷ vaan teoriassa painotetaan tarvetta globaalimmalle kehykselle. Pelkän paikallisuuden sijaan toimintamahdollisuuksien teoriassa painotetaan uudelleenjaon merkitystä rikkaista maista köyhiin maihin sekä painotetaan paikallistasolla institutionaalisen ja perustuslain tason merkitystä keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien takaamisessa kaikille ihmisille.¹¹⁸

2.5 Poliittinen liberalismi - yleiskatsaus ja avainkäsitteitä

Toimintamahdollisuuksien teoriassa kiinnitetään huomiota siihen, miten yhteiskunnan institutionaalisten rakenteiden avulla voidaan tukea inhimillisiä toimintamahdollisuuksia ja toisaalta edistää jokaisen ihmisen vapautta sekä mahdollisuutta elää omanlaistaan hyvää eli kukoistavaa elämää. Toimintamahdollisuuksien teoria edustaa poliittista liberalismia, jossa valinnanvapaus laajenee kapean kuluttajanäkökulman sijaan käsittämään eri sisältöjä elämilleen valitsevia toimijoita. Laajemmassa näkökulmassa tiedostetaan, että pelkkä resurssien tasa-arvoinen jakaminen ei ole riittävä toimenpide, vaan siinä keskitytään siihen että kuinka institutionaalisten rakenteiden välityksellä voitaisiin tukea inhimillisiä toimintamahdollisuuksia, edistää yksilönvapautta ja mahdollistaa ihmisten elää itse määrittelemää hyvää elämää. Poliittisen liberalismin mukaan kansalaisten tulee voida vapaasti määritellä oman elämänsä sisältö itsenäisesti ja ilman, että se määriteltäisiin ulkopuolelta tai jonkun muun, kuten valtion toimesta.¹¹⁹

Poliittinen liberalismi pohjautuu normiin siitä, että kaikki ihmisiä tulee kunnioittaa tasa-arvoisesti samalta perustalta ja poliittiseen liberalismiin sisältyy implisiittisesti vaatimus kaikkien ihmisten erilaisten hyväksitysten, elämänarvojen, uskonnollisten – sekä ei-uskonnollisten oppien ja elämäntähtäysten eli metafyyssisten lähtökohtien kunnioittamisesta. Liberalismin kaikkien ihmisten kunnioittamisen ja erilaisten elämäntähtäysten kunnioittamisen pohjalta tulisi näin ollen päätyä yhteisymmärrykseen liberaalin demokraattisen yhteiskunnan perusrakenteista. Liberaalin demokraattisen yhteiskunnan

¹¹⁷ Nussbaum 2006, 228. Sopimusosapuolien oletetaan sopivan oikeudenmukaisuusperiaatteensa maan tai valtion kokonaisvaltainen hyvä mielessään, jossa on hyvä elää vastavuoroisessa suhteessa toisiinsa kansalaisiin.

¹¹⁸ Nussbaum 2004a, 289; 2006, 274.

¹¹⁹ Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 37, 42–43; Sihvola 2004, 183.

konsensuksen kohteena ovat Rawlsin mukaan yhteiskunnan perusrakenne¹²⁰ ja Nussbaumin mukaan keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet, joista erilaisia hyväksytyksiä omaavat ihmiset voivat saavuttaa *limittäisen konsensuksen*. Poliittisen liberalismien mukaisessa limittäisessä konsensuksessa järkevien kokonaisvaltaisten oppien oletetaan kehittyvän ajan kuluessa tukemaan ja ylläpitämään poliittista käsitystä oikeudenmukaisuudesta. Poliittisessa liberalismissa ihmisiä pyydetään kunnioittamaan tiettyjä kaikille ihmisille taattavia perusoikeuksia ja vapauksia.¹²¹

Poliittisessa liberalismissa pyritään turvaamaan yksilön oikeudet suhteessa valtioon. Yhteiskuntafilosofisena ajattelusuuntana poliittisessa liberalismissa on kolme keskeistä periaatetta. Ensimmäisenä periaatteena on *individualismi*, eli yhteisön sijaan yksilöitä arvostava maailmankatsomus¹²², joka reflektoi uskoa yksilön voimaan verrattuna ryhmään tai yhteisöön. Ihmiset nähdään ennen kaikkea yksilöinä mikä tarkoittaa, että he ovat moraaliselta arvoltaan tasa-arvoisia ja individualismin pohjalta myönnetään, että ihmisillä on erilliset sekä ainutlaatuiset persoonallisuudet. Liberaali päämäärä on siis tavoitella yhteiskuntaa, jossa yksilöt voivat kukoistaa ja kehittyä jokainen omaa hyvänsä tavoitellen. Individualismi merkitsee uskoa lähtökohtaiseen tasa-arvoon eli uskoa siitä, että ihmiset syntyvät tasa-arvoisina ainakin moraalisesta arvonsa puolesta. Liberaalit suosivat meritokratian periaatetta, jossa meriitti merkitsee karkeasti ilmaistuna lahjakkuutta ja kovaa työtä. Toiseksi liberalismissa myönnyttään ja allekirjoitetaan *universalismi* eli käsitys siitä, että kaikki yksilöt kaikkialla omaavat saman aseman ja oikeudet. Kolmanneksi *yksilön vapaus* on keskeinen liberalismien arvo. Yksilön vapaudelle annetaan prioriteetti tasa-arvon, oikeudenmukaisuuden ja auktoriteetin sijaan.¹²³

Liberalismi¹²⁴ voidaan jaotella klassiseen - ja moderniin liberalismiin. Liberalismin ideat kumpuavat feodalismin murentumisesta Euroopassa ja markkinatalouden sekä kapitalismin noususta. Varhaisimmassa muodossaan

¹²⁰ Rawls 1971, 7. Rawls kutsuu sopimusosapuolia valtionedustajiksi (representatives of the states). Rawls määrittelee yhteiskunnan perusrakenteen ”keinoksi jolla merkittävimmät sosiaaliset instituutiot jakavat perustavanlaatuisia oikeuksia ja velvollisuuksia sekä määrittävät hyödyn jakamista sosiaalisesta vastavuoroisuudesta käsin”.

¹²¹ Nussbaum 2004b, 62; 2006, 388.

¹²² MOT, Kielitoimiston sanakirja, Individualismi. <<https://mot-kielikone-fi.libproxy.helsinki.fi/mot/hy/netmot.exe>>. Viitattu 11.7.2016.

¹²³ Heywood 2013, 32, 117.

¹²⁴ Robeyns 2005, 95. Poliittisessa filosofiassa sana ”liberaali” tarkoittaa filosofista traditiota, jossa arvostetaan yksilön vapautta eikä sitä tulisi sekoittaa arkisesti politiikassa käytetyn ”liberaali” sanan kanssa. Sanalla ”liberaali” on myös erilainen poliittinen merkitys eri maissa.

liberalismi oli poliittinen oppi ja 1800-luvulle mennessä liberaali poliittinen oppi oli kehittynyt *laissez-faire* -kapitalismia¹²⁵ tukevaksi muodoksi, joka kielsi kaikenlaisen taloudellisen ja sosiaalisen puuttumisen. Laissez-faire -kapitalismista tuli klassisen 1800-luvun liberalismiin ydin. Klassisessa liberalismissa eli niin sanotussa vapausaatteessa ja sen keskeisessä teemassa keskitytään äärimmäiseen individualismin muotoon. Ihmiset nähdään klassisessa liberalismissa egoistisina, itseohjautuvina ja itsenäisinä. Kanadalainen yhteiskuntafilosofi Crawford Brough Macpherson (1911–1987) määritteli varhaisen liberalismiin *possessiiviseksi individualismiksi*, joka oli luontaisesti yhteydessä markkinatalouteen.

Possessiivisessa individualismissa ihmisten ajatellaan omaavan yksin omat taitonsa ja kykynsä ja olevan tämän pohjalta moraalisesti oikeutettuja omistamaan kaiken sen minkä he näillä kyvyillään ja taidoillaan saavat aikaan ilman, että he olisivat jotakin velkaa yhteiskunnalle tai toisille yksilöille. Possessiivinen individualismi voidaan nähdä yksinomaan omistamiseen keskittyneenä yksilökeskeisyytenä. Tämä atomistinen näkemys yhteiskunnasta on painottunut uskolla negatiiviseen vapauteen, eli valtion puuttumattomuuteen ja ulkoisten rajoitteiden puutteeseen yksilöä kohtaan. Atomistinen näkemys indikoi syvää torjuvaa asennetta valtiota ja hallituksen puuttumista kohtaan.¹²⁶

Keskeinen tema liberalismissa on sitoutuminen *individualismiin* ja *yksilökansalaisten vapauteen*. Yksilökansalaisen vapauksia ja samalla yksilöä suojellaan lailla. Klassisen liberalismiin lailla suojattuja oikeuksia ja sitoumuksia olivat sitoutuminen uskonnonvapauteen, sananvapauteen, lehdistönvapauteen ja

¹²⁵ Heywood 2004, 33, 189, 334, 337. Laissez-faire tarkoittaa kirjaimellisesti ”antakaa tehdä” (”to leave to be”) ja sen mukaan talousjärjestelmän tulisi olla täysin vapaa valtion puuttumisesta siihen. Laissez-faire -valtio on abstraktio, jollaista ei koskaan ole ollut olemassa. Laissez-faire -talousteoria yhdistetään *libertarismiin*, jossa vapaus on ensisijaista muihin arvoihin, kuten auktoriteettiin, traditioon ja tasa-arvoon verrattuna. Libertaristit haluavat maksimoida yksilönvapauden ja minimoida julkisen auktoriteetin kuten valtion ulottuvuutta. Valtio nähdään ensisijaisena vapauden uhkana. Kaksi parhaiten tunnettua libertaristista traditiota ovat yksilönvapaudet ja laissez-faire -talousteoria. Libertaristisissa teorioissa vapaudet painottavat yksilöä itsestään vastuussa olevana ja siksi yksilöillä katsotaan olevan yksinoikeus oman työnsä tuloksiin. Libertaristinen talousteoria painottaa markkinamekanismien itseohjautuvaa rakennetta, jossa valtion puuttuminen nähdään aina tarpeettomana ja haitallisena. Liberalismin ja libertalismin suhde on monimutkainen ja kiistanalainen, mutta suurin osa väittää, että jopa klassisen liberalismiin muoto kieltäytyy antamasta vapaudelle libertalismin vaatimaa ensisijaisuutta vallitsevan järjestyksen sijaan ja ei siksi suostu näkemään valtiota vihamielisenä, joka on yksi libertalismin pääpiirre. Libertaristisia teorioita leimaa äärimmäinen usko yksilöön ja vapauteen. Yhdysvaltojen kolmas presidentti Thomas Jefferson (1743–1826) kiteytti laissez-faire -politiikan sanomalla: ”Paras hallitus on se, joka hallitsee vähiten”. Yhdysvaltojen yhden ”perustajaisän” eli Thomas Painen (1737–1809) näkemyksessä valtio on ”välttämätön paha”. ”Välttämätön paha” siinä mielessä, että se tarjoaa turvallisuutta ja järjestystä, ”paha” siinä, että se osoittaa yhteiskunnan kollektiivista tahtoa, rajoittaen yksilön vapautta ja velvollisuuksia. Taloudellisessa liberalismissa tätä valtion välttämättömän pahan asennetta painotetaan, syvällä uskolla vapaiden markkinoiden mekanismeihin.

¹²⁶ Heywood 2004, 29, 223, 300; 2013, 33.

kokoontumisvapauteen sekä markkinoiden vapauteen. Liberalismin kehityksessä yksilö nähdään rationaalisena olentona, jolla on oikeus suurimpaan mahdollisempaan vapauteen kanssakansalaisten rinnalla. Klassisen liberalismin ja modernin liberalismin erottaa usko ”minimaaliseen” valtioon, jonka toiminta on rajoitettu kansallisen rauhan ja henkilökohtaisen turvallisuuden ylläpitämiseen. Klassisen liberalismin mukaan ihmiset ovat pohjimmiltaan itsekkäitä ja suurimmalta osin omavaraisia; niin kauan kuin mahdollista, ihmisten tulisi olla itse vastuussa omista elämästään ja elämiensä olosuhteista. Itsekkyiden ja omavaraisuuden seurauksena on lopulta meritokraattinen yhteiskunta, jossa palkkio seuraa yksilön omista taidoista ja kovasta työstä. Taloustieteen oppina klassinen liberalismi ylistää itseohjautuvia markkinoita, joihin valtio ei puutu millään tavoin. Klassiset liberaalit ajatukset ilmaistaan tiettyinä luonnonoikeusteorioina ja utilitarismina.¹²⁷

Modernin liberalismin näkemyksessä tarjotaan pohja sosiaali- tai hyvinvointiliberalismille. Tätä sympaattisempaa asennetta valtiota kohtaan kuvaa hyväksyminen, että valtion puuttuminen etenkin sosiaalipalveluiden muodossa voi itse asiassa jopa parantaa ihmisten elämää. Tästä huolimatta liberaalit uskovat, että kollektiivinen tuki ja valtion puuttuminen olisi aina ehdollistettua. Modernin liberalismin kannattajien päähuolenaiheena ovat yhteiskunnan sorretussa ja heikossa asemassa olevat, eli ne jotka eivät voi auttaa itseään ja modernin liberalismin päämääränä onkin nostaa sorretut ja heikot yksilöt sellaiseen asemaan, jossa he voivat ottaa vastuun omista olosuhteistaan ja tehdä omia moraalisia valintojaan. Kaikista vaikutusvaltaisista modernin ja 1900-luvun yrityksiä liittää liberalismi yhteen hyvinvointipolitiikan ja uudelleen jaon kanssa oli Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria.¹²⁸

Liberalismi on kiistämättä ollut tärkein läntisen politiikan tradition tekijä. Jotkut jopa yhdistävät liberalismin yleisesti länsimaiseen sivistykseen. Yksi liberalismin päätelmistä on, että liberalismi ei määritä hyvän elämän käsitettä, mutta määrittelee olosuhteet, joissa jokainen yksilö ja ryhmä voi tavoitella itse määrittämänsä hyvää elämää.¹²⁹

Englantilainen filosofi ja kirjailija John Gray (1948–) määrittelee kirjassaan *Liberalism* (1995) liberalismin sisältävän neljä elementtiä: ensiksi *individualismin* jonka pohjalta yksilö on moraalinen toimija yhteisöön verrattuna. Toiseksi

¹²⁷ Hudelson, 1999, 37.

¹²⁸ Heywood 2013, 33–34.

¹²⁹ Heywood 2004, 29–30.

egalitarismin jonka pohjalta kaikki ihmiset ovat tasa-arvoisessa moraalisisessa asemassa. Kolmanneksi *meliorismin* jonka pohjalta siinä uskotaan instituutioiden ja poliittisten järjestelyiden itseään korjaavaan ja kehittävään voimaan ja jonka pohjalta liberalismi on omaksunut neljänneksi *erilaisia sävyjä eri kulttuureista*. Neljännen elementin pohjalta aika, historialliset ideat ja liikkeet ovat muovanneet liberalismiin sellaiseksi, jossa on monia historiallisia nyansseja ja ideoita, jonka seurauksena liberalismi ei ole vain yksi käsite, vaan monia toisiinsa linkittyneitä liberalismiin eri muotoja.¹³⁰

2.6 Keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet Nussbaumin mukaan

Nussbaumin lista *keskeisistä inhimillisistä toimintamahdollisuuksista* (the central human capabilities) on kymmenosainen ja Nussbaum on valinnut listalle ne toimintamahdollisuudet, jotka ovat hänen mukaansa niin perustavanlaatuisia, ettei elämä ilman niiden toteutumista (tiettyyn kynnystasoon saakka) täytä ihmisarvoisen tai oikeudenmukaisen elämän kriteerejä. Nussbaumin mukaan keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet ovat oikeudenmukaisen hyvinvoinnin tärkeimmät tekijät. Nussbaum linkittää toimintamahdollisuuksien teorian vahvasti ihmisoikeuksiin ja hänen itsensä mukaan kyseessä on ihmisoikeusteoria. Linkitys ihmisoikeuksiin on relevantti, sillä keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet kattavat sekä ensimmäisen sukupolven ihmisoikeudet eli kansalaisoikeudet ja poliittiset oikeudet että toisen sukupolven ihmisoikeudet eli taloudelliset –, sosiaaliset – ja kulttuuriset oikeudet. Keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien lista on Nussbaumin mukaan muokattavissa, mutta jo sellaisenaan lista sisältää perustan modernien yhteiskuntien käsitykselle ihmisarvoisesta elämästä, ihmisoikeuksista ja poliittisista oikeuksista.¹³¹

Nussbaum määrittelee keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan *pluralistiseksi* eli moniarvoiseksi, joka tulee näkyväksi kuudella eri tavalla.

¹³⁰ Gray 1995, xii.

¹³¹ Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 39; Nussbaum 2006, 181, 284; Human Development Report 2013, vi, 24. Sen on kieltäytynyt tarjoamasta valmista toimintamahdollisuuksien listaa, koska ei hyväksy listan käyttämistä poliittisten periaatteiden luomiseksi. Sen antaa kuitenkin työssään useita esimerkkejä ja *Inhimillisen kehityksen indeksi* (Human Development Index, HDI) on mittari, jonka Sen on kehittänyt Mahbub ul Hagin kanssa vuonna 1990. Se on käytössä Yhdistyneiden kansakuntien (YK) kehitysohjelman (UNDP) *Inhimillisen kehityksen raportissa* ja siitä on löydettävissä yhteyksiä Nussbaumin laatimaan kymmenkohtaiseen listaan keskeisistä inhimillisistä toimintamahdollisuuksista. Burchardt 2010, 744. Senin kirjoituksista on löydettävissä joitakin hänen nimeämiään toimintamahdollisuuksia, kuten ”tarvittava ravinnon saanti” tai ”peruskoulutuksen mahdollisuus”.

Ensiksikin Nussbaum käsittää listan *avoimeksi ja jatkuvasti uudelleen muokattavaksi* niin tarvittaessa ja maailman muuttuessa. Avoimuus on erityisen tärkeää kansainvälisessä kontekstissa, koska lista on näin avoin muokkaukselle ja myös kritiikille. Toiseksi Nussbaum vaatimuksesta listan *toimintamahdollisuudet tulee määritellä abstraktilla ja yleisellä tavalla*, jotta listassa on tilaa mahdollisille muutoksille¹³², tarkennuksille ja harkinnalle. Kansainvälisellä tasolla listan abstrakti määrittelyminen mahdollistaa eri maiden välisten eroavaisuuksien huomioimisen ja kunnioittaa maiden historiaa. Kolmanneksi Nussbaum käyttää kymmenestä keskeisestä inhimillisestä toimintamahdollisuudesta rawlsilaista käsitettä ”*osittaisesta moraalisesta käsityksestä*” (partial moral conception), jolla hän tarkoittaa sitä, ettei lista pohjaudu mihinkään metafysiisiin– tai uskonnollisiin dogmeihin, jotka jakaisivat ihmisiä kulttuurin tai uskonnon mukaan. Metafyysisen elementin puuttumisen vuoksi eri elämänkäsityksen omaavat ihmiset voivat hyväksyä listan toimintamahdollisuudet ja voivat halutessaan liittää niihin halutessaan sekulaareja - tai uskonnollisia oppeja. Osittaisen moraalisen käsityksen ansiosta lista tarjoaa pohjan limittäiselle konsensukselle. Liberaalien yhteiskuntien kansalaiset eivät oleta ennakolta, että olisi olemassa jokin metafyyminen maailmankuva, jolloin Nussbaumin mukaan hänen keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listansa voidaan ottaa eri demokraattisissa yhteisöissä yhdistää olemassa oleviin traditioihin ja tapoihin. Neljänneksi Nussbaum painottaa, että pluralismin suojelemiseksi *oikea poliittinen päämäärä on toiminnon sijaan toimintamahdollisuus* ja ihmisille tulee jättää valinnanvapaus. Viidenneksi kaikki *merkittävät vapaudet, jotka suojelevat pluralismia ovat listalla*. Merkittävimmiksi vapauksiksi Nussbaum nimeää kolme universaalia vapautta eli sananvapauden, kokoontumisvapauden ja omantunnonvapauden. Listalle asetettuina nämä kolme merkittävää vapautta eivät ole neuvoteltavissa ja niillä on sen vuoksi keskeinen rooli. Kuudenneksi ja viimeiseksi Nussbaum painottaa *erotusta oikeutuksen ja toimeenpanon välillä*. Keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien lista on hyvä pohjata kansainvälisille poliittisille periaatteille, mutta universaalisuuden vaatimuksen pohjalta valtion toimiin ei tulisi kuitenkaan puuttua. Sanktiot ovat Nussbaumin mukaan oikeutettuja vain tietyissä vakavissa tilanteissa, kuten esimerkiksi rikoksissa ihmisyyttä vastaan. Nussbaum muistuttaa, että valtion itsemääräämisoikeus on merkittävä osa

¹³² Katso esimerkiksi keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien kohdalla 5. *Tunteet - toimintamahdollisuus*. Kirjoittajan oma huomio.

keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien pakettia ja niiden toimeenpanoa.¹³³

Nussbaumin mukaan keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien lista on sekä *kapea* että *ohut*. Listan kapeudella ja ohuudella Nussbaum tarkoittaa sitä, että listassa annetaan kansalaisille tilaa muokata poliittisia käsitteitä kokonaisvaltaisemman merkityksellisen elämän löytämisen suuntaan ja mahdollistamiseen. Nussbaum myös antaa tilaa globaalisti eri kulttuurisille – ja olosuhteista riippuvalle erilaisuudelle, jota hän nimittää ”paikallistason määrittelyksi” (”local specification”). Toimintamahdollisuuksien lista yhdessä kynnystason käsitteen kanssa merkitsee mahdollistavia olosuhteita, jotka edistävät konsensuksen saavuttamista yksimielisesti hyväksytyjen järkevien ja kokonaisvaltaisen arvokäsitysten kanssa.¹³⁴

Keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet:

1. *Elämä* (Life). Mahdollisuus elää normaalipituinen ja ihmisarvoinen elämä, ei kuolla ennenaikaisesti ja elää niin kauan kuin elämä tuntuu elämisen arvoiselta.
2. *Terveys* (Bodily Health). Mahdollisuus pysyä terveenä, sisältäen lisääntymisterveyden, mahdollisuuden riittävään ravinnonsaantiin ja suojaan (shelter).
3. *Henkilökohtainen koskemattomuus*¹³⁵ (Bodily Integrity). Mahdollisuus liikkumisenvapauteen; elää väkivallaton elämä, joutumatta kokemaan seksuaalista väkivaltaa; mahdollisuus toteuttaa omaa seksuaalisuuttaan ja käyttää päätösvaltaa reproduktiivisissa valinnoissa.
4. *Aistit, mielikuvitus ja ajatus* (Senses, Imagination, and Thought). Mahdollisuus aistien ja mielikuvituksen käyttämiseen, ajattelemiseen ja päättelykyvyn käyttämiseen sekä toteuttaa niitä ”todella inhimillisellä” tavalla. Mahdollisuus riittävään koulutukseen¹³⁶, sivistykseen ja

¹³³ Nussbaum 2001,68; 2006, 78–80, 296–298; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 39.

¹³⁴ Nussbaum 2015, 71; 2016, 304. Kursivointi Nussbaumin.

¹³⁵ Tieteen termipankki, ruumiillinen koskemattomuus / henkilökohtainen koskemattomuus. <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Oikeustiede:ruumiillinen_koskemattomuus>. Viitattu 28.10.2015. Olen kääntänyt tämän toimintamahdollisuuden aikaisemmin pro gradu – tutkielmassani (2014) ruumiilliseksi koskemattomuudeksi. Nyt on kuitenkin enemmän painotusta siitä, että pelkkä ruumiillinen koskemattomuus ei riitä, koska se sisältää kiellon kohdistaa ihmiseen fyysisiä toimenpiteitä hänen tahtonsa vastaisesti. Käsitteenä henkilökohtainen koskemattomuus on laajempi ja Nussbauminkin toimintamahdollisuudessa koskemattomuuteen sisältyy fyysisen koskemattomuuden lisäksi päätäntävalta, joten on mielestäni perusteltua laajentaa toimintamahdollisuus ”henkilökohtaiseksi koskemattomuudeksi”. Kirjoittajan oma huomautus.

¹³⁶ Nussbaum 2006, 318, 322–323. Koulutuksen yksi (globaali) ulottuvuus on se, että se edistää poliittista sitoutumista, joka on demokratian hyvinvoinnin kannalta oleellinen asia. Nussbaumin

tietoisuuteen. Riittävään sivistykseen kuuluvat lukutaito, perusmatemaattiset taidot ja tieteellinen koulutus. Mahdollisuus omien poliittisten-, uskonnollisten¹³⁷ - sekä taiteellisten näkemysten valintoihin ja ilmaisemiseen. Mahdollisuus kokea miellyttäviä kokemuksia ja välttää epäsuotuisaa kipua.

5. *Tunteet* (Emotions). Mahdollisuus kiintyä asioihin ja ihmisiin; mahdollisuus vastavuoroisen rakkauden kokemiseen, suremiseen ja yleisesti kokea rakkautta, ikävöidä, kiitollisuutta ja oikeutettua vihaa¹³⁸. Mahdollisuus tunne-elämän kehittymiseen ilman pelkoa tai ahdistusta. (Tämän toimintamahdollisuuden tukeminen tarkoittaa ihmissuhteiden tukemisesta, joilla on tärkeä rooli inhimillisessä kehityksessä).
6. *Käytännön päättely* (Practical Reason). Mahdollisuus muodostaa hyväksitys ja mahdollisuus harjoittaa omaa elämää koskevaa kriittistä ajattelua. (Tämä toimintamahdollisuus sisältää omantunnon- ja uskonnonvapauden turvaamisen).
7. *Osallisuus* (Affiliation).
 - A. Mahdollisuus elää vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa, huolehtia ja välittää muista ihmisistä, osallistua monipuoliseen sosiaaliseen vuorovaikutukseen; kyky asettua toisen asemaan. (Tämän toimintamahdollisuuden suojeleminen tarkoittaa sellaisten instituutioiden suojelemista, jotka mahdollistavat osallisuutta, suojelevat kokoontumisvapautta ja poliittista sananvapautta).
 - B. Mahdollisuus sosiaaliselta perustalta rakentuvaan itsekunnioitukseen ja nöyryyttämättömyyteen. Mahdollisuus

mukaan koulutus on yleisesti avain ja väline kaikkiin muihin toimintamahdollisuuksiin ja se on keskeisin voimaantumisen keino tiedon, kriittisen ajattelun ja mielikuvituksen kehittymisen kautta.

¹³⁷ Nussbaum 2006, 183–184. Nussbaumin mukaan oletettavasti uskonnottomat ihmiset voivat silti yhtyä uskonnollisten näkemysten ilmaisunvapauden toimintamahdollisuuden tärkeään osaan yhteiskunnassa, koska historiassa on monia esimerkkejä uskonnollisesta sorrosta. Uskonnollinen sorto on vaarallinen uhka kaikissa yhteiskunnissa, jotka tukahduttavat monia inhimillisiä mahdollisuuksia. Uskonnollisten näkemysten ilmaisunvapauden toimintamahdollisuus sisältää tasa-arvoiset oikeudet myös agnostikoille ja ateisteille, joten toimintamahdollisuuden hyväksymisestä tulee hyväksyntä myös ydinajatukseseen ihmisarvosta ja vastavuoroisesta toisten kunnioittamisesta käytännön päättelyn perusteella. Uskonnollisten näkemysten ilmaisunvapauden toimintamahdollisuus on implisiittisesti ihmisarvon ja ihmisen kukoistamisen käsitteissä.

¹³⁸ Nussbaum oli pääpuhujana Oulun yliopistossa järjestetyssä symposiumissa “Future Positive - Gender and Safety in Change, June 16. 2016, University of Oulu”, jossa Nussbaum piti pääpuheenvuoron otsikolla. “Ethics and Justice - Defining the Principles in Promoting Equality and Non-Violence in Globalized World”. Pääpuheenvuorossaan Nussbaum itse kertoi poistavansa oikeutetun vihan listastaan, jos se olisi mahdollista, mutta ei tee niin, koska ei omien sanojensa mukaan voi muuttella listaansa koko ajan. Kirjoittajan oma huomio.

tulla kohdelluksi arvokkaasti ja tasa-arvoisesti muiden ihmisten kanssa. Mahdollisuus elämään ilman syrjintää rodun, sukupuolen, seksuaalisen suuntautumisen, etnisen alkuperän, yhteiskuntaluokan, uskonnon tai kansallisen alkuperän perusteella.

8. *Muut lajit* (Other Species). Mahdollisuus välittää ja olla tekemisissä luomakunnan, eläimien ja kasvien kanssa.
9. *Leikki* (Play). Mahdollisuus nauraa, leikkiä ja nauttia vapaa-ajan harrastuksista.
10. *Oman ympäristön hallinta* (Control over One's Environment).
 - A. *Poliittinen*. Mahdollisuus osallistua omaan elämään koskevaan poliittiseen päätöksentekoon, oikeus sananvapauteen ja kokoontumisvapauteen.
 - B. *Materiaalinen*. Mahdollisuus yhtäläiseen maa-alueiden ja irtaimen omaisuuden omistusoikeuteen muiden rinnalla. Mahdollisuus tasa-arvoiseen työnhakumahdollisuuteen. Mahdollisuus tehdä työtä käytännön päättelyä harjoittaen ja mahdollisuus harjoittaa ja harjoittaa vastavuoroisuutta työyhteisössä.¹³⁹

Keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien toteutumista on vaikea arvioida, mutta keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien minimitason toteutumisen arvioimiseksi Nussbaum käyttää käsitettä *jokaisen toimintamahdollisuuden kynnystasosta* (threshold level of each capability). Kynnystason alapuolelle jäädessä voidaan olettaa, ettei todellinen inhimillinen toiminta ole kaikkien kansalaisten saavutettavissa ja silloin kyse on epäoikeudenmukaisuudesta. Kansalaisten saaminen jokaisen toimintamahdollisuuden kynnystason yläpuolelle tulee ymmärtää Nussbaumin mukaan toimintamahdollisuuksien teorian päämääränä ja oikeudenmukaisuutena. Avainkysymys Nussbaumin teoriassa on: mitä ihmisten on oikeasti mahdollista olla ja tehdä?¹⁴⁰

¹³⁹ Nussbaum 2006, 76–78; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 40.

¹⁴⁰ Päivänsalo 2015, 191; Nussbaum 2006, 71, 187. Nussbaumin mukaan jotkin psyykkiset puutteet ovat niin akuutteja, että on mielekästä sanoa, ettei elämä ole inhimillistä elämää vaan erilainen elämänmuoto. Vain asenteellisesti voi sanoa, että pysyvästi ilman tietoisuutta elävä ja toimiva henkilö olisi ihminen. Nussbaumin mukaan edellä mainittujen esimerkkien elämä ei ole tunnusomaista ihmisen inhimillisen kaltaista elämää, jossa ”ihmisen kaltainen” on enemmän kuin

Nussbaum ei kuitenkaan määrittele itse minimikynnystasoa vaan antaa kynnystason määrittelemisen jokaisen yhteiskunnan itse määriteltäväksi. Antamalla kynnyksen määrittelemisen vapauden valtioille, Nussbaum kunnioittaa jokaisen valtion itsemääräämisoikeutta ja omaa periaatettaan siitä, ettei universaalisuuden pohjalta valtion toimiin tulisi puuttua. Nussbaum ehdottaa, että kynnystason määrittelemisen voitaisiin tehdä niin, että tarkasteltaisiin yksittäisen toimintamahdollisuuden vaikuttamista muihin toimintamahdollisuuksiin, esimerkiksi uskonnonvapauden turvaamisen kohdalla tulisi tarkastella sen vaikutusta lasten koulutusoikeuteen ja niin edelleen, mutta kaikenlaisten minimitason alle jäävien kompromissien tekeminen on poissuljettua. Koko kymmenen keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien setin tulee olla koherentti ja kokonainen. Nussbaum painottaa, että jokaisen toimintamahdollisuuden kynnystason minimin turvaaminen kansalaisille valtiotasolla on toki käytännönkysymys, mutta ennen kaikkea se on lopulta oikeudenmukaisuuskysymys. Kynnystason määrittelemisen tapahtuukin siten karkeasti ja intuitiivisesti, joka tarkoittaa, että eettisen arvioinnin avulla voidaan muodostaa sellaiset sosiaaliset olosuhteet, jossa jokaisen ihmisen on mahdollista saavuttaa itse määrittelemänsä *hyvä elämä*.¹⁴¹

Nussbaumin mukaan toimintamahdollisuuksien kynnystaso voi muuttua ajan kuluessa ja se voi olla marginaaliltaan erilainen eri yhteiskunnissa eli kymmenen keskeisen inhimillisen toimintamahdollisuuden listaa voidaan muokata maailman muuttuessa. Kynnystason riittävydestä Nussbaum on kuitenkin aivan ehdoton ja sanoo, että poliittisten oikeuksien minimikynnystaso tulisi olla samanlainen kaikilla kansalaisilla, eli se toimii modernien yhteiskuntien poliittisten oikeuksien perustana. Keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien kynnystason universaalisuuden kiistäminen on ihmisoikeuksien kiistämistä, eli sitten myös sen kiistämistä etteivätkö esimerkiksi vammaiset henkilöt olisi täysiä kansalaisia muiden rinnalla.¹⁴² Toisaalta on muita toimintamahdollisuuksia, jotka ovat läheisesti yhteydessä Nussbaumin ajatukseen instrumentaalisesta eli asianmukaisesti riittävästä toimintamahdollisuuksien minimitasosta. Esimerkkinä

vain metafora. Metaforaa siksi, että erilaisista elämänmuodoista puuttuvat tietoisuus ja kommunikointi muiden ihmisen kanssa.

¹⁴¹ Nussbaum 2006, 175–176, 181. Kursivointi Nussbaumin.

¹⁴² Vorhaus 2015, 464; Nussbaum 2006, 180; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 39.

toimii suojan tai asunnon koko, joka ei tietyn kynnystason alapuolella liity millään tasolla ihmisarvoon.¹⁴³

Nussbaumin käyttämä käsite toimintamahdollisuuksien kynnystasosta on erityisen käyttökelpoinen sorrettujen, huono-osaisten ryhmien tai muiden heikommassa asemassa olevien ihmisryhmien kuten esimerkiksi vammaisten henkilöiden ja vanhusten kohdalla, koska näiltä ryhmiltä puuttuu usein oman vaikuttamisen ääni ja valta vaikuttaa omiin tarpeisiinsa¹⁴⁴. Esimerkkinä tällaisesta tilanteesta on se, että jos henkilö ei ikääntymisen tai sairauden vuoksi kykene valvomaan omia etujaan, esimerkiksi huolehtimaan omaisuudestaan ja hänelle on määrätty edunvalvoja. Arvioimalla näiden marginalisoitujen ryhmien¹⁴⁵ toimintamahdollisuuksia todelliseen kynnystasoon nähden, voidaan paljastaa ne eroavuudet, joiden pohjalta sosiaalipoliittikkaa voidaan muuttaa ja strategisia suunnanmuutoksia ehdottaa. Kynnystason eroavaisuudet sopivat yhteen sen vammaisuuden käsityksen kanssa, että vammaisuus olisi sosiaalinen konstruktio, eikä vain seurausta vammasta vaan ennemminkin yhteiskunnallisten rakenteiden epäonnistumisen osoittaja siinä, että vamman tai vammaisuuden aiheuttamiin tarpeisiin ei ole voitu vastata yhteiskunnallisella tai yhteiskunnan institutionaalisella tasolla.¹⁴⁶

Tutkielmani aihetta koskien on hyvä huomauttaa, että Nussbaum on tietoisesti jättänyt pois listaltaan huolenpidon tai hoivan (care), koska hänen mielestään se ei ole yksittäinen asia. Huolenpito tai hoiva tarkoittaa monien eri toimintamahdollisuuksien ajattelemista niin vastaanottajan kuin huolenpitäjän kohdalla. Hyvän hoivan antaminen tarkoittaa laajaa skaalaa toimintamahdollisuuksissa, jossa kärkenä ovat kuitenkin kolme ensimmäistä keskeistä inhimillistä toimintamahdollisuutta eli 1. *Elämän*, 2. *Terveiden* ja 3. *Henkilökohtaisen koskemattomuuden* -toimintamahdollisuudet. Hyvä hoiva tarkoittaa myös neljännen toimintamahdollisuuden eli 4. *Aistit, mielikuvitus ja ajatus* toimimista, hyvä hoiva tarkoittaa arvokkaan yhteyden muotoutumista; se tukee myös 6. *Käytännöllisen päättelyn* ja valinnanvapautta; se mahdollistaa erilaista sosiaalista ja poliittista 7. *Osallisuutta*. Hyvä hoiva mahdollistaa myös 9. *Leikin* ja 10. *Oma ympäristön hallinnan*. Hyvän hoivan avulla niiden

¹⁴³ Nussbaum 2009a, 336.

¹⁴⁴ Johdannossa viittasin heihin ”äänettöminä”, kirjoittajan oma huomio.

¹⁴⁵ Nussbaum itse nimeää marginalisoiduiksi ryhmiksi vammaiset henkilöt, naiset ja köyhät.

¹⁴⁶ Saleeby 2014, 313.

vastaanottajat lapset, vanhukset, sairaat tai vammaiset henkilöt otetaan mukaan ihmisarvoisiksi kansalaisiksi muiden rinnalla.¹⁴⁷

Hyvällä hoivalla on siten henkilökohtainen ja perustavanlaatuinen rooli ja sen tulisi ja tulee koskettaa kaikki keskeisiä inhimillisiä toimintamahdollisuuksia, mutta olla myös roolissa julkisessa päätöksenteossa. Nussbaum on sitä mieltä, että hoiva on primäärinen sosiaalinen oikeus ja limittäisyys hoivassa Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian kanssa kompastuu Rawlsin määritelmään, jossa kansalaiset määritellään ”täysin yhteistyökykyisiksi”. Täysi yhteistyökykyisyys estää antamasta Rawlsin teoriassa hoivalle sen tarvitsemaa roolia.¹⁴⁸

Nussbaum katsoo hoivan osalta asiaa myös hoitohenkilökunnan näkökulmasta ja hänen mielestään hyvää hoitoa on yksilöity hoito, mutta hoitohenkilökunnan näkökulmasta tulee taata, että myös he pääsevät omissa toimintamahdollisuuksissaan minimikynnystason yläpuolelle. Nussbaumin mukaan esimerkiksi mielenrauhan (emotional equanimity) minimitason saavuttamiseksi, yhteiskunnallisin järjestelyin ja työkulttuurin avulla olisi taattava, että vammaisten henkilöiden ja vanhusten hoidosta vastaava hoitohenkilökunta saisi tehdä työnsä rauhassa ilman esimerkiksi hoidon laadun väheksymisen tai vähenevien resurssien murehtimista. Hyvä 6. *Käytännön päättelyn* -toimintamahdollisuus olisi hoitohenkilökunnan näkökulmasta sitä, että julkinen valta päättäisi hoivanantamisen itsenäiseksi valinnaksi eikä sosiaalisista eroista syntyneeksi rasitteeksi. Näin hoivan antajan rooliin usein pakotetut naiset saisivat oikeasti tehdä elämässään omia valintoja.¹⁴⁹

Liberalismin perinne näkyy myös siinä, että Nussbaum yhtyy mukaan pitkään läntisten poliittisten filosofien traditioon siitä, että kaikki poliittiset -, uskonnolliset - ja siviilivapaudet voidaan turvata ainoastaan *riittävän* hyvin silloin, kun ne on *tasa-arvoisesti* turvattu.¹⁵⁰

Sen on kritisoinut valmiiden, lukkoon lyötyjen toimintamahdollisuuksien listaa sen sanakirjamallisuuden vuoksi, koska näin järjesteltynä ongelmaksi muodostuu erilaisten toimintamahdollisuuksien tärkeys ja painoarvo. Valmiin toimintamahdollisuuksien listankaan kanssa ei voida välttyä yksittäisten toimintamahdollisuuksien arvioinnilta suhteessa toisiinsa.

¹⁴⁷ Nussbaum 2006, 168–169, 188. Nussbaum on sitä mieltä, että on epätodennäköistä väittää, että edes paras hoiva tuottaisi kaikkia keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksia sosiaalisesti hyväksytylle minimikynnystasolle asti.

¹⁴⁸ Nussbaum 2006, 168–169, 178.

¹⁴⁹ Nussbaum 2006, 170–171.

¹⁵⁰ Nussbaum 2009a, 335–336. Kursivointi Nussbaumin.

Toimintamahdollisuuksien arvottaminen listan muodossa ja arvojärjestyksessä on Senin mukaan yksinkertaisesti väärin. Esimerkkinä Sen käyttää äärimmäistä tilannetta jossa ihmiset kuolevat aliravittuina koteihinsa, jolloin prioriteettina tulisi olla ravituksi tulemisen -toimintamahdollisuus eikä suojan omistamisen -toimintamahdollisuus.¹⁵¹

Sen kuitenkin näkee Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan merkittävänä työkaluna minimioikeuksien puolesta taisteltaessa köyhyyttä vastaa. Nussbaumin listan merkittävin hyödyllisyys tulee kuitenkin sen käytännöllisyydestä. Sen painottaa että toimintamahdollisuuksien käyttäminen käytännössä edellyttää kolmen ennakkoehdon miettimistä ja tiedostamista. Ensimmäinen ennakkoehto on tiedostaminen siitä, että *toimintamahdollisuuksia käytetään eri tarkoituksiin* ja on tärkeää tiedostaa, että toimintamahdollisuudet eivät ole irrallisia tekemisestä ja tekemisen syistä. Toinen ennakkoehto on fakta siitä, että *sosiaaliset olosuhteet ja prioriteetit niiden pohjalta vaihtelevat*. Kolmas ennakkoehto on, että *sosiaaliset olosuhteet, julkinen keskustelu ja päättely voivat johtaa tiettyjen toimintamahdollisuuksien roolin ja merkityksen erilaiseen ymmärtämiseen*. Esimerkkeinä Sen ottaa omat mittaustarkoituksiin määrittelemät toimintamahdollisuudet, jotka toimivat myös toimintamahdollisuuksien teorian soveltamisen käytännön esimerkkinä. Sen ja taloustieteilijä Jean Drèze (1959–) ovat soveltaneet yhdessä toimintamahdollisuuksia tutkimuksissaan vuosina 1989 ja 2002. Sen ja Drèze käsittelivät otsikolla ”nälkä ja yhteiskunnalliset toimet” (”hunger and public action”) Intian taloudellisia ja sosiaalisia saavutuksia ja epäonnistumisia. Vuonna 1947 Intian itsenäistymisen aikoihin maan perustoimintamahdollisuuksia olivat peruskoulutus, perusterveydenhuolto ja niin edelleen. Vielä tuolloin ei Senin mukaan olisi ollut tarkoituksenmukaista määritellä esimerkiksi digitaalisen viestinnän tai tietotekniikan käytön toimintamahdollisuuksia merkittäviksi toimintamahdollisuuksiksi, jotka taas nykyaikana olisivat ehdottomasti listassa huomioitavia toimintamahdollisuuksia. Toisen kerran vuonna 1989 Sen kehitteli pakistanilaisen taloustieteilijä Mahbub ul Haqin (1934–1998) kanssa indikaattoreita inhimilliseen kehityksen mittaamiseen, jonka pohjalta he kehittivät *Human Development Indexin* eli HDI:in. Alkuperäinen HDI pohjautui hyvin minimaaliseen toimintamahdollisuuksien

¹⁵¹ Sen 2005, 158–159.

listaan.¹⁵² HDI esiteltiin ensimmäisen kerran vuonna 1990 julkaisussa *YK:n kehitysohjelmassa* (United Nations Development Programme, UNDP) *Inhimillisen kehityksen raportissa* (Human Development Report, HDR), jonka ul Haqin yleiskatsauksen aloituslause osoitti seniläisen toimintamahdollisuuksien teorian suuntautuneisuuden: ”Tämä raportti kertoo ihmisistä ja kuinka kehityksen avulla voidaan laajentaa heidän mahdollisuuksiaan”.¹⁵³

Nussbaum on keskittynyt nimeämään kaksi erityisen inhimillistä toimintamahdollisuutta. Keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listassa kohdat 6. *Käytännön päättely* ja 7. *Osallisuus* ovat instrumentaalisessa roolissa muihin toimintamahdollisuuksiin nähden ja järjestävät, hallitsevat sekä ohjaavat muita toimintamahdollisuuksia. Tällä tavalla toimimalla *Käytännön päättely* ja *Osallisuus* tekevät muista toimintamahdollisuuksista inhimillisiä. Nussbaum käyttää esimerkkinä työn tekemistä, jossa sekä *Käytännön päättelyn* -toimintamahdollisuuden että *Osallisuuden* -toimintamahdollisuuden tulee olla läsnä, jotta työn tekemisen voidaan katsoa olevan todella inhimillistä toimintaa. Työn tekemisessä täytyy olla mukana mahdollisuus pystyä ajattelemaan eikä vain olla ”hammasrattaan osa” eli työn lopputuloksen saavuttamisen väline. Työn tekemisessä täytyy olla myös mahdollisuus kuulua yhteyteen ja toimia yhdessä muiden ihmisten kanssa tavalla, joka sisältää yhteisen jaetun käsityksen inhimillisyydestä.¹⁵⁴

6. *Käytännön päättelyn* kääntyminen oikeaksi toiminnaksi henkilön elämässä vaatii tukevia toimenpiteitä ja 6. *Käytännön päättelyä* edistävien olosuhteiden tulee olla läsnä henkilön elämässä. Henkilön preferenssejä ja mielihaluja tulee arvioida toimijalle ulkoisten mittapuiden mukaan. Täksi mittapuuksi Nussbaum ehdottaa käsitystä ihmisarvoisesta ihmiselämästä, jonka pohjalta jotkin olemiset tai asiat ovat inhimillisesti hyviä riippumatta sosiaalisesta tai kulttuurisesta ympäristöstä. 7. *Osallisuuden* ja 6. *Käytännön päättelyn* -toimintamahdollisuuksien sekä ihmisarvoisen elämän pohjalta jokainen ihminen ymmärretään Nussbaumin mukaan oman elämänsuunnitelmansa toimijaksi, jossa jokaista ihmistä kohdellaan päämääränä eikä vain muiden päämäärien tavoittelun

¹⁵² Sen 2005, 159–160.

¹⁵³ HDR1 1990, 1; Birdsall 2014, 2, HDR2 2010, 86. Sittenmin HDR on julkaistu vuosittain ja vuonna 2010 UNDP julkaisi kolme uutta indikaattoria vastaamaan ihmiskunnassa tapahtunutta kehitystä. Nämä kolme uutta indikaattoria olivat: epätasa-arvoon suhteutettu inhimillisen kehityksen indeksi (Inequality Adjusted, IHDI), sukupuolten välisen epätasa-arvon indeksi (Gender Inequality Index, GII) ja moniulotteinen köyhyysindeksi (Multidimensional Poverty Index, MPI).

¹⁵⁴ Nussbaum 2000, 82, 92.

välineenä. Näin toimintamahdollisuuksista tulee myös yleisen toiminnan päämäärä: eli tarkoituksena on että toimijoiksi käsitetyt kansalaiset ovat omien elämiensä aktiivisia suunnittelijoita ja tasa-arvoisia sekä toimivallan että mahdollisuuksien suhteen.¹⁵⁵

2.7 Toimintamahdollisuudet

Toimintamahdollisuudet perustuvat jokaisen yksilön erilaisille resurssientarpeille ja kyvyille muuntaa resurssit toiminnoiksi. Nussbaumin mukaan pelkkä tulotason tai varallisuuden korvaaminen ei riitä oikeudenmukaisuuden minimin täyttämiseksi, vaan toimintamahdollisuudet ovat luonteeltaan pluralistisia eivätkä ne ole yhteismitallisia tai korvattavissa olevia jonkin mittastandardin ylittämisen avulla. Inhimilliset tarpeet ovat marxilaisittain ”rikkaita inhimillisiä tarpeita”, eli toisin sanoen pluralistisia elämän aktiivisuuden mahdollisuuksia on mahdotonta parantaa yhden mitattavan kynnyksen ylittämisen avulla, sillä esimerkiksi liikkumismahdollisuuden mahdollistaminen pyörätuolin hankkimisen avulla ei riitä oikeudenmukaisuuden minimitason ylittämiseksi, jos julkiset tilat eivät ole suunniteltuja esteettömiksi.¹⁵⁶

Nussbaumin mukaan jotkin toimintamahdollisuudet ovat tärkeitä, kuten äänestäminen ja toiset ovat vähemmän tärkeitä, jopa suhteellisen mitättömiä, kuten esimerkiksi vaikkapa mahdollisuus ajaa moottoripyörällä ilman kypärää. Oikeudenmukainen perustuslaki suojelee tärkeitä toimintamahdollisuuksia. Oikeudenmukaisuuden pohjalta Nussbaum ei ole ottanut kymmenen keskeisen toimintamahdollisuuden listalleen kyseistä mahdollisuutta ajaa moottoripyörällä ilman kypärää, vaan perustuslain suojeltaviksi valittavien toimintamahdollisuuksien kohdalla tulee käyttää harkintaa ja päättää mitkä ovat hyviä ja keskeisiä sekä ovat määrittelemässä minimin ihmisarvoisen elämän olosuhteita.¹⁵⁷

Toimintamahdollisuudet sisältävät itsessään erilaisia muotoja. Nussbaum erottaa itse toimintamahdollisuuksista itse *perustoimintamahdollisuudet* (basic capabilities), jotka ovat synnynnäisiä yksilön kykyjä, jotka toimivat kehittyneempien toimintamahdollisuuksien perustana.

Perustoimintamahdollisuudet ovat ennakkoodellytys muille kehittyneemmille toimintamahdollisuuksille, sillä toiset perustoimintamahdollisuudet kuten

¹⁵⁵ Nussbaum 2000, 82–83.

¹⁵⁶ Nussbaum 2006, 166–167.

¹⁵⁷ Nussbaum 2006, 166.

esimerkiksi kuuloaisti ja näköaisti ovat yhteydessä perusaisteihin¹⁵⁸, jolloin niitä voidaan kuvailla kyvyiksi, joiden avulla ihmisen on mahdollista toimia perustasolla. Tavallaan kyky puhua muodostaa valmiuden toimia, joka on läsnä jo syntymästä alkaen, mutta jotta kyvystä kehittyy todellinen toiminta, tarvitsee henkilö kielellistä harjoitusta, ohjausta ja koulutusta. Näin ollen perustoimintamahdollisuudet ovat myös esimerkkejä sisäisistä toimintamahdollisuuksista. Toimijan *sisäiset toimintamahdollisuudet* (internal capabilities) ovat yksilön kehittyneitä tiloja ja riittäviä olosuhteita ehtona toiminnalle. Sisäiset toimintamahdollisuudet ovat henkilön tiloja, jotka ovat dynaamisia ja kehittyvät sosiaalisessa –, poliittisessa –, ja taloudellisessa ympäristössä. Sisäiset toimintamahdollisuudet ovat kehittyneitä riittäviä olosuhteita tarvittaville toiminnoille. Erotuksena perustoimintamahdollisuuksista nämä tilat ovat kehittyneitä valmiuden olosuhteita. Joskus valmiuden saavuttamiseksi vaaditaan fyysistä kehittymistä, kuten esimerkiksi oman äidinkielen opettelemisen kohdalla, jossa kriittisen ajanjakson aikana lapsen tulee kuulla puhuttuna omaa äidinkieltään, jotta hänen oma kielellinen puhumisen taitonsa kehittyy. Nussbaumin mukaan sisäiset toimintamahdollisuudet kehittyvät ympäröivän ympäristön tuen avulla, kuten esimerkiksi poliittisen valinnanvapauden harjoittaminen kehittyy sitä harjoittamalla. *Sisäiset toimintamahdollisuudet* ja toimimisen *ulkoiset ehdot* (external conditions) muodostavat yhdessä niin sanotut *yhdistyneet toimintamahdollisuudet* (combined capabilities). Nussbaumin näkemyksessä toimintamahdollisuuksien luonteesta korostuvat sekä ulkoiset, yhteiskunnalliset puitteet, kuten myös sisäiset eli yksilön henkilökohtaisten valmiuksien suhde.¹⁵⁹

Yhdistyneet toimintamahdollisuudet, joita Nussbaum kutsuu *olennaisiksi vapauksiksi* (substantial freedoms), ovat niitä vapauksia ja mahdollisuuksia joita luodaan yksilön kykyjen, poliittisen –, sosiaalisen –, ja taloudellisen ympäristön vuorovaikutuksessa. Toimintamahdollisuus on mahdollisuus saavuttaa yksilön arvostamia mahdollisuuksia ja tavoitteita. Toimiminen on aktiivista yhden tai useamman toimintamahdollisuuden toteuttamista ja joka voidaan käsittää toimintamahdollisuuden tai yhdistyneiden toimintamahdollisuuksien päätepisteeksi.¹⁶⁰ Nussbaumin mukaan hänen keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listansa on lista yhdistyneistä

¹⁵⁸ Ihmisellä on viisi perusaistia eli maku-, haju-, näkö-, kuulo- ja tuntoaisti.

¹⁵⁹ Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 41; Nussbaum 2000, 84. Kursivointi Nussbaumin.

¹⁶⁰ Nussbaum 2011b, 21, 23–25.

toimintamahdollisuuksista, jolloin listan yksittäisen toimintamahdollisuuden ymmärtäminen sisältää käsityksen siitä, että tarkoituksenmukaisten sisäisten kykyjen kehittäminen vaatii ympäröivän ympäristön järjestämistä niin, että se on otollinen käytännöllisen päättelyn ja muiden päätoimintojen harjoittamiselle.¹⁶¹

Nussbaum myöntää, että sisäisten ja yhdistyneiden toimintamahdollisuuksien erotus ei ole jyrkkä, koska sisäisen toimintamahdollisuuden kehittyminen vaatii otolliset ulkoiset olosuhteet. Sisäisen toimintamahdollisuuden kehittyminen vaatii todellisen toiminnon harjoittamista, mutta erotus toimintamahdollisuuksien välillä toimii, koska pitkälle harjoitetun toimintamahdollisuuden harjoittaminen voi olla estetty. Esimerkkinä Nussbaum käyttää uskonnonvapauden ja sananvapauden harjoittamista, sillä jos sosiaalisessa ja materiaalisessa ympäristössä tapahtuu äkillinen muutos; uskonnonvapautta ja sananvapautta harjoittava henkilö ei voikaan enää harjoittaa vapauksiaan. Tällöin sisäinen toimintamahdollisuus on läsnä, mutta yhdistyneen toimintamahdollisuuden harjoittaminen ei ole mahdollista. Jos kyseessä on taas pitkäaikainen deprivatio, erotusta ei olekaan enää niin helppo tehdä, sillä alituinen deprivatio vaikuttaa sisäisiin valmiuksiin toimia. Esimerkkinä Nussbaum käyttää tilannetta jossa lapsi kasvaa sellaisessa ympäristössä missä ei ole uskonnon- tai sananvapautta. Tällöin hän ei tule kehittämäänäkään samoja poliittisia - eikä uskonnollisia valmiuksia kuin demokraattisessa ympäristössä kasvanut lapsi.¹⁶²

Nussbaumin ja Senin toimintamahdollisuuksien teorioiden suurin erottava tekijä on juuri se, että Nussbaum identifioi keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet, mutta Sen ei suostu antamaan tai nimeämään mitään valmista toimintamahdollisuuksien listaa. Sen keskittyy omassa teoriassaan monimuotoisiin vapauksiin ja jakaa ne *välineellisiin vapauksiin* (instrumental freedoms) ja *olennaisiin vapauksiin* (substantive freedoms). Vapaudet sinänsä tarkoittavat Senin teoriassa yksilön toimintamahdollisuuksia elää itse arvokkaana pitämäänsä elämää ja kykyä saavuttaa arvokkaina pitämiään olemisia ja tekemisiä. Olennaiset vapaudet tarkoittavat Senin teoriassa samaa asiaa kuin toimintamahdollisuudet. Vapaudet eivät ole ainoastaan yksilön vapauksia, vaan koko yhteiskunnan rakenteen läpäiseviä vapauksia yksilön hyvinvoinnin tavoittelemiseksi ja kehityksen mahdollistamiseksi. Vapaudet ovat pohjimmiltaan

¹⁶¹ Nussbaum 2000, 85.

¹⁶² Nussbaum 2000, 85.

yksilön henkilökohtaisia toimintamahdollisuuksien tehdä itse arvostamiaan asioita.¹⁶³

Nussbaum käyttää itse yleisesti monikkoa ”toimintamahdollisuudet”, koska monikollisella määrittelyksellä hän haluaa painottaa, että kaikista tärkeimmät elementit ihmisten elämänlaadussa ovat moniarvoisia ja laadullisesti erillisiä. Nussbaum antaa esimerkkinä näistä moniarvoisista ja laadullisesti erillisistä toimintamahdollisuuksista sellaiset toimintamahdollisuudet, kuten terveyden, henkilökohtaisen koskemattomuuden, koulutuksen ja muita yksilön elämän piirteitä, joille kaikille on yhteistä se, että niitä ei voida vähentää yhteen mittaan ilman merkittävää väärentymää.¹⁶⁴

Nussbaum painottaa, että toimintamahdollisuuksien teoriassa toimintamahdollisuudet kuuluvat ensisijaisesti yksilölle ja vain johdannaisesti ryhmille. Yksilökohtainen painotus juontaa juurensa kantilaisesta periaatteesta *jokaisesta ihmisestä päämääränä* ja teorian päämääränä on, että toimintamahdollisuudet taataan joka ikiselle yksilölle. Kantilainen periaate voidaan lausua myös jokaisen henkilön toimintamahdollisuutena, jossa toimintamahdollisuudet taataan jokaiselle yksilölle, eikä esimerkiksi perheelle. Nussbaumin mukaan on tärkeää huomioida se, että toimintamahdollisuuksien teoria ei myöskään pohjaudu olemassa olevien preferenssien tyydyttämiseen.¹⁶⁵

Tässä luvussa esittelin tutkimukseni teorian eli toimintamahdollisuuksien teorian. Keskeisin kysymys on se, että kuinka yhteiskunnasta voitaisiin rakentaa oikeudenmukainen niin, että se turvaa jokaiselle ihmiselle ihmisyyden edellytykset asettamatta vapautta ja tasa-arvoa vastakkain. Vastauksena on toimintamahdollisuuksien teoria, josta on olemassa kaksi tunnettua versiota eli Senin ja Nussbaumin teoriaversiot. Erona näiden kahden teoriaversion välillä on se, että Sen keskittyy teoriassaan enemmän oman tutkimussuuntauksensa pohjalta hyvinvointitaloustieteeseen ja Nussbaum keskittyy filosofiseen sosiaalista oikeudenmukaisuutta koskevaan keskusteluun, liberaali-humanististen feminististen periaatteiden innoittamana.

Valitsin omaksi teoriaversiokseni nimenomaan Nussbaumin toimintamahdollisuuksien teorian, koska Nussbaumin teoria keskittyy enemmän henkilökohtaiseen ”narratiiviin”, joka tarkoittaa, että siinä keskitytään enemmän

¹⁶³ Sen 1999, 10, 38–40, 56, 74–75; Banerjee & Canda 2012, 21; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 43.

¹⁶⁴ Nussbaum 2011b, 18.

¹⁶⁵ Nussbaum 2011b, 35; 2000, 74.

ymmärtämään ihmisen toiveita, haluja, pyrkimyksiä, motivaatioita, intressejä ja päätöksiä. Yleisemmin määrittelen nussbaumilaisen version inhimillisemmäksi teoriaversioksi. Nussbaumin kymmenen keskeisen inhimillisen toimintamahdollisuuden kohdalla keskitytään preferenssien sijaan intresseihin, jotka ohjaavat ihmistä toimimaan pelkän preferenssipohjaisen haluamisen sijaan itse toimintaan, koska toiminnan perimmäinen tarkoitus on muuttaa maailmaa vastaamaan yksilön omia toiveita. Hallamaalaisittain ajateltuna toiminta on intressipohjaisena mielekästä.

Intressin toteuttaminen ohjaa yksilöä toimimaan ja juuri oman toiminnan realisoitumisen kokemuksesta yksilö voimaantuu toimijana. Parhaimmillaan toimijuuden kriteerit täyttävä toimija auttaa edistämään muiden hyvää, koska moraalinen toimija eli ihminen edistää ja toteuttaa omaa hyvää edistämällä myös muiden hyvää. Kokemus siitä, että omalla toiminnalla edistää omaa hyvänsä ja toisten hyvää, edistää moraalista toimijuuden kokemusta siitä, että toiminnan aiheuttamalla tapahtumalla on syytä ja merkitystä.

Ihmisen toimijuus on tärkeä käsite, kun toimintamahdollisuuksien teorian kehyksessä arvioidaan sitä, mitä ihminen on vapaa tekemään ja onko ihmisen mahdollista tavoitella haluamiaan päämääriä. Toimintakeskeisessä politiikassa ihminen ymmärretään kohteen sijaan aktiivisena toimijana.

Toimintamahdollisuuksien teorian kannalta keskeiseksi nousee intressien merkitys ja niiden mahdollistaminen ihmisten elämässä. Pelkällä preferenssien tyydyttämisellä ihminen ei voi tyydyttää intressejään, eli pidemmän aikavälin tavoitteitaan, kehittää itseään tai laatia pidemmän aikavälin elämänsuunnitelmaa. Ihmisten intressien selvittäminen ja mahdollistaminen on eettisesti kestävää myös sosiaalipolitiikan – ja hyvinvointivaltion kehyksestä käsin, koska silloin ei tuhleta aikaa tai resursseja jatkuvaan preferenssien tyydyttämiseen ja annetaan ihmisen omalle toimijuudelle mahdollisuus. Sosiaalipoliittisissa toimenpiteissä ihmistä ei enää nähdä kohteena tai objektina, johon kohdistettaisiin erilaisia lyhytaikaisia preferenssejä tyydyttäviä toimenpiteinä, vaan aktiivisena toimijana, jonka intressit tulee ottaa huomioon ja jotka ohjaavat ihmistä itseään mahdollistamaan oman elämänsä kehittäminen haluamaansa suuntaan eli voimaantumaa ja kukoistamaan.

Parhaimmillaan toimijan toiminta on kolmella tavalla moraalisesti hyvää, ensiksi se edistää hänen itsensä hyvää, toiseksi se edistää muiden toimijoiden tavoittelemaa hyvää ja kolmanneksi se tukee yhteiskunnassa olevia hyvän

rakenteita. Nussbaumin kymmenen keskeisen inhimillisen toimintamahdollisuuden voidaan siten mielestäni myös katsoa olevan edellä esittämäni kohta kolme eli yhteiskunnan hyvän rakenne, joka nussbaumilaisittain on ”oikeudenmukaisuuden minimi”. Yksilön toiminta keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien eteen ja saavuttamiseksi toteuttaa käytännössä ajatusta siitä, että nussbaumilainen intuitiivinen lähtökohta toteutuu. Intuitiiviseen lähtökohtaan sisältyi implisiittisenä ajatus siitä, että yhteiskunnan kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin tavoittelu ei saa missään vaiheessa loukata ainutkertaista ihmisarvoa.

Keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien tavoittelu yhteiskunnallisessa kontekstissa ja yhteiskunnallisen itsensä hyvinvoinnin edistämisessä ei missään vaiheessa loukkaa yksilön ainutkertaista arvoa ihmisenä, koska keskeisiin inhimillisiin toimintamahdollisuuksiin sisältyy implisiittinen vastavuoroisuuden käsitys. Implisiittinen käsitys ihmisen loukkaamattomasta ja ainutkertaisesta arvosta on itsessään hyvä ja hyvää edistävä. Oman arvonsa tiedostava subjekti voi toimia lähtökohtaisesti vastavuoroisesti, koska omaa arvoa ei tarvitse ensin ansaita tai lunastaa yhteiskunnassa.

Keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien lista toimii implisiittisenä taustaviitteenä kaikesta siitä, minkä eteen toimijan on mielekästä toimia. Yleisesti toimintamahdollisuuksien teoria yhtyy siihen kasvavaan konsensukseen siitä, että taloudellinen kasvu ja vaurauden levittäytyminen eivät takaa onnellisuutta tai parantunutta elämänlaatua. Taloudellisen kasvun sijaan ihmiset ja heidän kukoistamisensa tulisivat olla kehityksen kohteena ja päämääränä. Resurssit ja raha eivät ole riittäviä keinoja mitata tai elämänlaatua.

Nussbaum käyttää ihmiskäsityksenään Aristoteelista käsitystä ihmisestä poliittisena eläimenä, jossa ihminen nähdään sekä tarvitsevana että kyvykkäänä, jonka kyvyt ja ihmisarvo ovat täysin kytkeytyneitä eläimellisen luonnon kanssa ja jonka kaikki kyvyt tarvitsevat materiaalisien ympäristön vahvaa tukea.

Nussbaumilainen poliittinen liberalismi henki on se, että Nussbaumin kymmenen keskeisen inhimillisen toimintamahdollisuuden listaa voitaisiin käyttää moraalisenä lähtökohtana valtion perustuslaille. Näin erilaisen hyvän elämän käsityksen omaavat ihmiset voisivat käyttää listaa pohjanaan. Pluralistinen käyttömahdollisuus aktualisoituu, koska lista sisältää toimintamahdollisuuksia tai mahdollisuuksia toiminnalle todellisten toimintojen sijaan ja näin ollen listassa suojataan ihmisten tilaa tavoitella arvostamiaan muita toimintoja.

3. Suomalainen sosiaaliturvajärjestelmä: hyvinvointivaltio- ja sosiaalipoliittiset mallit

Esittelen tässä luvussa erilaisia hyvinvointivaltiomääritelmiä, hyvinvointivaltiomalleja ja sosiaalipoliittisia malleja. Vastaan luvussa tutkimuskysymyksiini: mikä on suomalainen sosiaaliturvajärjestelmä, mikä on pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli? Mihin suuntaan hyvinvointivaltio on liikkumassa? Mitkä ovat suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän toimijat, tavoitteet, keinot ja kohderyhmät? Hyvinvointivaltion ja sosiaalipoliitiikan käsitteet muodostavat hierarkian. Keskeisin käsite on hyvinvointi, joka on yhteiskuntapolitiikan päämäärä.

Käsitteiden paikan hierarkiassa voi paikantaa niiden käyttökontekstista. Se heijastaa käsitystä käsitettä vastaavan asian merkityksestä hyvinvointivaltion kannalta.

Tapa määritellä hyvinvointivaltio ja sen toiminnot muuttuu aikojen saatossa, minkä vuoksi on tarkasteltava myös hyvinvointivaltion muotoutumisen historiaan.

Tarkastelen sosiaalityötä käsitteitä purkaessani myös sen eri työmuotojen kautta ja esittelen sosiaalityön ammattiettiikkaa. Käytän apunani sanakirjoja, lainsäädäntöä ja eri toimijoiden sekä asiantuntijoiden muotoilemia määritelmiä. Lopuksi esittelen vanhus- ja ikääntymispolitiikkaa sekä vammaispolitiikkaa. Tavoitteena on tarkentaa analyysin avulla käsitteitä niin, että niihin sisältyvät, usein lausumattomat taustaoletukset ja arvot tulevat näkyviin.

3.1 Hyvinvointivaltiomallit, hyvinvointivaltioluokat ja sosiaalipoliittiset mallit

Yksi erityisesti käytännön sosiaalihuollon perushuolista on se, etteivät ihmisten ongelmat ja tarpeet suinkaan jakaudu viranomaisten olettamalla tavalla. Seurauksena on pirstaloitunut tuki- ja palvelujärjestelmä, joka ei aina pysty vastaamaan ihmisten todellisiin tarpeisiin.¹⁶⁶

Sosiaalityötä ja sen lähtökohtia ei voida ymmärtää irrallaan hyvinvointivaltioksi kutsutusta kokonaisuudesta. Hyvinvointivaltiota määriteltäessä ja kuvailtaessa on otettava huomioon sen muuttuva, dynaaminen luonne. Sekä hyvinvointivaltio että sen toteuttama sosiaalityö muuttuvat koko ajan vuorovaikutuksessa muuttuviin olosuhteisiin. Esimerkiksi demografinen muutos muuttaa hyvinvointivaltiota.

¹⁶⁶ Hänninen & Palola 2010, 22.

Ikääntymiskehitys muuttaa huoltosuhteen negatiiviseksi, mikä vaikuttaa hyvinvointivaltion toteuttamisedellytyksiin ja sen myötä sosiaalityöhön.

Yleisessä mielessä hyvinvointivaltiolla tarkoitetaan valtiota, jossa on korkea elintaso ja hyvin järjestetty sosiaaliturva.¹⁶⁷ Sosiologi Juho Saari (1967–) tarkentaa määritelmää sanomalla, että hyvinvointivaltiolla tarkoitetaan julkisen vallan toimeenpanemia politiikkoja, joiden avulla kohdennetaan ja jaetaan uudelleen resursseja eri poliittisten kriteerien pohjalta. Hyvinvointivaltion perustana ovat Saaren mukaan ensiksi *edustukselliseen demokratiaan* pohjautuva päätöksenteko, toiseksi *organisatorisesti toimiva ja toimeenpanokykyinen julkinen hallinto* ja kolmanneksi *kansalaisten sosiaaliset oikeudet*. Hyvinvointivaltion toteuttamiseen vaikuttavista politiikkalohkoista eli talous-, työllisyys-, koulutus- ja sosiaalipolitiikoista Saari pitää merkittävimpänä sosiaalipolitiikkaa.¹⁶⁸

Saaren mukaan valtiota voi kutsua hyvinvointivaltioksi, jos se täyttää samanaikaisesti kolme kriteeriä. Kansalaisten ja muiden maassa asuvien henkilöiden on oltava ensiksi suojattuja *sosiaalisten perusriskien*¹⁶⁹ varalta kollektiivisilla, koordinoituilla ja pakollisilla tulonsiirto- ja palvelujärjestelmillä. Toiseksi hyvinvointivaltiossa *julkisista menoista käytetään huomattava osa*, parhaassa tapauksessa yli puolet sosiaalimenoihin. Lisäksi kolmanneksi *sosiaaliset oikeudet*¹⁷⁰ on määritelty laajasti lainsäädännössä ja sen perusteella sosiaalisten oikeuksien tosiasiallista toteutumista voidaan arvioida toisaalta

¹⁶⁷ MOT, Kielitoimiston sanakirja, Hyvinvointivaltio. <<https://mot-kielikone-fi.libproxy.helsinki.fi/mot/hy/netmot.exe>>. Viitattu 10.8.2015.

¹⁶⁸ Saari 2010, 29.

¹⁶⁹ Saari 2010, 30. ”Sosiaaliset riskit liittyvät lapsuuteen, sairauteen, vanhuuteen, asumiseen, työ- ja perhe-elämän yhteensovittamiseen, koulutuksen taloudelliseen tukeen, työttömyyteen, sekä siirtolaisuuteen, ylivelkaantumiseen ja pitkäaikaistyöttömyyteen/syrjäytymiseen.”

¹⁷⁰ Kansaneläkelaitos, Sosiaaliset perus- ja ihmisoikeudet Suomessa. <<http://www.kela.fi/sosiaaliset-oikeudet>>. Viitattu 14.8.2015. ”Tavallisen lainsäädännön takaamia sosiaalisia oikeuksia ovat mm. Kelan toimeenpaneman sosiaaliturvalainsäädännön sisältämät sosiaalietuudet. Perustuslaki takaa taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia (TSS-oikeudet), kuten oikeuden työhön, opetukseen, välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon, sosiaaliturvaan sekä riittäviin sosiaali- ja terveyspalveluihin, joita julkisen vallan on velvollisuus turvata ja edistää. Myös eräiden muiden perusoikeussäännösten, kuten yhdenvertaisuuden, tasa-arvon, hyvän hallinnon ja oikeusturvan, suoja ulottuu TSS-oikeuksiin. Suomen valtiosisäisesti voimaan saatetuista ja Suomea sitovista ihmisoikeussopimuksista YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (TSS-sopimus) ja Euroopan sosiaalinen peruskirja turvaavat nimenomaan TSS-oikeuksia, kuten oikeuden työhön, terveyteen, asuntoon ja sosiaaliturvaan. Lisäksi Euroopan ihmisoikeussopimuksessa sekä YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevassa kansainvälisessä yleissopimuksessa (KP-sopimus) on sosiaalisten oikeuksien kannalta merkittäviä säännöksiä mm. syrjinnästä ja oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä. Sosiaalisten oikeuksien toteuttaminen on ensisijaisesti eduskunnan tehtävä. Sen tulee säätää sosiaalisten oikeuksien toteuttamiseksi tarvittavat lait.”

poliittisesti toisaalta oikeudellisesti. Saaren mukaan Suomi on ollut hyvinvointivaltio näiden kolmen kriteerin valossa 1980-luvun lopulta alkaen.¹⁷¹

Ehkä kuuluisin hyvinvointivaltiotypologisointi on sosiologi Gøsta Esping-Andersenin (1947–) kirjassaan *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (1990) luokittelemat kolme hyvinvointivaltiomallia. Hyvinvointivaltiosta käytetty yleinen sanakirjamääritelmä sisältää sen oletuksen, että hyvinvointivaltiolla on vastuu taata jonkinlainen perustava hyvinvointi kaikille kansalaisille. Esping-Andersenin mukaan tällainen luonnehdinta kuitenkin kiertää kuitenkin keskeisiä kysymyksiä kuten, onko sosiaalipolitiikka emansipatorista vai ei, legitimoiko se järjestelmän vai ei, edistääkö se vai estääkö se markkinoiden toteutumista ja mitä tarkoitetaan perustavalla hyvinvoinnilla. Myös pelkästään hyvinvointivaltioiden sosiaalimenoihin käyttämien summien vertaileminen johtaa harhaan, sillä kuluerät ovat hyvinvointivaltion teoreettisesti määritellyn sisällön seurannaisilmiöitä. Esping-Andersenin mukaan hyvinvointivaltion arvioiminen suoraviivaisesti joko vallankäytön, demokratian tai kulujen mittaamisen perusteella on ristiriidassa sosiologisen käsityksen kanssa, jossa valta, demokratia ja hyvinvointi käsitetään suhteessa toisiinsa jäsentyneiksi ilmiöiksi.¹⁷²

Hyvinvointivaltio ei ole yksiselitteinen käsite ja kaikki hyvinvointivaltioista tehdyt mallit ovat abstraktioita ja yleiskäsityksiä. Hyvinvointivaltioabstraktioiden avulla voidaan lähinnä tarkastella toimintaa ja sosiaalipolitiikkaa yleisellä tasolla. Malleja erottavat toisistaan erityisesti se, millainen rooli niissä annetaan valtiolle, yhteiskunnan eri toimijoille, yhteisölle, perheille ja yksilöille. Hyvinvointivaltion käsitteen sisällöstä Esping-Andersen yhtyy sosiologi Göran Therbornin (1941–) esittämään huomioon (1983), että hyvinvointivaltion määrittäminen tulee aloittaa valtion rakenteesta. Keskeinen kysymys koskee sitä, millä perustein tulee arvioida sitä, onko valtio hyvinvointivaltio. Ensimmäinen hyvinvointivaltion tekijä saadaan valtion kohdalla tapahtuneesta historiallisesta muutoksesta, jossa hyvinvointivaltioksi muuttuneen valtion suurin osa rutiinotoimista on alkanut suuntautua kotitalouksien hyvinvointitarpeiden turvaamiseen. Hyvinvointivaltioksi luokitellun valtion menoista hyvinvoinnin turvaamiseksi varattujen menojen tulee ylittää muut menot. Therbornin

¹⁷¹ Saari 2010, 29.

¹⁷² Esping-Andersen 1990, 18–19.

ensimmäisen hyvinvointivaltio-kriteerin pohjalta voidaan todeta, että hyvinvointivaltioita on ollut olemassa vasta 1970-luvulta alkaen.¹⁷³

Eräs hyvinvointivaltion määrittelemiseksi on valita eri hyvinvointivaltiotyyppien teoreettiset kriteerit. Hyvinvointivaltiotyyppien arviointia voidaan tehdä vertailemalle todellisia hyvinvointivaltiota erilaisiin abstrakteihin hyvinvointivaltiomalleihin. Abstraktien hyvinvointivaltiomallien ja todellisten hyvinvointivaltioiden eroavaisuudet voidaan määritellä eri parametrien pohjalta, mutta tämänkaltaisen määrittelemisen puute on Esping-Andersenin mukaan kuitenkin se, että se jättää huomiotta historiallisen perspektiivin ja kontekstin, jossa todellinen hyvinvointivaltio on syntynyt. Historiallinen ja kontekstuaalinen tarkastelu hyvinvointivaltion muodostumisen ymmärtämiseksi ovat merkittäviä, koska hyvinvointivaltio ei synny tyhjästä. Abstrakteihin malleihin ja niiden taustatietoihin ei voida saada koskaan mukaan kaikkia historiallisia tekijöitä, joita todellisen hyvinvointivaltion aikaansaaminen ja muodostuminen edellyttävät.¹⁷⁴

Esping-Andersen suosii lineaarisen mittauksen sijaan eri tekijöiden välistä interaktiivisuutta kuvaavaa mallia. Hänen mukaansa kansalaisten mahdollisuus siirtyä yhteiskuntaluokasta toiseen on ollut keskeinen hyvinvointivaltion kehittymiseen vaikuttanut tekijä. Hyvinvointivaltio on muotoutunut historiallisessa prosessissa, jossa työväenluokka järjestäytyi poliittisesti toisen maailmansodan (1939–1945) jälkeen. Se käynnisti poliittisen prosessin, jossa maaseutuyhteiskunta muuttui keskiluokan yhteiskunnaksi. Pohjoismaissa kehitys näkyi siinä, että lainsäädäntöön määriteltiin kansalaisten universaalit oikeudet ja heille taattiin yhä laajempia sosiaali- ja työllisyyspalveluita.¹⁷⁵

Esping-Andersenin kolmen hyvinvointivaltiomallin taustalla on ajatus historiassa tapahtuneita luokkaliittymien merkityksestä hyvinvointivaltion muotoutumisen kannalta. Historialliset tapahtumat ovat toisaalta muotoilleet hyvinvointivaltioiden perustavat lähtökohdat mutta samalla ne ovat myös viitoittaneet suunnan, joka on määritellyt niiden kehittymistä.¹⁷⁶

Muotoilemiensa kolmen käsitteellisen hyvinvointivaltiomääritelmän ja yhteiskunnallisen muutoksen pohjalta Esping-Andersen nimeää kolme erilaista hyvinvointivaltiomallia tai luokkaa. Ensimmäistä niistä hän luonnehtii *liberaaliksi*

¹⁷³ Esping-Andersen 1990, 20.

¹⁷⁴ Esping-Andersen 1990, 21.

¹⁷⁵ Esping-Andersen 1990, 32–33.

¹⁷⁶ Esping-Andersen 1990, 32–33.

residuaaliseksi hyvinvointivaltioksi, joka poikkeaa merkittävästi kahdesta muusta. Toinen hyvinvointivaltioluokka on Länsi-Saksan tapaan rakentunut keskiluokan *korporatistinen hyvinvointivaltio*. Kolmatta hyvinvointivaltioluokkaa nimitetään skandinaaviseksi *sosiaalidemokraattiseksi keskiluokan hyvinvointivaltioksi*.¹⁷⁷

Esimerkkejä liberaaleista hyvinvointivaltioista (Liberal welfare states) tai mallista, jota kutsutaan *anglosaksiseksi malliksi*, ovat sellaiset valtiot, kuten Yhdysvallat, Australia, Portugali, Espanja ja Kreikka. Näissä maissa terveydenhuolto- ja hyvinvointipalvelut ovat perustasoa ja valtion tarjoamat palvelut ovat residuaalisia eli lähinnä köyhille tarkoitettuja.¹⁷⁸

Toisena hyvinvointivaltiojärjestelmistä ovat korporatistiset hyvinvointivaltiot (Corporatist welfare states) tai malli, jota kutsutaan *keskieurooppalaiseksi malliksi*. Korporatistisista hyvinvointivaltioista tai keskieuropalaisesta mallista esimerkkimaita ovat sellaiset valtiot kuten Belgia, Ranska, Saksa ja Irlanti. Näissä maissa ollaan vähemmän riippuvaisia markkinoista kuin liberaaleissa hyvinvointivaltioissa ja maissa on voimassa *laissez-faire* -politiikka, jossa valtio jättää talouden ja markkinat huolehtimaan itse itsestään. Korporatistisista hyvinvointivaltioista tai keskieuropalaisessa mallista on hyvin kehittynyt hyvinvointijärjestelmä, jossa valtio ottaa johtoroolin terveyden –, hyvinvoinnin – ja koulutuspalveluiden järjestämisessä. Valtion tarjoamat palvelut ovat yleensä korkealaatuisia ja niitä rahoitetaan yksityisen ja julkisen rahoituksen avulla. Toisaalta ei-valtiolliset toimijat eli niin sanottu *kolmas sektori*¹⁷⁹ kuten kirkot, kauppakamarit ja ammattiyhdistykset ovat tärkeitä hyvinvointitoimijoita. Korporatistiset hyvinvointivaltiot ovat yleensä konservatiivisia eli vallitsevien olojen säilyttämistä kannattavia, uudistuksia välttäviä tai vanhoillisia.¹⁸⁰

Kolmanneksi mainituissa hyvinvointivaltiojärjestelmässä eli sosiaali-demokraattiset hyvinvointivaltiossa (Social democratic welfare states) tai mallissa, jota kutsutaan *pohjoismaiseksi malliksi*, asetetaan enemmän painoarvoa

¹⁷⁷ Esping-Andersen 1990, 32–33.

¹⁷⁸ Esping-Andersen 1990, 26–28; Blakemore & Griggs 2007, 54; MOT, Kielitoimiston sanakirja, Konservatiivinen. <<https://mot-kielikone-fi.libproxy.helsinki.fi/mot/hy/netmot.exe>>. Viitattu 29.6.2016.

¹⁷⁹ Jyväskylän yliopisto, Kansalaisyhteiskunnan tutkimusportaali, Sanat-kansio, Kolmas sektori. Käsite ”kolmas sektori” on yhdysvaltalaisista alkuperää 1960-luvulta. Yhteiskuntaelämä voidaan jakaa neljään eri sektoriin: 1. markkinat ja yritys-elämä, 2. valtio ja julkinen sektori, 3. kansalaisjärjestöt ja vapaaehtoinen kansalaistoiminta ja 4. Perhe, kotitaloudet ja intiimit suhteet. Kolmannen sektorin toimijoita ovat muun muassa urheiluseurat, virkistysyhdistykset, avustajajärjestöt, kirkko ja ammatilliset järjestöt. Kolmannesta sektorista käytetään myös nimityksiä: ”epävirallinen-, autonominen- ja pehmeä sektori”. <<http://kans.jyu.fi/sanasto/sanat-kansio/kolmas-sektori>>. Viitattu 7.8.2017. Kallunki 2014, 4. ”Kokonaiskirkon tasolla kirkko sijoittuu julkisen ja kolmannen sektorin välimaastoon.” Lehtinen 2013, 13.

¹⁸⁰ Esping-Andersen 1990, 26–28; Blakemore & Griggs 2007, 54–55.

sosiaaliselle tasa-arvolle verrattuna liberaaleihin tai korporatistisiin hyvinvointivaltioihin. Pohjoismaat kuten Suomi ja Ruotsi ovat sosiaalidemokraattisten hyvinvointivaltioiden esimerkkimaita. Suomi ja Ruotsi myös johtavat kansainvälisissä vertailuissa siinä määrässä, kuinka paljon julkista rahaa käytetään hyvinvointipalveluihin ja sosiaaliturvaan. Julkisen rahoituspohjan eli verovarojen ansiosta sosiaalidemokraattisissa hyvinvointivaltioissa hyvinvointipalvelut ja sosiaaliturva ovat kokonaisvaltaisia ja kaikille tarkoitettuja sekä hyvin korkeatasoisia. Painoarvoa asetetaan kuitenkin myös työetiikkaan ja ihmisten pitämiseen töissä, joka näkyy esimerkiksi perhe-eduissa ja lasten päivähoitopalveluissa. Sosiaali-demokraattisissa hyvinvointivaltioissa tai pohjoismaisessa mallissa on päätarkoituksena vähentää kansalaisten hyvinvointiriippuvuutta, joka toteutuu parhaiten täydellä työllisyysasteella.¹⁸¹

Esping-Andersenin typologiassa Suomea hyvinvointivaltiona kuvaa lähinnä *sosiaalidemokraattinen malli*, mutta koska mallit ovat vain käsitteellisiä kuvauksia jostakin yleisestä, Suomea tulee tarkastella hyvinvointivaltiona luokitteluista riippumatta. Saaren mukaan suomalaista yhteiskuntaa ja sen institutionaalista rakennetta kutsutaan hyvinvointivaltioksi, jossa valtio-sana viittaa julkisen vallan vastuuseen niin kansalaisten hyvinvoinnin mahdollistajana kuin takaajanakin. Valtio-sana sisältää velvoitteen jonka mukaan valtion on toimittava ja luotava mahdollisuuksia hyvinvoinnin lisäämiseksi. Hyvinvointi on hyvinvointivaltiossa pohjimmiltaan *resurssipohjainen käsite*, jossa hyvinvointi tarkoittaa esimerkiksi terveyttä, toimeentuloa, tulotasoa, työtä, koulutusta ja sosiaalista elämää. Saaren mukaan voidaan tiivistää, että hyvinvointivaltion toiminta on perusluonteeltaan resurssien keskitettyä uudelleenjakoa poliittisesti päätettyjen kriteerien mukaisesti.¹⁸²

Universaalisuus eli kaikille tarkoitetut tulonsiirrot ja palvelut näyttävät olevan monia hyvinvointivaltion määrittelyjä yhdistävä tekijä.¹⁸³ Vertailevasti suomalainen hyvinvointivaltiomalli on yleensä sijoitettu pohjoismaiseen¹⁸⁴ hyvinvointivaltioperheeseen Norjan, Ruotsin ja Tanskan kanssa. Pohjoismaista hyvinvointivaltioperhettä yhdistää kolme eri tekijää, joista ensimmäinen on *maantieteellinen sijainti*, toinen on *institutionaalinen ja kulttuurinen perinne* ja

¹⁸¹ Esping-Andersen 1990, 26–28; Blakemore & Griggs 2007, 54–55.

¹⁸² Saari 2011, 74.

¹⁸³ Raunio 2004, 28.

¹⁸⁴ Pohjoismaihin kuuluvat Islanti, Norja, Ruotsi, Suomi ja Tanska. Myös Tanskan itsehallinnolliset alueet, Färsaaret ja Grönlanti, Norjan Huippuvuoret ja Jan Mayen, sekä Suomen itsehallinnollinen maakunta Ahvenanmaa kuuluvat Pohjoismaihin.

kolmanneksi *hyvinvointivaltioiden ja niiden sosiaalipoliittisten järjestelmien kehittyminen vuorovaikutuksellisessa suhteessa toisiinsa*.¹⁸⁵

Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden keskeisenä tavoitteena ja tehtävänä on nähty perinteisesti kaikenlaisen yhteiskunnallisen eriarvoisuuden vähentäminen,¹⁸⁶ ja hyvinvointivaltio on mekanismi, joka puuttuu ja korjaa yhteiskunnassa esiintyviä epätasa-arvon rakenteita. Pohjoismaisessa hyvinvointivaltioajattelussa on vahva käsitys, että sosiaaliset ongelmat johtuvat yhteiskunnallisista tekijöistä ja vastuu ongelmien hoitamisesta on yhteinen. Puhutaan kollektiivisesta vastuusta. Sen mukaan yhteiskunnan on vastattava ihmisten ongelmien selvittämisestä solidaarisuuden ja tasa-arvon nimissä. Kollektiivisen vastuun kääntöpuolena voi kuitenkin olla ongelmien liiallinen yhteiskunnallistaminen ja ihmisten oman vastuun sivuuttaminen.¹⁸⁷

Sosiaalipoliitiikan mallit ovat hyvinvointivaltiomallien tapaan käsitteellisiä ideaaleja, jotka tuovat esille eri maissa harjoitetun sosiaalipoliitiikan erilaisuutta ja ideologiaa. Englantilaisen sosiaalipoliitiikan tutkija Richard Titmussen (1907–1973) vaikutus oli keskeinen 1950–60-luvuilla ja hän perusti tutkimuksensa empiirisiin tutkimuksiin. Titmuss kehitti sosiaalihuollon ja hän kehitti typologian, jonka mukaan on olemassa kolmenlaisia sosiaalipoliitiikan malleja: ensiksi on *residuaalinen malli*, jonka mukaan ajatellaan olevan kaksi ihmisten tarpeet täyttävää kanavaa eli yksityiset markkinat ja perhe. Toiseksi on *teollisen yhteiskunnan suorituskeskeinen malli*, jossa erilaisilla sosiaalihuollon instituutioilla on merkittävä rooli talouden edistäjänä. Mallin mukaan sosiaalihuollon tarpeisiin tulisi vastata ansioiden eli joko työpanoksen tai tuottavuuden pohjalta. Kolmanneksi on *institutionaalis-uudelleen jakava malli*, joka tarkoittaa sosiaalihuollon instituutioita yhteiskuntaan integroituina merkittävimpinä instituutioina, joiden tehtävänä on tarjota universaaleja palveluja tarpeiden pohjalta ja markkinoiden ulkopuolella. Titmussella oli rooli Ison-Britannian hyvinvointiyhteiskunnan ideologian syntymiseen vuonna 1945. Titmuss ei tukenut vain todellisia ilmaisia palveluita, mutta myös altruismin arvoja ja ilmapiiriä parantaa aidosti ihmisten elämää. Titmussen mukaan päinvastaiset arvot, kuten individualismi ja kilpaileminen olivat ihmisen

¹⁸⁵ Saari 2010, 44–45

¹⁸⁶ Hänninen & Palola 2010, 8.

¹⁸⁷ Raunio 2004, 28, 171.

hyvinvoinnille tuhoisia. Titmusslainen lähestymistapa haastettiin 1970-luvulla eri suunnista.¹⁸⁸

Universaalisuuden vaatimus näkyy myös hyvinvointivaltiossa harjoitetun sosiaalityön ja huolenpidon laadussa, josta on viime vuosina keskusteltu vilkkaasti. Jotta yhteiskunnallinen huolenpito toteutuisi moraalisesti korkeatasoisella tavalla, huolenpitotyön tueksi tarvitaan sitä kulttuuria ja yhteiskuntaa, jossa arvostetaan huolenpitoa sekä tarjotaan tukea. Tällaisessa huolenpitoa arvostavassa ja tukevassa ympäristössä ajatus ihmisten keskinäisestä vastuusta eli solidaarisuudesta on vahva ja ihmiset kykenevät samaistumaan toistensa tilanteisiin. Vastuuta kannetaan etenkin jollakin tavalla heikossa asemassa olevista ihmisistä. Pohjoismaisissa yhteiskunnissa hyvinvointivaltion voi ymmärtää keskinäisen vastuun järjestelmäksi. Kansalaisia ei erotella universaalisuuden periaatteen pohjalta, vaan ymmärretään, että kuka tahansa voi joskus tarvita huolenpitoa. Tämän vuoksi universalismia luonnehtiikin kyky samaistua toisten ihmisten tilanteisiin ja kokea myötätuntoa.¹⁸⁹

Pohjoismaisen hyvinvointivaltion edustajana Suomea ja universalismin toteuttamista tarkastella myös hoitotyössä toteutettavan laajan julkisvastuun kautta. Huolenpito (care) on suomalaisessa keskusteluissa vakiintunut *hoivaksi*, jossa on kyse lapsen, vanhuksen, sairaan tai vammaisen henkilön kokonaisvaltaisesta huolenpidosta. Huolenpito on jokapäiväistä ja sen tarve on jatkuvaa. Luonteeltaan hoiva voi olla sosiaalista, ruumiillista tai terveydellistä. Hoiva on konkreettisiin tekoihin johtavaa välittämistä. Sen luonnetta kuvaa vastuurationaalisuuden käsite. Sillä tarkoitetaan tilanteitteista herkkää ja joustavaa toimintaa, joka ylläpitää arjen jatkuvuutta sekä laajasti ottaen koko yhteiskunnan toimivuutta.¹⁹⁰

Norjalaisen yhteiskuntatieteilijän Harriet Holterin (1922–1997) mukaan vastuurationaalisuus sisältää neljä elementtiä. Vastuurationaalisuus tarkoittaa ensiksi *identifioitumista toisten hyvinvointiin*, toiseksi *huomion kiinnittämistä omasta toiminnasta toisille ihmisille koituviin seurauksiin*, kolmanneksi *vastuunottamista seurauksista* ja neljänneksi *vastuusuhteen vastavuoroisuuden puuttumisen hyväksymistä*.¹⁹¹ Vastuurationaalisuuden toisena ääripäänä on

¹⁸⁸ Titmuss 1974, 30–31; Blakemore & Griggs 2007, 9–10.

¹⁸⁹ Juhila 2006, 155–156.

¹⁹⁰ Juhila 2006, 152–153.

¹⁹¹ Sipilä 1989, 122.

teknisrationaalinen eli tiukasti sääntöihin ja päämääriin sidottu toiminta, joka on kurinalaista ja tutkimusperustaista ammattikäytäntöä.¹⁹²

Hoivatyö on Suomessa vahvasti yhteiskunnallista, joka tarkoittaa sitä, että siitä huolehtivat ensisijaisesti julkiset ja toissijaisesti muut toimijat, kuten kolmannen sektorin organisaatiot ja kaupalliset palveluntarjoajat. Hoivatyö on siirtynyt kotoa ja lähi- ja perhepiiristä yhteiskunnan vastuulle, ja siitä on tullut osa palkkatyötä ja palveluja. Hoivatyö seuraa hyvinvointivaltion kehitystä, jossa hoivapalvelut kuuluvat julkisiin palveluihin, mutta siirtymää yksityisille toimijoille on tapahtumassa. Hoivatyö pirstaloituu eri organisaatioiden toteuttamiksi toiminnoiksi niin, että erityispalvelut irtaantuvat peruspalveluista.

Yhteiskunnallisena työnä hoivatyöstä on tullut poliittinen asia. Muuttuvassa tilanteessa joudutaan kysymään, siirtyykö hoiva yhteiskunnalta takaisin perheiden- ja lähipiirin vastuulle vai ulkoistetaanko se ostopalveluiksi, eräänlaiseksi tuotteeksi? Hoivan laadun kannalta on tärkeä miettiä, yksinkertaistuvatko yhteiskunnan tarjoamat hoivapalvelut vain kasvottomaksi tarpeista tai sairauksista huolehtimiseksi ja ehtyvätkö resurssit niin, ettei ennaltaehkäisevään toimintaan ole enää varaa? Koskeeko monella tavalla ilmenevä eriarvoistumiskehitys myös hoivapalveluja, niin että kaikilla ei enää tulevaisuudessa ole mahdollisuutta saada ja varaa hankkia laadukasta hoivaa?

Pohjoismaisen hyvinvointivaltion alkuperäiset ihanteet eivät vastaa 2010-luvun asenneilmapiiriä. Sosiaalipolitiikan perusideologia sekä universaalisuuden ideaali ovat murentumassa yksinkertaisesti siitä syystä, että hyvinvointivaltion toimintakehykset ovat perustavanlaatuisesti muuttuneet. Perustavanlaatuinen toimintakehysten muutos vaikuttaa paitsi hyvinvointivaltiossa harjoitettuun sosiaalipolitiikkaa myös muita sektoreita koskevaan politiikkaan.

3.2 Universalismi ja eriytymiskehitys

Universalismi eli pohjoismaisen hyvinvointivaltion ydin ja keskeisin arvo on vaarassa kaikkia koskevissa hyvinvointijärjestelmissä, kuten Suomessa ja pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa. Universalismi on kokonaisvaltainen periaate, joka liittyy niin rahoitukseen kuin etujen saamiseen niin, että kaikki kansalaiset toisaalta rahoittavat ja toisaalta voivat saada etuja. Kokonaisvaltaisena järjestelmänä järjestämisvastuussa painotetaan julkisen vallan roolia ja valtiovallan tulisi huolehtia nimenomaan heikompien kansalaisten äänen

¹⁹² Juhila 2006, 153.

kuuluviin saamisessa. Julkisen sektorin tärkeä asema sosiaalipolitiikan toteuttamisessa liittyy olennaisesti universalismiin. Julkinen valta eli valtio ja kunnat ottavat pohjoismaisessa sosiaalipolitiikan mallissa laajan vastuun kansalaisten sosiaalisesta turvallisuudesta ja palvelujen tarpeesta. Universalismiin liittyy etuuksien ja palvelujen kattavuuden ohella myös palvelujen hyvä laatu. Sosiaalisen kansalaisoikeuden käsite liittyy universalismiin ja sen mukaan oikeus hyvinvointietuuksiin ja -palveluihin syntyy kansalaisuuden perusteella, jolloin julkisten etuuksien ja palvelujen piirissä ovat periaatteessa kaikki. Koko väestön kattava lakisääteinen sosiaaliturva kuuluu pohjoismaiseen universalismiin, ja silloin sosiaaliturvan katsotaan tasoittavan tuloeroja.¹⁹³

Universalismilla voi olla kaksi päämerkitystä: heikko ja vahva. Toinen ääripää on, että kansalaiset kuuluvat yhteisen sosiaalipoliittisen järjestelmän piiriin, joka on niin sanottu *heikko* universalismi. Toinen ääripää on järjestelmä, joka antaa kaikille kansalaisille yhtäläisen etuuden tai palvelun eli niin sanottu *vahva* universalismi. Universaalisuuden vahvuutta voidaan mitata siten, että kuinka paljon järjestelmä rajoittaa kansalaisten universaalia oikeutta käyttää palveluja.¹⁹⁴

Suomessa yleisesti hyvinvointipalveluissa tapahtunut muutos liittyy eriytymiskehitykseen, joka liittyy työmarkkinoilla tapahtuviin muutoksiin kuin myös laajemmin yhteiskunnassa tapahtuvaan ikärakennemuutokseen. Sosiaalipolitiikan professori Heikki Hiilamo (1964–) kutsuu tätä eriytymiskehitystä suomalaisten yhteiskunnan jakautumista *sisä- ja ulkopuolisiin* (insider / outsider). Hiilamon yhteiskunnallinen jako sisä- ja ulkopuolisiin perustuu työmarkkinoiden jakoon ja yhteiskunnan työkeskeiseen näkemykseen, joka on nähtävissä sosiaalisissa tulonsiirroissa, mutta myös useimmissa keskeisissä palvelujärjestelmissä. Selkeimmin tämä kahtiajako näkyy terveyspalveluissa, jotka jakaantuvat perusterveydenhuoltoon ja työpaikkaterveydenhuoltoon. Työmarkkinoiden ulkopuolella olevat suomalaiset näyttävät Hiilamon mukaan syrjäytyvän niin terveydellisesti kuin taloudellisestikin. Sosiaaliturvajärjestelmämme takaa suhteellisen hyvät edut sisäpuolisille eli työmarkkinoilla oleville, mutta perusturvaetuudet, jotka on tarkoitettu työmarkkinoiden ulkopuolisten toimeentulon turvaksi, ovat Suomessa kansainvälisesti ja pohjoismaisesti heikot. Suomessa perusturvan varassa olevien

¹⁹³ Raunio 2004, 182.

¹⁹⁴ Raunio 2004, 182.

määrä on suurempi muihin pohjoismaihin verrattuna, joka taas näkyy kasvavina suhteellisina köyhyyslukuina tai pienituloisuutena ja eriarvoisuuden lisääntymisenä.¹⁹⁵

Tuloerojen kasvu liittyy pääosin Suomen veropoliittisiin ratkaisuihin ja sosiaalipolitiikan leikkauksiin. Eri asiantuntijoiden mukaan tuloerojen kehitykseen on puututtava, mikäli Suomi haluaa kuulua pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden ryhmään. Vaikka Suomessa onkin kiinnitetty huomiota sosiaalipolitiikan rahoitukselliseen kestävyYTEEN, hyvinvointivaltion *sosiaalinen kestävyys*¹⁹⁶ on jäänyt heikolle huomiolle.¹⁹⁷

Valtiollisen vastuun kaventumisen ja kuntien vastuun korostumisen myötä palveluiden järjestäminen on pirstaloitunut, jolloin alueelliset erot¹⁹⁸ ovat muodostuneet suuriksi ja palvelujen käyttämisen tasavertaisuus on vaarantunut. Erilaisten kunnille annettujen laatusuositusten pohjalta palvelujen tasoa on pyritty yhdenmukaistamaan, koska universaalien palvelujen taso ei ole enää itsestäänselvyys. Kysyntä ja tarjonta eivät enää kohta, koska demografinen muutos on ylikuormittanut erilaiseen demografiseen rakenteeseen suunnitellun palvelujärjestelmän. Yleisesti laatu on heikentynyt etenkin hoitoon ja huolenpitoon liittyvissä palveluissa. Väestön ja päättäjien välillä on eroja, sillä selkeä enemmistö väestöstä kannattaa palvelujen lisäämistä ja vastustaa palvelujen vähentämistä, kun taas kuntien päättäjistä vain pieni osa on samaa mieltä. Epäsuhtaisuus väestön ja päättäjien välillä kasvoi etenkin 1990-luvun aikana, jolloin Suomessa koettiin lama. Päättäjät näyttäisivät pitävän joitakin hyvinvointipalveluja universaalimpina kuin toisia ja etenkin ikääntyneiden palveluissa on etäännytty hyvätasoisesta universaalipalvelujen ihanteista.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Hiilamo et al. 2010, 7; Ojala 2014, 12. Tutkin pro gradu –tutkielmassani nimeltään ”Rekisteriseuranta syvemmälle. Huono-osaisuus -käsite ja siitä seuraavat sosiaalipoliittiset toimenpiteet toimintamahdollisuuksien teorian ja toimijuuden näkökulmista” (2014) myös toimeentulotuen tasoa Suomessa. Suomessa köyhyyttä mitataan suhteellisen köyhyysasteen avulla ja kotitalous määritellään pienituloiseksi silloin, kun sen käytettävissä olevat tulot ovat alle 60 prosenttia väestön keskimääräisestä tulosta. Suomessa toimeentulotuentaso on niin alhainen, että se altistaa pienituloisuudelle / suhteelliselle köyhyydelle. Nykyään suositaan pienituloisuuden termiä ja tässä tutkimuksessa käytän termejä suhteellinen köyhyys ja pienituloisuus Suomen kontekstissa toistensa synonyymeinä.

¹⁹⁶ SKS2020 2011, 3. Sosiaalisen kestävyys tarkoittaa sitä, että kaikille ihmisille taataan mahdollisuus perustarpeisiin, kuten esimerkiksi ruokaan ja koulutukseen. Sosiaalinen kestävyys edellyttää, että kansalaisten hyvinvointi- ja terveyserot pienenevät ja heikoimmassa asemassa olevien tilanne paranee.

¹⁹⁷ Hiilamo et al. 2010, 7.

¹⁹⁸ Paananen & Ristikari et al. 2012, 36; Ojala 2014, 12. Yksi pro gradu –tutkielmani tutkimustuloksista oli analysoidessani THL:n KS1987 -tutkimusta (2012), että sosioekonominen - ja alueellinen eriarvoisuus ovat huomattavan suurta tämän päivän Suomessa.

¹⁹⁹ Raunio 2004, 185–186.

Väestörakenteen muutos aiheuttaa painetta hyvinvointipalveluiden järjestelmään. Väestörakenteen muutos muuttaa terveydenhuollon menoja vanhustenhoidon osalta merkittävästi. Fakta on se, että 1990-luvun laman aikana lasten ja perheiden peruspalveluita karsittiin rankasti ja samalla ehkäisevää työtä vähennettiin. Ehkäisevän työn karsimisessa esimerkiksi koululaisten terveystarkastuksia vähennettiin, neuvoloiden perhevalmennuksia karsittiin ja lapsiperheiden kotipalvelut lakkautettiin. Eri resursseissa ja henkilömitoituksissa säästettiin, kuten koulujen ja päiväkotien kohdalla. 1990-luvun laman ajan säästökuuri on johtanut siihen, että kunnissa ei edelleenkään ole ehkäisevää ja hyvinvointia tukevaa työtä saatu elvytettyä lamaa edeltävälle tasolle. Samaan aikaan korjaavien palveluiden, kuten erikoissairaanhoidon, käyttö ja kulut nousevat, eikä nykyinen palvelujärjestelmä onnistu vastaamaan ihmisten todellisiin tarpeisiin. Nykyinen sektoripalvelujärjestelmä ei tutkimuksen mukaan onnistu hitautensa vuoksi vastaamaan monitahoisiin ongelmiin, eikä kokonaisuuden huomioimiseen.²⁰⁰

Suomalaisen sosiaalipalvelujärjestelmä ja palvelut tulevat tulevaisuudessakin perustunevat julkiseen järjestämisvastuuseen, mutta julkisen järjestelmän toimintatapoja joudutaan muuttamaan, jotta palvelutarpeeseen voidaan vastata. Kasvavien palvelutarpeiden ja niukentuvien resurssien ristiriita on ominaista palvelujärjestelmän kehitykselle, mutta sosiaalityöhön sopii huonosti pyrkimys siihen, että toiminnan painopistettä siirrettäisiin julkiselta sektorilta kansalaisille, kolmannelle sektorille, tai vapaaehtoistyölle. Toiminnan painopisteen siirtämisen vaikeus johtuu siitä, että sosiaalityön asiantuntijuutta ei voi siirtää maallikoille, eikä maallikoille voida antaa ammattilaisten lakisääteisiä valtuuksia. Vapaaehtoisuuden tarve kuitenkin osoittaa vähimmäisturvan riittämättömyyden tai vaikean saatavuuden. Sosiaalityön palveluja ei myöskään voida tuottaa markkinaperusteisesti, koska sosiaalityölle on vaikea löytää maksukykyisiä asiakkaita.²⁰¹

Vapaaehtoisuuden ja omaisten vastuun korostaminen näkyy vanhuksia ja ikääntyneitä koskevissa sosiaalipoliittisissa asiakirjoissa, joissa törmää painotukseen että ensisijaisena vaihtoehtona laitoshoidon sijaan ovat kotiin annettavat palvelut. Laatusuositus 2013 sanoittaa suoraan, että ”Kotihoidon ensisijaisuuden kannalta on tärkeää tukea omaisten ja läheisten edellytyksiä

²⁰⁰ Paananen & Ristikari et al. 2012, 3, 43; Ojala 2014, 15.

²⁰¹ Raunio 2004, 188–189.

vastata iäkkäiden henkilöiden hoidosta ja huolenpidosta.” Pitkäaikaisen hoidon ja palvelujen toteuttaminen tapahtuu ensisijaisesti kotona tai kodinomaisessa asuinpaikassa, joita ovat esimerkiksi omaishoito, perhehoito, kotipalvelu/kotisairaanhoido tai palveluasuminen.²⁰²

Kehitys kulkee väistämättä hyvinvointivaltion massapalveluista uuteen palvelunäkemykseen, sillä 2000-luvulla universaalin palvelujärjestelmän yhteiskunnalliset edellytykset ovat erilaiset kuin järjestelmän rakennusvaiheessa 1940-luvulla. Pohjoismainen universaali hyvinvointipolitiikka perustuu taloudelliseen kasvuun, laajaan työhön osallistumiseen, alhaiseen työttömyyteen, korkeaan verotukseen ja kansalaisten tukeen. Kuitenkin 1990-luvun laman aikana laajan hyvinvointipolitiikan yhteiskunnalliset edellytykset heikentyivät ja järjestelmän universaalisuus on kyseenalaistunut. Se että kaikkia kansalaisia kohdellaan liian tasa-arvoisesti tai yhdenvertaisesti voi olla universaalin palvelujärjestelmän heikkous. Missään ammatillisessa palvelujärjestelmässä ei voida kuitenkaan täysin ottamaan huomioon yksilöllisyyttä, koska asiakkaita luokitellaan aina jonkin perusteella. Universaalin palvelujärjestelmän tulisi kuitenkin ottaa asiakkaiden tarpeet huomioon yksilöllisemmin, mutta kohdella samanaikaisesti asiakkaita yhdenvertaisesti.²⁰³ Toimintamahdollisuuksien teorian korostama toimijakeskeisyys muuttaisi palveluiden kohdentamista oikeaan suuntaan.

Suunta on kuitenkin väistämättä Suomessa universaalista sosiaalipolitiikasta kohti marginaalisempaa sosiaalipolitiikkaan, sillä 1990-luvulla sosiaaliturvaa ja palveluja leikattiin, joka muutti suomalaista hyvinvointivaltiota ja hyvinvointivaltion toimintatapojen muutoksia voidaan arvioida myös sosiaalipoliittisten mallien näkökulmasta. Onko pohjoismainen malli lopullisesti vaihtumassa? Indikaatioita ja alkusysäys tähän muutokseen saatiin jo 1990-luvulla, jolloin sosiaaliturvaan tehdyt leikkaukset näkyvät nykyään merkittävänä rakenteellisina muutoksina, jossa sosiaaliturvan jakoperiaatteet ovat muuttuneet ansioperusteisuutta ja toisaalta tulo- ja terveharkintaa korostavaksi. Etuusjärjestelmään pääsyn edellytyksenä on yhä enemmän ansiotulo eli työelämään osallistuminen ja samalla kansalaisuuteen perustuvia sosiaalisia oikeuksia on kavennettu, joka on universaalisuusperiaatteiden yksi suhteellisen heikentymisen piirre. Myös palveluiden tuottamisessa on siirrytty ihmisten

²⁰² Laatusuositus 2013, 37, 52.

²⁰³ Raunio 2004, 190–191.

vapaaehtoisuuden tai omatoimisuuden varaan, vastuuta sysätään myös kolmannen sektorin toimijoille, joista merkittävin on oman perustehtävänsä, eli diakoniatyönsä kautta näkyvästi 1990-luvun lamassakin esillä ollut ev. lut. kirkko²⁰⁴. Olennaista on se, että vaikka hyvinvointivaltio universaalit perusrakenteet ovat hitaita muuttumaan, niin yhteiskunnassa on sallittu siirtymä universaalisuudesta marginaaliseen sosiaalipolitiikkaan.²⁰⁵

Ev. lut. kirkon kohdalla on huomattavaa, että sen linja on seurannut sosiaalipolitiikan linjauksia ja se on muuttanut sekä painottanut eri työmuotojaan yhteiskunnallisesti muuttuvan tilanteen mukaan. 1990-luvun lama laajensi ev. lut. kirkon ja etenkin sen diakoniatyön merkitystä kansalaisten auttajana sekä laajensi kirkon ja sen seurakuntien yhteiskunnallista roolia. Diakoniatyössä korostui massatyöttömyyden ja laman pohjalta uutena haasteena taloudellinen auttaminen. Hyvinvointiyhteiskunnassa julkisen sektorin rooli on vahva, mutta lama-aikoina ev. lut. kirkko on ollut näkyvässä roolissa. Ev. lut. kirkko hoitaa ja tekee myös useita merkittäviä tehtäviä suomalaisen yhteiskunnan eri sektoreilla. Yksi merkittävä tehtävä on ylläpitää arvoja ja osallistua yhteiskunnalliseen arvokeskusteluun eli keskusteluun siitä, mitä ihmiset pitävät tärkeänä ja arvokkaina. Kirkon sosiaalieettinen ääni ja näkemys ovat osa kirkon yhteiskunnallista toimintaa, joka on 1990-luvun laman myötä edelleen kehittynyt.

Ev. lut. kirkon ylläpitämiä toimintoja ovat muun muassa talousavun ja -neuvonnan tarjoaminen, työttömien ruokailut ja ruoka-avun tarjoaminen. Ev. lut. kirkon tekemä työ yhteiskunnan huono-osaisten auttamiseksi sulautetaan osaksi yhteiskunnan normaalia toimintaa niin kuin esimerkiksi ”leipäjonojen”²⁰⁶ eli eri vapaaehtoistoimijoiden kuten ev. lut. kirkon jakaman ruoka-avun kohdalla on käynyt. Ruoka-avun jakamisesta on tullut normaali ja jatkuva toiminto yhteiskunnassamme, joka hyväksytään osaksi yhteiskunnan normitoimintaa. Suomalaisina me maksamme nyt 1990-luvun laman aikana sosiaaliturvaan tehtyjä leikkauksia ja tuo hinta on korkea. 1990-luvun laman aikana tehdyt sosiaalipoliittiset ratkaisut eivät jääneet ohimeneviksi vaan pysyviksi ja pysyvät ilmiöt näkyvät huono-osaisuuden ylisukupolvisuutena. Totesin pro gradu –

²⁰⁴ Tilastokeskus, Väestö, Väestörakenne 31.12.

<http://www.tilastokeskus.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html#väestörakenne31.12.>. Viitattu 5.8.2017. Ev. lut. kirkkoon kuului vuoden 2016 loppuun mennessä 72,0 prosenttia väestöstä. Trendi on ollut laskeva, sillä vuonna 1950 ev. lut. kirkkoon kuului 95,0, vuonna 1990 87,8, vuonna 2000 85,1 ja vuonna 2010 78,3 prosenttia väestöstä.

²⁰⁵ Raunio 2004, 193–194.

²⁰⁶ MOT, Leipäjono. ”vars. sosiaaliapuna jaettavaa ruokaa noutavien jono, ruokajono.”

<https://flamma.helsinki.fi/portal/home/fh?_nfpb=true&_pageLabel=netmot>. Viitattu 7.6.2018.

tutkielmani analysoitavasta aineistosta eli KS1987 -tutkimuksesta, että erilaisten ennalta ehkäisevien palveluiden karsiminen 1990-luvun laman aikana näkyy ja korostuu siinä, että yhteiskunnassamme on huono-osaisuuden ylisukupolvisuutta ja ylisukupolvisia huono-osaisuuden ketjuja ei ole onnistuttu katkaisemaan eikä alkavaa syrjäytymiskehitystä ehkäisemään. Pro gradu –tutkielmani lähdeaineiston mukaan ongelmien kasautuminen on usein varhain alkava ketju, jossa erilaiset ongelmat seuraavat toisiaan.²⁰⁷

Huono-osaisuuden ylisukupolvisuus on mielestäni huolestuttavin indikaattori siitä, että yhteiskunnan institutionaaliset rakenteet eivät ole toipuneet 1990-luvun laman aikana tehdyistä peruspalvelujen ja ennalta ehkäisevien toimenpiteiden leikkauksista. On ihan perusteltavaa puhua siitä, että hyvinvointivaltiona 1990-luvun lama aiheutti hyvinvointipolitiikan suunnanmuutoksen, jonka näkyvin merkki on universalismin ajatuksen heikkeneminen tai julkisten palveluiden kehittäminen niin, että julkisia palveluja ja etuuksia kehitetään tuottavuusnäkökulma edellä.

3.3 Sosiaalityön historia ja tulevaisuudennäkymät sekä ev.lut. kirkon rooli

Sosiaalipolitiikan merkitys ei ole globalisoituvassa maailmassa hävinnyt, mutta sen kehykset ovat muuttuneet. Kansakunnan aika on ohi. Jorma Sipilä.²⁰⁸

Sosiaalityön ammatillinen toiminta on kehittynyt kahden sadan vuoden kuluessa, alkaen 1800-luvun lopulla yhteiskunnallisista muutoksista, joilla oli vaikutus auttamiseen ja hoivaan. Sosiaalityön työalueina ovat yhteisöt, järjestöt, kolmas sektori ja julkinen sektori. Sosiaalityötä tehdään niin vapaaehtoistyönä kuin ammattityönäkin. Sosiaalityön tulevaisuudensuuntakin on hahmottumassa, mutta sosiaalityön keskiössä ovat ajallisen kehyksen sijaan ihmiset. Ajallisen kehyksen ja siinä tapahtuneiden muutosten avaaminen on mielestäni relevanttia, koska sosiaalityön suhde ihmisiin on ajan saatossa muuttunut.

Sosiaalityön historia osoittaa, että se on kehittynyt ja työssä on tapahtunut muutos epämääräisestä ja vapaaehtoisesta auttamisesta kohti systemaattista työtettä. Systemaattisuuteen siirtyminen näkyy parhaiten asiakkaaseen

²⁰⁷ Paananen & Ristikari et al. 2012, 43; Ojala 2014, 14–15.

²⁰⁸ Jorma Sipilä: ”Arvojensa vangiksi ei pidä jäädä”, Sosiaalitieto 8/09, 10.

<<http://huoltaja--saatio.fi-bin.directo.fi/@Bin/5ee7f95438c9e5f7bbb67c54b213b1a1/1438946417/application/pdf/182802/Sosiaalitieto%208-2009.pdf>>.

Viitattu 7.8.2015.

suhtautumisessa. Epävirallisessa toiminnassa ihminen on nähty ensin toimenpiteiden kohteena, mutta sittemmin ammatillistumisen myötä tasa-arvoisena toimijana sosiaalityöntekijän rinnalla. Sosiaalityön kehittämisessä voidaan nähdä myös asiakkaan toimijuuden kehittyminen. Kehittyminen on tapahtunut ihmisen näkemisenä passiivisesta kohteesta eli autettavasta aktiiviseksi toimijaksi tai toisin sanoen välineestä päämääräksi. Yhteiskunnalliset muutokset ovat myös vaikuttaneet vahvasti sosiaalityön kehittymiseen, jossa yhteiskuntamme kehityksellä ja hyvinvointivaltioprojektilla on ollut merkittävä vaikutus.

Sosiaalityötä tehdään hyvinvointivaltion kontekstissa ja suomalaisen hyvinvointivaltion alku voidaan paikantaa 1940-luvun loppuun. Sosiaalityön historia on kuitenkin pidempi kuin hyvinvointivaltion kansallinen tai kansainvälinen historia. Köyhäinhoidosta on siirrytty osaksi yhteiskunnan ammatillista toimintaa ja ideologisesta liikkeestä instituutioksi. Sosiaalipolitiikan tutkija Jorma Sipilä (1945–) nostaa kansainvälisen sosiaalityön merkkipaaluiksi köyhäinhoidon valtiollisen organisoinnin, joka tapahtui ensin Isossa-Britanniassa vuonna 1601. Naapurimaassa Ruotsissa luotiin yleiset köyhäinhoidon periaatteet vuonna 1624. Ammatillistuminen ja systematisointi tapahtuivat kuitenkin vasta parisataa vuotta myöhemmin eli 1880-luvun ja ensimmäisen maailmansodan välisenä aikana sosiaalityö kehittyi ideologisesta liikkeestä ammatiksi ja instituutioksi.²⁰⁹

Sosiaalityöhön ja sen kehittymiseen kansainvälisesti vaikuttivat yhteiskunnalliset liikkeet, jotka tarjosivat ratkaisujaan köyhyyden poistamiseksi. Sosiaalityön historiassa ja ammatillisuuden perinteen luojana nostetaan usein esiin kolme kansainvälisesti merkittävää liikettä, angloamerikkalaisissa maissa toimineet yhteiskunnalliset liikkeet *Charity Organisation Society* (COS) ja *settlementiliikkeen* sekä *sosiaalireformismin*. Suomalaisen sosiaalityön perustaa eivät nämä angloamerikkalaiset liikkeet ole muodostaneet, mutta nämä kolme liikettä mainitaan sosiaalityön ja sitä koskevan teoreettisen ajattelun kehittämisen taustavoimina. Suomalainen sosiaalityö on Raunion mukaan hieman erilaista anglosaksisiin toimijoihin verrattuna, koska Suomessa on aina ollut vahva institutionaalinen sidos.²¹⁰

²⁰⁹ Sipilä 1989, 17, 24.

²¹⁰ Raunio 2004, 12; Sipilä 1989, 45.

Sosiaalityön historiaa tarkasteltaessa sen kansainväliset avaintoimijat on tärkeä nostaa kuitenkin esiin, koska niillä on ollut huomattava merkitys suomalaisen sosiaalityön työkäytäntöihin. Sipilä huomauttaa, että näiden ulkomaisten sosiaalityön suuntausten käyttäminen sosiaalityön historiasta puhuttaessa johtuu yksinkertaisesti myös siitä, että suomalainen sosiaalityön historian tutkimus on hyvin vähäistä, eivätkä suomalaiset sosiaalityön suuntaukset erotu selvästi.²¹¹

Kolmen kansainvälisen liikkeen avulla voidaan peilata sosiaalityön ja sosiaalityöntekijän ammatillisen kehittymisen historiaa niin, että COS:n perintönä sosiaalityötä alettiin tehdä tapaus- tai yksilökohtaisena sosiaalityönä. COS:n ansiota on sosiaalityön ammatillistaminen ja settlementiliikkeen ansiosta lähiympäristön vaikutus tunnustettiin merkittäväksi. Sosiaalireformismin pohjalta sosiaalisten kysymyksien ratkaisemiseksi alettiin tehdä yhteiskunnallisia muutoksia, jolloin alettiin toteuttaa hyvinvointivaltion toimintaperiaatteita. 1800-luvun lopulta nykypäivään sosiaalityössä on käynyt muutos residuaalisesta institutionaaliseen sosiaaliturvajärjestelmään.²¹² Kaikkien kolmen sosiaalityön suuntauksen voidaan katsoa tuoneen uusia välineitä sosiaalityöhön ja edistäneen sosiaalityön ammatillistumista.

Suomessa sosiaalityön yhdysvaltalaiset opit olivat sosiaalityöntekijän ammattikunnan ja koulutuksen lähtökohtia. Suomalaisessa perinteessä on nähty tärkeänä sosiaalityön näkemys julkisen sektorin varaan rakentuvana ammatillisena toimintana ja se korostaa sosiaalihuollon organisaation merkitystä ammatillisen toiminnan perustana.²¹³

Suomessa sosiaalityön ja sitä yötä asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden käsitteet ja työroolit vakiintuivat vasta 1960–1970-luvulla. Sosiaalityön kansallinen historiamme on kuitenkin pidempi ja sosiaalityön professori Kirsi Juhilan mukaan 1800-luvun loppu hyvä lähtökohta sosiaalityön kansallisen historiamme todellisille alkujuurille, sillä tuolloin luotiin kunnallinen järjestelmä. Kunnallisen järjestelmän rakentamisen myötä alkoivat myös rakentua palkallinen ja ammatillinen sosiaalityö. Rajapyykkinä oli juuri vaivaishoidon muuttaminen köyhäinhoidoksi, jolloin sosiaalinen työ eriytyi omaksi alakseen. Ennen ammatillisuutta päätoimijoina olleilta seurakunnilta kunnille siirtynyt

²¹¹ Sipilä 1989, 23.

²¹² Raunio 2004, 13–17; Sipilä 1989, 31–35, 22, 40, 43–44.

²¹³ Raunio 2004, 18.

*vaivaishoito*²¹⁴ kategorisoi asiakkaat selkeästi kahteen luokkaan joko *kunniallisiin* eli ilman omaa syytään avun tarpeessa oleviin tai *kunniattomiin* eli niihin jotka olisivat voineet elättää itsensä, mutta eivät niin tehneet. Kunniallisten kohtelua kuvaa holhoaminen ja kunniattomien kohtelua kurittaminen.²¹⁵ Suomalaisen sosiaalityöntekijän ammatillistumisen alkujuuret 1800-luvun lopulla olivat vielä suuntaa etsivää, sillä työ oli vielä epävirallista ja eri organisaatioihin hajautunutta. Kouluttamattomien salliminen ja monien eri koulutusten yhtäaikaisuus pudottivat pohjan ammattikunnan alkuaikojen yhtenäisyydeltä ja itsenäisyydeltä.²¹⁶

Ennen sosiaalityön ammattialan muodostumista pääosan vastuusta ja käytännön työstä kantoi ev. lut. kirkko. Köyhäinhoito kuului sen seurakuntien ja papiston töihin 1850-luvulle saakka ja vuoden 1852 vaivaishoitoasetuksessa jokaisen pitäjän oli asetettava vaivaishoitohallitus. Julkisen vallan edustajana asetuksessa toimi ev. lut. kirkko, mutta uusi lainsäädäntö jonka pohjalta uudistettiin kunnallishallintoa 1860-luvulta alkaen, vapautti seurakunnat osittain köyhäinhoidon vastuusta. Lopullisesti köyhäinhoito siirrettiin kunnan vastuulle asetuksella vuonna 1879. Ev. lut. kirkko ja seurakunnat ovat kuitenkin kantaneet aina vastuun huono-osaisimmista, eikä uusi asetus merkinnyt kokonaan seurakunnan vastuun loppumista. Ev. lut. kirkko on aina kantanut kristillisen vastuun kärsivistä ja huono-osaisimmista, vaikka virallinen vastuu onkin julkisella sektorilla. Ev. lut. kirkon kristilliseen uskoon ja rakkauteen perustuvaa palvelua kutsutaan *diakoniaksi*.²¹⁷ Kirkon toimintaa julkisen sektorin ulkopuolella ei ohjaa taloudellisen tehokkuuden paineet, vaan se on osa kirkon lähimmäisenrakkauteen pohjautuvaa perustehtävää eli missiota.

Ev. lut. kirkon strategia vuoteen 2020 asti on nimeltään *Kohtaamisen kirkko* (2014). Kirkon perustehtävä on ajaton ja pysyvä ja se sanoitetaan *Kohtaamisen kirkossa* seuraavasti: ”Kirkko kutsuu ihmisiä Jumalan yhteyteen sekä rohkaisee välittämään lähimmäisistä ja luomakunnasta.”²¹⁸ Kirkon tehtävä ilmaistaan myös kirkkolain 2 §:ssä seuraavasti: ”Tunnustuksensa mukaisesti kirkko julistaa

²¹⁴ Juhila 2006, 45. Vaivaishoito tunnettuun myöhemmin nimellä köyhäinhoito.

²¹⁵ Juhila 2006, 19, 45.

²¹⁶ Satka 1994, 305–307.

²¹⁷ Malkavaara 2015, 92, 103–104. Diakonia mainitaan ensimmäisen kerran kirkkolaissa vuonna 1918, jolloin siitä tuli osa kirkon työmuotoja. Diakonissan virka tuli pakolliseksi joka seurakuntaan vuonna 1944. Sakasti, seurakuntatyö, diakonia. Mitä on diakonia? Diakonia on kristilliseen rakkauteen perustuvaa palvelua.

<<http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content43EA4D>>. Viitattu 3.6.2018.

²¹⁸ Kohtaamisen kirkko 2014, 14.

Jumalan sanaa ja jakaa sakramentteja sekä toimii muutenkin kristillisen sanoman levittämiseksi ja lähimmäisenrakkauden toteuttamiseksi.”²¹⁹

Kirkon tekemän sosiaalisen työn järjestäytyminen viralliseksi seurakuntadiakoniaksi on alkanut Suomessa 1800-luvun lopulla.²²⁰ Palvelutehtävä on ollut aina kirkon ydin ja diakonia kirkon perustehtävä sanoitetaan Raamatussa, jossa Jeesus Kristus osoittaa diakonian perussuunnan eli lähimmäisen palvelemisen (Matt. 20:28).²²¹ Diakonia on rinnalla kulkemista, jota ohjaa rakkauden kaksoiskäsky (Matt. 22:37–40).²²²

Rakkauden kaksoiskäskyn ja kristillisen ihmiskäsityksen pohjalta ihminen kohdataan kokonaisvaltaisesti, joka edellyttää että ihminen nähdään psykofyysishengellisenä jakamattomana kokonaisuutena. Suomen ev. lut. kirkko määrittelee ihmisen holistiseksi kokonaisuudeksi, jossa myös fyysisen terveyden edistämisen voidaan katsoa osaksi diakoniatyötä. Fyysisen terveyden edistämiseen viitataan (1. Kor. 6:19).²²³

Suomen hyvinvointivaltion alkumetreillä 1940-luvun loppupuolella ev. lut. kirkon seurakuntien harjoittama diakoniatyö nähtiin kunnan palveluja täydentäväksi. Vuonna 1950 astui voimaan laki kunnallisista kodinhoitajista, joka laajensi kunnan sosiaalitoimen osittain kirkon diakonissojen alueella, jossa ev. lut. kirkon seurakuntien diakonissat toimivat samalla työalueella, eli käytännön työssä lapsista vanhuksiin ulottuvalla akselilla. Vuoden 1972 kansanterveyslaissa luotiin Suomeen kokonaisvaltainen kuntien vastuulla oleva terveydenhuollon peruspalvelujärjestelmä, jossa kumottiin ev. lut. kirkon diakonissojen toimiminen sairaanhoitajina.²²⁴

Ev. lut. kirkon diakoniatyön historia noudattelee sosiaalityön ammatillistumisen historiaa, jossa molemmat työmuodot kulkivat rinta rintaan 1900-luvun alkuvuosikymmenten aikaan. Juhilan mukaan sosiaalityön ammatillisen suhteen syntyminen ja vahvistuminen alkoi 1920-luvulta alkaen, jolloin yhtä aikaa syntyi ammatillinen suhde ja sosiaalilainsäädännön

²¹⁹ Kirkkolaki 26.11.1993/1054, 2 §. Finlex.

<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931054>>. Viitattu 18.7.2017.

²²⁰ Malkavaara 2015, 83, 92; Juntunen & Saarela. 2009, 36, 48.

²²¹ Ei Ihmisen Poikakaan tullut palveltavaksi, vaan palvelemaan ja antamaan henkensä lunnaiksi kaikkien puolesta.

²²² 37 Jeesus vastasi: "Rakasta Herraa, Jumalaasi, koko sydäimestäsi, koko sielustasi ja mielestäsi. 38 Tämä on käskyistä suurin ja tärkein. 39 Toinen yhtä tärkeä on tämä: Rakasta lähimmäistäsi niin kuin itseäsi. 40 Näiden kahden käskyn varassa ovat laki ja profeetat.

²²³ Juntunen & Saarela. 2009, 50. Ettekö tiedä, että teidän ruumiinne on Pyhän Hengen temppeli? Tämän Hengen on Jumala antanut asumaan teissä. Te ette itse omista itseänne?"

²²⁴ Malkavaara 2015, 107–108.

kehittyminen pääsi käyntiin.²²⁵ Sosiaalityö ja sosiaalityöntekijä käsitteinä syntyivät 1950-luvulla, eli samaan aikaan 1940-luvun lopulla alkaneen hyvinvointivaltion synnyn rinnalla ja käsitteiden käyttö selkiytyi 1960–1970-luvuilla, jolloin erotettiin sosiaalihuolto sosiaalipoliittiseen toimintajärjestelmään viittaavana ja sosiaalityö työntekijän työtä tarkoittavana. *Sosiaalityön koulutuskomitea* määritteli vuonna 1972 sosiaalityön merkitsemään ammattitaitoisen sosiaalityöntekijän työpanosta yhteiskunnassa eikä yksinomaan vain sosiaalihuollon organisaatiossa.²²⁶

Sosiaalityöntekijöitä edeltävä ammattinimike oli huoltotyöntekijä. Sosiaalityöntekijöitä edeltävien huoltotyöntekijöiden koulutus alkoi Suomessa vuonna 1942. Kuten aiemmin todettiin, että angloamerikkalaiset sosiaalityön perinteet eivät varsinaisesti muodosta suomalaisen sosiaalityön perustaa, mutta kolme aikaisemmin mainitsemaani sosiaalityön liikettä vaikuttivat vahvasti sosiaalityön ja sitä koskevan teoreettisen ajattelun kehittämisen taustavoimina. Suomessa kansainvälisten sosiaalityön liikkeiden vaikutus näkyy siinä, että huoltotyöntekijöiden koulutuksessa käytettiin yhdysvaltalaisista sosiaalityön opetusta. Yhdysvaltalaisista sosiaalityön opetuksen painotus oli yksilökohtaisessa huoltotyössä eli case workissä sekä teorian ja käytännön rinnakkaisopetuksessa. Koulutukseen kuului myös lääkinnällis-sosiaalista työtä, psykiatriaa ja psykologiaa. Huoltotyöntekijää seuraava ammattinimike oli sosiaalihoitaja, jonka koulutus alkoi vuonna 1945. Varsinaista sosiaalityötä edeltävä termi eli huoltotyö korvautui kokonaan sosiaalityön käsitteellä 1970-luvulta lähtien.²²⁷

Ev. lut. kirkko oli vahvasti mukana sosiaalityön kehittämisessä 1940–1950-luvuilla, jolloin se kehitti tarpeeseen *perheneuvonnan*²²⁸. Ev. lut. kirkon työssä on mielestäni huomioitavaa, että se on aina reagoinut kulloiseenkin tarpeeseen ja kehittänyt toimintaa tarpeiden pohjalta. Perheneuvontatyöllä oli sosiaalista tilausta, koska toisen maailmansodan jälkeen avioeroluvut nousivat kolmin - tai jopa nelinkertaisiksi. Perheneuvontatyö aloitettiin 19. marraskuuta vuonna 1944. Perheneuvontatyössä yhdistyvät kirkon mission mukainen hengellinen perustehtävä ja käytännössä se tarkoittaa kristillisen sielunhoidon ja ammatillisen

²²⁵ Juhila 2006, 46.

²²⁶ Raunio 2004, 23; Ojala 2014, 70.

²²⁷ Satka 1994, 305–307, 315.

²²⁸ Sakasti, Perheneuvonta.

<<http://sakasti.evli.fi/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content3574EC>>. Viitattu 3.6.2017.

Perheneuvontatyö tarkoittaa työtä, jossa prosessoidaan avioliittoon, parisuhteeseen, perhe-elämään ja muihin ihmisen henkilökohtaisiin ongelmiin liittyviä kysymyksiä sekä annetaan myös lain tarkoittamaa perheasiain sovittelua sekä työnohjausta ja koulutusta.

sosiaalityön yhdistämistä. Kristillinen sielunhoito tarkoittaa yksityisen ihmisen auttamista hänen elämänsä, ihmissuhteidensa ja jumalsuhteensa kysymyksissä.²²⁹ Kirkon kehittäessä omaa toimintaansa ja vastatessa tarpeeseen, myös sosiaalityö ammatillisena toimintana alkoi kehittyä.

Suomalaisen sosiaalityöntekijän ammattikunnan kehittymisen voidaan katsoa alkaneeksi 1940-luvulla sosiaaliministeriön huoltotyöntekijän ammattikunnan hahmottelemisesta. Sosiaalityöntekijää edeltävä ammattinimike eli huoltotyöntekijä ei kuitenkaan toiminut sosiaalityöntekijöiden mallina, vaan kansainväliset opit etenkin aikaisemmin esiteltyt yhdysvaltalaiset opit veivät sosiaalityöntekijän ammattikuvaa juridis-hallinnollisesta ongelmien käsittelyn, tiedon ja moraalin perustalle. 1950- ja 1960-luvut olivat myös suomalaisen sosiaalipolitiikan ja tunnetuksi tulemisen aikakautta, koska sosiaalipolitiikka alkoi vahvistua niin yhteiskuntaa muuttavana politiikkana kuin myös akateemisenä oppiaineena.²³⁰

Muutos sosiaalityön ammatillistumisessa ei ollut ainoa muutos, vaan koko yhteiskuntaa ravistelivat erilaiset sodan jälkeiset muutokset. Suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtui 1960-luvulla sekä aatteellinen että yhteiskunnallinen murros, jossa Suomi kansainvälistyi ja suurten ikäluokkien maaseudulla asuvat nuoret muuttivat maalta kaupunkeihin sekä työn perässä Ruotsiin. Suuret ikäluokat nousivat myös kulttuurisen murroksen kärkeen, jossa radikalismi hallitsi seuraavaa vuosikymmentä. Poliittisen ja kulttuurisen murroksen kanssa samaan aikaan käynnistyi sosiaalihuolto- ja huoltolaitoskritiikki, joka oli jatkoa 1960-luvun yleiselle yhteiskuntakriittiselle keskustelulle. Suomalainen sosiaalipalvelujärjestelmä viimeisteltiin 1960-luvun lopulla ja samalla tapahtui muutos kontrolloivasta sosiaalityöstä palveluja tarjoavaan työhön. Sosiaalityöntekijän ammatillistumisen merkittävä vuosikymmen oli 1970-luku, jossa vuosikymmeneen sisältyi intressi nostaa sosiaalityöntekijän koulutustaso akateemiseksi loppututkinnoksi yhdessä korkeakoulujen tutkintouudistusten kanssa.²³¹

Kuntien ammatillinen sosiaalihuolto ja ev. lut. kirkon köyhäinhoidon perinteet erosivat lopullisesti toisistaan 1970-luvun uusien työmenetelmien myötä. Vuoden 1972 kansanterveyslaki voidaan nähdä lopullisena rajapyykkinä, joka jakoi julkisen sektorin hyvinvointipalvelujen tuottamisen ja ev. lut. kirkon

²²⁹ Satka 1994, 309.

²³⁰ Karjalainen & Palola 2011, 7.

²³¹ Satka 1994, 301, 303, 311, 327, 330.

seurakuntien diakoniatyön omiksi toiminnoikseen. Kattava julkinen sektori kavensi laajoilla hyvinvointipalveluillaan jopa diakoniatyön tehtäväaluetta ja diakonityöstä katosi lopullisesti sen kansanterveystyön osaulottuvuus. Seuraavien vuosikymmenten aikana diakoniatyö alkoi hahmottua hyvinvointivaltion aukkojen paikkaajana. 1980-luvulla hyvinvointivaltion aatteen mukaisesti yhteiskunnan tehtäväksi nähtiin väestöstä huolenpitäminen ja ev. lut. kirkon roolina oli toimia huono-osaisimpien äänitorvena ja auttajana, vaikka pääpainopisteenä nähtiinkin sosiaalisista tukipalveluista sielunhoidollisiin toimenpiteisiin siirtyminen. Ev. lut. kirkon yhtenä näkyvimmistä aineellisen avun työmuodoista on ollut vuonna 1950 perustettu ja vuosittain järjestettävä *Yhteisvastuukeräys*,²³² joka on vakiintunut Suomen suurimmaksi vuosittain järjestettäväksi kansalaiskeräykseksi. 1970-luvulla kiinnitettiin vielä huomiota valtion ja ev. lut. kirkon päällekkäisiin toimintoihin, jotka sitten purettiin alas.

Suomalaisen hyvinvointivaltion aktiivinen kehitysvaihe kesti noin 40 vuotta. 1940-luvun lopulla käynnistynyt hyvinvointivaltion alkuvaihe kiihtyi varsinaisesti 1960-luvulta muuttuen suomalaiseksi hyvinvointivaltioprojektiksi, joka jatkui aina 1980-luvulle asti. Hyvinvointivaltioprojektin uusia ihanteita olivat kansalaisten oikeudet, palveluhenkisyys ja asiakaslähtöisyys.²³³ Sosiaalialan ammattikäytäntöjä kehitettiin läpi 1980-luvun sosiaalihuoltolain vaatimusten vuoksi. Samalla vuosikymmenellä käynnistyi sosiaalityön kehittäminen ja tutkimus.²³⁴

1990-luvun sosiaalityötä leimasi uudelleen organisoituminen niin käytännössä kuin akateemisesti. Uudelleen organisoiminen lähti käyntiin 1930-luvulta peräisin olevan keskusjohtoisuuden purkamisella ja sosiaalipalvelut siirtyivät valtion ohjauksesta kuntien vastuulla vuonna 1993. Kuntien vastuulle tulivat sosiaalityön, kasvatus- ja perheneuvonnan, kotipalvelujen, asumispalvelujen, laitoshuollon, perhehoidon ja yleisten sosiaalipalvelujen tarjoaminen. 1930-luvun huoltolainsäädännöstä käynnistynyt yksityisten ja järjestöjen sosiaalityön toissijaistaminen julkisin palveluihin verrattuna tuli päätökseen. Sosiaalityö irtaantui akateemisesti 1990-luvulla omaksi

²³² Malkavaara 2015, 107–111; Satka 1994, 330.

²³³ Juhila 2006, 46.

²³⁴ Satka 1994, 333. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus (Stakes) aloitti toimintansa vuonna 1992 ja jatkoi toimintaansa vuoteen 2009 yhdistymiseen Kansanterveyslaitoksen kanssa, joista fuusioitu THL vuonna 2009.

oppiaineekseen ja tieteenalakseen sosiaalipolitiikasta ja sosiaalityölle luotiin yliopiston pääaineen mittainen peruskoulutus.²³⁵

Koulutusuudistus ei jäänyt vaille kritiikkiä, sillä yliopistokoulutuksen myötä kritisoitiin puutteelliseksi jäävää ammattitaitoa ja käytännön työtä riittämättömästi palvelutta sosiaalityön tutkimusta. Kritiikkiin vastattiin uudistamalla ammatillista alaa keskiasteen työntekijäkoulutuksella. Uudelleen organisoitumisen ja oppiaineen kehittymisen keskellä alkoi 1990-luvun lama, jonka vaikutus sosiaalityöhön oli merkittävä. 1990-luvun lama vaikutti merkittävästi taloudellisen laman kautta, joka asetti sosiaalipalvelut kahdenlaisen vaatimuksen välille. Vaatimus oli uudistaa palveluja sekä laadullisesti että organisatorisesti kovien rahoitusongelmien keskellä.²³⁶

Retrospektiivisen tarkastelun lisäksi suomalaisen sosiaalityön historiaa voi jäljittää kahden sosiaalityössä vaikuttaneen perinteen avulla. Suomalaisessa sosiaalityössä ennen vaikuttaneita perinteitä voidaan Raunion mukaan kutsua järjestelmä- ja ongelmakeskeiseksi toisin sanoen *eurooppalaiseksi järjestelmäkeskeisyydeksi* ja *angloamerikkalaiseksi ongelmakeskeisyydeksi* tai sosiaalityön moderniksi näkemykseksi. Molemmissa näkemyksissä korostuvat niin koulutus kuin ammatillinen osaaminenkin, mutta työskentelytavat eroavat, sillä *eurooppalaisessa järjestelmäkeskeisyydessä* keskityttiin enemmän lainsäädäntöön ja hallinnollisiin ohjeisiin kun taas *angloamerikkalaiseksi ongelmakeskeisyydessä* painotettiin enemmän teoreettisia ja metodisia näkemyksiä.²³⁷

Raunion mukaan *angloamerikkalaiselle ongelmakeskeisyydelle* on luonteenomaista, että etenkin Yhdysvalloissa ja Kanadassa sosiaalityön tehtäviä hoitavat erilliset sekä erillisiin ongelmiin keskittyneet toimistot. Toimistoissa työskentelevät sosiaalityöntekijät ovat sosiaalityön menetelmien osaajia, jotka ovat keskitetysti tehtävänsä koulutettuja. Erotuksena Pohjois-Amerikassa Euroopassa yleisemmälle *eurooppalaiselle järjestelmäkeskeiselle* sosiaalihuollolle on luonteenomaista kansallinen koko maan kattavat järjestelmä, joka perustuu yleisimmin lainsäädäntöön.²³⁸

Sosiaalityön määrittelyn moninaisuus kertoo osaltaan myös siitä, että muuttuvassa yhteiskunnassa käsitteetkin elävät yhteiskunnallisten muutosten

²³⁵ Raunio 2004, 36–37; Satka 1994, 331, 334.

²³⁶ Satka 1994, 331–332.

²³⁷ Raunio 2004, 19.

²³⁸ Raunio 2004, 19.

rinnalla. Sosiaalityön retrospektiivi paljastaa, että sosiaalityö on kehittynyt monien vaatimusten ja muutosten kautta. Erilaisia sosiaalityötä muuttaneita voimia ovat olleet byrokraattiset –, ammatilliset –, ideologiset – ja etenkin taloudelliset vastakkaisuudet. Viimeistä vastakkaisuutta, eli taloudellista vastakkaisuutta alleviivaa se, että kaikista pysäyttävin ja merkittävin muutos suomalaisen hyvinvointivaltion kehitykselle on ollut 1990-luvun lama. Suomalaisessa yhteiskunnassa 1990-luvun lama merkitse taitekohtaa niin suomalaiselle yhteiskunnalle, siinä harjoitetulle sosiaalipolitiikalle kuin sitä myöten myös sosiaalityölle.²³⁹

1990-luvun lama vaikutti siihen, että sosiaalityön toimintaympäristö muuttui, koska 1990-luvun lama katkaisi 1960-luvulta lähtien vauhdissa olleen hyvinvointivaltion kehittämisvaiheen. Pelkkien toimintojen lisäksi koko hyvinvointivaltioajattelu joutui kyseenalaistetuksi ja valtiovetoinen hyvinvointipolitiikka alkoi rakoilla. Hyvinvointipolitiikan ahdingossa kansalaisyhteiskunnan merkitystä hyvinvoinnin rakentajana alettiin painottaa ja samaan aikaan valtiovetoisuuden kanssa ristiriidassa olleet vapaa taloudellinen kilpailu sekä yksilön vastuutta korostavat uusliberalistiset näkemykset alkoivat vahvistua. 1990-luvun lama loi taloudellista epäarvoisuutta, pitkäaikaistyöttömyyttä ja sosiaaliturvan leikkauksia. 1990-luvun laman vaikutusten seurauksena voidaan todeta, että Suomi siirtyi 1940-luvun lopulla alkaneen hyvinvointivaltioprojektin jälkeiseen aikaan.²⁴⁰ 1990-luvun laman vaikutukset ulottuvat nykypäivääinkin, kun puhutaan 1990-luvun ”pitkästä varjosta” eli pitempiäaikaisista seurauksista, kuten huono-osaisuuden ylisukupolvisuudesta tai vuosituhaten vaihteen pienituloisuudesta.

1990-luvun laman vaikutukset eli ”pitkä varjo” ulottui jopa yhteiskunnan rakenteisiin vaikuttaviksi, sillä 1990-luvulla sosiaaliturvaa ja palveluja leikattiin ja sosiaaliturvaan tehdyt leikkaukset näkyvät merkittävinä rakenteellisina muutoksina, jossa sosiaaliturvan jakoperiaatteet ovat muuttuneet ansioperusteisuutta ja toisaalta tulo- ja terveharkintaa korostavaksi.²⁴¹ Voi hyvällä syyllä sanoa, että hyvinvointivaltioprojektin ideaalit karisivat, kun palveluiden tuottamisessa ja pohjoismaisen hyvinvointivaltion toiminnoissa tapahtui dramaattisia muutoksia 1990-laman aikana, sillä valtio etääntyi 1990-luvulla hyvinvointipolitiikan ohjaamisesta ja toteuttamisesta. Valtion etääntyminen

²³⁹ Karjalainen & Palola 2011, 8.

²⁴⁰ Juhila 2006, 47.

²⁴¹ Raunio 2004, 193.

hyvinvointipolitiikan ohjaamisesta johti kuntatasolla tehtyihin hyvinvointipoliittiset ratkaisuihin ja muutoksen seurauksena syntyi kuntakohtaisia eroja palveluissa.²⁴² Alueellinen epäarvoisuuskehitys sai alkunsa ja se on huolestuttavaa, koska nyt voidaan parin vuosikymmenen kokemuksen ja tutkimustiedon perusteella todeta, että se on synnyttänyt sosiaalisia ja taloudellisia ongelmia, sosioekonomista eriytymistä, jossa yhteiskunnan eheys ja toimintakyky on joutunut kyseenalaistetuksi.

Kun 1990-luvun lamassa hyvinvointiyhteiskunnan julkisissa palveluissa tingittiin, niin ev. lut. kirkon työ 1990-luvun laman aikaan oli korvaamatonta. Kolmannen sektorin toimijana ev. lut. kirkon toiminnoista oli näennäisesti jopa osa julkista palvelurakennetta. Kirkon laajamittaisen avun aloittaminen viivästyi 1990-luvun laman alussa kuitenkin parilla vuodella, koska luottamus yhteiskunnan sosiaalipalveluiden toimivuuteen oli aluksi vahvaa, joka osoittautui myöhemmin vääräksi. 1990-luvun lamassa ev. lut. kirkon diakoniatyö lisääntyi sekä määrällisesti että laadullisesti. Määrällisen ja laadullisen toiminnan lisääntymiseen vaikutti positiivisesti se tosiasia, että ev. lut. kirkon rakenteet toimintaan olivat jo olemassa.²⁴³

Ev. lut. kirkon rakenteet ovat olemassa, koska ne ovat olleet osa kirkon olemassaolon perusta ja suojeltu sekä varmistettu sittemmin kirkon omalla lainsäädännöllä. Suomen perustuslain 76 §:ssä säädetään kirkkolaista²⁴⁴. Kirkkolainsäädäntö muodostuu Kirkkolaista, Kirkkojärjestyksestä ja Kirkon vaalijärjestyksestä Kirkolliskokous taas antaa Kirkkojärjestyksen ja se sisältää säännökset kirkon toiminnasta ja hallinnon yksityiskohdista²⁴⁵. Jokaisessa ev. lut. kirkon seurakunnassa oli ja on edelleen kirkkojärjestyksen 6 §:n mukaan diakoni.

²⁴² Raunio 2004, 185.

²⁴³ Pulma 1994, 15, 17, 32–33, 45, 60–62; Malkavaara 2015, 174; Mäkinen 2002, 114. Kirkon köyhäinhoidon periaatteet luotiin patristisen ajan lopulla (n. 200–n.500) ja etenkin paavi Gregorius Suuren (n.540–604) vaikutuksesta, joka korosti että hiippakunnan piispoilla on erityinen velvollisuus suojella ja puolustaa köyhiä. Kristillinen kirkon vaikutus alkoi Suomessa noin 1000-luvulla ja Suomen maakuntien toimiminen Ruotsin valtakunnan valtapiirissä tarkoitti Ruotsin valtakunnan maakuntalakien soveltamista maassa. Maakuntalaissa asetettiin verovelvollisille talonpojille köyhäinhuoltovelvollisuus kirkolle maksettavien niin sanottujen kymmenysverojen mukana. Köyhäinhoidon keskittäminen maallisen hallinnon pariin alkoi 1300-luvulla. Vuoden 1533 hospitaalisäädäntö velvoitti seurakuntia hoitamaan köyhiä ja sitä vahvistivat edelleen vuoden 1571 kirkkojärjestys köyhäinmajojen rakennusvelvoitteellaan ja vuoden 1686 kirkkolaki vaivaishoidon velvoitteellaan. Seurakunnallinen vaivaishoito yhdenmukaistui 1700-luvun aikana. Vuoden 1852 vaivaishoitoasetuksessa köyhäinhuoltovero säädettiin pakolliseksi ja seurakunnille määrättiin avustusvelvollisuus. Institutionaalinen eriytymisprosessi eli kunnallinen hallinnon erottaminen seurakunnallisesta hallinnosta tapahtui vuonna 1865.

²⁴⁴ SP 1999, 76 §. Kirkkolaki on ylemmän tason säädöskokoelma, jossa säädetään kirkon ja valtion suhteesta, kirkon järjestysmuodosta ja hallinnosta.

²⁴⁵ Suomen evankelis-luterilainen kirkko, Kirkkolainsäädäntö.

<<http://kappeli.evl.fi/Kirkkolainsaadanto.nsf/kkolaki>>. Viitattu 7.8.2017.

Diakoniatyöntekijät kohtasivat etenkin 1990-luvun laman aikana työikäisiä, jotka olivat laman primäärikärsijöitä. Sitä ennen diakoniatyö oli profiloitunut enemmän vanhustyöhön, mutta 1990-luvun lama muutti työtapoja nopeasti. Ev. lut. kirkko reagoi työtapojen muutosvaatimukseen vähentämällä kotikäyntityötä eli luonteeltaan niin sanottua etsivää työtä ja lisäämällä vastaanottotyötä. Ev. lut. kirkko asettui missionsa pohjalta huono-osaisten puolustajaksi, joita 1990-luvun lamassa olivat työttömäksi jääneet, konkurssin tehneet, ylivelkaantuneet ja palvelujen - sekä etuuksien karsimisesta kärsivät. Kunnat pystyivät tekemään hedelmällistä yhteistyötä ev. lut. kirkon diakoniatyön kanssa, koska vuoden 1994 valtionosuusjärjestelmän muutoksen yhteydessä kunnille annettiin enemmän autonomiaa tehdä yhteistyöt eri järjestöjen ja palveluntuottajien kanssa. 1990-luvun lamassa ylikuormittunut kunnan sosiaalitoimi teki mielellään yhteistyötä kolmatta sektoria edustaneiden ev. lut. kirkon seurakuntien diakoniatyöntekijöiden kanssa ja ev. lut. kirkon diakoniatyö profiloitu laajimpana ja näkyvimpänä kolmannen sektorin toimijana. Ev. lut. kirkon 1990-luvun lamassa perustamia toimintoja olivat muun muassa vuonna 1993 aloitettu ruoka-avun jakaminen, vuonna 1992 alkaneet työttömien ruokailut, vuonna 1995 alkanut EU:n ruoka-avun²⁴⁶ jakaminen ja vuonna 1995 alkanut ruokapankkitoiminta. Väliaikainen ruoka-apu on jäänyt osaksi ev. lut. kirkon vakiintunutta toimintaa, sillä esimerkiksi ev. lut. kirkon vuositilaston 2016 mukaan Suomessa jaettiin vuoden aikana 31 1530 ruokakassia.²⁴⁷

Luonteeltaan ev. lut. kirkon jakamat avustukset ovat subjektiivisia oikeuksia ja seurakunnilla on paikallistasolla itsenäinen päätösvalta diakonian avuntyömuodoista. Ev. lut. kirkon seurakuntien diakoniatyöllä on vahvat perinteet ja kirkon rooli varhaisessa sosiaalipolitiikassa on ollut tärkeä. Ev. lut. kirkon diakoniatyö on pitänyt esillä yhteiskuntamme huono-osaisten asemaa missionsa mukaisesti ja korostanut yhteistä vastuunkantoa heikommassa asemassa olevista lähimmäisistämme. Muun kolmannen sektorin, vapaaehtoistoiminnan ja ev. lut. kirkon toimijoiden mukaan ottaminen painottaa yhteiskunnallisen vastuun

²⁴⁶ Mavi, Maaseutuvirasto, EU:n ruoka-apu yhteisön vähävaraisimmille. EU on jakanut ruoka-apua vuodesta 1987 alkaen köyhyydessä ja syrjäytymisvaarassa elävien ihmisten tueksi. Aineellinen tuki EU:n ruoka-avun muodossa lieventää köyhyyden pahimpia muotoja. Jaettavat elintarvikkeet ovat maatalouden ylijäämätuotteita EU:n interventiovarastosta. EU-ruoka-avun jakelua seurakuntiin koordinoi Kirkkopalvelut ry. <<http://www.mavi.fi/fi/tuet-ja-palvelut/jarjesto-seurakunta/Ruoka-apu/Sivut/default.aspx>>. Viitattu 19.5.2017.

²⁴⁷ Malkavaara 2015, 174–176; Sakasti, Tilastot, Seurakuntien toiminta, Diakoniatyö koko kirkko. <<http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content418CE5>>. Viitattu 18.5.2017. Diakoniatyön tilastointia on tehty vuodesta 1980 alkaen.

levittämistä ja vastuunkantoa lähimmäisistä institutionaalisten rakenteiden ulkopuolelle. Tärkeänä osana ev. lut. kirkon työtä on myös tarjota puitteita ihmisten vapaaehtoistyön ja omaehtoisen auttamisen toteuttamiselle.

Yhteisöllisyyden avulla vastuuta yhteiskunnan huono-osaisista ja apua tarvitsevista saadaan jaettua ja osallisuutta yhteiskunnan toimintaan lisättyä.

Yhteisöllisessä näkemyksessä korostuu ihmisten positiivinen toimijakäsitys myös vastuunkantajana yhteisistä asioista ja muista ihmisistä. Positiivinen toimijakäsitys on tässä tutkimuksessa teoriaperustana käyttämäni toimintamahdollisuuksien teorian yksi avainkäsitteistä.

1990-luvun lamasta on ehtinyt kulua jo vuosikymmeniä, mutta laman ”pitkää varjoa” eli sen pitkäaikaisia seurauksia eletään todeksi yhteiskunnassamme edelleen. 1990-luvun laman jälkeen on tullut toinen lama 2000-luvun alkupuolella, jonka pohjana ovat kansainvälisen talouden ongelmat. 2000-luvun laman ohella puhutaankin usein talouskriisistä. 2000-luvun laman perustana olevat talouden globaalit ongelmat johtuvat Yhdysvaltojen kansantalouden epätasapainosta ja rahoitussektorin kestäättömästä lainoituspolitiikasta. Saari määrittelee 1990-luvun, vuosina 1991–1994 vallinneen laman ”suureksi lamaksi” ja vuonna 2008 alkaneen laman ”uudeksi lamaksi”.²⁴⁸ Uuden laman kokonaisvaikutuksia sosiaalityöhön ei voi vielä tietää, koska taantuma jatkuu edelleen, mutta se uudesta lamasta kuitenkin tiedetään, että väestörakenne on erilainen näiden kahden laman välillä, sillä tässä uudessa lamassa ikääntyviä on edellistä lamaa enemmän.

1990-luvun laman vaikutukset ovat hyvin tutkittuja ja se voidaan tutkimusten valossa sanoa, että 1990-luvun lama aloitti syrjäytymiskehityksen, joka on vaikuttanut Juhilan mukaan nykypäivänä sosiaalityön yhteiskunnallisiin tehtäviin. Yhdeksi tärkeimmistä sosiaalityön yhteiskunnallisista tehtävistä on muodostunut syrjäytyneiden liittäminen yhteiskuntaan ja liittämistä yhteiskuntaan odotetaan tehtävän taloudellisen tuloksellisuuden ja ihmisten vastuuttamisen myötä. Tehtävä saattaa kuitenkin heikentää sosiaalityön yhteiskunnallista asemaa ja kapeuttaa sen toimintamahdollisuuksia. Liittämistehtävä voi toiseksi lisätä asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden välistä etäisyyttä, jopa pahentaa intressiristiriitoja ja niihin perustuvia vastakkainasetteluja. Juhila kirjoittaa kuinka syrjäytyneistä on tullut

²⁴⁸ Saari 2010, 65, 67, 69.

aikamme suurin sosiaalinen kysymys ja syrjäytyneet jäävät yhteiskunnassa osallisuuksien ulkopuolelle.²⁴⁹

Sosiaalihuollossa yhteiskunnallisen osallisuuden vahvistamiseksi ja syrjäytymisen estämiseksi on tehty uudistuksia ja sosiaalihuoltolain uudistamisen yhtenä lähtökohtana on ollut perinteisestä järjestelmäkeskeisyydestä poistuminen ja keskittyminen yksilön tai perheen tarpeisiin. Tätä muutosta kuvaa sosiaalihuoltolain asiakaskeskeisyyden²⁵⁰ painotus, joka säädetään lain 1 §:n momentissa 4 yhdeksi edistämisen kohteeksi. Järjestämäkeskeisyydestä poistuminen ja asiakaskeskeisyyden painottaminen tapahtuu konkreettisesti niin, että asiakkaiden tarpeisiin vastaamista ei tulisi järjestää viranomaisten tai muiden toimijoiden rajalinjoista käsin, vaan toimien asiakkaan näkökulmasta käsin. Asiakaan näkökulmasta käsin muodostettaisiin sellainen saumaton kokonaisuus, jonka toimintaan asiakas pystyy itse vaikuttamaan, mutta jossa hän säilyy itse pääosassa.

3.4 Sosiaalityön työmuodot, asiakassuhteet ja sosiaalityöntekijän asiantuntijuus

Sosiaalityön määrittelemisen näyttää riippuvan siitä, mistä näkökulmasta määrittelyä tehdään: sosiaalityön asiakkaan vai sosiaalityön toimijoiden näkökulmista. Toisaalta sosiaalityön määrittelemättömyys asettuu muuttuvan maailman kontekstiin, joka päivittyy jatkuvasti. Sosiaalityöstä saa faktapitoisen institutionaalisen, lakeja ja virallisia järjestelmiä kuvailevan esityksen, mutta silloin ei oteta huomioon yhteiskunnan ja ihmisten välistä monimuotoisuutta. Sosiaalityön toimintaympäristöt laajentavat käsitettä edelleen, sillä sosiaalityötä tehdään yhteisöissä, järjestöissä, vapaaehtoisten ja ammattilaisten toimesta, julkisessa sektorilla ja ev. lut. kirkossa sekä kolmannella sektorilla. Tärkeimmäksi ja lähimmäksi sosiaalityön ydintä pääsee tarkastelemalla sosiaalityön asiakkaan ja sosiaalityötä tekevän sosiaalityöntekijän välistä vuorovaikutuksellista suhdetta.

Sipilän mukaan sosiaalityön määrittely on ikuisuuskysymys, ainakin jos määrittelyä tehdään sosiaalityön käytännön toiminnasta käsin. Eri koulukunnat ja eri sosiaaliset liikkeet tarvitsevat erilaisia määritelmiä, yhtä kaikki lopputuloksena on, että yhtenäistä tai tyhjentävää määritelmää ei enää edes tavoitella, vaan eri määrittelyt soveltuvat eri tarkoituksiin. Määrittelyn vaikeus tulee jo siitä, että jo terminä tai sanana sosiaalityö tarkoittaa monta eri asiaa. Sosiaalityö merkitsee

²⁴⁹ Juhila 2006, 93.

²⁵⁰ STM3 2015, 4, 18.

tieteen- tai opinalaa, ammatillista käytäntöä, yhteiskunnallista käytäntöä, yhteiskunnan osajärjestelmää, hallinnollista osajärjestelmää, liikettä, ammattia tai yhteiskunnan arkielämän jatkuvuutta ja normaalisuutta ylläpitävää osajärjestelmää.²⁵¹ Käsitteenä sosiaalityötä voi lähteä paikantamaan sosiaalityön työmuotojen tarkastelun avulla. Työmuotojen tarkastelemisen avulla pääsee lähemmäksi sosiaalityön ydintä eli asiakkaan ja sosiaalityöntekijän suhdetta, joka se käytännössä lopulta sisimmältään on.

Sipilä allekirjoittaa väitteen, että sosiaalityötä pääsee lähimmäksi sen ammatin tai ammattijoukon tarkastelemisen kautta. Sosiaalityön ammatissa on omat erityispiirteensä, jota ei voi ymmärtää irrallisena sen tehtävästä ja ideologiasta. Sipilä jakaa sosiaalityön työmuodot viiteen erilaiseen muotoon eli *kontrolliin, tukeen, sosiaalisaatioon, suojeluun ja terapiaan*, joissa kaikissa yhteisenä tekijänä on se, että sosiaalityöntekijä työskentelee yksittäisen asiakkaan kanssa. *Kontrollissa* ja *sosiaalisaatiossa* asiakasta pyritään palauttamaan tai ohjaamaan yhteiskunnan normatiiviseen yhteyteen. *Tuen* kohdalla asiakkaalle luovutetaan lisäresursseja tai asiakkaalle annetaan ohjausta ja neuvoja. *Suojelussa* asiakasta tuetaan kontrolloimalla kolmatta osapuolta esimerkiksi perheväkivaltatapauksessa. *Terapiassa* pyritään rakentamaan asiakkaan sisäistä toimintarationaliteettia ja se on yksilöön kohdistuvaa muutostyötä. Sisäisen toimintarationaliteetin rakentaminen tarkoittaa, että asiakkaan omaa kommunikaatiokykyä voitaisiin kehittää, jolloin hänen toimintansa tyydyttäisi paremmin hänen omat tarpeensa ja asiakkaan yhteys ympäristöön selkiintyisi.²⁵² Parhaiten asiakkaan toimijuuden edistämisen kannalta muodoista toimivat *tuki* ja *terapia*.

Sosiaalityön asiakkuus on monimuotoista ja eri elämänvaiheisiin sijoittuvaa, joka tulee ilmi sosiaalityön perinteisistä työmuodoista, joita ovat yksilö-, ryhmä- tai perhe- ja yhdyskuntakohtainen työ. Sipilän mukaan yksilöön kohdistuvaa muutostyötä ovat kontrolli, sosiaalisaatio ja terapia. Työmuotoihin sisältyvät kontrolli aiheuttaa muutokseen tähtäävien työmuotojen ongelmia. Kontrollin lisäksi sosiaalityölle ovat tärkeitä tuki ja auttaminen, josta jälkimmäistä on pidetty sosiaalityön olennaisimpana ominaisuutena. Elämisen perus- ja vähimmäistaso taataan sosiaalityön toimenpiteillä, eikä niinkään yhteiskunnassa yleisesti vallitsevalla tasolla. Auttaminen näyttäisi olevan osa yhteiskunnallista valvontaa,

²⁵¹ Sipilä 1989, 57–62.

²⁵² Sipilä 1989, 60, 63–64.

eikä auttamista tai kontrollia voida erottaa toisistaan, koska taustalla on sosiaalityön yhteiskunnallisen ja asiakaslähtöisen tehtävän samanaikaisuus. Aktivointi on auttamisen ohella jännitteitä ja ristiriitaisuuksia sisältävä työmuoto.²⁵³

Ajallisesti sosiaalityötä voi lähteä tarkastelemaan ammatillisen kelpoisuuden kautta vasta 1980-luvulta alkaen, koska tuolloin määriteltiin ensimmäiset alan koulutusta edellyttävät kelpoisuusehdot. Kipinä ammattien tieteellistämiselle, – pätevyydelle, –koulutukselle ja –käytännöille oli palveluiden laadun parantaminen jäykistä julkisen palvelun raameista inhimillisempään suuntaan. Inhimillisempää suuntaa osoittamassa olivat sosiaalityön asiakkaat, joiden kritiikkiä ei kuitenkaan osattu ottaa aluksi rakentavana vaan asiakkaiden toiminnan koettiin ylittävän niin byrokraattisen kuin ammatillisen rajan.²⁵⁴ Sosiaalityön asiakkuuden rooli passiivisesta vastaanottajasta, objektista ja kohteesta lähti hitaasti rakentumaan kohti aktiivista toimijuutta ja inhimillisyyttä.

Sosiaalityön inhimillisempi suunta saavutettiin yliopistokoulutuksen ja alan ammatillistumisen myötä, jolloin myös ammattikäytäntöjä kehitettiin kokonaisvaltaisempaan suuntaan, tätä suuntaa tuki myös uutena käynnistynyt sosiaalialan tutkimus.²⁵⁵ Sosiaalityö kuuluu laajempaan kokonaisuuteen, sillä sosiaalityö kuuluu yläkäsitteeseen *sosiaaliala*, joka tarkoittaa sellaista erikoisalaa, joka on keskittynyt yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan välisissä suhteissa esiintyviin ilmiöihin. Itse sosiaaliala kuuluu *toimialan* alle, joka tarkoittaa erikoisalaa, jolle organisaatio toimii.²⁵⁶

Raunion mukaan sosiaalipalveluissa ei ole tarkoituksena saada aikaan muutosta jossain erityisessä ongelmatilanteessa, vaan kokonaisvaltaisemmin auttaa asiakasta arkielämän tarpeisiin ja selviytymiseen sekä sujumiseen liittyvissä tarpeissa, jolloin sosiaalipalveluiden tuottaminen liittyy sosiaalistamiseen, ohjaukseen ja huolenpitoon. Sosiaalipalveluiden asiakastyön kirjo on laaja, sillä asiakastyöhön kuuluu palvelua, huolenpitoa, hoivaa, neuvontaa, ohjausta ja kasvatusta. Sosiaalityö ei ole mitään yleistä palvelutyötä vaan sosiaalityö on nimenomaan interventiivistä eli väliintulevaa, paneutuvaa palvelua. Erotuksena yleiseen palveluun on se, että yleistä palvelua kuvaa tyypillisimmin vapaaehtoisuus, jota taas erotuksena sosiaalityön asiakkuus ei ole. Sosiaalityön

²⁵³ Raunio 2004, 62–63.

²⁵⁴ Satka 1994, 331–333.

²⁵⁵ Satka 1994, 333.

²⁵⁶ Lehmuskoski & Kuusisto-Niemi 2008, 16.

asiakkuus voi leimata negatiivisesti, stigmatisoida ja sosiaalityön työskentelytavan tarkoitus on osaltaan toteuttaa yhteiskunnallista kontrollia. Koska sosiaalityö on ongelmallisissa elämäntilanteissa olevien ihmisten asioihin puuttumista, on se sitten dynaamista ja muutokseen pyrkivää toimintaa ja tällöin ei luonnollisestikaan riitä pelkkä ylläpitäminen vaan sosiaalityön tavoitteena on muutoksen aikaansaaminen.²⁵⁷

Negatiivinen leimaavuus ei ole sosiaalityössä ainoastaan asiakkaisiin kohdistuva, vaan Sipilä huomauttaa, että sosiaalityöntekijöiden yksi ammatillisista ongelmista on työntekijöiden imagon yhdistäminen huono-osaiseen väestöön. Se madaltaa sosiaalityöntekijöiden statusta ja vaikuttaa alalle työhön hakeutumiseen negatiivisesti.²⁵⁸

Sosiaalityössä on inhimillinen ydin, mutta sosiaalityössä on välttämättömiä osia, kuten palvelutyö ja hallinto, jotka ovat aika ajoin toistensa vastakkaisuuksia ja ne voivat omalta osaltaan lisätä ammatillista ristiriitaisuutta.²⁵⁹ Ikuisena kysymyksenä säilynee se, että pystyykö sosiaalityö vastaamaan ja reagoimaan asiakkaiden nopeasti muuttuviin tarpeisiin?

Sosiaalityön pyrkimys muutoksen aikaansaamisessa asiakkaan elämään pyritään toteuttamaan niin, että sosiaalityön toimenpiteiden tarve loppuu ja muutoksessa asiakas siirtyy kategoriasta toiseen eli riippuvaisesta itsenäiseksi toimijaksi. Muutosta voi tapahtua monella tasolla, eli muutos passiivisesta aktiiviseksi, syrjäytyneestä normaalikansalaiseksi ja työttömästä työssä käyväksi. Muutoksen aikaansaavana sosiaalityö voidaankin nähdä olevan eräänlainen ongelmanratkaisuprosessi, jossa ongelmia pyritään toisaalta ratkaisemaan, mutta ideaalein tilanne sosiaalityön kohdalla olisi se, että ongelmia pystyttäisiin parhaimmillaan ennalta ehkäisemään.²⁶⁰ Ennalta ehkäisevässä näkemyksessä korostuvat asiakkaan oma toimijuus ja vastuunotto omasta tilanteestaan. Eri tutkimusten perustella on todettu²⁶¹, että ongelmien ehkäisemisessä säästetyt resurssit ovat lisänneet kalliiden, usein liian myöhään tarjottujen ja osittain tehottomien korjaavien palveluiden, tai erikoispalvelujen tarvetta sekä niiden kustannuksia. Sosiaalipoliittisissa toimenpiteissä painotus siirtyy ennen kaikkea ennalta ehkäisevään työhön. Ongelmien ennalta ehkäiseminen olisi niin yksilön kuin yhteiskunnankin etu.

²⁵⁷ Raunio 2004, 50.

²⁵⁸ Sipilä 1989, 48.

²⁵⁹ Satka 1994, 334–335.

²⁶⁰ Raunio 2004, 51.

²⁶¹ Paananen & Ristikari et al. 2012, 43.

Toimintamahdollisuuksien teoriankin näkökulmasta ennalta ehkäisevästä ja sen eteenpäin viemästä inhimillisen kehityksen näkökulmasta jokaisen ihmisen toimintamahdollisuuksia tuetaan, riippumatta niiden hyödyllisyydestä talouskasvulle tai tuottavuudelle. Inhimillisen kehityksen näkökulmasta sosiaalityön asiakkaat voidaan ottaa mukaan yhteiskunnallisiksi toimijoiksi ja kohdella heitä päämäärinä. Ihmisten kohtelevinen päämäärinä on toimintamahdollisuuksien teorian primääripäämäärä. Sosiaalityö voisi siten hyötyä toimintamahdollisuuksien teorian inhimillisyyden perspektiivistä.

Toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä sosiaalityön pyrkimyksille keskeinen käsite on *empowerment* eli voimaantuminen²⁶² joka tarkoittaa ajatuksena sitä, että ihmisten omia voimavaroja vahvistetaan tilanteen ratkaisemiseksi ja samalla tuetaan yksilöitä sekä ryhmiä ottamaan vastuu elämästään.²⁶³ Voimaantumisen edistäminen sosiaalityön pyrkimyksenä sisältää näkemyksen asiakkaasta passiivisen kohteen tai objektin sijaan aktiivisena toimijana, jolloin voimaannuttavaa sosiaalityön toimintaa voisikin kutsua ”valtaistamiseksi” tai voimaantumiseksi, joilla tarkoitetaan ihmisen oman elämän hallintaa parantavien voimavarojen käyttöönottoa. Sosiaalityön tavoitteina mainitaan muutoksen aikaansaamisen, sosiaalisen vuorovaikutuksen ongelmien ratkaiseminen ja ihmisten toimintavoiman kasvattaminen. Asiakkaiden ongelmien ratkaiseminen ei pelkästään riitä, sillä sosiaalista muutosta pyritään edistämään ja ihmisten toimintavoimia kasvattamaan. Sosiaalityön kehykset ovat kuitenkin laajemmat kuin vain asiakkaan oma tilanne, joten näiden tavoitteiden saavuttamiseksi ei riitä pelkkä huomion kiinnittäminen asiakkaaseen, vaan sosiaalityö puuttuu myös ihmisen ja hänen ympäristönsä suhteeseen.²⁶⁴

Filosofisesti ilmaistuna sosiaalityön tarkoituksena ei ole niinkään mahdollisimman suuren hyvinvoinnin tai onnellisuuden edistäminen vaan ihmisten kärsimyksen minimoiminen.²⁶⁵ Sosiaalityön työmuodot ulottuvat ihmiseen kohdistuvista psykososiaalisista prosesseista sosiaalipolitiikkaan ja yhteiskuntien suunnitteluun sekä kehittämiseen, joihin sisältyy konsultointia, kliinistä sosiaalityötä toisin sanoen yksilötyötä, ryhmätyötä, sosiaalipedagogista työtä, perhetyötä ja terapiaa. Tämän lisäksi sosiaalityöhön kuuluu sosiaalitoimen hallintoa, yhdyskuntatyötä ja sosiaalista sekä poliittista toimintaa, joilla kaikilla

²⁶² Myös valtuuttaminen, auktorisointi, valtaistuminen. MOT, Pro Englanti, Empowerment. <<https://mot-kielikone-fi.libproxy.helsinki.fi/mot/hy/netmot.exe>>. Viitattu 5.8.2015.

²⁶³ Raunio 2004, 54.

²⁶⁴ Raunio 2004, 55.

²⁶⁵ Raunio 2004, 56.

on tarkoitus vaikuttaa sosiaaliseen ja taloudelliseen kehitykseen. Suomessa on kuitenkin hyvä huomata, että sosiaalityön painopiste on asiakkaassa yhteiskunnallisen ympäristön tai ympäristön suhteen sijasta.²⁶⁶

Sosiaalityön asiakas tulee ajatella aktiivisena toiminnan osapuolena ja tietyssä mielessä myös ammatillisen tekemisen kohteena, joka kuitenkin kohdistuu asiakkaan sijaan asiakkaan ongelmaan. Tällöin työntekijä näyttäytyy asiakkaan ongelman määrittäjänä ja toimenpiteiden valitsijana. Työn päämäärä on luontevinta määritellä asiakaskohtaisessa työskentelyssä asiakkaan ongelmista käsin. Sosiaalityön lähtökohtana on yhteiskunnallisten arvojen lisäksi yksilöön liittyviä arvoja, joista tärkeimpänä ihmisyyden kunnioittaminen, joka merkitsee, että kaikki ihmiset ansaitsevat ihmisarvon pelkästään ihmisyyden perusteella. Ihmisyyden kunnioittamista on se, että ihmistä ei tule arvioida ominaisuuksiensa tai tekojensa perusteella. Se ettei ihmistä tule arvioida ominaisuuksiensa tai tekojensa pohjalta on ongelmallinen lähtökohta, koska sosiaalityössä ihmistä ja hänen avuntarvettaan arvioidaan juuri niiden pohjalta. Sosiaalityön asiakkuuden kielteiset leimat, stigmatisointi ja määritelmät, kuten huono-osaisuus tai syrjäytyminen liitetään sosiaalityön usein asiakkuuteen ja asiakas määritellään ongelmista korostavaa kieltä käyttäen, joka voi johtaa asiakkaiden pitämiseen vähempiarvoisina ihmisinä.²⁶⁷

Sosiaalityön asiakkuus tulisikin voida määritellä neutraalisti, niin ettei se sisällä itsessään negatiivista sisältöä tai arvolatautuneisuutta. Toimintamahdollisuuksien teoria antaa mahdollisuuden tarkastella sosiaalityön asiakkuutta neutraalista, sillä teoriassa myönnetään ihmisen luonnollinen avuntarve eri elämänvaiheissa ja ihminen käsitetään päämääräksi, jolloin sosiaalityön asiakkuus eri muodoissaan näyttäytyy vain yhtenä luonnollisena osana ihmisen elämäntulkua. Sosiaalityötä tulisi tarkastella siitä näkökulmasta, kuinka kyvykkäitä ihmisten on elää arvostamaansa elämää eri elämänvaiheissaan, joten sosiaalityö on siten ihmisten eri elämänvaiheisiin nivoutuvaa toimintaa.

Juhila jäsentää sosiaalityön työmuodot asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden suhteiden erottelun avulla. Neljä asiakkaan ja sosiaalityöntekijän suhdetta kuvaavat Juhilan mukaan sosiaalityön toisistaan poikkeavia yhteiskunnallisia tehtäviä ja paikkoja. Ensimmäinen asiakkaan ja sosiaalityöntekijän suhde on nimeltään *liittämis- ja kontrollisuhde*, jossa sosiaalityöntekijän rooli on liittää

²⁶⁶ Raunio 2004, 57.

²⁶⁷ Raunio 2004, 49, 60, 78.

asiakkaita yhteiskunnan valtakulttuuriin ja tarvittaessa kontrolloida liittämismuutoksissa olevia. Toinen asiakkaan ja sosiaalityöntekijän suhde on nimeltään *kumppanuussuhde*, jossa asiakkaat ja sosiaalityöntekijät toimivat rinnakkain ja yhdessä. Roolina molemmilla on kumppanuus. Juhilan määrittelemä kumppanuussuhde sisältää samoja elementtejä kuin sosiaalihuoltolain (1301/2014) asiakaskeskeisyyden periaate, jonka lähtökohtana on, että jokainen asiakas kohdataan ihmisarvoisena yksilönä ja käytännössä asiakaskeskeisyys ilmenee siinä, että asiakas osallistuu itse alusta alkaen palvelun tarjoajien kanssa palvelutoiminnan suunnitteluun. Kolmas asiakkaan ja sosiaalityöntekijän suhde on nimeltään *huolenpitosuhde*. Huolenpitosuhteen lähtökohta on oletus siitä, että asiakkaat eivät kaikissa elämäntilanteissaan selviä välttämättä yksin vaan tarvitsevat tukea ja tällöin asiakkaan roolina on avun vastaanottaminen. Sosiaalityöntekijän roolina on huolenpito asiakkaista. Neljäs asiakkaan ja sosiaalityöntekijän suhde on nimeltään *vuorovaikutukseen rakentuva suhde*, jossa asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden roolit vaihtelevat eri tilanteissa sekä institutionaalisissa yhteyksissä. Rooleihin sisältyy kaikkien edellä mainittujen suhteiden elementtejä.²⁶⁸

Tutkimukseni teoriakehyksen puitteissa ja sen toimijakeskisyydessä Juhilan suhteista toinen *kumppanuussuhde* ja neljäs *vuorovaikutukseen rakentuva suhde* ovat sellaisia asiakassuhteita, joihin kannattaisi panostaa. Tällä hetkellä varmasti neljäs *vuorovaikutukseen rakentuva suhde* on nopeasti muuttuvassa yhteiskunnallisessa tilanteessa ja sosiaalityön muutoksissa relevantein ja tilanteisiin reagoivin suhde. Kysymykseksi nouseekin se, että onko sosiaalityö tarpeeksi joustava reagoimaan nopeasti vaihtuviin tilanteisiin?

Asiakkaan ja sosiaalityöntekijän erilaisten suhteiden määrittämisen kautta keskiöön nousee sosiaalityöntekijän asiantuntijarooli. Profession pohjana on sen oma tiedeperusta ja on legitimoitua pohjata sosiaalityö asiantuntija-ammattina sen teoreettisesti ja metodisesti perustuvaan tiedon hankintaan. Juhila määrittää sosiaalityön asiantuntijuuden kahdella tavalla, josta ensimmäinen asiantuntijuus on *vertikaalista* eli pystysuoraa asiantuntijuutta ja toinen on *horisontaalista* eli vaakasuoraa asiantuntijuutta. Vertikaalinen ja horisontaalinen asiantuntijuus ovat toistensa vastakohtia. Vertikaalisessa asiantuntijuudessa sosiaalityöntekijä on tietäjä ja asiakas on tietämisen kohde. Sosiaalityöntekijällä katsotaan olevan jotakin sellaista tietoa mitä asiakkaalla ei ole. Tämän asiakkaalta salassa olevan

²⁶⁸ Juhila 2006, 13–14.

tiedon avulla sosiaalityöntekijä pystyy jäsentämään asiakkaan vaatimat toimenpiteet asiantuntijan asemassa suhteessa asiakkaaseen.²⁶⁹

Vertikaalisuuden toinen ominaisuus on se, että muutoksen suunta eli päämäärä on sosiaalityöntekijän määriteltävissä. Sosiaalityöntekijän yksi ominaisuus eli ”paremmin tietäminen” tarkoittaa sitä, että asiakkaan kertomus on alisteinen asiantuntijan näkemystä vasten ja asiantuntijalla on valta erotella oikea ja väärä tieto toisistaan.²⁷⁰ Vertikaalinen asiantuntijuus on modernin *profession*²⁷¹ ominaispiirre, johon kuuluu se, että sosiaalityöntekijällä on etuoikeus usein tutkimusperustaiseen asiantuntijatietoon, joka on suljettu maallikoilta eli toisin sanoen asiakkailta. Modernin profession toinen ominaispiirre on, että professioon kuuluvat edustavat tiettyä organisaatiota, jonka perusteella heillä on valta tehdä lausuntoja, arvioita ja päätöksiä. Modernin profession tärkein ominaisuus on nimenomaan asiantuntijatieto.²⁷²

Asiantuntijuus on Juhilan määrittämässä *kumppanuussuhteeseen* perustuvassa sosiaalityössä horisontaalista, jossa asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välisessä suhteessa kummankaan asiantuntijuus ei ylitä toisen asiantuntijuutta. Nimensä mukaisesti horisontaalisuus on siis samalla tasolle asettumista ja toisen kuuntelemista ja se on näin ollen vastakohta vertikaaliselle, ”ylhäältä alaspäin” suuntautuvalla asiantuntijuudelle. Hyvä työskentelysuhde on vastavuoroinen ja parhaimmillaan asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välinen suhde on yhteinen kehitysprosessi, jossa molemmat toimivat vastavuoroisesti. Horisontaalisuuden saavuttaminen on kuitenkin hankalaa, koska usein asiakas ja sosiaalityöntekijä ovat hierarkkisissa vastapoleissa, joista löytyy seuraavanlaisia arvojärjestykseen perustuvia asetelmia; asiantuntijatieto-maallikkokokemus, virallinen-epävirallinen, tutkija-tutkittava, etuoikeutettu-köyhä ja niin edelleen. Transkulttuurisuuteen eli vastapooliasetelmien hylkäämiseen perustuva asiantuntijuus merkitsee hierarkkisten ja dikotomisten asetelmien hylkäämistä, jossa sosiaalityöntekijän ja asiakkaan kulttuureja ei ymmärretä erillisiksi

²⁶⁹ Juhila 2006, 84–86, 137–140.

²⁷⁰ Juhila 2006, 84, 86–87.

²⁷¹ Pälve 2013, 12. ”Professio on vahvan ja arvostetun yhteiskunnallisen aseman saavuttanut ammatti. Profiisoiden asema perustuu erikoisosaamiseen, johon sen jäsenet ovat saaneet ainakin osittaisen ja usein lakisäätöisen monopoliaseman. (...) Profession tyypillisiä tunnusmerkkejä ovat teoreettiseen tietoon perustuva osaaminen, koulutuksen ja harjoituksen tarve, alatyypilliset erityissäännöt, kuten papin rippisalaisuus, sekä ryhmän jäsenten taitojen testaaminen ja ylläpito. Professio voi saada ja ylläpitää ammatillisen autonomiansa vain kykenemällä vastaamaan yhteiskunnan muuttuviin professioon kohdistuviin, sanottuihin ja usein myös sanomattomiin, toiveisiin tyydyttävästi.”

²⁷² Pälve 2013, 12.

maailmoiksi, vaan toisiinsa sekoittuneiksi. Transkulttuurisuudessa on kyseessä parhaimmillaan dialoginen ja neuvotteluun perustuva suhde, jossa sekä asiakkaan että sosiaalityöntekijän tiedot tuottavat osittaisia perspektiivejä käsiteltäviin asioihin. Transkulttuurisuuden nimissä vastapoolien asetelma, kuten *vertikaalinen asiantuntijuus* jossa sosiaalityöntekijä määrittyy ainoastaan ammatillisen asiantuntijatiedon ja asiakas maallikkotiedon kautta tulee hylätä. *Horisontaalista asiantuntijuutta* kuvailee asiantuntijuuden rajojen hämärtyminen, joka pätee sekä yksittäisen asiakkaan että yhteiskunnan kohdalla. Sosiaalityön asiantuntijuus ei sitten perustu mihinkään muita tietoja arvokkaampaan ammatilliseen tietoon kuin taitoon asettua dialogiin erilaisten tietojen kanssa.²⁷³ Horisontaalinen asiantuntijuus täyttää normatiivisesti arvovapaan ja latautumattomien käsitteiden käyttötarpeen.

Juhilan määrittelemä *horisontaalinen asiantuntijuus* toimii eettisesti kestävän sosiaalityön lähtökohtana, koska siinä kunnioitetaan erilaisia asiakkaita ja asiakkaiden erilaisia elämiä. Horisontaalisessa asiantuntijuudessa sosiaalityön lähtökohta paikantuu asiakkaan ainutlaatuisuuden ja kontekstin huomioonottamiseksi ja asiakkaan kunnioittamiseksi. Horisontaalisessa asiantuntijuudessa on tärkeä implisiittinen oletus asiakkaiden heterogeenisyydestä ja sosiaalityöntekijän ja asiakkaan tasa-arvoisesta suhteesta, asiakaskeskeisyydestä sekä asiakkaan omasta toimijuudesta, jonka tavoitteena on lopulta asiakkaan voimaantuminen.

Suurin jännite ja haaste sosiaalityössä on kuitenkin se, että sosiaalityötä tehdään kasvavien tarpeiden ja vähenevien resurssien puitteissa. Talentian mukaan haastavana tavoitteena on vaikuttaa palvelujärjestelmien muuttamiseen vastaamaan asiakkaiden tarpeita ja sosiaalista oikeudenmukaisuutta seuraten. Juhilan määrittelemän ideaalin eli horisontaalisen asiantuntijuuden tavoittelemisen vastaa myös Talentian vaatimukseen siitä, että sosiaalialan asiantuntemuksen hyödyntäminen päätöksenteossa sen eri tasoilla pohjustaa hyvää yhteiskuntapolitiikkaa ja parempaa hyvinvoinnin tavoittelua.²⁷⁴

3.5 Sosiaalialan eettiset ohjeet

Sosiaalityö yhteiskuntapoliittisena toimintana ei ole paljonkaan arvoista ellei sen tekijöillä ole rohkeutta asettua niiden ihmisten

²⁷³ Juhila 2006, 137–140.

²⁷⁴ Talentia, Työsuojelu- ja hyvinvointi, Aikaa asiantuntijatyöhön.

<http://www.talentia.fi/tyoelama/tyosuoja_ja_hyvinvointi/aikaa_asiantuntijatyohon>. Viitattu 8.8.2017.

puolelle, jotka eivät voi puolustaa elämisoikeuttaan suorituksella, selviytymisellä tai kunniallisella elämäntavalla. Riitta Granfelt²⁷⁵

Yksi tärkeä piirre ammatille, modernille professionille eli arvostetulle ja vahvalle yhteiskunnallisen aseman saaneelle ammatille on se, että ammatilla on eettiset säännöt ja että ammattikunta vaalii sekä edistää keskeisiä arvojaan että niiden mukaista toimintaa.²⁷⁶ Edellisessä kappaleessa selvitin retrospektiivin tavoin sosiaalityön historiaa ja siitä käy ilmi, että sosiaalityö ”taisteli” itselleen ammattiaseman. Sosiaalityö määritellään professioniksi ja ammattietiikan merkitys korostuu yhteiskunnallisissa muutoksissa, sillä ammattietiikan avulla pystyy toimimaan vaihtelevissa tilanteissa.

Yhtenä kehittyneen ammatillisuuden tunnusmerkeistä pidetään sitä, että työntekijällä on valmiutta omaa työtä ja työkäytäntöjä arvioivaan eettiseen pohdintaan. Sosiaaliala lukeutuu tähän ammatillisuuden tunnusmerkit täyttävään määritelmään ja sosiaalialalla toteutetaan perustuslain mukaista yhteiskunnan velvoitetta huolehtia kaikista jäsenistään.²⁷⁷ Sosiaalityöntekijät ovat kauan pitäneet etiikkaa erottamattomana ammattinsa osana. Jo käytännön työnä sosiaalityön luonne on olla tekemisissä erilaisten arvojen kanssa ja sosiaalityössä tehdään vaikeita moraalisia valintoja yhteiskunnan puolesta, jolloin eettiset ongelmat ovat erottamaton osa sosiaalityötä. Eettiset säännöt eivät vain rohkaise eettiseen käytökseen vaan jopa edesauttavat, kun edessä on vaikea eettinen ongelma. Eettiset säännöt ovat siksi merkittävä osa ammatin muodollista kontrollimekanismia.²⁷⁸

Sosiaalityö ponnistaa arvopohjasta ja sosiaalityöllä tämä arvopohja asettaa sen toimimaan heikomman puolesta.²⁷⁹ Talentia hyväksyi vuonna 1998 sosiaalityöntekijöiden kansainvälisen liiton IFSW eettisen ohjeistoon *The Ethics of Social Works: Principles and Standards* (1994) perustuvat sosiaalialan ammatillisen työn eettiset periaatteet. Eettisten periaatteiden pohjana on Talentian mukaan YK:n ihmisoikeuksien julistus.²⁸⁰ Toimiminen heikomman puolesta todetaan sosiaalialan ammattilaisten eettisissä ohjeissa, joita Talentian *Ammattieettinen lautakunta* on julkaissut tutkimusprosessini aikana kaksi versiota. Ensimmäinen versio on julkaistu vuonna 2013 nimellä ”Arki, arvot, elämä,

²⁷⁵ Talentia1 2013, 4.

²⁷⁶ Pälve 2013, 12–13.

²⁷⁷ Talentia1 2013, 4.

²⁷⁸ Ife 2008, 120.

²⁷⁹ Ife 2008, 57.

²⁸⁰ Raunio 2004, 79.

etiikka” ja toinen versio on julkaistu vuonna 2017 nimellä ”Arki, arvot ja etiikka”. Talentian ammattieettisen lautakunnan eri vuosien eettisissä ohjeissa arvopohja heikomman puolesta toimimisesta esitetään niin, että ”sosiaalialan työn tavoitteena on hyvän tekeminen, ihmisten auttaminen, puutteen ja kärsimyksen vähentäminen, muutos ja kehitys.” Eettisten ohjeiden mukaan sosiaalialan ammattihenkilön ammattietiikkaan kuuluu myös oman organisaation työtapojen kriittinen arviointi. Yleisesti ammattikuntien eettisten ohjeiden on tarkoitus antaa ammattihenkilöille ohjeita siitä kuinka toimia ja suojata palvelun käyttäjiä väärinkäytöksiltä. Eettinen pohdinta ei ole ainoastaan yksittäisen työntekijän vastuulla, vaan pohdintaan ja ratkaisuntekoon oletetaan osallistuvan niin työyhteisön kuin organisaationkin. Osallistuvuus tekee sosiaalialan eettisyydestä dialogisen suhteessa toimintaympäristöön ja sen ennalta arvaamattomiin tilanteisiin.²⁸¹ Eettiset ohjeet toimivat kaksinaisessa turvaavassa roolissa eli sekä työntekijän että asiakkaan oikeuksien turvana.

Eettiset kysymykset nousevat tärkeiksi kun sosiaalityötä lähestytään toimintana, jossa asiakkaita kohdatessa ja heidän tilanteita jäsennettäessä tehdään valintoja useiden erilaisten mahdollisuuksien välillä. Koodistonäkökulma on perinteinen tapa lähestyä ammatin eettisiä kysymyksiä, jossa listataan ja muokataan eettisiä periaatteita. Talentia sosiaalialan ammattilaisen eettiset ohjeet perustuvat kansainvälisen sosiaalialan kattojärjestön IFSW:n eettiseen ohjeistoon. Eettiset ohjeet eivät ole staattisia, eikä eettisiä ohjeita voi vain yksioikaisesti soveltaa, vaan niitä luodaan uudelleen ja tulkitaan vaihtelevissa tilanteissa ja toimintaympäristöissä. Vahva ammattietiikan osaaminen kehittää eettistä osaamista, joka kantaa vaihtelevissa tilanteissa. Vaihtelevien tilanteiden pohjalta voidaan sanoa, että sosiaalityö rakentuu vuorovaikutuksessa, dialogissa, jossa sosiaalityöntekijä ei ole ainoastaan vuorovaikutustilanteisen toimija vaan jossa läsnä ovat asiakkaiden lisäksi myös instituutiot ja heidän toimintapolitiikkansa sekä erilaiset kulttuuriset diskurssit. Reflektiivisyys vuorovaikutuksessa helpottaa näkemään sosiaalityön ristiriidat ja sitä kautta helpottaa tilanteissa toimimista, joissa eettisten ihanteiden mukaiset päätökset ja valinnat ovat mahdollisesti uhattuina.²⁸²

Samalla tavalla kun sosiaalialan ilmiöt ovat dynaamisia ilmiöitä, niin niihin reagoimisen ja auttamisen täytyy olla dynaamista toimintaa. Pohjana toimii

²⁸¹ Talentia1 2013, 4–5; Talentia 2 2017, 3, 7–8.

²⁸² Juhila 2006, 248–249; Talentia1 2017, 3, 7.

kuitenkin vahva ammattieettinen osaaminen, sillä se pitää toiminnan kurssin oikeassa suunnassa vaikeissa tilanteissa.

Arvot ohjaavat tilanteista toimintaa ja normatiivisilla ajatusmuodoilla tarkoitetaan ihmisten jaettuja käsityksiä siitä, miten missäkin tilanteessa tulee toimia. Yhteisimpiä näistä normatiivisista ajatusmuodoista ovat *arvot*. Arvot ovat kriteerejä, joiden pohjalta ihmiset arvioivat toimintaansa.²⁸³ Asioilla ja esineillä on arvo vain jos ihminen antaa niille sellaisen. Arvon määrittely voi tapahtua sekä yhteisö- että yksilötasolla. Jos arvot määritellään yhteisötasolla, on pyrkimyksenä eräänlainen yleispätevyys. Erotuksena yksilötason määritelyyn arvoon on se, että yksilötason arvo voi olla sekä yleispätevä että vain ihmisen itsensä tunnustama.²⁸⁴

Yhteiskunnassa yksilötasolla vapauden harjoittaminen toimii arvojen pohjalta ja arvoihin puolestaan vaikuttavat julkinen keskustelu ja sosiaalinen vuorovaikutus.²⁸⁵ Työyhteisötasolla arvot ovat merkityksellisiä ja työyhteisön jäsenet toteuttavat tekemällään työllä työyhteisön arvoja. Työyhteisön arvot ovat niitä, mitä pidetään toivottavana, mitä se tavoittelee toiminnallaan ja mitä se pitää hyvänä. Arvoista voidaan päätellä implisiittisesti myös se mitä työyhteisö pitää pahana. Arvot ohjaavat työyhteisössä arkipäivän toimintoja, mutta myös työyhteisön päätöksentekoa. Arvot viestittävät myös ulkopuolisille työyhteisön identiteetistä. Sosiaalityön toiminnan perustan muodostavat tieto ja arvot ja nämä arvot ovat modernin länsimaisen yhteiskunnan ihmisiä ja yhteiskuntaa koskevia arvoja. Länsimaisen yhteiskunnan arvoja ovat sellaiset kuten ihmisarvon kunnioittaminen ja *sosiaalinen oikeudenmukaisuus*²⁸⁶. Arvot eivät muodosta sellaisenaan ammatillisen toiminnan perustaa vaan ammatillisen toiminnan perustat muuntuvat sellaiseksi ammattikunnan määrittämässä eettisissä ohjeissa, jotka ohjaavat ammattikunnan edustajia kohti arvojen mukaista toimintaa. Sosiaalityössä arvoja ja etiikkaa tarkastellaan primääristi käytännöllisen toiminnan kannalta.²⁸⁷

Ammattikunnan arvot ovat niitä ihanteita, jotka ohjaavat toimintaa. Sosiaalityön etiikassa eli eettisissä periaatteissa ilmaistaan sosiaalityön arvot, jota

²⁸³ Sipilä 1989, 171–172.

²⁸⁴ KYH 1999, 8.

²⁸⁵ Sen 1999, 9.

²⁸⁶ Suomen YK-liitto, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden päivä. Sosiaalinen oikeudenmukaisuus voidaan määritellä ihmisten mahdollisuudeksi saavuttaa täysi potentiaalinsa yhteiskunnassa. Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden käsitteellä viitataan reiluuteen ja molemminpuoliseen vastuuseen: ihmiset ovat vastuussa toisistaan ja kaikkien vastuulla on varmistaa, että ihmisillä on yhtäläiset mahdollisuudet onnistua elämässä. <<http://www.ykliitto.fi/yk70v/yk-paivat/sosiaalisen-oikeudenmukaisuuden-paiva>>. Viitattu 9.8.2015.

²⁸⁷ Raunio 2004, 27.

kautta ne ohjaavat ammatillista toimintaa. Tämän ohella eettiset periaatteet ovat ammattikunnan kannanotto ammatillisten toiminnan perustaviksi lähtökohdiksi. Sosiaalityöllä ei ole mitään omia yhteiskunnasta erillisiä arvoja tai omia erillisiä eettisiä periaatteita, vaan sosiaalityön arvojen pohjana toimivat yleisesti hyväksytyt modernin yhteiskunnan arvot.²⁸⁸

Arvojen katsotaan olevan uskomuksia ja olettamuksia hyvästä ja toivottavasta, ne eivät kuitenkaan ole väitteitä siitä millainen maailma on tai mitä maailmasta tiedetään vaan arvot ovat eräänlainen ideaali tai abstraktio siitä millainen maailman tulisi olla. Arvot voivat olla väärä tai oikeita vain suhteessa käytettyyn arvojärjestelmään tai eettiseen ohjeistoon. Eettiset periaatteet ohjaavat tavallaan arvojen mukaisten keinojen ja toimenpiteiden valintaa, mutta sosiaalityössä arvoja ja tieto ei ole mitään syytä erottaa toisistaan ja voidaankin olettaa että sosiaalityössä arvot ja niihin perustuva etiikka ovat toiminnan lähtökohtana tietoa perustavampia.²⁸⁹

Kansainvälisen sosiaalityön määritelmän on laatinut sosiaalityön kansainvälinen kattojärjestö IFSW ja sen mukaan sosiaalityön perusta ovat humaaneissa ja demokraattisissa ihanteissa sekä kaikkien ihmisten tasa-arvon, arvokkuuden ja ihmisarvon kunnioittamisessa. Sosiaalityötä oikeuttavat ja motivoivat inhimilliset oikeudet ja *yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus*²⁹⁰. Arvot esittävät myös sosiaalityön yhteiskunnallista perustaa, josta esimerkkinä on sosiaalisen oikeudenmukaisuuden arvo. Perusarvoina mainitaan demokratia, oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo ja niitä voidaan pitää ihmisen vapauttamiseen pyrkivää, politiikkaa harjoittavan modernin yhteiskunnan arvoina, joiden vastakohtia tai epäarvoja ovat riisto, eriarvoisuus ja alistaminen.²⁹¹

Sosiaalialan ammattihenkilöt edistävät Talentian mukaan inhimillistä kasvua ja sosiaalisesti kestävästä kehitystä seuraaviin periaatteisiin sitoutumalla:

1. Ihmisarvo ja oikeudenmukaisuus.
2. Itsenäisyys ja elämän hallinta.
3. Syrjäytymisen ehkäiseminen ja osallisuuden edistäminen.
4. Syrjinnän ja väkivallan vastustaminen.
5. Asiakkaan itsemääräämisoikeus.
6. Asiakkaan yksityisyys.²⁹²

²⁸⁸ Raunio 2004, 71.

²⁸⁹ Raunio 2004, 72.

²⁹⁰ Talentia1 2013, 9. Yhteiskunnallisella oikeudenmukaisuudella tarkoitetaan negatiivisen syrjinnän estämistä, erilaisuuden tunnustamista ja voimavarojen jakamista tasapuolisesti sekä epäoikeudenmukaisen politiikan ja toimintatapojen vastustamista

²⁹¹ Raunio 2004, 75.

²⁹² Raunio 2004, 80–81.

Sosiaalialan eettiset periaatteet eivät käsitä vain yksittäisen asiakkaan kanssa työskentelyä, vaan myös laajempaa yhteiskuntaan vaikuttamista ohjeistavia periaatteita. Sosiaalihuollon ammattihenkilöiden toimintaa ohjaava laki on nimeltään *Laki sosiaalialan ammattihenkilöistä* (817/2016) ja se tuli voimaan 1. maaliskuuta vuonna 2016. Lain kolmiosainen tehtävä on varmistaa että sosiaalihuollon *asiakkaat saavat hyvää sosiaalihuoltoa ja kohtelua sosiaalihuollossa, sosionomit, geronomit ja sosiaalityöntekijät saavat ammatinharjoittamisoikeuden ja heistä tulee laillistettuja ammattihenkilöitä sekä työnantajien rekrytointi helpottuu sosiaalihuollon ammattihenkilöiden keskusrekisterin myötä*. Sosiaalihuollon ammattihenkilön ammattieettiset velvollisuudet on kirjattuna 4 §:ään seuraavasta:

amatillisen toiminnan päämääränä on sosiaalisen toimintakyvyn, yhdenvertaisuuden ja osallisuuden edistäminen sekä syrjäytymisen ehkäiseminen ja hyvinvoinnin lisääminen.²⁹³

Sosiaalityön asiakastyön eettisiin periaatteisiin kuuluvat muun muassa ihmisarvon ja asiakkaan itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen sekä yhdistävänä tekijänä asiakastyön eettisille periaatteille voidaan katsoa myös STM:n pääohjelmassa Kaste-ohjelmassa²⁹⁴ tavoitteena olevan *asiakaslähtöisyyden*, joka on eettisesti korkeatasoisen sosiaalityön toteutuksen keino.²⁹⁵ Asiakaslähtöisyydessä toiminnan tulisi perustua asiakkaan kanssa yhdessä tekemiseen ja suhteiden perustumiselle avoimuudelle ja luottamukselle, jonka avulla asiakkaan voimaantumista voidaan edistää. Sosiaalihuollon lainsäädännössä, *Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista* 812/2000 (asiakaslaki) on kirjattu myös asiakaslähtöisyyden periaate 1 §:ään, jossa lain tarkoituksena on ”edistää asiakaslähtöisyyttä ja asiakassuhteen luottamuksellisuutta sekä asiakkaan oikeutta hyvään palveluun ja kohteluun sosiaalihuollossa”. Asiakaslain perusteella asiakkaalla on oikeus laadultaan hyvään sosiaalihuoltoon ja hyvään kohteluun. Asiakaslain 4 §:ssä säädetään, että ”asiakasta on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata sekä että hänen vakaumustaan ja yksityisyyttään kunnioitetaan”.²⁹⁶

²⁹³ Laki sosiaalihuollon ammattihenkilöistä 817/2015, 1 §, 4 §.

²⁹⁴ STM1 2012, 4. Kaste-ohjelmalla johdetaan ja uudistetaan suomalaista sosiaali- ja terveyspolitiikkaa. Ohjelma perustuu Sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtionavustuksesta annettuun lakiin (733/1992, 5 §). Kaste -ohjelma vahvistetaan joka neljäs vuosi valtioneuvoston toimesta. Käytin tutkimusentekoaikanani Kaste 2012–2015 -ohjelmaa.

²⁹⁵ Raunio 2004, 83.

²⁹⁶ Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista. Finlex, 2 §, 4 §.
<<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2000/20000812>>. Viitattu 10.8.2015.

Ihmisyysden kunnioittaminen on ihmisarvon perusta ja se kuuluu sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön perusarvoihin. Jotta ihmisarvo on mahdollista tunnustaa, täytyy ihmisyyttä nähdä ihmisen tekojen takaa ja ihmisen teot tulee erottaa hänestä itsestään. Ihmisarvo on lisäksi loukkaamaton ja yhtäläinen ja jokaista ihmistä tulisi kohdella tämän perusteella yhtäläisesti ja tasavertaisesti. Asiakkaan ihmisarvon kunnioittamista voidaankin ajatella niin, että työntekijä pyrkii ottamaan huomioon asiakkaan ainutlaatuinen ja yksilöllinen arvo olentona. Toiminnan lähtökohtana ihmisarvo edellyttää, että jokaisen ihmisen ainutlaatuisuutta kunnioitetaan ja kaikkien ihmisten yhtäläinen arvo tunnustetaan kaikista muista tekijöistä huolimatta.²⁹⁷ Ihmisarvon pohjalta jokaisella ihmisellä on yhtäläinen moraalinen arvo.²⁹⁸

Sosiaalityön työn perusta lähtee jokaisen ihmisen kunnioittamisesta. Työnkuvausta laajennettaessa sosiaalityön lähtökohtana toimivat eettiset periaatteet määrittävät ihmisen osallisuuden edistämisen ja syrjäytymisen ehkäisemisen sosiaalityön tehtäväksi. Korostus eettisissä periaatteissa on jokaisen ihmisen oikeudessa yhteiskunnan täysivaltaisessa jäsenyydessä ja ammatillisesta sosiaalityötä lähestytään tämän pohjalta yhteiskunnallisen tehtävän kautta.²⁹⁹ Sosiaalityön yhteiskunnallinen ulottuvuus yksittäisen asiakkaan kautta näkyy siinä, että sosiaalityössä yksittäisen asiakkaan hyvinvoinnin edistäminen tapahtuu politiikan, hallinnon, tutkimuksen ja erilaisten palvelukäytäntöjen kautta. Sosiaalityöntekijän työ ei rajaudu näin ollen vain yksilöön, sillä ammatillisessa sosiaalityössä kohteena ovat myös yhteiskunnallisen tason kysymykset. Pyrkiihän sosiaalityö vaikuttamaan yhteiskuntaan esimerkiksi lainsäädännön ja arvoissaankin ilmaistun sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistämisen avulla sekä eettisissä ohjeissa mainitun oman ammatillisen toiminnan kyseenalaistamisen kautta.

Sosiaalityön lähtökohta on se huolenpito ja hoiva, jonka perusta on siinä ajatuksesta, että sosiaalityön asiakkaat eivät kaikissa tilanteissa ja elämänvaiheissa selviä omillaan vaan tarvitsevat apua. Sosiaalityöllä on vaikutuksensa ja ulottuvuutensa koko yhteiskunnan toimivuuteen ja sosiaalityöntekijät ovat omalla työllään yhteiskunnallisia vaikuttajia. Sosiaalityö toimii mukana yhteiskunnallisen huolenpidon ja hoivan eri vaiheissa.³⁰⁰

²⁹⁷ Raunio 2004, 85–86.

²⁹⁸ Launis 2013, 27.

²⁹⁹ Raunio 2004, 219.

³⁰⁰ Juhila 2006, 154–156.

Yhteiskunnallisen hoivan prosessimaisuus jakaantuu politiikan tutkimuksen professorin Joan Tronton (1952–) mukaan neljään vaiheeseen, joista ensimmäisen vaiheen nimi on *välittäminen ja huomaaminen* (caring about), joka tarkoittaa hoivantarpeen tunnistamisesta. Hoivantarpeen tunnistaminen on itsessään jo moraalinen saavutus. Toinen vaihe on nimeltään *huolehtiminen* (taking care of), joka on tarpeeseen vastaamista ja jonka mukana on vastuunottoa. Huolehtimiseen liittyy velvollisuus pitää huolta. Kolmas ja neljäs vaihe ovat nimeltään, *hoivan antaminen* (care giving), joka on tarpeeseen vastaamista ja *hoivan vastaanottaminen* (care receiving). Hoivan antaminen ja – vastaanottaminen ovat jo hoivan arjen käytäntöjä. *Hoivan antaminen* on tarpeiden suoraa kohtaamista ja hoivan vastaanottaja on ketjun viimeinen lenkki ja *hoivan vastaanottaminen* kertovat hoivaprosessin onnistumisesta ja moraalista.

Juhilan mukaan sosiaalityö on mukana kahdessa ensimmäisessä vaiheessa. Jotta huolenpito voisi toimia moraalisesti korkeatasoisesti, huolenpitotyö tarvitsee tuekseen laajemman huolenpitoa arvostavan ja tukevan kulttuurin tai yhteiskunnan.³⁰¹

Avoin yhteiskunnallinen keskustelu etenkin ammatin eettisistä kysymyksistä ja arvokeskustelun käyminen on tärkeää. Sosiaalihuoltolain 7 §:ssä säädetään näin: ”Rakenteellisella sosiaalityöllä³⁰² on huolehdittava sosiaalista hyvinvointia ja sosiaalisia ongelmia koskevan tiedon välittymisestä ja sosiaalihuollon asiantuntemuksen hyödyntämisestä hyvinvoinnin ja terveyden edistämiseksi.” Eli julkisen keskustelun käyminen sananvapauden ja siihen liittyvän vastuun tarkoitus on turvata kaikista haavoittuvimmassa asemassa olevien asiakkaiden huolenpito.

3.6 Vanhus- tai ikääntymispolitiikka

Julkisen talouden tasapainon nopea heikkeneminen yhdessä 2010-luvulla odotettavissa olevan väestön ikääntymisen kanssa on herättänyt uudelleen kysymyksen siitä, onko Suomella jatkossa enää mahdollisuuksia rahoittaa kestäväällä tavalla nykyisen kaltaista hyvinvointivaltiota.³⁰³

³⁰¹ Juhila 2006, 154–156.

³⁰² Sosiaalihuoltolaki 7 §. ”Rakenteelliseen sosiaalityöhön kuuluu:

1) sosiaalihuollon asiakastyöhön perustuvan tiedon tuottaminen asiakkaiden tarpeista ja niiden yhteiskunnallisista yhteyksistä sekä tarpeisiin vastaavien sosiaalipalvelujen ja muun sosiaalihuollon vaikutuksista;

2) tavoitteelliset toimet ja toimenpide-ehdotukset sosiaalisten ongelmien ehkäisemiseksi ja korjaamiseksi sekä kunnan asukkaiden asuin- ja toimintaympäristöjen kehittämiseksi;

3) sosiaalihuollon asiantuntemuksen tuominen osaksi kunnan muiden toimialojen suunnittelua sekä yhteistyö yksityisten palveluntuottajien ja järjestöjen kanssa paikallista sosiaalityötä sekä muuta palvelu- ja tukivalikoimaa kehittäen.”

³⁰³ Saari 2010, 139.

Pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli perustuu yksilön oikeuteen saada julkisin verovaroin tuotettuja etuuksia. Pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli joutuu kuitenkin nyt ensi kertaa todelliseen testiin, kun se kohtaa kaksi uutta haastetta. Ensimmäinen haaste eli *huoltosuhteen heikkeneminen* alkoi vuonna 2008. Toinen suuri haaste on *suurten ikäluokkien eläköityminen*, joka alkoi 2010-luvulla ja johtaa Suomessa niin sanotun taloudellisen huoltosuhteen³⁰⁴ eli työvoiman ulkopuolisten sekä työllisten suhteen heikentymiseen. Julkiseen talouteen on näin ollen väistämättä tulossa eläkemenojen ja hoito- ja hoivamenojen kasvua suurten ikäluokkien eläköitymisen seurauksena.³⁰⁵

Vanhustenhuolto yrittää olla muutoksessa askeleen edellä. Onhan kaiken sosiaalityön ideaalitavoite ollut ennalta ehkäisevä toiminta. Käytännössä huoltosuhteen heikentymiseen on vanhustenhuollossa valmistauduttu suosimalla yksityistä palveluntuottamista ja suosimalla laitoshoidon sijaan palveluasumista sekä kotihoitoa. Kunnille yksityiseen vanhuspalveluihin siirtyminen on tapahtunut niin, että palvelut, kuten kotihoitopalvelut ja palvelutalopaikat kunta ostaa yksityisiltä palveluntuottajilta. STM myöntää, että suomalainen palvelurakenne on edelleenkin laitosvaltainen muihin Euroopan maihin verrattuna.³⁰⁶ Hoivan kohdalla on aika ajoin väläytelty läheisten ja omaisten hoivaroolin merkitystä ja nostamista, joka on toisaalta hyvin ristiriitainen työelämän pidentämisen vaatimuksen kanssa.

Yhteiskunnallinen muutos heijastuu myös sosiaalipolitiikan termeihin, sillä sosiaalipolitiikassa on käytössä kaksi termiä rinnakkain, nämä ovat *vanhus- ja ikääntymispolitiikka*. STM käyttää termiä ikääntymispolitiikka³⁰⁷ ja terveyspolitiikka on vanhuus- tai ikääntymispolitiikan kattokäsite.³⁰⁸ Erilaisten termien käyttö osoittaa keskustelun laajentumista ja positiivisena huomiona on se, että termin ikääntymispolitiikka käyttö puolustaa vanhentumisen erillisiä ikävaiheita.³⁰⁹ Toisaalta eri termit sekoittavat termistöä osaltaan. Terminologian sekoittumista selittää se, että termien sisään kuuluu iso joukko eri-ikäisiä ja eri elämäntilanteen omaavia ihmisiä. Vanhuspolitiikan nimen muutos ikääntymispolitiikaksi johtuu kielen kontekstisidonnaisuudesta ja siitä, että

³⁰⁴ Käytän tässä tutkimuksessa huoltosuhdetta ja taloudellista huoltosuhdetta synonyymeina ja yhtenä terminä ”huoltosuhde”. Kirjoittajan oma huomio.

³⁰⁵ Saari 2010, 81; Kiander 2010, 143–145.

³⁰⁶ Laatusuositus 2013, 22.

³⁰⁷ STM Iäkkäiden palvelut. <<http://stm.fi/iakkaiden-palvelut>>. Viitattu 12.8.2015.

³⁰⁸ Sihto & Palosuo et al. 2013, 5.

³⁰⁹ Topo 2013, 141.

vanhuus on sosiaalisesti määritelty ja sen luokittelukriteerit muuttuvat yhteiskunnan muuttuessa. Yli 65-vuotiaat luokitellaan vanhuspolitiikan kohteiksi, mutta 1980-luvulta alkaen ovat yleistyneet sellaiset sanat kuin ”ikäihminen ja seniorikansalainen”. ”Vanhaksi tai vanhukseksi” nimeämistä sen sijaan vältetään.³¹⁰ Nyt yli 65-vuotiaita kutsutaan ikääntyneiksi ja vanhusväestöksi yli 80-vuotiaita³¹¹ tai joissakin tapauksissa yli 85-vuotiaita.³¹²

Vanhuspalvelulaissa ja laatusuosituksessa 2013 ikääntyneellä väestöllä tarkoitetaan vanhuuseläkkeeseen oikeuttavassa iässä olevaa väestönosaa, joka käsittää tällä hetkellä ikäryhmän 63+ vuotta. Yksilötasolla *ikääntynyt henkilö* tarkoittaa korkean iän, lisääntyneiden tai pahentuneiden sairauksien tai vammojen tai korkean iän liittyvän rappeutuman aiheuttamisen vaikutuksen vuoksi fyysisiltä –, kognitiivisilta –, psyykkisiltä – tai sosiaalisilta toimintakyvyiltään heikentynyttä henkilöä. Huomioitavaa on mielestäni, että toisaalta kuitenkin puhutaan vanhuuseläkkeestä, jolloin termit ovat taas sekaisin.³¹³

Terminologiaa sekoittaa vielä niin sanottujen järjestysikäkäsitteiden käyttö, eli jossa koko ihmisen elämänsäkaari jaetaan neljään tai viiteen ikään. Ensimmäinen järjestysikä on *lapsuus ja nuoruus*. Toinen järjestysikä on *työikäiset*. Kolmannessa järjestysikässä ovat *palkkatyöstä vapautuneiden ja vanhemmuuden velvoitteista irrottautuneiden hyväkuntoinen ja aktiivinen ikäluokka*, noin 60–80-vuotiaat. Neljättä järjestysikää *luonnehtii riippuvuus ulkopuolisesta avusta ja ihmisistä*, mutta osittain kuitenkin kykenevyys käyttää omia kansalaisoikeuksia, kuten esimerkiksi äänioikeutta ja heidän ikähaarukka alkaa 80 vuodesta. Ihmisten eliniän pidentyminen ja kuntien vanhus- ja ikääntymispoliittiset toimenpiteet muun muassa kotona asumista ja kodinhoitoa koskien ovat nostaneet etenkin kolmannen iän ikähaarukkaa jopa 85-vuoteen, jolloin neljäs ikä puolestaan alkaisi myöhemmin.³¹⁴

Ev. lut. kirkkokin myöntää omassa *Kirkon vanhustyön strategiassaan* (2015) (KVS), että ”vanhuuden määrittämiseksi ei ole olemassa yhtä yleispätevää ikärajaa. Ihmisen määrittelemisen vanhaksi on aikaan ja paikkaan sidottu.” Ev. lut. kirkko ei suostu jakamaan strategiassaan vanhuutta mihinkään eri jaksoihin,

³¹⁰ Kaskiharju, Eija: ”Vanhus, ikäihminen vai seniorikansalainen”. *Gerontologia* 18 (2004), 4/2004, 277–281. <<http://elektra.helsinki.fi.libproxy.helsinki.fi/se/g/0784-0039/18/4/vanhusik.pdf>>. Viitattu 12.8.2015.

³¹¹ Saari 2010, 81; Kiander 2010, 144.

³¹² ETENE 2009, 18.

³¹³ Laatusuositus 2013, 9.

³¹⁴ Helander 2006, 19–20.

vaikka se myöntää, että yhteiskunnassa on painotuksena nuoruutta ihannoivat kulttuuri, jonka pohjalta vanhuutta ja elämän päättymistä ei haluta tunnistaa tai siihen ei haluta valmistautua. KVS:ssä myönnetään, että vanhuus on kokemuksellinen asia ja siihen liittyy usein sekä toimintakyvyn heikkeneminen että avun tarpeen lisääntyminen.³¹⁵

Kaikkien moninaisten termien ja niiden rinnakkaiskäytön vuoksi olen valinnut termin ”vanhus” tämän tutkimuksen päätermiksi. Tässä tutkimuksessa käytän siten termejä vanhus ja ikääntyvä synonyymeinä.

Terminologia on sekavaa kaikin puolin. Termit ” ikääntyvä, ikääntynyt, iäkäs ja ikäihminen” ovat kielellisesti epämääräisiä niin sanottuja ikäjohdannaisia ilmaisuja. Painotan tässä ikääntyvä -termin kohdalla kahta mielestäni tärkeää asiaa, jotka sulkevat sen käytön pääterminä käytöstä pois. Ensiksi ikääntyvän kohdalla nostetaan esiin erilaisia *terveyteen tai lääketieteelliseen tilaan* liittyviä asioita, kuten lisääntyneitä tai pahentuneita sairauksia, vammoja, korkean iän aiheuttamia rappeutumia, fyysistä –, kognitiivista –, psyykkistä – tai sosiaalista toimintakyvyn heikentymistä. Vanhuusiän kohdalla on kyse kuitenkin yksinkertaisesta elämänvaiheesta, jolloin vanhuusikää tulisi tarkastella terveyden– tai lääketieteellisen tilan sijaan sosiokulttuurisessa näkökulmassa. Toinen painottamani asia on, että ikääntyminen johtaa vanhuuteen ja me kaikki ihmiset *ikäännyimme* koko ajan. Jokainen meistä ikääntyy absoluuttisen aikamittarin avulla mitattuna joka ainoa hetki. Periaatteessa jokainen meistä on siten ikääntyvä. Nämä kaksi asiaa sulkevat mielestäni ikääntyvä-termin pois tämä tutkimuksen pääasiallisena terminä, käytän sitä kuitenkin siinä määrin, kun termiä käytetään tutkimissani asiakirjoissa. Viranomaisten tai virallisten asiakirjojen kielenkäyttökään ei tuo selkeyttä terminologiaan, sillä lainsäädännössä ja sosiaalipolitiikassa käytetään eri termejä vanhus, iäkäs ja ikääntyvä sekaisin. Esimerkiksi nimeltään jo niin sanottu vanhuspalvelulaki, jonka oikea nimi on *Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista* (28.12.2012/980). Vanhuspalvelulaissa käytetään termejä ”ikääntynyt väestö, iäkäs henkilö”. Sekavuutta lisää, että vanhuspalvelulaissa käytetään termiä ”vanhusneuvosto”. Lisäksi on vielä oikea laina- tai muuten ikääntymiseen liittyvien koottujen termien aarreaitta, joka sekoittaa entisestään. Termit kuten ”seniori” tai ”seniorikansalainen” ovat yksinkertaisesti sekavia lainatermejä. Termi ”eläkeläinen” taas sekoittaa palkkatyön ulkopuolella olevia,

³¹⁵ KVS 2015, 7.

työikäisiä jotka eivät kuulu työvoimaan ja eläkkeellä muun vuoksi olevia keskenään ja ei voi siksi toimia luotettavana terminä. Tilastotietojen mukaan kuudesosa eläkeläisistä on alle 60-vuotiaita ja vanhuuseläkeläisiä on kaksi kolmesta.³¹⁶

Mistään ihmisten joukosta ole oikeastaan mielekästä puhua yhtenä homogeenisena eli yhtenäisenä ryhmänä, vaan heterogeenisenä eli epäyhtenäisenä ryhmänä. Ikärajaukset voivat toimia vain suuntaa-antavina, varsinkin ikääntymiskehityksen myötä, jonka pohjalta 65 vuotta täyttäneiden väestöosuus kohoaa nykyisestä 19,9 prosentista 25,6 prosenttiin vuoteen 2030 ja 28,8 prosenttiin vuoteen 2060 mennessä.³¹⁷ Samalla ikärakenteen muutoksen myötä, Suomessa tulee olemaan enemmän vanhuksia ja erilaisia ikään liittyviä sairauksia kuin koskaan aikaisemmin.

STM on varautunut tulevaisuuden haasteisiin strategian avulla, jonka toimintamallina ja tavoitteena on *sosiaalinen kestävyys*³¹⁸. Sosiaalinen kestävyys taataan toimivan sosiaaliturvan eli toimeentuloturvan, sosiaali- ja terveystalouden, ehkäisevän toiminnan, työsuojelun ja osittaisen tasa-arvon avulla. STM:n sosiaalipolitiikan strategia on nimeltään *Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020. Sosiaali- ja terveystalouden strategia* (2010) (SKS2020), jossa STM määrittää ikääntymispolitiikan tavoitteeksi edistää ikääntyneiden itsenäistä elämää, toimintakykyä ja osallisuutta. Ikääntyvien itsenäistä elämää, toimintakykyä ja osallisuutta tuetaan ensisijaisesti ikääntyvien kohdalla heidän omassa asuinympäristössään eli kotona.³¹⁹

Ikäihmisiä koskeva lainsäädäntö on laaja, siihen kuuluu yhteensä 22 lakia,³²⁰ joista ikääntyvän yhteiskuntamme kannalta merkittävin laki on niin sanottu vanhuspalvelulaki, joka astui voimaan vuonna 2013.³²¹ Vanhuspalvelulaista tekee

³¹⁶ LIVTTSIST 2012, 3 §, 11 §; Helander 2006, 17–18; Kuntalaki 2015, 27 §.

³¹⁷ Tilastokeskus, Tietoa tilastoista, Väestörakenne.

<<http://tilastokeskus.fi/meta/til/vaerak.html>>. Viitattu 5.8.2017; Väestörakenne 31.12.

<http://www.tilastokeskus.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html>. Viitattu 5.8.2017.

³¹⁸ Sosiaaliselle kestävyydelle ei ole olemassa vakiintunutta ja yleisesti hyväksyttyä määritelmää, mutta STM käyttää käsitettä sisältämään seuraavat edellytykset:

1) Riittävän toimeentulon, riittävien hyvinvointipalvelujen ja turvallisuuden takaaminen. 2) Resurssien ja toimintamahdollisuuksien oikeudenmukainen jakautuminen ja yksilön mahdollisuus vaikuttaa omaan elämäänsä. 3) Osallisuus, yhteisöllisyys ja kiinnittyminen yhteiskuntaan. Alila, Antti et al. Sosiaalisen kestävyys käsite ja mallintaminen 2011, 6–7.

<<http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/73333/URN%3aNB%3afi-fe201504224532.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>. Viitattu 23.6.2018.

³¹⁹ SKS2020 2011, 3–4, 12.

³²⁰ STM Ikäihmisten palveluja ja etuuksia koskevaa lainsäädäntöä.

<<http://stm.fi/lainsaadanto/iakkaat-ihmiset>>. Viitattu 12.8.2015.

³²¹ Finlex, Vanhuspalvelulaki tuli voimaan 1. heinäkuuta vuonna 2013.

<<https://www.finlex.fi/fi/uutiset/249>>. Viitattu 11.8.2015.

merkittävän se, että se painottaa kuntien varautumista väestön ikärakenteen muutokseen, josta seuraa väistämättä palvelutarpeen kasvun muutos.³²² Tämän lisäksi vanhuspalvelulain mukaan:

Laki antaa selvän suunnan vanhuuseläkeiässä olevien ja toimintakyvyn heikentämien iäkkäiden henkilöiden vanhuspalveluiden parantamiselle. Vanhuspalvelulain kulmakivenä on pyrkimys muokata kunnan palvelurakenteita niin, että iäkkäiden henkilöiden pitkäaikainen hoito ja huolenpito voitaisiin toteuttaa pääosin kotona tai kodinomaisissa asuinympäristöissä.³²³

Toinen merkittävä vanhuspalvelulain tuoma muutos on kunnan sisällä eri toimijoiden yhdistäminen vanhusten hyvinvoinnin, terveyden ja toimintakyvyn tukemiseksi. Siitä säädetään vanhuspalvelulain 4 §:ssä. Yhteistyökumppaneiksi määritellään kunnassa toimivat julkiset tahot, yritykset sekä ikääntynyttä väestöä edustavat järjestöt ja muut yleishyödylliset yhteisöt.³²⁴

Suomessa merkittävimmät ikääntymis- ja vanhuuspoliittiset käytännön toimet tehdään kunnallistasolla, koska kunnat ovat lainsäädännön primääritoteuttajia. Ikääntymispolitiikka oli Suomessa aluksi YK:n ja sen alajärjestöjen vaikutuksesta syntynyttä toimintaa.³²⁵ Suomessa STM antoi vuonna 2008 ikäihmisten laatusuosituksen, jossa kunnat ohjattiin laatimaan ikääntymispoliittinen strategia ja jonka toimeenpano kytkettiin kunnan talousarvioon - sekä suunnitelmaan.³²⁶ Kuntakohtainen ikääntymispoliittinen strategia on väline palvelujen arvioimiseksi ja kehittämiseksi. Vanhuspalvelulain mukaisesti kunnanvaltuuston on hyväksyttävä strategia ja se on tarkistettava valtuustokausittain. Vanhustyön strategian laatiminen on kirjattu vanhuspalvelulain 5 §:ään, jonka mukaan kunnan on laadittava suunnitelma toimenpiteistään ikääntyneen väestön hyvinvoinnin, terveyden, toimintakyvyn ja itsenäisen suoriutumisen tukemiseksi sekä iäkkäiden henkilöiden tarvitsemien palvelujen ja omaishoidon järjestämiseksi ja kehittämiseksi.³²⁷

STM:n hallinnonala on laaja. STM määrittelee ikääntyneen väestön palvelujen kehittämisen suuntaviivat, valmistelee lainsäädännön sekä ohjaa uudistusten toteuttamista. Tämän lisäksi STM valvoo palvelujen laatua *Sosiaali-*

³²² Noro & Alastalo 2014, 15.

³²³ Noro & Alastalo 2014, 7.

³²⁴ LIVTTSIST 2012, 4 §.

³²⁵ Topo 2013, 141–142.

³²⁶ STM2 2008, 3.

³²⁷ LIVTTSIT 2012, 5 §.

ja terveysalan lupa- ja valvontaviraston (Valvira) sekä Valviran alaisuudessa toimivien aluehallintovirastojen kautta.³²⁸

STM:n sen asiakasryhmiä koskevat strategiset suuntaviivat löytyvät iäkkäiden ihmisten palvelujen kehittämistä koskevista laatusuosituksista, jotka STM on julkaissut yhdessä *Kuntaliiton* kanssa vuosina 2001, 2008, 2013 ja 2017. Laatusuositusten tavoitteena on turvata hyvä ikääntyminen sekä vaikuttavat palvelut niitä tarvitseville iäkkäille henkilöille.³²⁹ Tässä tutkimuksessa käyttämäni laatusuositus eli vuonna 2013 julkaistu laatusuositus on nimeltään *Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi*, (laatusuositus 2013). Laatusuosituksissa on kyse iäkkäiden ihmisten palveluiden kehittämisestä informaatio-ohjauksen välinein.³³⁰

Vuoden 2008 iäkkäiden ihmisten palvelujen kehittämistä koskevassa laatusuosituksessa ikääntymispolitiikka määritellään seuraavasti:

Ikääntymispolitiikka tarkoittaa erilaisia yhteiskunta- ja hyvinvointipoliittisia tavoitteita, strategioita, toimintajärjestelmiä ja toimenpiteitä sekä lainsäädäntöä, joilla sekä ylläpidetään että parannetaan ikääntyneiden itsenäisen elämänhallinnan edellytyksiä. Ikääntymispolitiikka on osa koko elämänkaaren sisältävää ikäpolitiikkaa, joka ohjaa kehittämään yhteiskuntapolitiikan eri alueita väestön ikärakenteen kehityksen mukaiseksi eli keskimäärin entistä iäkkäämmän väestön tarpeisiin.³³¹

Väestön ikääntyminen ei ole suinkaan ohimenevää vaan Suomessa on odotettavissa kasvava vanhuusväestö, sillä elinajanodote on kasvanut työttöillä aina viimeisimpään tietoon asti, eli vuoteen 2016 asti, jolloin tyttöjen elinajanodote oli 84,1 vuotta ja pojilla elinajanodote kasvoi aina vuoteen 2015 asti, jolloin se oli korkeimmillaan koskaan eli 78,5 vuotta ja vuonna 2016 78,4 vuotta.³³² Odotettavissa olevan eliniän nouseminen on seurausta käytettävissä olevien tulojen kasvusta, asuinolojen kohenemisesta ja terveysongelmien hoitamisesta asianmukaisesti.³³³ Strategisena valintana tulevaisuuden varmistamiseksi, jossa sovitetaan iäkkäiden ihmisten elämän- ja palveluiden laatu sekä kustannukset palvelutarpeita vastaaviksi on palvelurakenteen uudistaminen. Kotona asumisen

³²⁸ Laatusuositus 2013, 3.

³²⁹ Laatusuositus 2013, 3.

³³⁰ Voutilainen 2013, 299; Laatusuositus 2013, 5.

³³¹ STM2 2008, 50.

³³² Tilastokeskus, Väestörakenne 31.12, Vastasyntyneiden elinajanodote.

<http://www.tilastokeskus.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html#väestönmuutokset>. Viitattu 5.8.2017.

³³³ Topo 2013, 140.

mahdollistaminen tarkoittaa investointeja hyvinvoinnin takaamiseksi ja kuntoutuksen lisäämiseksi sekä parantamiseksi.³³⁴

Väestön ikärakenteen muutos on vaikuttanut myös sosiaali- ja terveyspolitiikan sisältöihin iäkkäiden ihmisten kohdalla. Sosiaali- ja terveyspolitiikan sisältöjä on kehitetty sellaisiksi, jotka tukevat tervettä ikääntymistä ja vastaavat paremmin iäkkäiden ihmisten tarpeita, sekä siihen, että iäkkäällä ihmisellä on oikeus kotiin ja arkeen silloinkin, kun hänen toimintakykynsä ja terveydentilansa edellyttää hoitoa ja huolenpitoa ympäri vuorokauden. Ikääntymispolitiikan ydintehtäväksi onkin tullut suurten palvelutarpeiden aiheuttajien tunnistaminen ja niihin varautuminen, iäkkäiden osallisuuden turvaaminen sekä ikätasa-arvon edistäminen.³³⁵

Vanhuspalvelulaki reagoi ainakin paperilla yhteiskuntamme tulevaisuuden haasteisiin yksilöä unohtamatta ja vanhuspalvelulain tavoitteena on turvata ”iäkkäille henkilöille yksilöllisten tarpeiden mukainen hyvä hoito ja huolenpito yhdenvertaisesti koko maassa laadukkaiden sosiaali- ja terveyspalvelujen avulla”.³³⁶ Vanhusväestön osallisuuden parantaminen omia elinolojaan koskevaan päätösten valmisteluun, tarvitsemiensa palvelujen käyttämiseen, kunnallisten vanhusneuvostojen ja eri toimijoiden yhteistyön parantaminen on selkeä askel kohti toimijuuden tunnustamista ja sen parantamista.³³⁷ Eettisesti kestävässä poliittisessa päätöksenteossa tasa-arvo toteutuu myös vanhusten kohdalla ja vanhukset tunnustetaan itsessään heterogeeniseksi ryhmäksi, joilla on erilaisia tarpeita ja toimintamahdollisuuksia toteuttaa itse hyvinä pitämiään asioita. Heterogeenisten tarpeiden toteuttamiseksi vanhuspalvelulaissa huomioitu kunnan eri toimijoiden välinen yhteistyö mahdollistaa monipuolisempaa osallisuutta niin vanhuksien kuin toimijoidenkin osalta. Hedelmällinen yhteistyö kunnan sisällä mahdollistaa eri toimintamahdollisuuksien huomioonottamisen ja niiden takaamisen vanhuksille.

Väestön ikääntyminen ei ole vain Suomessa käynnissä oleva ilmiö, vaan yli 65-vuotiaiden prosentuaalisen osuuden kasvu väestöstä on globaali trendi. Väestön ikääntymistä on tapahtunut pitkään jo kehittyneissä maissa, mutta nyt näin on myös tapahtumassa maailman köyhemmissä osissa. Sosiaalipolitiikan professori Peter Lloyd-Sherlockin (1966–) mukaan väestön ikääntyminen tulisi

³³⁴ Laatusuositus 2013, 36.

³³⁵ Voutilainen 2013, 299.

³³⁶ Noro & Alastalo 2014, 14.

³³⁷ LIVTTSIST 2012, 1 §, 4 §; Kuntalaki 2015, 27 §.

yksipuolisen tulevaisuuden uhan sijaan nähdä yhtenä suurimmista viime vuosisadan saavutuksista, vaikkakin väestön ikääntyminen tuottaa toki myös sosiaalisia –, taloudellisia –, poliittisia – ja kulttuurisia haasteita. Väestön ikääntyminen on osa laajempaa kehitystä ja siihen vaikuttavat laajemmat kehityksen prosessit ja muutokset. Ikääntyvän väestön hyvinvointiin ja heidän elämänlaatuunsa vaikuttavat vahvasti heidän itsensä mahdollisuudet vaikuttaa omiin mahdollisuuksiinsa ja nopean muutoksen aikaansaamiin riskeihin. Sekä muodollinen että epämuodollinen sosiaaliturvajärjestelmä on avainroolissa muutoksiin varautumisessa. Epämuodollisella sosiaaliturvajärjestelmällä tarkoitetaan tilannetta missä virallisen ja epävirallisen hoivan raja hämärtyy, kuten omaishoitoa tai vapaaehtoistyötä.³³⁸ Epämuodollinen sosiaaliturvajärjestelmä nostaa esiin siten myös omaishoitajien ja vapaaehtoisten toimintamahdollisuuksien, jaksamisen ja voimavarojen turvaamisen.

STM asetti 17. tammikuuta vuonna 2012 työryhmän laatimaan Suomen ensimmäisen *Kansallisen omaishoidon kehittämisohjelman* (2014) (KOK), joka valmistui 31. joulukuuta vuonna 2013. KOK on strateginen väline, joka on syntynyt tarpeesta eli luotu tulevaisuudessa hyvinvointipalveluihin kohdistuvien määrällisten ja laadullisten haasteiden vuoksi. Samaan aikaan hoitoalan ammatillaisia on siirtymässä eläkkeelle ja työvoiman lisätarve kasvaa. KOK on vuosien 2014–2020 aikana toteutettavat ohjelma, jossa ”linjataan omaishoidon kehittämisen strategiset tavoitteet sekä lainsäädännölliset ja muut kehittämistoimenpiteet.” Omaishoidossa on kyse suurista euromääristä:

Omaishoidon tuella tehdyn hoitotyön laskennallinen arvo arvioituna omaishoidolle vaihtoehtoisten hoitomuotojen kustannusten avulla on nykyisin noin 1,7 miljardia euroa vuodessa. Omaishoidon tukeen sisältyvien hoitopalkkioiden ja palvelujen kustannukset ovat nykyisin arviolta 450 miljoonaa euroa vuodessa. Omaishoidon tuki on siten arviolta 1,3 miljardia euroa muita hoitumuita edullisempi. Kehittämisohjelman vuosikustannukset olisivat sopimusomaishoidon osalta arviolta 94 miljoonaa euroa vuonna 2016, mistä ne kasvaisivat 468 miljoonaan euroon vuoteen 2020 mennessä, jolloin kehittämisohjelma olisi toteutettu täydessä laajuudessaan.³³⁹

Tulevaisuudessa suurin menoerä tulisi olemaan sopimusomaishoitajien kasvun määrän asteittainen lisääminen arviolta 20 000 henkilöllä vuoteen 2020 mennessä. Kaiken kaikkiaan sopimusomaishoitajien määrä lisääntyisi sitten 40500 henkilöstä arviolta 60 000 henkilöön. Sopimusomaishoitajien lisääminen ja -hoidon kehittäminen laskisi muiden hoitomuotojen kustannuksia, säästöjä

³³⁸ Lloyd-Sherlock 2004, 1, 11.

³³⁹ KOK 2014, 11, 13.

arvioidaan saatavaksi 1,5 miljardia euroa vuoteen 2020 mennessä, mutta samalla sopimusomaishoidon laskennallinen arvo nousisi 2,5 miljardiin euroon vuoteen 2020 mennessä. KOK käsittää kaiken kaikkiaan 35 toimenpidettä, joiden toteutus tapahtuisi vuosien 2014–2020 aikana.³⁴⁰

Omaishoidon vahvistamisella ja tukemisella on yhteiskunnallisia vaikutuksia. Ensimmäinen vaikutus on se, että kaikissa strategioissa painotettu *kotona asuminen* mahdollistetaan ensisijaisena yksilön asuinpaikkana toimintakyvyn vajauksista riippumatta. KOK:n vaikutus muuttavat toteutuessaan koko palvelurakennetta kotona asumista tukevaksi. Toinen myönteinen vaikutus on *asennoitumisen muuttaminen myönteiseksi* omaishoitoa kohtaan ja se vahvistaa samalla omaishoitajien asemaa sekä heidän hoidettaviensa asemaa yhdenvertaisina muiden rinnalla. Kolmanneksi *omaishoitajilla ja heidän hoidettavillaan on mahdollisuus osallistua hoidon suunnitteluun ja päätöksentekoon*, joka vahvistaa itsemääräämisoikeutta, toimijuutta ja osallisuutta. Neljänneksi KOK:ssa painotetaan *eri toimijoiden yhteistyötä*, kuten kunnan, Kelan, järjestöjen, seurakuntien ja yksityissektorin palveluntuottajien yhteistyötä. KOK:n painotus kotona asumisen lisäämiseksi ja laitoshoidon vähentämiseksi tuo esiin viidennen tarpeen eli *omaishoitajien itsensä tukeminen*, lisäksi laitoshoidon purkamisesta säästetyt rahat olisi ohjattava omaishoitajia ja omaishoitoa tukeviin palveluihin, kuten kotipalveluihin ja -sairaanhoidon sekä perhehoitoon. Viimeiseksi eli kuudenneksi *Omaishoitajat täydentävät muiden toimijoiden resursseja niille, joilla ei ole omaa auttavaa omaista*.³⁴¹ Omaishoidon kehittäminen olisi yksi askel yhteiskunnan varautumisessa väestön ikääntymisen aiheuttaman hoivantarpeen ja kotona asumisen lisääntymisen vastaamiseen.

3.7 Vammaispolitiikka

Samalla tavoin kuin vanhusten kohdalla niin Suomen vammaispolitiikan ja sen rahoittamisen pohjana on pohjoismainen hyvinvointiajattelu ja sen kulmakivenä universalisuus, jossa tavoitteena on turvata kansalaisten tarvitsemat palvelut riippumatta kansalaisten taloudellisesta tai sosiaalisesta asemasta.³⁴² 2000-luku toi vammaisia henkilöitä koskevaan politiikkaan uuden painopisteen ja paradigman muutoksen. Ennen 2000-lukua vammaisuutta oli perinteisesti ja karkeasti ajateltuna tarkasteltu yksipuolisesti negaationa ja lähinnä vain sosiaalipoliittisena

³⁴⁰ KOK 2014, 11–12, 59.

³⁴¹ KOK 2014, 71–72

³⁴² VAMPO 2010, 153.

ongelmana ja lääketieteellisenä kysymyksenä, joihin yhteiskunta oli vastannut yksilöön kohdistuvilla holhoavilla, huoltavilla ja jopa yhteiskunnasta eristävillä toimenpiteillä.³⁴³ Yksilön toimijuutta ei huomioitu, vaan yksilö nähtiin yksipuolisesti vain toimenpiteiden kohteena ja passiivisena vastaanottajana, jopa objektina.

2000-luvulla vammaisuutta koskeva painopiste kuitenkin muuttui ja tuolloin ryhdyttiin painottamaan vammaisten henkilöiden oikeuksia, joiden tavoitteena oli vammaisten henkilöiden yhteiskunnallisen osallisuuden ja yhdenvertaisuuden painottaminen ja varmistaminen. Todellisuudessa vammaisten henkilöiden osallisuuden ja yhdenvertaisuuden toteutumisessa on puutteita, joiden syinä ovat paikalliset erot vammaispolitiikan toteuttamisessa, esteet ja tiedon puute. Tulevaisuuden vammaispolitiikan tietä kartoittaneessa, elokuussa vuonna 2010 julkistetussa VAMPO:ssa tiedostetaan, että vammaispolitiikan näkyvyys on ollut aikaisemmin marginaalissa.³⁴⁴

Yksi vammaispolitiikan ongelma on ollut erilaisten indikaattoreiden ja luotettavien osoittimien puute, jolla seurata yhteiskunnallisia kehityskulkuja, oikeudenmukaisuuden ja syrjimättömyyden etenemistä. Myöskään vammaispolitiikan toimivuuden seurannassa ei ole ollut olemassa luotettavia tai käyttökelpoisia osoittimia. Luotettavien osoittimien avulla voitaisiin parantaa seurantaa, mutta myös toimenpiteiden edelleen suunnittelua ja arviointia. VAMPO:ssa myönnetäänkin, että tarvetta olisi vammaisten henkilöiden omista kokemuksista, toimenpiteiden etenemisestä ja tavoiteltujen tulosten saavuttamisessa.³⁴⁵ VAMPO:n vammaisten henkilöiden omien kokemusten painotus avaa tien myös toimintamahdollisuuksien teorian yksilökäsitykselle, jossa ulkoa määrittelyä sijaan ollaan kiinnostuneita yksilön omista kokemuksista ja intresseistä.

Suomen perustuslain 6 §:ssä taataan kaikkien ihmisen yhdenvertaisuus. Keskeisimpiä vammaisia henkilöitä koskevia lakeja tai asetuksia on viisi ja niistä ensimmäinen on *sosiaalihuoltolaki* jonka 14 §:ssä todetaan, että kunnallisina sosiaalipalveluina on huolehdittava myös ”kehitysvammaisten erityishuollosta, vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista...” Toinen laki on *Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista* (3.4.1987/380) jossa lain tarkoituksena on 1 §:ssä todetaan, että sen tarkoituksena on

³⁴³ VAMPO 2010, 20.

³⁴⁴ VAMPO 2010, 20, 24.

³⁴⁵ VAMPO 2010, 151.

”edistää vammaisen henkilön edellytyksiä elää ja toimia muiden kanssa yhdenvertaisena yhteiskunnan jäsenenä sekä ehkäistä ja poistaa vammaisuuden aiheuttamia haittoja ja esteitä.” Kolmas ja Suomen lakia täsmentävä tai täydentävä asetus on nimeltään *Asetus vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista* (759/1987) jonka 1 §:ssä todetaan että lain toimintaperiaatteena on että ”kunnan tulee ehkäistä ja poistaa vammaisten henkilöiden toimintamahdollisuuksia rajoittavia esteitä ja haittoja siten, että he voivat toimia yhteiskunnan tasavertaisina jäseninä.” Neljäs laki on *Laki vammaisten henkilöiden tukkauspalvelusta* (133/2010) ja viides laki on *Laki kehitysvammaisten erityishuollosta* (519/1977).³⁴⁶

Vammaisen henkilö määritellään *Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista* 2 §:n perusteella:

Vammaisella henkilöllä tarkoitetaan tässä laissa henkilöä, jolla vamman tai sairauden johdosta on pitkäaikaisesti erityisiä vaikeuksia suoriutua tavanomaisista elämän toiminnoista.”³⁴⁷

Kehitysvammaisen henkilö määritellään *Laki kehitysvammaisten erityishuollosta* 1 §:n perusteella henkilöksi:

jonka kehitys tai henkinen toiminta on estynyt tai häiriintynyt synnynnäisen tai kehitysiässä saadun sairauden, vian tai vamman vuoksi ja joka ei muun lain nojalla voi saada tarvitsemiaan palveluksia”.³⁴⁸

Suomen perustuslain 6 §:n perusteella vammaisuuden perusteella ei saa syrjiä ketään.³⁴⁹

Vammaispolitiikan merkittävimpiä sosiaalipoliittisia asiakirjoja voidaan katsoa tutkimuksen kirjoittamisen aikana olleen viisi ja kaikkien näiden viiden sosiaalipoliittisen asiakirjan lähtökohtana ovat vammaisten henkilöiden oikeudet, osallisuus, yhdenvertaisuus ja syrjimättömyys. Ensimmäinen sosiaalipoliittinen asiakirja *VAMPO* pohjautuu siihen, että hallitus haluaa turvata vammaisten henkilöiden oikeudenmukaisen aseman yhteiskunnassamme puuttumalla epäkohtiin käytännössä erilaisten korjaus- ja kehittämistoimenpiteiden avulla. *VAMPO*:ssa linjataan vuosille 2012–2015 konkreettiset vammaispoliittiset

³⁴⁶ SHL 2014, 14 §; LVPJPT 1987, 1 §; Asetus vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 18.9.1987/759, 1 §. Finlex.

<<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1987/19870759>>. Viitattu 12.8.2015.

³⁴⁷ LVPJPT 1987, 2 §.

³⁴⁸ Laki kehitysvammaisen erityishuollosta 23.6.1977/519, 1 §. Finlex.

<<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1977/19770519>>. Viitattu 12.8.2015.

³⁴⁹ SP 1999, 6 §.

toimenpiteet sekä yhteiskunnalliset kestäväan ja vastuulliseen vammaispolitiikkaan johtavat kehityskulut.³⁵⁰

Toinen sosiaalipoliittinen asiakirja on nimeltään *Valtioneuvoston vammaispoliittinen selonteko* vuodelta 2006, jossa STM:n asettama ohjausryhmä arvioi Matti Vanhasen³⁵¹ hallituksen vammaispolitiikan vahvuuksia ja haasteita sekä esittää ratkaisuja sen kehittämiseksi. Selonteossa linjataan muun muassa ne kolme periaatetta, mihin suomalainen vammaispolitiikka pohjautuu.

Vammaispolitiikan ensimmäinen periaate on vammaisten henkilöiden oikeus *yhdenvertaisuuteen*. Suomi on sitoutunut YK:n ja Euroopan unionin (EU) jäsenvaltiona edistämään yhteiskuntaa, joka on avoin kaikille. Suomessa vammaisten henkilöiden syrjimättömyys on kirjattu perustuslakiin. Toinen vammaispolitiikan periaate on vammaisten henkilöiden oikeus *osallisuuteen*. Vammaiset henkilöt osallisuuden toteutumisen edellytyksenä on myönteinen suhtautuminen, vammaisten ihmisten tarpeiden huomioon ottaminen, rajoittavien esteiden tunnistaminen, esteiden poistaminen sekä esteiden ennakointi. Kolmas vammaispolitiikan periaate on vammaisten henkilöiden *oikeus tarpeellisiin palveluihin ja tukitoimiin*. Palvelut ja tukitoimet ovat positiivista erityiskohtelua, joilla turvataan yhdenvertaisuuden toteutuminen.³⁵² Selonteko on merkittävä, koska sen kolme periaatetta, eli oikeus yhdenvertaisuuteen, osallisuuteen ja syrjimättömyyteen sekä tarpeellisiin palveluihin ja tukitoimiin ovat Suomen vammaispolitiikan ja kattotoimijana STM:n vammaispolitiikan peruseriaatteet.

Suomen maaliskuussa vuonna 2007 allekirjoittama ja kolmas merkittävä sosiaalipoliittinen asiakirja on nimeltään *Yhdistyneiden kansakuntien yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista ja sen valinnainen lisäpöytäkirja* (Vammaisyleissopimus)³⁵³. Vammaisyleissopimuksessa täydennetään voimassa olevia YK:n ihmisoikeussopimuksia. Vammaisyleissopimuksessa todetaan, että ”Oikeuksien edistämisessä keskeistä on laaja-alainen vammaisuuden perusteella tapahtuvan syrjinnän kielto sekä yhdenvertaisen kohtelun periaate.” Vammaisyleissopimus sisältää 50 artiklaa ja valinnainen pöytäkirja lisäksi 18 artiklaa. Vammaisyleissopimuksen mukaan vammaisiksi henkilöiksi lasketaan ne, joilla on sellainen pitkäaikainen ruumiillinen, henkinen, älyllinen tai aisteihin

³⁵⁰ VAMPO 2010, 3.

³⁵¹ Kyseessä Vanhasen I hallitus, joka toimi 24. kesäkuuta 2003–19. huhtikuuta 2007.

³⁵² VSV 2006, 3.

³⁵³ Eduskunta. Vammaisten oikeuksien yleissopimuksen ratifiointi.

<https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/LATI/Sivut/vammaisten-oikeuksien-yleissopimuksen-ratifiointi.aspx>. Viitattu 23.5.2016.

liittyvä vamma, joka yhdessä erilaisten esteiden kanssa voi estää heidän täysimääräisen ja tehokkaan osallistumisensa yhteiskuntaan yhdenvertaisesti muiden kanssa.³⁵⁴ Nämä kaksi edellä mainittua vammaispoliittista asiakirjaa, eli Valtioneuvoston vammaispoliittinen selonteko ja Vammaisyleissopimus ovat VAMPO:n taustalla.

Neljäs sosiaalipoliittinen asiakirja on nimeltään *Euroopan neuvoston vammaispoliittinen toimintaohjelma 2006–2015* (vammaispoliittinen toimintaohjelma), jonka toiminta-ajatuksena ja tavoitteena on saada *Euroopan neuvoston* (EN) vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksia, syrjimättömyyttä, yhtäläisiä mahdollisuuksia, täyttä kansalaisuutta ja osallistumista koskevien tavoitteiden pohjalta aikaan uudet kehykset tulevan vuosikymmenen eurooppalaiselle politiikalle. EN:n vammaispoliittisessa toimintaohjelmassa on yhteensä 15 toimintalinjaa.³⁵⁵

Viides ja viimeinen merkittävä sosiaalipoliittinen asiakirja on nimeltään *Euroopan komission vammaisstrategia 2010–2020* (EU:n vammaisstrategia), jossa todetaan, että EU:lla ja sen jäsenvaltioilla on selkeä tehtävä parantaa vammaisten henkilöiden yhteiskunnallista ja taloudellista tilannetta. EU:n vammaisstrategian päätavoite on ”lisätä vammaisten toimintamahdollisuuksia, jotta he voisivat nauttia kaikista oikeuksistaan ja hyötyä täysipainoisesti yhteiskuntaan ja Euroopan talouteen (erityisesti yhtenäismarkkinoiden kautta) osallistumisesta”.³⁵⁶ Toimintamahdollisuuksien lisäämisen avulla mahdollistetaan se, että vammaiset henkilöt voisivat osallistua yhteiskuntaelämään täysipainoisesti ja yhdenvertaisesti muiden kanssa.³⁵⁷

STM:n mukaan Suomen terveystaloudessa sen kehittämisen ja arvioinnin tärkeimmäksi kansainväliseksi yhteistyökumppaniksi mainittu³⁵⁸ *Maailman terveysjärjestö* eli World Health Organization (WHO) hyväksyi 22. toukokuuta vuonna 2001 luokituksen nimeltään *International Classification of Functioning, Disability and Health* (ICF), joka on suomennettu nimellä *Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälinen luokitus* (ICF -luokitus). ICF -luokitus korvaa vuonna WHO:n vuonna 1980 julkaiseman *International*

³⁵⁴ YVHOSVP 2012, 4–6, 19, 88, 100.

³⁵⁵ ENVT 2006, 3, 32.

³⁵⁶ EKV 2010, 2. Tavoitteet ja toimet. Toimintamahdollisuus on englanninkielisessä versiossa termillä ”capability”.

³⁵⁷ EKV 2010, 3. Päätelmät.

³⁵⁸ Maailman Terveysjärjestö WHO. <<http://stm.fi/ministerio/kansainvaliset-asiat/who>>. Viitattu 27.3.2017.

Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps (ICIDH) eli suomeksi *Vaurioiden toiminnan vajavuuksien ja haittojen kansainvälisen luokituksen*. ICF -luokitus kuvaa sitä, miten sairauden ja vamman vaikutukset näkyvät henkilön elämässä.³⁵⁹

Vammaisuutta voi tarkastella monella tavalla. Yksi tapa on luokittelu viiteen erilaiseen malliin, joista ensimmäinen eli *ICF -luokitus* edustaa moniulotteista mallia. Moniulotteisessa ICF -luokituksessa keskitytään tautien sijaan terveyden määrittelyyn. ICF -luokituksen ohella vammaisuuden selitysmalleista toinen tapa tarkastella vammaisuutta on niin sanottu *hyväntekeväisyysmalli*, jossa vammaiset henkilöt ymmärretään omin voimiin elämään kykenemättöminä ja näin ollen säälin ja avun kohteina, selkeästi passiivisina avun vastaanottajina joiden toimijuutta ei rekisteröidä. Kolmas vammaisuuden selitysmalli on niin sanottu *vammaisuuden lääketieteellinen selitysmalli*, jossa vammaisuutta määritellään toimintavajeiden avulla ja selitysmallin pohjalta vammaispolitiikassa keskitytään kuntoutukseen. Vammaisuuden lääketieteellisessä selitysmallissa vammaisuuden syyt nähdään yksilössä itsessään ja ratkaisut puolestaan vammaisuuden aiheuttamiin ongelmiin löytyvät mallin mukaan lääketieteellisen tutkimuksen ja hoidon avulla ja keinoin. Tässäkin vammaisuuden selitysmallissa henkilön toimijuus kavennetaan vastaanottavaan rooliin, samalla tavalla kuin hyväntekeväisyys- ja lääketieteellisessä mallissa. Neljäs vammaisuuden selitysmalli on nimeltään *sosiaalinen vammaisuuden selitysmalli*, jossa vammaisuus käsitetään vammaisten henkilöiden eriarvoistamiseksi, joka on seurausta yhteiskunnan rakenteista. Sosiaalisessa vammaisuuden selitysmallissa vammaisuuden syyt nähdään olevan yhteiskunnassa ja yhteiskunnallisten uudistusten avulla haetaan ratkaisuja vammaisuuteen liittyviin ongelmiin. Sosiaalisessa vammaisuuden selitysmallissa ihmisen toimijuutta parannetaan institutionaalisten muutosten kautta, lähtökohtana mallissa kuitenkin oletetaan passiivista toimijuutta. Viides vammaisuuden selitysmalli on nimeltään *ihmisoikeusmalli*, jossa päähuomio kiinnitetään vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksiin ja niiden toteutumiseen sekä toteuttamiseen.³⁶⁰ Näissä vammaisuuden selitysmalleissa ICF -luokitusta voidaan pitää eräänlaisena vammaisuuden lääketieteellisen - ja sosiaalisen selitysmallin yhdistelmänä.

³⁵⁹ ICF 2004, 4.

³⁶⁰ Haarni 2006, 11.

ICF -luokitus on jaettu kahteen osaan, eli *Osa 1. Toimintakyky ja toimintarajoitteet*, jossa on kaksi alaosaa *ruumiin tai kehon toiminnot ja ruumiin rakenteet* ja *suoritukset ja osallistuminen*. *Osa 2. Kontekstuaaliset tekijät*, jossa on kaksi alaosaa, eli *ympäristötekijät* ja *yksilötekijät*.³⁶¹ ICF -luokituksen vahvuus on sekä sen käsitteellinen kehys että sen luokitus. ICF -luokitus tarjoaa kokonaisvaltaisen mekanismin sosiaalityöntekijöille vammaisuuteen liittyviin termeihin ja käsitteisiin. ICF -luokitus tarjoaa sosiaalityöntekijöille luokitusjärjestelmät arvioida vammaisen henkilön toiminnallista statusta, tunnistaa vahvuuksia ja heikkouksia ja määrittää oikean interventiotavan asiakkaidensa kanssa. ICF -luokitus on suunniteltu laajasti niin, että se tarjoaa monimuotoisen tavan sosiaalityön eri аспекteihin, joka on tärkeää sen vuoksi, että sosiaalityöntekijät eivät työskentele ainoastaan sairaaloissa vaan myös monissa muissa paikoissa.³⁶²

ICF -luokituksen terminologiassa termi määritellään käsitteen kielelliseksi ilmiaksi ja ICF -luokituksen kohdalla käsitteiden määritelmien tulee olla selkeitä ja täsmällisiä, jotta jokaiselle käsitteelle voidaan löytää käsitteen yksiselitteisesti ilmaiseva termi. ICIDH -luokituksen ja ICF -luokituksen kohdalla tapahtui perustavanlaatuinen käsitteellinen muutos, jossa vammaisuutta suomeksi tarkoittava englanninkielinen termi ”handicap” korvattiin ”disabilitylla”. Disability joka on käännetty suomeksi toimintarajoitetermiksi, edustaa yläkäsitteenä ruumis tai keho-, yksilö ja yhteisönäkökulmaa. Käsitteiden tarkka määrittely on erityisen tärkeää ICF -luokituksessa, koska luokitus käännetään useille kielille.³⁶³ Vammaisuus tarkoittaa ICF -luokituksessa rajoitusta osallistua, joka johtuu yksilöllisistä ja yhteiskunnallisista tekijöistä.³⁶⁴

ICF -luokituksessa *toimintakyky* (functioning) määritellään yläkäsitteeksi tai eräänlaiseksi sateenvarjotermiksi, joka kattaa ruumiin tai kehon toiminnot ja ruumiin rakenteet sekä suorituksen että osallistumisen. Toimintakyvyllä tarkoitetaan yksilön, hänen lääketieteellisen terveydentilansa ja yksilöön liittyvien kontekstuaalisten tekijöiden eli ympäristö- ja yksilötekijöiden välisen vuorovaikutuksen myönteisiä piirteitä. *Toimintarajoitteet* (disability) on puolestaan yläkäsite tai sateenvarjotermi, joka kattaa ruumiin rakenteiden ja ruumiin tai kehon toimintojen vajavuudet sekä suoritus- että osallistumisrajoitteet.

³⁶¹ ICF 2004, 10.

³⁶² Saleeby 2007, 225.

³⁶³ ICF 2004, 207.

³⁶⁴ Saleeby 2007, 227.

Toimintarajoitteilla tarkoitetaan yksilön, hänen lääketieteellisen terveydentilansa ja yksilöön liittyvien kontekstuaalisten tekijöiden eli ympäristö- ja yksilötekijöiden välisen vuorovaikutuksen kielteisiä piirteitä. ICF -luokituksessa luokitellaan toimintakykyyn ja toimintarajoitteisiin vuorovaikutussuhteessa olevat ympäristötekijät.³⁶⁵

Kaikista edellä esittämistäni vammaisuuden selitysmalleista ja luokituksista ICF -luokitus ja toimintamahdollisuuksien teoria toimivat hyvin yhdessä kolmen tekijän ansiosta. Ensimmäinen tekijä on se, että niin ICF -luokitus kuin toimintamahdollisuuksien teoriakin käyttää ”*biopsykkissosiaalista*” lähestymistapaa vammaisuuteen ja toimimiseen yrittäessään yhdistää terveyden biologiset, yksilölliset, sosiaaliset ja yhteiskunnalliset perspektiivit. Toinen tekijä on se, että sekä ICF -luokitus että toimintamahdollisuuksien teoria myös tunnustavat *kontekstuaalisten tekijöiden merkityksen* yksilöön ja erottavat henkilökohtaiset sekä ympäristötekijät. ICF -luokituksessa ympäristötekijät käsitetään ulkoisiksi vaikutuksiksi toimimiseen ja vammaisuuteen, missä henkilökohtaiset tekijät käsitetään sisäisiksi vaikutuksiksi toimimiseen ja vammaisuuteen. Tätä samaa erotusta käytetään myös toimintamahdollisuuksien teoriassa. Kolmas tekijä on se, että sekä ICF -luokitus että toimintamahdollisuuksien teoria tunnustavat myös *henkilökohtaisten tekijöiden tai piirteiden vaikutukset yksilön toimimiseen ja vammaisuuteen, mutta myös eroavaisuudet yksilöiden kesken*.³⁶⁶ Homogeenisuuden sijaan sekä ICF -luokitus että toimintamahdollisuuksien teoria tunnustavat ihmisten heterogeenisuuden.

Vammaispolitiikan lähtökohtana taloudellisesti kestävästä politiikkana on, että koko yhteiskunta palveluineen ja tukitoimineen on kaikkien, myös vammaisten henkilöiden käytettävissä. Erityispalvelujen tarve pienenee ja siirtyy myöhempään ajankohtaan, jos yleiset palvelujärjestelmät ovat toimivia. Yleisten palvelujen kehittäminen mahdollistaa myös taloudellisesti kestävästä vammaispolitiikan.³⁶⁷

Tämä luku on sukellus suomalaiseen sosiaaliturvajärjestelmään osana hyvinvointivaltiota. Suomalainen hyvinvointivaltio kuuluu eri luokitteluissa pohjoismaiseen sosiaalidemokraattiseen malliin, joka tarkemmin katsottuna on mekanismi, joka korjaa ja puuttuu yhteiskunnassa oleviin epätasa-arvon rakenteisiin. Suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän ja siihen kuuluvan

³⁶⁵ ICF 2004, 3, 208–209.

³⁶⁶ Saleeby 2007, 225–226; 2014, 311–312.

³⁶⁷ VAMPO 2010, 153.

sosiaalihuollon päämääränä on turvata jokaiselle perustuslain mukainen oikeus ihmisarvoisen elämän edellyttämään välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Yksilön ja perheen hoiva ja huolenpito elämän eri vaiheissa, turvataan nimenomaan sosiaalipalveluilla ja toimeentuloturvalle. Sosiaalialan työ kattaa koko ihmiselämän kaaren aina vauvaiästä vanhuuteen asti.

Suomalaisen hyvinvointivaltion taivaalle on kuitenkin kasaantunut hyvin tummia pilviä, jotka haastavat hyvinvointivaltion rakenteet. Käynnissä oleva demografinen muutos haastaa suomalaisen sosiaalipoliittisen järjestelmän, sen toimijat ja etenkin pohjoismaisen hyvinvointivaltion perustan eli universaalisuuden ihanteen. Universaalisuuden vaatimus on joutunut jo haastetuksi, joka näkyy hoidon laatua koskevassa julkisessa keskustelussa. Universaalisuuden ovat haastaneet suuret ikäluokat, jotka jäävät tässä vaiheessa eläkkeelle, koska he kuormittavat nyt järjestelmän, jota ei oltu suunniteltu tällaiselle massaeläköitymiselle ja huoltosuhteen muutokselle. Tulevaisuuden hyvinvointivaltiossa harjoitettu sosiaalityö on suurimman haasteensa edessä ja sen tulee uudistua sisältäpäin, eli omia sosiaalityön muotojaan uudistamalla ja ottamalla mukaan vapaaehtois- ja muita kolmannen sektorin toimijoita, jotta se voi vastata tarpeisiin.

Sosiaalityö ja hyvinvointivaltio ovat haastettuja myös ulkoapäin, sillä hyvinvointivaltion rakenteet suunniteltiin täysin erilaisessa demografisessa tilanteessa ja nyt hyvinvointivaltio on kokenut kaksi lamaa jotka ovat supistaneet ja muuttaneet sosiaalityötä, kun tarpeet ovat puolestaan nyt kasvaneet. 1990-luvun laman ”pitkä varjo” näkyy nyt huono-osaisuuden ylisukupolvisuutena ja ylisukupolvista huono-osaisuutta todeksi elävät huono-osaiset ovat joutuneet kokemaan 2000-luvun alussa alkaneen toisen laman. Sosiaalityön täytyy luottaen ponnistaa sen omasta etiikasta ja arvopohjasta, joka asettaa sen toimimaan heikomman puolesta. Sosiaalityön lähtökohta on se huolenpito ja hoiva, jonka perusta on siinä ajatuksesta, että sosiaalityön asiakkaat eivät kaikissa tilanteissa ja elämänvaiheissa selviä omillaan vaan tarvitsevat apua. Sosiaalityöllä on vaikutuksensa ja ulottuvuutensa koko yhteiskunnan toimivuuteen ja sosiaalityöntekijät ovat omalla työllään yhteiskunnallisia vaikuttajia ja tätä vaikuttavuutta sekä heikomman puolesta toimimista tarvitaan nyt enemmän kuin koskaan aikaisemmin.

Sosiaalityön asiakkuus tulisikin voida määritellä neutraalisti, niin ettei se sisällä itsessään negatiivista sisältöä tai arvolutautuneisuutta.

Toimintamahdollisuuksien teoria antaa mahdollisuuden tarkastella sosiaalityön asiakkuutta neutraalista, sillä teoriassa myönnetään ihmisen luonnollinen avuntarve eri elämänvaiheissa ja ihminen käsitetään päämääräksi, jolloin sosiaalityön asiakkuus eri muodoissaan näyttäytyy vain yhtenä luonnollisena osana ihmisen elämänsä elämää. Sosiaalityötä tulisi tarkastella siitä näkökulmasta, kuinka kyvykkäitä ihmisten on elää arvostamaansa elämää eri elämänvaiheissaan, joten sosiaalityö on siten ihmisten eri elämänvaiheisiin nivoutuvaa toimintaa

Tässä luvussa analysoin myös vanhuksia ja vammaisia henkilöitä koskevaa politiikkaa. Politiikka näkyy käytännön toimintana ihmisten arjessa ja vanhuspolitiikka yrittää ainakin paperilla olla askeleen edellä, sillä onhan kaiken sosiaalityön ideaalina ennalta ehkäisevä toiminta. Ennalta ehkäisy näkyy vanhusten arjessa käytännössä siinä, että laitoshoidon on alettu purkamaan ja on alettu painottamaan palveluasumista ja kotihoitoa. Suomalainen palvelurakenne myönnetään olevan edelleenkin laitosvaltainen muihin Euroopan maihin verrattuna. Tulevaisuuden haasteisiin vastataan paperilla STM:n laatiman strategian avulla eli SKS2020 -strategian mukaan vanhusten itsenäistä elämää, toimintakykyä ja osallisuutta tuetaan pääosin omasta asuinympäristöstä käsin. Strategia vastaa osaltaan myös tästä eteenpäin jatkuvan trendiin eli siihen, että paitsi Suomessa myös globaalisti on odotettavissa kasvava vanhusväestö, joka tulee olemaan toimintakyvyltään edeltäjiään parempia.

Tässä luvussa selvitin, että hyvinvointivaltio ja sen harjoittama politiikka ansaitsee kiitoksen hyvästä toiminnasta, koska se on onnistunut mahdollistamaan eliniän pidentymisen ja toimintakyvyltään edeltäjiään aina paremman sukupolven. Se mihin strategialle ei voida vastata, on yleinen negatiivinen asenneilmapiiri vanhusväestöä kohtaan, jossa heidät nähdään ainoastaan kulueränä.

Maassa harjoitettua politiikkaa voidaankin arvioida ja pitää onnistuneena vasta silloin, kun se vastaa ihmisten muuttuviin tarpeisiin ja julkiset palvelut ovat kaikkien tavoitettavissa. Kasvavaan vanhusväestön palvelutarpeeseen pyritään vastaamaan omaishoidon kehittämisellä sekä eri toimijoiden yhteistyön kehittämisellä.

Luvussa selvitin vammaispolitiikkaa koskien, että siinä on tapahtunut paradigman muutos, jossa jakajana toimi 2000-luvun vaihde. Sitä ennen vammaiset henkilöt koettiin lähinnä sosiaalipoliittiseksi kohteeksi ja lääketieteelliseksi kysymykseksi. Sitten suunta on muuttunut vammaisen

henkilön toimijuuden huomioivaan ja mahdollistavaan suuntaan. Vammaisten henkilöiden oikeudet ovat nousseet kansalliseen ja kansainväliseen diskurssiin YK:n Vammaisyleissopimuksen myötä. Nyt suuntana on vammaisten henkilöiden osallisuuden, toimijuuden ja yhdenvertaisuuden painottaminen. Erityispalveluiden tarvetta pyritään pienentämään ja palvelujärjestelmää uudistamaan niin, että palvelujen kehittäminen mahdollistaa myös taloudellisesti kestävä vammaispolitiikan, jonka keskiössä on kohteen sijaan nyt tasa-arvoinen toimija.

4. STM:n keskeisten asiakirjojen analyysi toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä

Analysoin tässä luvussa asiakaskohderyhmiäni eli vammaisia henkilöitä ja vanhuksia koskevia keskeisimpiä STM:n sosiaalipoliittisia asiakirjoja Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan sekä toimintamahdollisuuksien teorian avulla. Vammaisten henkilöiden kohdalla keskeisimmäksi asiakirjaksi olen valinnut VAMPO:n eli *Suomen vammaispoliittinen ohjelman* (2010) ja vanhusten kohdalla STM:n asiakirjan eli vuoden 2013 *Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi* (laatusuositus 2013) ja STM:n yleisstrategian osalta vuonna 2011 laaditun *Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020. Sosiaali- ja terveystalouden strategia* (SKS2020). Kaikista kriittisimmin tarkastelen viimeksi mainittua strategiaa, osittain siitä syystä että kyseessä oleva strategia on STM:n sosiaali- ja terveystalouden kokonaisvaltainen strategia.

4.1 VAMPO ja keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet. Kriittinen tarkastelu

VAMPO linjaa Suomen vammaispolitiikan konkreettiset toimenpiteet lähivuosille. Näitä konkreettisia toimenpiteitä on yhteensä 122 kappaletta, jotka on jaettu 13 eri sisältöalueeseen. VAMPO:n visio on kunnianhimoinen, sillä THL:n mukaan VAMPO ”viitoittaa tietä tulevaisuuden vammaispolitiikkaan, joka on kestävä ja vastuullista”³⁶⁸. VAMPO:n lähtökohtana on, että hallitus haluaa turvata vammaisten henkilöiden oikeudenmukaisen aseman yhteiskunnassamme konkreettisin keinoin puuttumalla epäkohtiin. VAMPO:n mukaan kaikilla on oltava tasaveroiset mahdollisuudet toimia ja elää yhteiskunnassa. Tavoitteena on sellainen yhteiskunta, jossa toteutuvat vammaisten henkilöiden *osallisuus*, *syrjimättömyys* ja *yhdenvertaisuus*. *Osallisuudella* tarkoitetaan VAMPO:ssa sitä, että ihminen voi tehdä työtä, harrastaa ja ottaa osaa yhteiskunnan toimintaan muiden kansalaisten rinnalla tasa-arvoisesti. *Syrjimättömyydellä* VAMPO:ssa tarkoitetaan sitä, että jokaista ihmistä kohdellaan tasa-arvoisesti riippumatta ihmisen sukupuolesta, ihon väristä tai vammaisuudesta.³⁶⁹ *Yhdenvertaisuudella* tarkoitetaan VAMPO:ssa Suomen perustuslain 6 §:ssä määriteltyä yhdenvertaisuuden määritelmää eli, että:

³⁶⁸ VAMPO 2010, 3. Myös itse VAMPO:ssa myönnetään, että ohjelman toimenpiteet muodostavat ”kunnianhimoisen kokonaisuuden”.

³⁶⁹ VAMPO 2010, 23.

Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.

Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.

Sukupuolten tasa-arvoa edistetään yhteiskunnallisessa toiminnassa sekä työelämässä, erityisesti palkkauksesta ja muista palvelussuhteen ehtoista määrättäessä, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään.³⁷⁰

VAMPO:n niin sanotun kärjen muodostavat viisi toimenpidettä, joilla pyritään saavuttamaan seuraavanlaisia tavoitteita:

1. YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen ratifiointin edellyttämien säädösmuutosten valmistelu ja voimaansaattaminen
2. vammaisten henkilöiden sosioekonomisen aseman parantaminen ja köyhyyden torjunta
3. erityispalvelujen ja tukitoimien saatavuuden ja laadun varmistaminen maan eri puolilla
4. yhteiskunnan esteettömyyden laaja-alainen vahvistaminen ja lisääminen
5. vammaistutkimuksen vahvistaminen, tietopohjan lisääminen sekä laadukkaiden ja monipuolisten menetelmien kehittäminen vammaispolitiikan toteuttamisen ja seurannan tueksi.³⁷¹

Toimintamahdollisuuksien teorian kannalta merkittävää on, että VAMPO:n toimenpiteiden tavoitteena on kestävä vammaispolitiikan aikaansaaminen ja se, että ”valtio kantaa viimesijaisen vastuun vammaisten henkilöiden oikeudenmukaisesta asemasta ja sen edellytyksistä yhteiskunnassa”.³⁷² Valtion roolin korostaminen vastuunkantajana painottaa toimintamahdollisuuksien teorian näkökulmaa siitä, että yhteiskunnan institutionaalisten rakenteiden ja olosuhteiden tulisi olla suunnattu edistämään ihmisten toimintamahdollisuuksia.³⁷³

VAMPO:n institutionaalisten rakenteiden painotus vastaa hyvin Nussbaumin poliittisen liberalismiin ihmiskäsitykseen, jossa tulisi samanaikaisesti huomioida ihmisen erilaiset ja heterogeeniset piirteet ja pyrkiä luomaan ”helpottava ympäristö”, missä erilaiset kansalaiset voivat elää yhdessä toisiaan kunnioittaen.³⁷⁴ Institutionaaliset rakenteet kattavat VAMPO:n tapauksessa yhteiskunnan kaikki toimijat eli niin kolmannen sektorin, yksityiset kuin julkisetkin toimijat.

Yhteiskunnasta, jossa myös vammaisilla henkilöillä olisi samanvertaiset mahdollisuudet kuulostaa epämääräiseltä ja VAMPO:ssa myönnetään, että

³⁷⁰ SP 1999, 6 §; VAMPO 2010, 29.

³⁷¹ VAMPO 2010, 4.

³⁷² VAMPO 2010, 19, 148.

³⁷³ Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 37.

³⁷⁴ Nussbaum 2004b, 341.

vammaispolitiikan haasteena on vammaisten henkilöiden perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen myös käytännössä, oikeuksien toteutumisen turvaaminen on julkisen vallan tehtävä. VAMPO:n yksi tavoitteista on tilan antaminen yhteiskunnan monimuotoisuudelle, joka käytännössä tarkoittaa osallisuuden ja yhdenvertaisuuden näkökulman laajaa huomioimista politiikan eri lohkoilla. VAMPO:ssa määritellään vammaisten henkilöiden yhteiskunnallisen osallisuuden tiellä olevat epäkohdat, joiden korjaamiseksi ja ennalta ehkäisemiseksi on tarve toimintaan seuraavilla 14 sisältöalueella (suluissa oleva ja kursivoitu nimitys on VAMPO:n loppuraportissa käytetty nimitys sisältöalueesta): (1) *itsenäinen elämä*, (2) *yhteiskunnallinen osallisuus ja osallistuminen*, (3) *rakennettu ympäristö*, (4) *liikennepalvelut*, (5) *koulutus ja opiskelu*, (6) *työ*, (7) *terveydenhoito ja kuntoutus*, (8) *sosiaaliturva*, (9) *oikeusturva, turvallisuus ja koskemattomuus*, (10) *kulttuuri ja vapaa-aika*, (11) *vammaisten henkilöiden kohtaama syrjintä*, (12) *tietopohjan vahvistaminen (tietopohja)*, (13) *vammaispolitiikan resurssien kestävyys turvaaminen (verotuen korvaaminen suoralla määrärahatuella)* ja (14) *kansainvälinen yhteistyö (kansainvälinen toiminta)*.³⁷⁵

Toimenpiteiden toimeenpanosta vastaavat ovat yhdeksän hallinnonala, joita ovat työ- ja elinkeino-, liikenne- ja viestintä-, ympäristö-, opetus- ja kulttuuri, sosiaali- ja terveys-, oikeus-, sisäasiain-, ulko- sekä valtiovarainministeriö.³⁷⁶

Keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet huomioidaan VAMPO:ssa seuraavasti:

1. Elämä. (1) *Itsenäinen elämä*, (7) *terveydenhuolto ja kuntoutus* ja välillisesti (13) *vammaispolitiikan resurssien kestävyys turvaaminen* sekä (14) *kansainvälinen toiminta*.
2. Terveys. (1) *Itsenäinen elämä* ja välillisesti (7) *terveydenhuolto ja kuntoutus*, (13) *vammaispolitiikan resurssien kestävyys turvaaminen* sekä (14) *kansainvälinen toiminta*.
3. Henkilökohtainen koskemattomuus. (1) *Itsenäinen elämä*, (4) *liikennepalvelut*, (9) *oikeusturva, turvallisuus ja koskemattomuus* ja välillisesti (7) *terveydenhuolto ja kuntoutus*, (13) *vammaispolitiikan resurssien kestävyys turvaaminen* sekä (14) *kansainvälinen toiminta*.

³⁷⁵ VAMPO 2010, 29–32; STM4 2016, 19.

³⁷⁶ VAMPO 2010, 29–31.

4. Aistit, mielikuvitus ja ajatus. (5) *Koulutus ja opiskelu* ja välillisesti (7) *terveydenhuolto ja kuntoutus*, (13) *vammaispolitiikan resurssien kestävyiden turvaaminen* sekä (14) *kansainvälinen toiminta*.
5. Tunteet. Välillisesti (7) *terveydenhuolto ja kuntoutus*, (13) *vammaispolitiikan resurssien kestävyiden turvaaminen* sekä (14) *kansainvälinen toiminta*.
6. Käytännön päättely. (5) *Koulutus ja opiskelu* ja välillisesti (7) *terveydenhuolto ja kuntoutus*, (13) *vammaispolitiikan resurssien kestävyiden turvaaminen* sekä (14) *kansainvälinen toiminta*.
7. Osallisuus.
 - A. (2) *Yhteiskunnallinen osallisuus ja osallistuminen*, (3) *rakennettu ympäristö*, (8) *sosiaaliturva* ja välillisesti (7) *terveydenhuolto ja kuntoutus* (13), *vammaispolitiikan resurssien kestävyiden turvaaminen* sekä (14) *kansainvälinen toiminta*.
 - B. (11) *Vammaisten henkilöiden kohtaama syrjintä* ja välillisesti (7) *terveydenhuolto ja kuntoutus*, (13) *vammaispolitiikan resurssien kestävyiden turvaaminen* sekä (14) *kansainvälinen toiminta*.
8. Muut lajit. Välillisesti (7) *terveydenhuolto ja kuntoutus*, (13) *vammaispolitiikan resurssien kestävyiden turvaaminen* sekä (14) *kansainvälinen toiminta*.
9. Leikki. (10) *Kulttuuri ja vapaa-aika* ja välillisesti (7) *terveydenhuolto ja kuntoutus*, (13) *vammaispolitiikan resurssien kestävyiden turvaaminen* sekä (14) *kansainvälinen toiminta*.
10. Oman ympäristön hallinta.
 - A. *Poliittinen*. (1) *Itsenäinen elämä*, (2) *Yhteiskunnallinen osallisuus ja osallistuminen* ja välillisesti (7) *terveydenhuolto ja kuntoutus*, (13) *vammaispolitiikan resurssien kestävyiden turvaaminen* sekä (14) *kansainvälinen toiminta*.
 - B. *Materiaalinen*. (3) *Rakennettu ympäristö*, (6) *Työ* ja välillisesti (7) *terveydenhuolto ja kuntoutus*, (13) *vammaispolitiikan resurssien kestävyiden turvaaminen* sekä (14) *kansainvälinen toiminta*.

VAMPO:n ensimmäinen sisältöalue on nimeltään *Itsenäinen elämä* ja se kattaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan

kohdat 1. *Elämä*, koska ”jokaisella on oikeus elämään ja henkilökohtaiseen vapauteen.” 2. *Terveys*, johon sisältyy lisääntymisterveys ja suoja (asunto) ja kohdan 3. *Henkilökohtainen koskemattomuus*, johon sisältyy seksuaalisuuden toteuttamisen ja reproduktiivisten valintojen toimintamahdollisuudet. 10. *Oman ympäristön hallinta A. Poliittinen*, jossa jokaisella on sananvapaus.³⁷⁷

Sisältöalueeseen kuuluvat perhe-elämän ja asumisen sekä kommunikoinnin, liikkumisen, tiedonsaannin ja viestinnän mahdollisuuksien yhdenvertaisuus. Lisäksi itsenäiseen elämään kuuluviksi lasketaan myös muita elämän alueita, kuten yhteiskunnallinen osallisuus ja osallistuminen, työ, oikeusturva, turvallisuus ja koskemattomuus. Tämä ensimmäinen sisältöalue on merkittävä Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien kannalta, sillä sisältöalueen esittelyssä myönnetään, että vammaisia henkilöitä on aikaisemmin kohdeltu sukupuolineutraalisti, joka rajoittaa vammaisten henkilöiden normaalien elämänsäkaaren mukaisten asioiden toteutumista parisuhteen solmimisen, perheen perustamisen ja vanhemmuuden kohdalla.³⁷⁸

VAMPO:n *Itsenäinen elämä* -sisältöalueen kohdalla on huomioitava mielestäni kokonaisuutena se painotus joka näkyy siinä, että VAMPO:n 122 konkreettisen toimenpiteen kohdalla 33 ensimmäistä toimenpidettä kattavat itsenäisen elämän sisältöalueen. Itsenäisen elämän sisältöalue saa täten paljon painoarvoa. Oma ja itsenäinen elämä konkretisoituu arjen käytännöissä parhaiten juuri itsenäisen sekä yksilöllisen asumisen kohdalla. VAMPO:n kunnianhimoinen tavoite on se, että esteettömiä, toiminnallisesti joustavia ja tarvittaessa helposti mukautettavissa olevia asuntoja olisi vammaisille henkilöille tarjolla riittävästi. Käytännössä kuntatasolla tarkoitus olisi siten vähentää laitosasumista ja panostaa yksilöllisiin asumisratkaisuihin.

Toisaalta itsenäinen asuminen voi tarkoittaa vammaiselta henkilöltä kysyttäessä myös ryhmäasumista hänen niin valitessaan. Laitosasumisen purkamisesta voidaan mielestäni todeta, että se on yhteiskunnalliseen osallisuuteen ja yhteiskuntaan integroitumisen yksi nivelkohta, jonka purkamiseen tulisi panostaa. Laitosasumisen purkaminen ja yksilöllisten asumisratkaisujen kehittäminen painottaa mielestäni myös käsitystä ihmisestä toimijana ja päämääränä, palvelujen passiivisen vastaanottajan ja toimenpiteiden kohteen sijaan, joka on toimintamahdollisuuksien teoriansikin merkittävä edellytys.

³⁷⁷ Nussbaum 2006, 76–78; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 40; VAMPO 2010, 32.

³⁷⁸ VAMPO 2010, 31–32.

Toinen VAMPO:n sisältöalue on nimeltään *yhteiskunnallinen osallisuus ja osallistuminen*, joka kattaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohtaan 7. *Osallisuus* ja alakohtaan A. eli *mahdollisuuteen osallistua monipuoliseen sosiaaliseen vuorovaikutukseen*, joka toteutuu osittain myös sellaisten instituutioiden suojelemisen avulla jotka mahdollistavat osallisuutta ja suojelevat kokoontumisvapautta sekä poliittista sananvapautta. VAMPO:n sisältöalue kattaa myös Nussbaumin listan kohdan 10. *Oman ympäristön hallinta* ja alakohdan A. *Poliittinen*, eli mahdollisuuteen osallistua omaa elämää liittyvään poliittiseen päätöksentekoon,³⁷⁹ jossa kuitenkin on todettua aliedustamista yhteiskunnallisessa toiminnassa ja johon tulisi puuttua. Kunnille on tullut uuteen kuntalakiin 28 §:ään (410/2015), joka astui voimaan 1.6.2017, perustuva velvollisuus perustaa vammaisneuvosto,³⁸⁰ joka purkaa omalta osaltaan yhteiskunnallista aliedustamista.

Yhteiskunnallinen osallisuus ja osallistuminen tarkoittaa käytännössä julkisen vallan tehtävää edistää yksilön mahdollisuuksia ottaa osaa yhteiskunnalliseen toimintaan sekä vaikuttaa yksilöä itseään koskevaan päätöksentekoon. Keskeisiksi yhteiskunnallisiksi vaikuttamisen muodoiksi katsotaan äänestäminen, asettuminen ehdokkaaksi vaaleissa, päätöksenteko, oman tahdon ja mielipiteen ilmaiseminen sekä etujen valvonta. VAMPO:ssa myönnetään, että vammaisten ihmisten kohdalla on aliedustamista yhteiskunnallisessa toiminnassa. Vammaisten ihmisten kohdalla on ongelmia ja puutteita myös heidän oman tahtonsa ja mielipiteensä kuulluksi tulemisessa ja esittämisessä. Yhteiskunnallinen osallisuus varmistetaan myös esteettömyydellä, turvallisuudella ja kohtuuhintaisuudella. Erityispalveluilla taataan palvelut silloinkin, kun palveluita ei ole mahdollista saada yleisinä palveluina.³⁸¹

Toinen tulokulma esteettömyyteen voisi olla, että esteettömän ympäristön rakentamisen sijaan keskityttäisiin vammaisuuden lääketieteelliseen tutkimukseen ja hoitoon, jolloin vaikutus olisi Nussbaumin vaatimuksen mukaisesti yksilössä eikä ryhmässä.³⁸² Lisäksi Suomessa jo tutkitusti todettujen sosioekonomisten erojen ja vauhdissa olevan alueellisen eriarvoistumiskehityksen vuoksi asutuskeskuksen ulkopuolella asuva vammainen henkilö voi tuskin käyttää toimintamahdollisuutta 10. *Oman ympäristön hallinta* B. *Materiaalinen*, koska

³⁷⁹ Nussbaum 2006, 76–78; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 40.

³⁸⁰ Kuntalaki 410/2015, 28 §. Finlex. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150410>>. Viitattu 29.6.2018.

³⁸¹ VAMPO 2010, 55–56.

³⁸² Barclay 2012, 510.

hän ei voi vaikuttaa ympärillä olevaan rakennettuun ympäristöön ja infrastruktuuriin verrattuna kaupungissa asuvaan vammaiseen henkilöön. Tämä yksinkertainen tosiasia on jo todettu pro gradu –tutkielmassani analysoidussa KS1987 -tutkimuksessa, jossa nuorten huono-osaisuuden yksi indikaattori on nimenomaan sosioekonominen - ja alueellinen eriarvoisuus.³⁸³

Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohdat eli 7. *Osallisuus* A. eli *mahdollisuuteen osallistua monipuoliseen sosiaaliseen vuorovaikutukseen* ja 10. *Oman ympäristön hallinta* B. *Materiaalinen* kattaa VAMPO:n sisältöalueen kolme eli nimeltään *rakennettu ympäristö*, joka lähtee siitä, että ympäristön tulee palvella kaikkien ihmisten tarpeita ja että asuin- ja elinympäristön suunnittelulla sekä rakentamisella voidaan helpottaa elämän sujuvista ja tukea yhteiskunnallista osallisuutta kuin myös yhdenvertaisuutta. VAMPO:ssa myönnetään, että on ehdottomasti niin, että vammaisille ihmisille esteetön ympäristö on itsenäisen elämän sekä yhdenvertaisten mahdollisuuksien edellytys. Tästä johtuen rakennetun ympäristön ja liikkumisen esteet asettavat ihmiset eriarvoiseen asemaan, koska ne selkeästi syrjivät vammaisia ihmisiä. Esteettömän ympäristön rakentamisella on myös se ulottuvuus, että se luo osaltaan turvallisuutta ja vähentää onnettomuuksien ja tapaturmien riskiä.³⁸⁴

VAMPO:n sisältöalue neljä on nimeltään *liikennepalvelut*, joka kattaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohdan 2. *Henkilökohtainen koskemattomuus* johon sisältyy liikkumisenvapaus.³⁸⁵

Liikennepalvelut perustuvat Suomen perustuslaissa säädettyyn liikkumisvapauteen. Samankaltaista tai tasa-arvoista liikkumisen vapautta ja mahdollisuuksia ei kuitenkaan vammaisilla henkilöillä muihin kansalaisiin verrattuna ole. Suurin este on liikennepalvelujen esteellisyys, joka rajoittaa yhdenvertaisuuden periaatteet toteutumista. Toinen julkisten liikennepalvelujen este on tiedonsaannin ongelmat, eli tarpeellisen avun puuttuminen liikennepalveluista sekä epätietoisuus liikennepalvelujen saatavuudesta. Kaikki nämä ovat esteitä vammaisten henkilöiden itsenäiselle ja turvalliselle matkanteolle. Käytännössä vammaisilla henkilöillä ei yhdenvertaisia liikkumismahdollisuuksia muuhun väestöön verrattuna, eikä aina mahdollisuutta valita sopivaa liikennevälinettä sen hetkiseen tarpeeseensa.

Oikeudenmukaisuuden näkökulmasta katsottuna olisi ensisijaisen tärkeää, että

³⁸³ Paananen & Ristikari et al. 2012, 3, 7, 12, 30, 36, 39; Ojala 2014, 10, 12–13.

³⁸⁴ VAMPO 2010, 62–63.

³⁸⁵ Nussbaum 2006, 76–78; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 40.

kaikilla ihmisillä, vammaiset henkilöt mukaan lukien olisi vapaus ja mahdollisuus liikkua, saavuttaa peruspalvelut ja niihin liittyvä liikkumista koskeva tieto.³⁸⁶

Liikennepalvelujen rooli tulee vain kasvamaan tulevaisuudessa, jossa ennustetaan kuntaliitoksia, jotka siirtäisivät kuntakeskuksia yhä kauemmas ja palvelujen keskittymistä asutuskeskusten ulkopuolelle. Ristiriitaiseksi sisältöalueen tekee VAMPO:n itsensä sisällä omassa kodissa tai itsenäisesti asumisen painotus ja kuitenkin samanaikaisesti palvelujen ”karkaaminen” oman asuinpaikan ulkopuolelle mahdollisten kuntaliitosten pohjalta syntyvien kuntakeskusten ja niihin siirrettävien sekä keskitettävien palvelujen myötä.

VAMPO:n viides sisältöalue on nimeltään *koulutus ja opiskelu*, joka kattaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohdan 4. *Aistit, mielikuvitus ja ajatus* ulottuvuus on koulutuksen kautta saavutetun tietoisuuden ja sivistyksen kautta välillisesti myös listan kohtaan 6. *Käytännön päättely* eli mahdollisuuteen muodostaa käsitys hyvästä elämästä ja suunnitella omaa elämää.³⁸⁷

Maksuton perusopetus on jokaisen kansalaisen oikeus kuin myös yhtäläinen mahdollisuus saada kykyjensä ja tarpeidensa mukaista muuta kuin perusopetusta. Lähtökohtana on niin sanottu lähikouluperiaatteen mukainen koulutuspolitiikka eli mahdollisuus käydä koulua omalla asuinalueella ja yhdenvertaisesti koko ikäluokalle toteutettavat mahdollisuudet koulukäyntiin, koulutukseen ja ammatin hankintaan. Ongelmaksi VAMPO:ssa todetaan se, että vammaisilla nuorilla ei ole mahdollisuutta päästä yhdenvertaisesti koulutukseen muun ikäluokan mukaisesti. Eroja on myös paikkakunnittain. Kaikista eniten vaikeuksia on kaikkein vaikeimmin vammaisten nuorten koulutuksessa, jonka järjestämisvastuutahona toimivat erityisoppilaitokset ja erityisopetuksen osaamiskeskukset. Yhdenvertaisten mahdollisuuksien luominen edellyttää koulu- ja opiskelurakennusten ja oppimis- ja lähiympäristöjen esteettömyyden varmistamista.³⁸⁸

Totesin pro gradu –tutkielmassani, että koulutus on tutkimuskohteenani olleiden nuorten kohdalla yksi merkittävimmistä yhteiskunnalliseen osallisuuteen positiivisesti vaikuttavista tekijöistä ja että koulutus näyttäisi tutkimukseni mukaan olevan avainasemassa muiden ongelmien ennalta ehkäisyssä. Kouluttamattomuus on yksi huono-osaisuuden indikaattori ja todellisuutta on, että

³⁸⁶ VAMPO 2010, 68–71.

³⁸⁷ Nussbaum 2006, 76–78; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 40.

³⁸⁸ VAMPO 2010, 77–79.

nykyaikana suomalaisilla työmarkkinoilla tarvitaan jatkuvasti parempaa koulutusta. Koulutus liittyi pro gradu –tutkielmani pohjalta vammattomienkin henkilöiden kohdalla vahvasti henkilöiden terveyteen ja hyvinvointiin, mutta myös aikuisuudessa saatavaan taloudelliseen toimeentuloon. Yksi pro gradu –tutkielmassa esittämä huomionarvoinen asia tutkimieni nuorten kohdalla, mutta myös vammaisten henkilöiden kohdalla, on niin sanottu nivelvaihe eli peruskoulun päättäneiden hakeutuminen jatko-opintojen, joka pariin nousee tärkeäksi. Nivelvaiheen koulutushaut ovat ratkaisevia siksi, että kouluttaudutaan aloille, joissa on työpaikkoja.³⁸⁹ Käynnissä olevan demografisen muutoksen pohjalta työmarkkinoilta poistuu enemmän ihmisiä kuin sinne tulee, joten koulutuksen haaste on todellinen ja ajankohtainen ellei jopa primäärihaaste.

Nussbaum ja Sen painottavat koulutuksen merkitystä. Nussbaumin mukaan koulutus on ihmisten toimintamahdollisuuksien kannalta keskeisin. Koulutusvastuu ei ole ainoastaan kansallisilla hallituksilla vaan myös yritykset ja kansalaisjärjestöt ovat merkittävässä roolissa edistämässä perus- ja keskiasteen koulutuksen tarjoamisen universaalia vaatimusta.³⁹⁰ Koulutus tulisi nähdä koko yhteiskunnan toimivuutta edistävänä tekijänä, jolla on myös välillisesti tulevaisuuden tuloeroja ja epätasa-arvoisuutta vähentävä vaikutus.

Toimintamahdollisuuksien teorian näkökulmasta koulutus on myös yksi avaintekijä. Koulutus tulisi kuitenkin tulkita muunakin kuin vain tarpeellisten teknisten taitojen tarjoajana, sillä koulutus tulisi tulkita henkilön voimaantumisenä tai ainakin voimaantumisen mahdollistajana, joka tapahtuu tiedon, kriittisen ajattelun ja mielikuvituksen kehittymisen avulla.³⁹¹

VAMPO:n sisältöalue kuusi on nimeltään *Työ* ja se kattaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohdan 10. *Oman ympäristön hallinta* alakohdan B. *Materiaalinen* kanssa. 10. *Oman ympäristön hallintaan* ja sen alakohtaan B. *Materiaalinen* sisältyy tasa-arvoinen mahdollisuus hakea töitä ja tehdä töitä käytännöllistä päättelyä harjoittaen ja vastavuoroisen kunnioituksen mahdollisuus työyhteisössä.³⁹²

Työ lähtee oikeudesta työhön perusoikeutena, jokaisella on myös oikeus toimeentulon hankkimiseen ja julkinen valta suojelee työvoimaan. Vammaisten henkilöiden työllistyminen todetaan eri ikäkausina muihin kansalaisiin verrattuna

³⁸⁹ Paananen & Ristikari et al. 2012, 10, 12, 16, 27, 36–37; Ojala 2014, 11, 14, 16, 36.

³⁹⁰ Nussbaum 2006, 322–321; 2016, 302.

³⁹¹ Nussbaum 2006, 322–321.

³⁹² Nussbaum 2006, 76–78; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 40.

vaikeammaksi. Tähän eivät vaikuta taloudelliset suhdanteet ja vammaisten henkilöiden työllisyysaste on pysynyt merkittävästi alhaisempana vammattomiin ikätovereihin verrattuna. Kaikista vaikeimmaksi todetaan ensimmäisen työpaikan löytäminen ja sitä kautta työuran aloittaminen. Työelämästä syrjäytymisellä on välillisiä vaikutuksia, sillä työelämästä syrjäytyneet vammaiset eivät voi itse vaikuttaa elintasoonsa tai vahvistaa yhteiskunnallista osallisuuttaan. VAMPO:ssa todetaan ja tunnustetaan palkallisen työnteon olevan osallisuuden ja taloudellisen itsenäisyyden perusta.³⁹³

Työn vahva merkitys yhteiskunnalliseen osallisuuteen vaikuttavana ja todetaan myös vammattomien henkilöiden kohdalla, joten mielestäni VAMPO:n työn sisältöalue on yksi tärkeimmistä kärjistä, johon tulisi kiinnittää aivan erityistä huomiota. Esitin jo pro gradu –tutkielmassani huono-osaisten nuorten kohdalla kysymyksiä siitä, että onko työelämä muuttunut niin, että säännöllinen kokoaikainen palkkatyö on realistinen tavoite? Jatkokysymykseni on, että ovatko nykyisin yleistyneet epätyypilliset työsuhteet, kuten määräaikaiset työsuhteet ja ”pätkätyöt” tulevaisuuden työsuhteiden normaaleja muotoja? Voiko työnteon ja opiskelun lisäksi olla muitakin identiteetin ja yhteiskunnallisen osallisuuden rakentajia? Totuus on myös se, että teknologisen kehityksen myötä työn tekeminen muuttuu, työ ei lopu, vaan sen tekemiseksi ei enää välttämättä tarvita ihmisiä sellaisissa manuaalisissa töissä, jotka voidaan korvata koneilla.

Sen myönsi, että työttömyydellä on vakavia vaikutuksia yksilöiden elämään, koska se aiheuttaa muitakin deprivatiota, jonka vuoksi yksilön elämän kohentaminen pelkkien työttömyyskorvausten avulla olisi tiettyyn pisteeseen asti rajoitettua. Ansioiden menetyksen ohella työttömyydellä on monia kauaskantoisia vaikutuksia, jotka vaikuttavan ”sosiaaliseen poissulkemiseen” joistakin ryhmistä. Muita haittoja ovat psykologiset haitat, työmotivaation –, taitojen – ja itseluottamuksen menettäminen, sairauksien – ja kuolleisuuden lisääntyminen, perhesuhteiden – ja sosiaalisen elämän häiriintyminen, sosiaalisen poissulkemisen vahvistuminen ja rotujännitteiden – sekä sukupuolien välisen epäsuhtaisuuden lisääntyminen.³⁹⁴

Toimintamahdollisuuksien teorian inhimillisen kehityksen painotuksessa kehityksen keskiöön nousee ihminen rahan tai materian sijaan. Nussbaumin painotus inhimillisestä kehityksestä asettaa säännöllisen työelämän ja palkkatyön

³⁹³ VAMPO 2010, 89–90.

³⁹⁴ Sen 1999, 21, 94.

kontekstiin, jossa ne ovat vain yksi tapa osallistua yhteiskunnan toimintaan ja siinä tapahtuvaan kehitykseen.

Inhimillisen kehityksen käsite avaa näin myös uudenlaisia mahdollisuuksia ajatella koulutus- ja työelämää muinakin kuin vain taloudellisen kehityksen edistämisen välineinä. Koulutus- ja työelämä voivat toimia myös osana ihmisen omien päämäärien tavoittelussa, jolloin kehitykseen saadaan kaipaamaani inhimillistä ulottuvuutta. Herättelen myös sitä ajatusta siitä, että palkkatyön sijaan vapaaehtoistyö ja omaehtoinen auttaminen voisivat toimia yhteiskunnallisen osallisuuden yhtenä tekijänä. Pelkkien institutionaalisten rakenteiden lisäksi myös ihmisten suorittama vapaaehtoistyö ja ihmisten omaehtoinen auttaminen saavat jalansijaa. Suomessa ev. lut. kirkko ja kolmas sektori tarjoavat puitteita ihmisten vapaaehtoistyön ja omaehtoisen auttamisen toteuttamiselle.³⁹⁵

Oikeastaan kaksi edellistä sisältöaluetta, eli viides *koulutus ja opiskelu* ja kuudes *työ* liittyvät mielestäni kiinteästi yhteen jo pelkästään siitä syystä, jonka jo totesin, että yhteiskunnassamme on nykypäivänä vaikeaa saada mitään työtä ilman koulutusta ja sitä kautta myöskään integroitua toimijana yhteiskuntaamme. Palkallinen työnteko on näin ollen yhteiskunnallisen osallisuuden ja taloudellisen itsenäisyyden kivijalka, jolla on monia välillisiä vaikutuksia muihinkin elämänalueisiin ja VAMPO:n sisältöalueiden mahdollistamiseen vammaisen henkilön itsensä näkökulmasta. Hyvinvointivaltiomme voi yleisesti todeta antavan melko kattavan turvaverkon vammaisille henkilöille ja vammaisille henkilöille on tarjolla monitahoista tukea, mutta työttömyys tulee nähdä toimeentulokyvyn rajoittajana myös vammaisten henkilöiden kohdalla tuista huolimatta.

Työllistämisen ja koulutuksen tarjoamisen merkitykseen kiinnittävät huomiota myös sosiaalieetikot Björklund ja Hallamaa. Heidän mukaansa hyvinvointiyhteiskunta rakentuu siihen mahdollisuuteen, että yhteisiä tavoitteita voidaan asettaa ja tavoittaa kansalaisten yhteistoiminnalla. He myöntävät, että hyvinvointiyhteiskuntien tulevaisuuden olennaisin strateginen ja eettinen haaste on heikommassa asemassa olevien ihmisten kiinnittäminen työelämään ja osalliseksi täysimääräisestä toimijuudestaan yhteisöissään.³⁹⁶

Seitsemäs VAMPO:n sisältöalue on nimeltään *terveydenhuolto ja kuntoutus*, jotka vaikuttavat välillisesti muihinkin Nussbaumin keskeisiin inhimillisiin toimintamahdollisuuksiin, koska Nussbaumilla oli käsite jokaisen

³⁹⁵ Ojala 2014, 35, 48–49, 52.

³⁹⁶ Björklund & Hallamaa 2013, 150.

toimintamahdollisuuden minitasosta, jonka jokaisen kansalaisten tulee voida ylittää oikeudenmukaiseksi luokitellussa yhteiskunnassa ja terveys on välineellisesti merkittävä, eli muita toimintamahdollisuuksia edistävä.³⁹⁷ Tämä VAMPO:n sisältöalue vaikuttaa suoraan Nussbaumin listassa kohtiin 1. *Elämä*, eli mahdollisuuteen elää normaalipituinen ja ihmisarvoinen elämä ja kohtaan 2. *Terveys*, jossa mahdollisuus hyvään terveyteen on yksi keskeisistä inhimillisistä toimintamahdollisuuksista.³⁹⁸

Terveydenhuolto ja kuntoutus perustuvat jokaisen kansalaisen oikeuteen riittävien terveyspalvelujen saamiseen, vaikkakaan kaikki kansalaiset eivät kuitenkaan vammansa tai toimintakykynsä vuoksi joko julkisia tai yksityisiä terveydenhuollon palveluja yhdenvertaisesti muiden kansalaisten rinnalla käyttämään. Esteinä voivat olla terveydenhuollon toimitilojen esteellisyys ja tarpeellisten palvelujen, kuten tulkkauspalvelujen, puute tai väärä ajoitus. Myöskään perusterveydenhuollon vammaisuuteen liittyvää erityisosaamista ei ole riittävästi ja erityislakien mukaisten palveluiden saatavuudessa ja toimivuudessa on paikkakuntaakohtaisia eroja. VAMPO:ssa vaaditaan Kelan kustantamana vaikeavammaisten henkilöiden (lääkinnällisen kuntoutuksen), toisin sanoen vaativan lääkinnällisen kuntoutuksen ikärajan nostoa nykyisestä 65 vuodesta 67 ikävuoteen. Kuntoutuksen rooli on edistää ja vahvistaa vammaisten henkilöiden omatoimisuutta kaikkina ikäkausina.³⁹⁹

Yleisesti VAMPO:n sisältöalue *terveydenhuolto ja kuntoutus* on erittäin merkittävä toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä, sillä terveys on perustavanlaatuinen toimintamahdollisuus, jolla on välineellinen rooli muiden toimintamahdollisuuksien saavuttamisessa.⁴⁰⁰

VAMPO:n kahdeksas sisältöalue on nimeltään *sosiaaliturva*, joka kattaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listasta kohdan 7. *Osallisuus* alakohtaan A, jossa toimintamahdollisuuden suojeleminen tarkoittaa sellaisten instituutioiden suojelemista, jotka mahdollistavat osallisuutta. *Sosiaaliturva* pohjautuu jokaisen oikeuteen perustoimeentuloon. Ensisijaisena

³⁹⁷ Lisää terveyden merkityksestä kappaleessa 5.4 Terveyden merkitys.

³⁹⁸ Nussbaum 2006, 76–78; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 40.

³⁹⁹ VAMPO 2010, 98–99; Kela, Vaikeavammaisten lääkinällisen kuntoutuksen myöntämisedellytykset helpottuvat. 3.3.2015. <<http://www.kela.fi/-/vaikeavammaisten-laakinnallisen-kuntoutuksen-myontamisedellytykset-helpottuvat>>. Viitattu 27.8.2016. Ikärajan nosto ei toteutunut, mutta nimi muuttui ”vaikeavammaisen henkilön lääkinällisestä kuntoutuksesta” ”vaikeavammaisten vaativaksi lääkinälliseksi kuntoutukseksi”.

⁴⁰⁰ Proochista & Naveed 2009, 238. Terveyden merkityksestä lisää luvussa 5.4 Terveyden merkitys.

toimeentulon lähteenä Suomessa toimii työ ja se on keino vaikuttaa omaan taloudelliseen tilanteeseen. Sosiaaliturva astuu kuvaan ihmisen elämässä silloin, jos työnteko ei jostain syystä ole mahdollista. Etenkin *vaikeavammaisten henkilöiden*⁴⁰¹ kohdalla sosiaaliturva on keskeinen toimeentulon ja yhteiskunnallisen osallisuuden tuki. VAMPO:ssa myönnetään, että perustoimeentulon alhaisuus muodostaa esteen vammaisten ja pitkäaikaissairaiden henkilöiden yhteiskunnalliselle osallisuudelle. VAMPO:ssa myös todetaan, että ”sosiaaliturvan eri osien kaavamainen yhteensovittaminen vie pohjaa hyvän elämän rakentamiselta ja omatoimisuudelta.” Käytännössä VAMPO:ssa myönnetään, että sosiaaliturvaa ohjaava ja toimeenpaneva koneisto on raskas ja eri hallinnonalojen yhteistyön vaikeudet näkyvät asiakkaille konkreettisesti sosiaaliturvasta saatavien tietojen hajanaisuutena, joka voi johtaa sosiaaliturvan käytön vaikeuksiin.⁴⁰²

Totesin jo aikaisemmin viitaten eri tutkimuksiin, että Suomessa toimeentulotuki on jäänyt muusta kehityksestä jälkeen ja se altistaa suhteelliselle köyhyydelle eli pienituloisuudelle. Alhaisen toimeentulotuen kohdalla voidaan käyttää sosiaalieettikojen Björklundin ja Hallamaankin käyttämää termiä ”taloudellinen loukku”. Paradoksaalista Suomessa on, että joissakin tapauksissa työllistyminen jopa heikentää yksilön taloudellista tilannetta joka tunnetaan käsitteellä ”kannustinloukku”. Björklund ja Hallamaa painottavat sitä, että yksilön tulisi voida nähdä tarjotun aktivointitoimenpiteen yhteys omaan hyvinvointiinsa, jolloin yksilölle tulee kokemus siitä, että hän on ollut itse vaikuttamassa omiin tavoitteisiinsa ja toimintatapoihinsa. Ihmisen tulisi voida löytää oma intressinsä kannustintoimenpiteiden takaa ja pysytä sitoutumaan ja edistämään toimintansa päämääriä.⁴⁰³

Yhdeksäs sisältöalue VAMPO:ssa on nimeltään *oikeusturva, turvallisuus ja koskemattomuus* ja se kattaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan 3. *Henkilökohtainen koskemattomuus*, jossa

⁴⁰¹ THL, Vammaispalveluiden käsikirja. Käsitteitä. Vaikeavammaisuus. Vammaispalvelulain mukaan vammaisella henkilöllä tarkoitetaan henkilöä, jolla vamman tai sairauden johdosta on pitkäaikaisesti erityisiä vaikeuksia suoriutua tavanomaisista elämän toiminnoista. Vammaispalvelulakiin ei sisälly yleistä vaikeavammaisuuden määrittelyä. Vammaispalvelulain 8 §:n 2 momentin mukaan vaikeavammaisuuden yleisenä edellytyksenä on, että henkilö vammansa tai sairautensa johdosta välttämättä tarvitsee palvelua suoriutuakseen tavanomaisista elämän toiminnoista. <<https://www.thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/palvelujen-jarjestamisprosessi/kasitteita>>. Viitattu 30.7.2017.

⁴⁰² VAMPO 2010, 109.

⁴⁰³ Björklund & Hallamaa 2013, 166–167.

toimintamahdollisuutta on elää ilman väkivaltaa.⁴⁰⁴ *Oikeusturva, turvallisuus ja koskemattomuus* perustuvat Suomen perustuslain 21 §:ään, eli oikeuteen saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti tuomioistuimessa tai muussa viranomaisportaassa. Jokaisella on oikeus tulla kuulluksi, saada perusteltu päätös, oikeus koskemattomuuteen, turvallisuuteen ja yksityiselämän suojaan. Vammaisilla henkilöillä, etenkin naisilla ja tytöillä, on suurempi riski muihin kansalaisiin verrattuna joutua hyväksikäytön ja väkivallan uhriksi. Vammaisilla lapsilla ja nuorilla on lisäksi suurempi riskiä joutua kiusatuksi. Vammaisten henkilöiden oikeusturva paranee poliisin ja muiden viranomaisten mahdollisuuksien parantamisen myötä tunnistaa ja selvittää vammaisiin henkilöihin kohdistuvia rikoksia.⁴⁰⁵

VAMPO:n kymmenes sisältöalue on nimeltään *Kulttuuri ja vapaa-aika*, joka kattaa Nussbaumin listan kohdan 9. *Leikki*, jossa yksi toimintamahdollisuuksista on nauraa, leikkiä ja nauttia harrastuksista.⁴⁰⁶

Kulttuuri ja vapaa-aika sisältöalueen pohjana on se, että liikunta–, taide–, matkailu– ja kirjastopalvelut on tarkoitettu kaikille kansalaisille ja että vammaisten henkilöiden osallistumismahdollisuudet niihin ovat parantuneet, vaikkakin liian hitaasti. VAMPO:ssa myönnetään, että kulttuuri ja vapaa-ajan palvelut vahvistavat kansalaisten hyvinvointia ja osallisuutta. Kuitenkin useat julkiset tilat ja niiden lähiympäristö ovat yhä vammaisille henkilöille liian vaikeakulkuisia tai muuten vaikeasti saavutettavia. Näiden julkisten tilojen ja lähiympäristön todettujen puutteiden vuoksi tulisikin taata, että vammaiset henkilöt voisivat osallistua julkisiin taide- ja kulttuuritapahtumiin yhdenvertaisesti muiden kansalaisten kanssa. Tapahtumiin osallistumisen lisäksi VAMPO:ssa linjataan, että olisi tärkeä varmistaa, että vammaisilla henkilöillä on yhdenvertainen mahdollisuus toimia kulttuurin tekijöinä ja tuottajina.⁴⁰⁷ Tällä VAMPO:n sisältöalueella on selkeästi välineellinen rooli yhteiskunnallisen osallisuuden mahdollistajana. Sisältöalueen mahdollistajana on esteetön ympäristö, jolloin sisältöalue kommunikoi ja reagoi vahvasti sisältöalueen rakennettu ympäristön kanssa. Osa *kulttuurin ja vapaa-ajan* sisältöaluetta on

⁴⁰⁴ Nussbaum 2006, 76–78; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 40.

⁴⁰⁵ VAMPO 2010, 114–115.

⁴⁰⁶ Nussbaum 2006, 76–78; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 40.

⁴⁰⁷ VAMPO 2010, 120, 122.

myös urheilu ja Suomessa vammaisurheilun kattojärjestönä toimii *Suomen Paralympiakomitea ry*⁴⁰⁸, joka on vuonna 1994 perustettu yhdistys.

Hienona esimerkkinä (10) *Kulttuurin ja vapaa-ajan* sisältöalueen konkreettisesti huomioimisesta suomalaisessa yhteiskunnassa oli Vuoden urheilija palkinnon 2016 saajaksi valittu vammaisurheilija Leo-Pekka Tähti (1983–). Tähti on ensimmäinen Vuoden urheilijaksi valittu vammaisurheilija Suomessa,⁴⁰⁹ hänen lajinsa on pyörätuolikelaus luokassa T54⁴¹⁰.

VAMPO:n 11. sisältöalue on nimeltään *vammaisten henkilöiden kohtaama syrjintä*, joka kattaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohdan 7. *Osallisuus* ja alakohdan B, eli *mahdollisuus tulla kohdelluksi arvokkaasti ja tasa-arvoisesti muiden kanssa*.⁴¹¹

Vammaisten henkilöiden kohtaama syrjintä sisältöalueen keskeisenä tavoitteena on vammaisten henkilöiden kokeman syrjinnän torjuminen. Lähtökohtana on kaikkien yhdenvertainen kohtelu. VAMPO:ssa myönnetään, että vammaiset henkilöt kohtaavat yhteiskunnassa välitöntä ja välillistä syrjintää, jossa välittömällä syrjinnällä tarkoitetaan sitä, kun ”yksilöä tai ryhmää kohdellaan kielletyllä perusteella eri tavoin kuin muita”. Välitön syrjintä on rikosoikeudellisesti rangaistava teko ja tarkoittaa tilannetta, jossa ”näennäisesti neutraali kohtelu, menettely, käytäntö tai päätös johtaa syrjivään lopputulokseen, esimerkiksi jonkin ryhmän joutumiseen eriarvoiseen asemaan.”⁴¹²

VAMPO:n 12. sisältöalue on nimeltään *tietopohjan vahvistaminen*, joka ei vastaa mitään Nussbaumin keskeisistä inhimillisistä toimintamahdollisuuksista. *Tietopohjan vahvistamisella* tarkoitetaan vammaistutkimuksen tekemisen tarvetta. VAMPO:ssa myönnetään, että vaikka vammaistutkimus onkin viime vuosina lisääntynyt, niin sitä on lisättävä edelleen. Suomalaista vammaistutkimusta luonnehtii kokonaisuudessaan hajanaisuus ja pirstaleisuus sekä kirjavuus. Hyvällä tasolla suomalainen vammaistutkimus on kuitenkin kansainvälisestikin oikeuksien

⁴⁰⁸ *Suomen Paralympiakomitea ry*:n tehtävänä on suomalaisen vammaishuippu-urheilun tukeminen ja rahoittaminen sekä Suomen joukkueen johtaminen ja kokoaminen neljän vuoden välein järjestettäviin kesä- ja talviparalympialaisiin.

⁴⁰⁹ Yleisradio (Yle). Leo-Pekka Tähti teki historiaa - 70. vuoden urheilija. 17.1.2017. <<https://yle.fi/urheilu/3-9409268>>. Viitattu 30.7.2017.

⁴¹⁰ Suomen paralympiakomitea. Yleisurheilu. Kilpailukelpoiset vammat. Vammaluokat. Liikuntavammaluokat T/F32-57. ”Heikentynyt lihasvoima tai heikentynyt passiivinen liikealue, T51-54, F51-57 (pyörätuoliluokat): Näissä vammaluokissa kaikki urheilijat kilpailevat istuma-asennossa (esim. pyörätuolissa) esimerkiksi heikentyneestä lihasvoimasta, rajoittuneista liikealueista, raajan puutoksesta tai jalkojen pituuserosta (esim. polio, selkäydinvammat sekä amputaatiot) johtuen. <<https://www.paralympia.fi/etusivu/luokittelu-2/luokittelu/yleisurheilu/>>. Viitattu 30.7.2017.

⁴¹¹ Nussbaum 2006, 76–78; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 40.

⁴¹² VAMPO 2010, 125–126.

tutkimuksen alueella.⁴¹³ VAMPO on itsessään vastaus tähän sisältöalueeseen ja Suomessa THL tekee joka kolmas vuosi erillisselvityksen vammaispalvelujen toteutumisesta kunnissa ja tämä kysely tullaan uusimaan tutkimukseni kirjoitusaikana eli vuonna 2016.⁴¹⁴ Itse vastaan omalta osaltani tällä tutkimuksellani tähän VAMPO:n sisältöalueeseen ja vahvistan täten tietopohjaa. *Tietopohjan varmistamisen* sisältöalue vaatisi kuitenkin käytännön toimenpiteinä vammaistutkimuksen tutkimusresurssien turvaamista myös jatkossa.

VAMPO:n 13. sisältöalue on nimeltään *vammaispolitiikan resurssien kestävyden turvaaminen*, jolla tarkoitetaan vammaisten henkilöiden oikeutta yleisiin palveluihin ja tukitoimiin tarpeittensa mukaisesti ja nämä palvelut sekä tukitoimet tulee varmistaa. Erityisen riippuvaisia kuntien järjestämistä palveluista ovat etenkin vaikeavammaiset henkilöt ja rahan puutteen vuoksi kuntien on ollut usein vaikeaa järjestää riittäviä erityispalveluja. Palvelujen saatavuuden varmistamiseksi tarvitaan monipuolisia keinoja ja palvelun laadun tulee pysyä samana eri kunnissa tasa-arvoisen palvelujen saamisen takaamiseksi. Käytännössä erityispalvelujen kehittäminen voitaisiin varmistaa niin, että nykyisiin verotukiin kuluvia varoja käytettäisiin uudella tavalla ja yksi keino olisi poistaa valtion ja kunnallisen verotuksen invalidivähennys ohjaten varat vammaisen ihmisten palveluiden järjestämiseen.⁴¹⁵

Viimeinen ja 14. VAMPO:n sisältöalue on nimeltään *kansainvälinen toiminta*, jolla tarkoitetaan sitä, että globaali yhteistyö vahvistaa kotimaista vammaispolitiikkaa ja samalla velvoittaa Suomea kehittämään vammaisten henkilöiden palveluja vastaamaan kansainvälisiä sopimuksia. Kansainvälisiä toimijoita ovat muun muassa YK, EU, Euroopan neuvosto (EN), Pohjoismaiden ministerineuvosto ja Pohjoismaiden neuvosto (PN). Merkittävin näistä sopimuksista on YK:n Vammaisyleissopimus. Kansainvälinen yhteistyö tarjoaa kanavia ja prosesseja, joilla vammaispolitiikan kysymyksiä voidaan nostaa laajempaan keskusteluun sekä seurantaan.⁴¹⁶

⁴¹³ VAMPO 2010, 131–132.

⁴¹⁴ THL Julkaisukalenteri 2017. THL on lähettänyt asiasta kuntakirjeen tiedonkeruuohjeineen 18.1.2016, tiedot on pyydetty toimittamaan 28.2.2016 mennessä. Vammaisten palvelut 2016 - Kuntakyselyn osaraportin alkuperäinen julkaisupäivä oli alun perin ilmoitettu kesäkuulle vuonna 2017, mutta se on siirtynyt elokuulle vuonna 2017. <<https://www.thl.fi/fi/tilastot/julkaisukalenteri>>. Viitattu 4.8.2017. En ehdi tämän tutkimuksen aikataulun vuoksi käsittelemään erillisselvitystä. Kirjoittajan oma huomio.

⁴¹⁵ VAMPO 2010, 139–140.

⁴¹⁶ VAMPO 2010, 140–141.

VAMPO:n kaksi viimeistä eli 13–14 sisältöaluetta vaikuttavat välillisesti Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kaikkiin toimintamahdollisuuksiin. Yleisesti totean VAMPO:sta, että se on melko yleisellä tasolla operoivat asiakirja, jonka käytännön toteutus tapahtuu kuntatasolla. VAMPO:n kunnianhimoinen tavoite oli kestävän ja vastuullisen vammaispolitiikan saavuttaminen, joka ainakin osittain jäi saavuttamatta ja vaatii edelleen aktiivisia toimenpiteitä tulevaisuuden vammaispolitiikassa ja sen täytäntöönpanossa. Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listasta kaikki tulevat huomioiduiksi.

VAMPO:n toimenpiteiden toteutumisesta julkaistiin *Suomen vammaispoliittisen ohjelman VAMPO 2010–2015 loppuraportti* (loppuraportti) 10. maaliskuuta vuonna 2016. Loppuraportissa todetaan, että VAMPO:n viiden toimenpiteiden kärki, onnistuivat seuraavanlaisesti. Ensimmäinen toimenpistealueen kärki *YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen ratifioinnin edellyttämien säädosmuutosten valmistelu ja voimaansaattaminen* ei onnistunut VAMPO:n ohjelmakauden puitteissa, sen päättyessä 31. joulukuuta vuonna 2015.⁴¹⁷ Suomi ratifioi toukokuun 11. vuonna 2016 Vammaisyleissopimuksen ja Vammaisyleissopimuksen valinnaisen lisäpöytäkirjan.⁴¹⁸ Loppuraportissa yhteenvetona todetaan, että VAMPO:n aikana on edetty kohti ratifiointia ja valmisteluprosessi on luonut pohjaa sille miten toimitaan ratifioinnin jälkeen, kun sopimuksen seuranta- ja raportointivelvoitteet koskevat myös Suomea.⁴¹⁹

Toinen painopistealueen kärki eli *vammaisten henkilöiden sosioekonomisen aseman parantaminen ja köyhyyden torjunta*, jossa VAMPO:n pohjalta nähtiin, että työnteko olisi ensisijainen keino tavoitteen saavuttamiseksi ja jos työnteko ei ole mahdollista, niin silloin turvana on riittävä sosiaaliturva. Toimenpiteet olivat täten *Työ- ja elinkeinoministeriön* (TEM) vastuulla. Käytännössä TEM selkiytti palkkatuen ja työolosuhteiden järjestelytuen säädöksiä, korotti työolosuhteiden järjestelytuen tukitasoa, selkiytti palkkatuen säädöksiä, lisäksi työolosuhteiden järjestelytuen säädöksiä selkiytettiin ja tukitasoa korotettiin, työhönvalmennus mahdollistettiin kaikille asiakkaille ja sen sisältöä määriteltiin selkeämmin tuetun työllistymisen menetelmäksi. Merkittävintä oli kuitenkin VAMPO:n

⁴¹⁷ STM4 2016, 11.

⁴¹⁸ Eduskunta. Vammaisten oikeuksien yleissopimuksen ratifiointi.

<https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/LATI/Sivut/vammaisten-oikeuksien-yleissopimuksen-ratifiointi.aspx>. Viitattu 23.5.2016.

⁴¹⁹ STM4 2016, 12–13.

ohjelmakauden aikana kerätty laaja-alainen tieto, joka auttaa tulevaisuuden jatkotyöskentelyssä toimivien työelämään vaikuttavien ratkaisumallien kehittämisessä. Merkittävää tulevaisuuden työskentelyssä ovat osa-aikatyön ja sosiaaliturvan sopeutuvat yhteensovittaminen ja eri toimijoiden, kuten vammaisjärjestöjen sekä työnantajapuolen kuuleminen ratkaisumallien päätöksenteossa.⁴²⁰

Kolmas painopistealueen kärki eli *erityispalvelujen ja tukitoimien saatavuuden ja laadun varmistaminen maan eri puolilla* tarkoituksena oli varmistaa toimenpiteitä, joilla varmistetaan maan eri puolilla yksilöllisiä tarpeita vastaavien ja oikea-aikaisten erityispalvelujen saatavuus. VAMPO:n ohjelmakauden aikana tehtiin merkittävää lainvalmistelua tämän kokonaisuuden alueella. Merkittäviä uudistuksia vuoden 2015 aikana olivat: 1. huhtikuuta 2015 alkaen voimaan astunut sosiaalihuoltolaki, 1. tammikuuta vuonna 2015 voimaan astunut yhdenvertaisuuslaki, vuoden 2010 alussa toteutunut tulkkaukspalvelujärjestelmän siirto kunnilta Kelalle ja ohjelmakauden alussa eli 1. syyskuuta vuonna 2010 astui voimaan myös laki vammaisten henkilöiden tulkkaukspalvelusta. Sosiaalihuoltolain uudistus oli merkittävä, koska siinä painotus on nimenomaan tehokkaassa ja lyhytaikaisessa tuessa mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Sosiaalihuollossa tullaan myös uuden lain puitteissa arvioimaan terveydenhuollon rajapintoja ja ottamaan ne huomioon keskeisenä yhteistyökumppaneina tulevaisuudessa.⁴²¹

Neljännen VAMPO:n kärjen nimi oli *yhteiskunnan esteettömyyden laaja-alainen vahvistaminen ja lisääminen*, jossa tarkoituksena oli poistaa ja torjua ennakolta olemassa olevia ja uusia esteitä uudessa saavutettavassa ja esteettömässä yhteiskunnassa. Pääasiallinen toimenpidevastuu oli Ympäristöministeriöllä (YM) ja Liikenne- ja viestintäministeriöllä (LVM). Esteettömyyden kattava vahvistaminen ja lisääminen yhteiskunnassa edellyttävät jatkuvuutta ja yhteiskunnan eri toimijoiden sitoutumista tavoitteiden toteuttamiseksi. Tärkeää olisi nimenomaan sitoutuminen esteettömyyden ja saavutettavuuden toimenpiteiden toteuttamiseen jo ennakolta, koska jälkikäteen korjaaminen on kallista.⁴²²

Viimeinen ja viides VAMPO:n kärki oli nimeltään *vammaistutkimuksen vahvistaminen, tietopohjan lisääminen sekä laadukkaiden ja monipuolisten*

⁴²⁰ STM4 2016, 13–14.

⁴²¹ STM4 2016, 14–17.

⁴²² STM4 2016, 17–18.

menetelmien kehittäminen vammaispolitiikan toteuttamisen ja seurannan tueksi.

Loppuraportissa todetaan, että vammaistutkimuksen ja päätöksenteon vuorovaikutuksen vahvistaminen on jatkossa edelleen tärkeää ja jopa tärkeämpää, jotta vammaisten henkilöiden oikeudenmukainen yhteiskunnallinen asema saadaan rakennettua kestäväälle pohjalle. Yhtenä saavutettuna toimenpiteenä loppuraportissa nähdään Suomen ensimmäinen vammaistutkimuksen professuurin viran aloittaminen vuonna 2013.⁴²³

En analysoi VAMPO:n loppuraporttia tässä tutkimuksessa kattavasti, vaan kerron mitkä eri sisältöalueiden toimenpiteistä jäivät toteutumatta. Sisältöalueesta yksi *itsenäinen elämä* loppuraportissa mainitaan, 33 toimenpiteestä oli joko käynnistynyt tai toteutunut jollain tasolla 31. Huomiona haluan painottaa loppuraportista sitä, että kehitysvammaisten henkilöiden laitosasumisen lakkauttaminen on edennyt Suomessa, eli vuoden 2010 alusta vuoden 2014 loppuun mennessä pitkä- aikaisessa laitoshoidossa kehitysvammalaitoksissa olevien henkilöiden määrä vähentyi koko maassa 1899 henkilöstä 1117 henkilöön. Kokonaispudotusta laitosasumisessa on siten tapahtunut 41 prosenttia. Tarvetta on edelleen kuitenkin asumisratkaisujen monipuolistamiselle ja valinnanvapauden sekä yksilöllisyyden lisäämiselle,⁴²⁴ jolla nostettaisiin vammaisen henkilön toimijuutta; tarpeiden ja toiveiden huomioimisen avulla. Toimijuuden huomioiminen sopisi toimintamahdollisuuksien teorian painotukseen. Koen että tämä sisältöalue onnistui loistavasti toimenpiteissään päämäärien tavoittamiseksi.

Sisältöalueesta kaksi *yhteiskunnallinen osallisuus ja osallistuminen* ja sen seitsemästä toimenpiteestä, joista kolmesta päävastuun kantoi oikeusministeriö ja neljästä STM toteutui tai käynnistyi ohjelmakauden aikana viisi. Toteuttamatta sisältöalueelta *yhteiskunnallinen osallisuus ja osallistuminen* jäivät sähköisen äänestyksen kehittäminen ja kehitysvammalakiin tehtäväksi ehdotetut muutokset YK:n vammaisten oikeuksien yleissopimuksen ratifioinnin edellyttämien muutosten osalta. Muutokset olivat vielä tämän tutkimuksen kirjoittamisen aikana kesken.⁴²⁵

Sisältöalueen kolme *rakennettu ympäristö* osalta VAMPO: on kirjatusta kahdeksasta rakennetun ympäristön toimenpiteestä oli ohjelmakauden aikana toteutunut tai käynnistynyt jollain tasolla seitsemän. Ainut keskenjäänyt toimenpide VAMPO -ohjelmakauden päättyessä oli, että asuntojen

⁴²³ STM4 2016, 18–19.

⁴²⁴ STM4 2016, 19.

⁴²⁵ STM4 2016, 21–23.

esteettömyyden ja turvallisuuden arviointimenetelmää sekä asuinrakennusten esteettömyysluokitusta ole vielä toteutettu.⁴²⁶

Sisältöalueen neljä *liikennepalvelut* osalta kaikki VAMPO:on kirjatuihin seitsemästä toimenpiteestä olivat käynnistyneet ohjelmakauden aikana.⁴²⁷

Sisältöalueen viisi *koulutus ja opiskelu* 14 toimenpiteestä kaikki olivat käynnistyneet tai toteutuneet jollain tasolla.⁴²⁸

Sisältöalueesta kuusi *työ* ja sen yhdeksästä toimenpiteestä toteutui tai on käynnistynyt seitsemän toimenpidettä. Toteutumatta jäivät varmistaa työssä olevan vammaisen henkilön mahdollisuus saada riittävät tulkkauspalvelut. STM:ssä ei ole ollut resursseja käynnistää toimia työssä olevan vammaisen henkilön riittävien tulkkauspalvelujen saamisen mahdollisuuden varmistamiseen tai selvityksen tekemiseen. Toinen tekemättä jäänyt toimenpide koski vammaisryttäjien arvonlisäveron huojennuksen korvaamista suoralla tuella ja sitä olisi yhtenä sisältöalueen toimenpiteenä pitänyt selvittää. STM raportoi ohjelmakauden päättyessä, että vammaisryttäjyyttä edistetään osana pääministeri Sipilän hallituksen kärkihanketta *Osatyökykyisille tie työelämään* (OTE -hanke). OTE -hankkeen toteutusaika on 1.helmikuuta vuonna 2017–31. joulukuuta vuonna 2018 ja sen on siten vielä kesken ja asia pyritään ratkaisemaan OTE -hankkeen yhteydessä.⁴²⁹

Sisältöalueen seitsemän *terveydenhuolto ja kuntoutus* kymmenestä toimenpiteestä on toteutunut kuusi. Toteuttamatta ovat kuntoutuksen vaikuttavuuden tietopohjan järjestelmällisestä vahvistaminen sekä työelämän, koulutuksen ja opetuksen yhteistyön vakiinnuttamisesta ammatillisen kuntoutuksen toimeenpanossa ohjauksen ja henkilöstökoulutuksen keinoin sekä ikäihmisten kotihoidon kehittämiseen tähtäävä kärkihanke, jossa mallinnetaan kotikuntoutusta. Nämä kolme toimenpidettä sisältyvät OTE -hankkeeseen, joka on vielä kesken.⁴³⁰

Sisältöalue kahdeksan *sosiaaliturva* kuudesta toimenpiteestä on toteutunut neljä. Kesken ja toteutumatta on toimenpiteet sosiaali- ja terveydenhuollon niin sanotun maksukattojen yhdistämisestä sekä eläkkeensaajan asumistuen tulorajojen korottamiseen tähdännyt toimenpide.⁴³¹

⁴²⁶ STM4 2016, 24.

⁴²⁷ STM4 2016, 24.

⁴²⁸ STM4 2016, 25.

⁴²⁹ STM4 2016, 28–29.

⁴³⁰ STM4 2016, 29–31.

⁴³¹ STM4 2016, 31–32.

Sisältöalueen yhdeksän *oikeusturva, turvallisuus ja koskemattomuus* kaikki viisi toimenpidettä ovat joko käynnistyneet tai toteutuneet kokonaan. Sisältöalueesta on mielestäni hyvä nostaa esille, että poliisin viharikosseurannan osalta jota toteutetaan joka vuosi, ei ole tapahtunut merkittävää kasvua. Vammaiset henkilöt ovat rikoksen uhreina usein haavoittuvassa asemassa, kuten on aikaisemminkin jo todettu. Lisäksi vammaisiin henkilöihin kohdistuneet rikokset voivat helpommin jäädä paljastumatta, koska vammaisuus voi altistaa heidät sellaisille rikoksille, joiden uhreiksi muut eivät yhtä helposti joudu ja vammaisella henkilöllä voi olla vaikeuksia hälyttää itselleen viranomaisten apua sitä tarvitessaan. Sisältöalueen puitteissa poliiseille on toimeenpanokaudella annettu säännöllisesti koulutusta viharikosten tunnistamiseksi ja yhdenvertaisuuden toteuttamista opetetaan poliisin peruskoulutuksessa.⁴³²

Sisältöalueessa kymmenen *kulttuuri ja vapaa-aika* on toteutettu tai käynnistetty viidestä toimenpiteestä neljä toimenpidettä, jotka ovat olleet *Opetus- ja kulttuuriministeriön* (OKM) vastuulla. Toteuttamatta jäänyt toimenpide koskee liikuntatilojen lähiympäristöjen kaavoituksen ja muun suunnittelun ohjeistaminen esteettömyysperiaatteen mukaisesti ei ole toteutunut, mutta YM raportoi, että toimenpide integroidaan laajempaan ja kaikki lähiympäristöt kattavaan ohjeistukseen, jonka valmistelua ei ole vielä käynnistetty.⁴³³

Sisältöalueen 11 *vammaisten henkilöiden kohtaama syrjintä* neljästä toimenpiteestä on toteutettu tai käynnistetty kolme toimenpidettä. Toteutumatta jäänyt toimenpide koski vammaisten maahanmuuttajien alkuvaiheen ohjauksen ja kotouttamisen tehostamista.⁴³⁴

Sisältöalueesta 12 *tietopohja* (VAMPO:ssa sisältöalueen alkuperäinen nimi oli *tietopohjan vahvistaminen*) on kaikki neljä toimenpidettä käynnistetty ”jollain tasolla”. Sisältöalueeseen kuuluu THL:n kolmen vuoden välein tehtävä erillisselvitys vammaispalveluiden toteutumisesta.⁴³⁵ Kyselyn tuloksia odotellaan tutkimuksen kirjoitusvaiheessa ilmestyväksi eli elokuun 2017 aikana.

Sisältöalueen 13 *verotuen korvaaminen suoralla määrärahatuella* (VAMPO:ssa sisältöalueen alkuperäinen nimi oli *vammaispolitiikan resurssien kestävyys turvaaminen*) ei ole toteutunut, mutta selvitystyötä on tehty.⁴³⁶

⁴³² STM4 2016, 32–33.

⁴³³ STM4 2016, 33–34.

⁴³⁴ STM4 2016, 34.

⁴³⁵ STM4 2016, 34; VAMPO 2010, 31.

⁴³⁶ STM4 2016, 34–35; VAMPO 2010, 31.

Sisältöalue 14 *kansainvälinen toiminta* tarkoituksena on kansainvälisen yhteistyön avulla vahvistaa kansallista vammaispolitiikkaa. Seitsemästä toimenpiteestä raportissa todetaan, että ohjelmakaudella on ollut ”runsaasti aktiviteettia”. Merkittäväntä on ollut, että YK:n Vammaissopimuksen ja sen valinnaisen pöytäkirjan ratifiointiprosessia ei ole saatettu aivan loppuun, mutta että prosessi on käynnissä.⁴³⁷

Loppuyhteenvedossa todetaan, että VAMPO 2010–2015 asetti Suomen vammaispolitiikalle suunnan edetä. Toimenpiteitä on tehty etenkin vammaisten henkilöiden sosioekonomisen aseman parantamiseksi ja köyhyyden torjunnassa. Osa-alueella on meneillään olevia hankkeita, joten toimenpiteitä tehdään koko ajan asioiden parantamiseksi.⁴³⁸

Edelleen kuitenkin tarvitaan aktiivisuutta yhteiskunnan eri alueilla esteettömyyden laaja-alaisessa vahvistamisessa ja lisäämisessä kuuluvat niihin toimenpidekokonaisuuksiin. Keskeinen vaikutus on esteettömyystiedon lisäämisellä ja levittämällä, mutta loppuraportissa peräänkuulutetaan yhteiskunnan eri toimijoiden yhteistä vastuuta toimenpidekokonaisuudesta. Omalta osaltani panokseni annan vammaistutkimuksen toimenpidekokonaisuudelle, jonka vahvistaminen, tietopohjan lisääminen sekä menetelmien kehittäminen todetaan laaja-alaiseksi ja haastavaksi toimenpidekokonaisuudeksi. Positiivista on, että vammaistutkimukseen saatiin Suomen ensimmäinen professuuri, kun kasvatustieteen tohtori Simo Vehmas (1968–) aloitti vammaistutkimuksen professorina Helsingin yliopistossa syyslukukaudella vuonna 2013.⁴³⁹ Viisivuotisen eli vuodet 2013–2017 kattavan professuurin rahoitus tulee vammaisjärjestöiltä. VAMPO:n loppuraportissa myönnetään, että eri toimenpidekokonaisuuksien jatkossa eteneminen eri yhteiskunnan osa-alueilla edellyttää edelleen sitoutumista ja panostusta tavoitteiden saavuttamiseksi niistä vastuussa olevilta poliittisilta toimijoilta. Pääasiallisesti loppuraportissa todetaan, että havaittavissa on selkeää positiivista kehitystä etenkin kulttuuri ja liikuntapalveluiden, koulutuksen sekä kansainvälisen yhteistyön alueilla. VAMPO:n alkuperäinen visio todetaan edelleen ajankohtaiseksi vammaispolitiikan kestäväksi eettiseksi tavoitteeksi:

⁴³⁷ STM4 2016, 35–36.

⁴³⁸ STM4 2016, 40.

⁴³⁹ Yleisradio Oy (Yle), Suomen ensimmäinen vammaistutkimuksen professori Helsingin yliopistoon. 1.8.2013. <<https://yle.fi/uutiset/3-6758734>>. Viitattu 4.8.2017.

Se (tulevaisuuden kestävä vammaispolitiikka)⁴⁴⁰ antaa tilaa yhteiskunnan monimuotoisuudelle, torjuu syrjintää ja vahvistaa yhteiskunnan esteettömyyttä ja saavutettavuutta. Vastuu kestävä vammaispolitiikan toteuttamisesta on yhteiskunnan kaikilla toimijoilla.⁴⁴¹

Mielestäni usein painottamani asia on, että huomioitavaa VAMPO:n kunnianhimoisen vision, tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden painotuksen taustalla on huomioda se tosiasia, että Suomi on ratifioinut YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn yleissopimuksen ja sen valinnaisen pöytäkirjan. Vasta ratifioimisen myötä vammaiset henkilöt todella pääsivät mukaan itseään koskevaan päätöksentekoon ja vasta Vammaisyleissopimuksen voimaan astumisen myötä vammaisten henkilöiden täysimääräiset ja yhdenvertaiset ihmisoikeudet sekä perusvapaudet saatiin taattua. Valinnaisen pöytäkirjan voimaan astumisen myötä perustetaan maahamme järjestelmä, jonka perusteella vammaiset henkilöt voivat valittaa oikeuksiensa loukkaamisesta. Vammaisyleissopimuksen vääntö päättyi muutoksien tekemisen myötä vammaislainsäädäntöömme, kun viimeisenä ratifioimisen esteenä ollut lainmuutos tapahtui eduskunnan hyväksyessä lain kehitysvammaisten erityishuollosta annetun lain muuttamisesta.

4.2 Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi palvelujen parantamiseksi ja keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet. Kriittinen tarkastelu

STM ja Suomen Kuntaliitto (SKL) ovat julkaisseet vuonna 2013 laatusuosituksen nimeltään *Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi palvelujen parantamiseksi* (laatusuositus 2013), jossa tavoitteena on hyvän ikääntymisen ja vaikuttavien palveluiden turvaaminen iäkkäille henkilöille. Laatusuositus 2013 on tarkoitettu päättäjille ja johdolle vanhusten palvelujen kehittämisen ja arvioinnin tueksi ja se on väline vanhuspalvelulain toimenpiteiden toteuttamiseksi. Laatusuosituksia on julkaistu tutkimukseni tekoaikana yhteensä neljä kappaletta vuosina 2001, 2008 ja 2013 sekä yksi tutkimuksen loppuvaiheessa 2017. Viimeisin laatusuositus tutkimuksen tekoaikana, eli tässä luvussa analysoitu asiakirja vuodelta 2013, on uudistunut ottamaan huomioon käynnissä olevat muutokset ja uusimman tutkimustiedon. Laatusuosituksen 2013 tarkoitus on tukea

⁴⁴⁰ Kirjoittajan oma huomio.

⁴⁴¹ STM4 2016, 40–41.

ikäntyneen väestön toimintakyvyn⁴⁴² tukemista ja vuonna 2013 uudistuneen vanhuspalvelulain toimeenpanoa. Keskeisinä sisältöinä laatusuosituksessa 2013 ovat seitsemän teema-aluetta eli: (1) *osallisuus ja toimijuus*, (2) *asuminen ja elinympäristö*, (3) *mahdollisimman terveen ja toimintakykyisen ikääntymisen turvaaminen*, (4) *oikea palvelu oikeaan aikaan*, (5) *palvelujen rakenne*, (6) *hoidon ja huolenpidon turvaajat* ja (7) *johtaminen*.⁴⁴³

Kolme eri laatusuositusta on käytännössä osoittanut, että mitä enemmän laatusuosituksissa on konkreettisia tavoitteita laadun kehittämiseksi, sen käyttökelpoisimpina laatusuosituksia pidettiin. Palvelujen laadulla tarkoitetaan ”palvelun kykyä vastata asiakkaiden selvitettyihin palvelutarpeisiin järjestelmällisesti, vaikuttavasti, säännösten mukaan ja kustannustehokkaasti” ja hyvälaatuinen palvelu on ensiksi vaikuttavaa ja turvallista, toiseksi asiakaslähtöistä ja asiakkaan tarpeisiin vastaavaa ja kolmanneksi hyvin koordinoitua.⁴⁴⁴

Ikääntyvällä väestöllä tarkoitetaan laatusuosituksessa 2013 63 + ikäisiä. Heitä on Suomessa lähes miljoona henkilöä vuonna 2013. Tilastokeskus käyttää ikäluokituksessa karkeaa jakoa kolmeen luokkaan, jotka ovat 0–14, 15–64 ja 65 - vuotiaat ja 3. huhtikuuta vuonna 2017 julkaistun tiedon mukaan 0–14-vuotiaita oli 16,2 prosenttia väestöstä, 15–64-vuotiaita 62,9 prosenttia väestöstä ja 65-vuotiaita 20,9 prosenttia väestöstä.⁴⁴⁵ Ikääntyvästä väestöstä suurin osaa elää itsenäisesti, palveluita säännöllisesti käyttäviä on noin 140 000 henkilöä, kotiin annettavien palveluiden säännöllisiä käyttäjiä on noin 90 000 henkilöä ja ympärivuorokautista hoitoa tai huolenpitoa muualla kuin yksityiskodissa saa noin 50 000 henkilöä.⁴⁴⁶

⁴⁴² Laatusuositus 2013, 69. ”Toimintakyvyllä tarkoitetaan sitä, että henkilö selviytyy itselleen merkityksellisistä ja välttämättömistä jokapäiväisen elämän toiminnoista siinä ympäristössä, jossa hän elää. Henkilön arvio omasta toimintakyvystään on yhteydessä hänen terveyteensä ja sairauksiinsa, toiveisiinsa, asenteisiinsa sekä tekijöihin, jotka vaikuttavat suoriutumiseen päivittäisissä perustoimissa, arjen askareissa, työssä, opiskelussa ja vapaa-ajanvietossa. Jotta henkilön toimintakyvystä saadaan riittävän laaja kuva palvelutarpeen selvittämisen perustaksi, on selvittämisessä otettava huomioon henkilön toimintakyvyn eri ulottuvuudet: fyysinen toimintakyky, kognitiivinen toimintakyky, psyykinen toimintakyky ja sosiaalinen toimintakyky. Tämän lisäksi toimintakykyyn vaikuttavat myös asuin- ja elinympäristöön liittyvät tekijät.”

⁴⁴³ Laatusuositus 2013, 3.

⁴⁴⁴ Laatusuositus 2013, 9–10.

⁴⁴⁵ Tilastokeskus, Tietoa tilastoista, Väestörakenne. Viimeisimmän ennusteen mukaan vuonna 2020 luvut tulevat olemaan 16,2/61,2/22,6, vuonna 2030 15,3/59,1/25,6, vuonna 2040 14,8/58,9/26,3, vuonna 2050 14,6/58,1/27,3 ja vuonna 2060 14,3/56,9/28,8. <<http://tilastokeskus.fi/meta/til/vaerak.html>>. Viitattu 5.8.2017; Väestörakenne 31.12. <http://www.tilastokeskus.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html>. Viitattu 5.8.2017. Suomen kokonaisväestö 31. joulukuuta vuoteen 2016 oli yhteensä 5503297 henkilöä.

⁴⁴⁶ Laatusuositus 2013, 13.

Erityisenä haasteena laatusuosituksessa 2013 mainitaan asennemuutos, jonka pohjalta olisi tunnistettava ja otettava huomioon kaikessa toiminnassa se, että iäkkäät ihmiset eivät ole homogeeninen ryhmä vaan monimuotoinen ikäryhmä, jossa joukossa on erilaisiin vähemmistöihin, kuten esimerkiksi seksuaalivähemmistöihin ja erilaisiin etnisiin taustoihin kuuluvia iäkkäitä. Tavoitteena olisi ikäystävällinen yhteiskunta, jossa tämä monimuotoisuus otetaan huomioon.⁴⁴⁷

Laatusuositus 2013 vastaa toimintamahdollisuuksien teorian vaatimukseen siitä, että ihmisen tulee voida elää omanlaistaan hyvää elämää, sillä laatusuosituksessa 2013 todetaan, että ”iäkkäillä ihmisillä pitää iästä ja toimintakyvystä riippumatta olla mahdollisuus elää omanlaistaan hyvää elämää omissa yhteisöissään”. Hyvän elämän mahdollistaminen on instituutioiden tehtävä, kuten laatusuosituksessakin 2013 todetaan ja että hyvän elämän edistäminen tarkoittaa käytännössä hyvän elämänlaadun ja arjen turvaamista, jonka mahdollistavat hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen sekä palvelujen laadun parantaminen. Ihmisen toimijuus otetaan huomioon, sillä laatusuosituksessa 2013 todetaan, että ihmisen henkilökohtainen vastuu eikä yhteiskunnan vastuu ole toisiaan poissulkevia, vaan iäkäskin ihminen nähdään omien voimavarojensa mukaisesti osallistujana ja toimijana. Osallisuus ja toimijuus konkretisoituvat niin, että ihminen asettaa omat tavoitteensa, valikoi kiinnostuksen kohteensa ja toimintatapansa sekä reflektoi omaa toimintaansa.⁴⁴⁸

Hoidosta ei saa tulla vanhuksen elämän sisältö, eikä hoidolla saa osoittaa vanhuksille suuntaa mihin heidän tulisi ohjata elämäänsä, vaan nimenomaan mahdollistaa hyvän hoidon avulla se, että vanhus voi valita itselleen mielekkään elämän ja kukoistaa siinä elämässä, jonka hän on itselleen valinnut. Vanhukset ovat saaneet elää keskimäärin 63 vuotta, joten Nussbaumin listan kohdasta 1. *Elämä*, he ovat saaneet elää jo normaalipituista elämää.

Erityisenä haasteena laatusuosituksessa mainittu yleinen asenneilmapiiri, ei ole vain vanhuksia kohtaan ilmenevä negatiivinen ilmapiiri tai syrjintä, vaan myös tutkimukseni toista tutkimuskohderyhmää, eli vammaisia henkilöitä kohtaan ilmenevä negatiivinen ilmapiiri ja syrjintä. Vanhusten kohdalla voidaan puhua ikäsyrjinnästä, joka näkee kaikenlaisena näkymättömyytenä yhteiskunnassa, esimerkiksi esteettömien tilojen puutteina.

⁴⁴⁷ Laatusuositus 2013, 13, 15

⁴⁴⁸ Laatusuositus 2013, 15.

Keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet huomioidaan

laatusuosituksessa 2013 seuraavasti:

1. Elämä. (3) *Mahdollisimman terveen ja toimintakykyisen ikääntymisen turvaaminen*, (5) *palvelujen rakenne* ja välillisesti (1) *osallisuus ja toimijuus*.
2. Terveys. (2) *Asuminen ja ympäristö*, (3) *mahdollisimman terveen ja toimintakykyisen ikääntymisen turvaaminen* ja välillisesti (1) *osallisuus ja toimijuus*.
3. Henkilökohtainen koskemattomuus. Välillisesti (1) *osallisuus ja toimijuus*.
4. Aistit, mielikuvitus ja ajatus. Välillisesti (1) *osallisuus ja toimijuus*.
5. Tunteet. Välillisesti (1) *osallisuus ja toimijuus*.
6. Käytännön päättely. Välillisesti (1) *osallisuus ja toimijuus*.
7. Osallisuus.
 - A. (1) *Osallisuus ja toimijuus*, (4) *oikea palvelu oikeaan aikaan*.
 - B. (1) *Osallisuus ja toimijuus*, (4) *oikea palvelu oikeaan aikaan*.
8. Muut lajit. Välillisesti (1) *osallisuus ja toimijuus*.
9. Leikki. Välillisesti (1) *osallisuus ja toimijuus*.
10. Oman ympäristön hallinta
 - A. *Poliittinen*. (1) *Osallisuus ja toimijuus*.
 - B. *Materiaalinen*. (1) *Osallisuus ja toimijuus*.

Ensimmäinen teema-alue laatusuosituksessa 2013 on nimeltään *osallisuus ja toimijuus*, joka toimi koko laatusuosituksen 2013 kulmakivenä, eli että iäkkäiden ihmisten äänen, eli tarpeiden, odotusten ja kokemusten, kuuluminen kaikessa heitä koskevassa päätöksenteossa. Osallisuus on monitasoista riippuen siitä, puhutaanko *ikäntyneen väestön osallisuudesta*, joka tarkoittaa mahdollisuutta vaikuttaa niin yhteisön jäsenenä kuin kansalaisenakin yhteisön toimintaan ja palveluiden kehittämiseen. *Iäkkään henkilön* osallisuus tarkoittaa puolestaan osallistumista omien palveluiden suunnitteluun, oman asian käsittelyyn sekä palveluiden laadun arviointiin myös toimintakyvyn heikentyessä. Osallisuus on lisäksi kokemuksellista, esimerkiksi tunnetta yhteenkuulumisesta, mutta myös konkreettista eli mahdollisuutta osallistua, toimia ja vaikuttaa yhteisössä. Kansallisen poliittisen päätöksen alueella kuntien vanhusneuvostot ovat tällaisia osallisuuden vahvistajia ja niiden merkittävin tehtävä onkin paikallisesti tuoda ikääntyneen väestön ääni mukaan suunnitteluun, päätöksentekoon ja arviointiin.

Valtakunnallisesti vanhusneuvostot voivat vaikuttaa tekemällä esityksiä, aloitteita ja lausuntoja.⁴⁴⁹

Osallisuuden varmistaminen tarkoittaa käytännössä palvelujen esteetöntä saatavuutta ja saavutettavuutta, joiden pohjalta ihmiset voivat käyttää niin valitsemiaan tiloja, tuotteita kuin eri palveluita. Esteettömyys on jaettavissa kahteen muotoon, ensiksi *fyysiseen esteettömyyteen*, jota lisäävät apuvälineet, kuulolaitteet, opaskoirat ja toisen ihmisen apu. Toinen esteettömyyden muoto on *sosiaalinen esteettömyys*, jonka mahdollistamiseksi on järjestettävä sellainen ilmapiiri ja toimintaympäristö, että jokainen voi olla oma itsensä, ilman syrjinnän pelkoa.⁴⁵⁰ Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohta 7. *Osallisuus* vastaa tätä samaa laatusuosituksen 2013 teema-aluetta. Osallisuus -toimintamahdollisuus on kaksiosainen A. osassa osallisuus tarkoittaa *mahdollisuutta elää yhdessä muiden kanssa ja monipuoliseen sosiaaliseen vuorovaikutukseen osaa ottaen*. B. osassa osallisuus tarkoittaa *mahdollisuutta sosiaalisesti rakentuvaan itsekunnioitukseen ja nöyryyttämättömyyteen ja mahdollisuutta tulla kohdelluksi tasa-arvoisena muiden kanssa*. Nussbaumin A. osan osallisuudessa suojellaan myös sellaisia instituutioita, jotka mahdollistavat ihmisen osallisuutta. Lisäksi valtakunnalliset vanhusneuvostot vastaavat Nussbaumin listan kohtaan 10. *Oman ympäristön hallinta* ja sen alakohtaan A. *Poliittinen*, joka tarkoittaa mahdollisuutta osallistua omaan elämään liittyvään poliittiseen päätöksentekoon, sisältäen sananvapauden ja kokoontumisvapauden.⁴⁵¹ Valtakunnallisten vanhusneuvostojen kautta poliittiseen päätöksentekoon vaikuttaminen on iäkkäiden kohdalla välillistä. Fyysisen toimintamahdollisuuden puuttuminen korvataan ja mahdollistetaan hoivakotiympäristössä hoitajien, muiden ja apuvälineiden avulla.

Osallisuuden varmistaminen taataan myös esteettömillä asuin- ja elinympäristöillä, jolloin se kattaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohdan 10. *Oman ympäristön hallinta*, B. *Materiaalisen*. Osallisuutta suojellaan myös sillä, että ikääntyvä väestö pääsee ja otetaan mukaan käynnissä olevaan digitalisaatio- ja teknologiakehitykseen. Parhaimmillaan digitalisaatiolla ja teknologialla voidaan edistää ikääntyvän väestön osallisuutta yhteiskunnassa. Pahimmillaan sillä vähennetään entistään vanhusten inhimillisiä kontakteja ja kavennetaan entisestään pienenevää

⁴⁴⁹ Laatusuositus 2013, 17–18.

⁴⁵⁰ Laatusuositus 2013, 19.

⁴⁵¹ Nussbaum 2006, 76–78; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 40; Laatusuositus 2013, 3.

palveluverkostoa, joka on tapahtunut esimerkiksi peruspankkipalvelujen⁴⁵² karsimisen myötä. Pankkiasioimisten siirtyminen verkkoon ja pankkien kassapalveluiden supistaminen vaikeuttavat monien ikääntyvien itsenäistä raha-asoiden hoitoa.

Osallisuuden ja toimijuuden teema-alue kattaa välillisesti kaikki Nussbaumin keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet, sillä laatusuosituksessa sanotaan, että osallisuus on kokemuksellista ja konkreettista: yhteenkuulumisen tunnetta, osallistumista, toimimista ja vaikuttamista yhteisössä. Osallisuus on vastakohtana osattomuudelle, joka on pahimmillaan yhteisöstä syrjäytymistä. Aidon osallisuuden turvaaminen tarkoittaa eri toimijoiden kuten kulttuuri-, liikunta, opetus- ja teknisen toimen sekä eri yhdistysten, järjestöjen, yritysten ja seurakuntien välistä yhteistyötä.⁴⁵³

Toinen teema-alue laatusuosituksessa 2013 on nimeltään *asuminen ja ympäristö*, jossa ikääntyneen ihmisen elämälaadun kannalta keskeisimmäksi asuinpaikaksi nimetään oma koti. Oma koti⁴⁵⁴ tukee ihmisen itsemääräämisoikeutta, osallisuutta ja mielekästä tekemistä. Niin sanotun vanhuspalvelulain 5 §:ssä säädetään, että:

Kunnan on laadittava suunnitelma toimenpiteistään ikääntyneen väestön hyvinvoinnin, terveyden, toimintakyvyn ja itsenäisen suoriutumisen tukemiseksi sekä iäkkäiden henkilöiden tarvitsemien palvelujen ja omaishoidon järjestämiseksi ja kehittämiseksi. Suunnittelussa on painotettava kotona asumista ja kuntoutumista edistäviä toimenpiteitä. Suunnitelma on laadittava osana kunnan strategista suunnittelua. Suunnitelman hyväksyy kunnanvaltuusto ja se on tarkistettava valtuustokausittain.⁴⁵⁵

Laatusuosituksessa 2013 myönnetään, että Suomessa palvelurakenne on kovasti laitosvaltaista muihin Euroopan maihin verrattuna ja tarve olisi kokonaisuuksille, joissa niin asuminen kuin palvelutkin yhdistettäisiin toimivaksi kokonaisuudeksi. Kotona asumisen tukemiseksi ikäystävällinen kunta tarjoaisi ikääntyvälle väestölle erilaisia asumisvaihtoehtoja sekä esteettömiä että turvallisia asuinympäristöjä. Asumisen ja ympäristön teema-alue liittyy Nussbaumin keskeisen inhimillisen toimintamahdollisuuden listan kohtaan 2. *Terveys*, johon kuuluu suoja. Laitosympäristössä menetetään väistämättä ihmisen mahdollisuus fyysisesti erilliseen omaan kotiin. Laitosympäristöstä tulee ihmisen koti, jossa

⁴⁵² Esimerkkinä Yleisradio Oy:n (YLE) juttu 25.10.2012. Kuluttajaliitto: Vanhusten pankkipalvelut turvattava. <http://yle.fi/uutiset/kuluttajaliitto_vanhusten_pankkipalvelut_turvattava/6348803>. Viitattu 27.6.2016.

⁴⁵³ Laatusuositus 2013, 17.

⁴⁵⁴ Laatusuositus 2013, 21. Vuonna 2011 lähes 90 prosenttia yli 75-vuotiaista asui kotona.

⁴⁵⁵ LIVTTSIST 2012, 5 §.

täytyy olla myös mahdollisuus omaan yksityisyyteen. Vanhusten kohdalla on myös todettava sama minkä totesin VAMPO:n analysoimisen kohdalla, eli että oma ja itsenäinen elämä konkretisoituu arjen käytännöissä parhaiten juuri itsenäisen sekä yksilöllisen asumisen kohdalla. Laatusuosituksen 2013 toteuttaminen kuntatasolla tarkoittaa käytännössä sitä, että tarve olisi vähentää laitosasumista ja panostaa yksilöllisiin asumisratkaisuihin. Samalla laitosasumisen vähentämisen myötä syntyy uusi tarve kotihoidon kehittämiseksi ja laajentamiseksi sekä myös panostamista sairauksien ennalta ehkäisyyn, jotta kotona asuminen mahdollisimman pitkälle olisi mahdollista.

Vanhusten kohdalla terveyden ylläpitämiseen kuuluu myös väistämättä jonkinlainen lääkehoito. Laatusuosituksessa 2013 kerrotaan, että lääkehoitoa on toteutettava STM:n *Turvallinen lääkehoito. Valtakunnallinen opas lääkehoidon toteuttamisesta sosiaali- ja terveydenhuollossa* (2006) -oppaan pohjalta.⁴⁵⁶ Kyseessä on opas, jonka tiivistelmässä kerrotaan oppaan tarkoituksesta seuraavasti:

Sen tarkoitus on yhtenäistää lääkehoidon toteuttamisen periaatteet, selkeyttää lääkehoidon toteuttamiseen liittyvä vastuunjako ja määrittää vähimmäisvaatimukset, joiden tulee toteutua kaikissa lääkehoitoa toteutettavissa yksiköissä.⁴⁵⁷

Kolmas teema-alue laatusuosituksessa 2013 on nimeltään *mahdollisimman terveen ja toimintakykyisen ikääntymisen turvaaminen*, joka liittyy vahvasti ennakointiin, ennalta ehkäisyyn ja palveluntarpeen vastaamiseen. Teema-alueessa tärkeimpänä varautumistoimenpiteiksi mainitaan terveen ja toimintakykyisen ikääntymisen turvaaminen, jossa tuetaan työurien pidentämistä, mahdollistetaan iäkkäiden täysivaltainen osallisuus, parannetaan elämänlaatua ja vähennetään sosiaali- ja terveyspalvelujen tarvetta. Vanhuspalvelulain 12 §:ssä mainittuja hyvinvointia ja terveyttä edistävillä palveluilla tarkoitetaan laissa:

- 1) hyvinvoinnin, terveellisten elintapojen ja toimintakyvyn edistämiseen sekä sairauksien, tapaturmien ja onnettomuuksien ehkäisyyn tähtäävä ohjaus;
- 2) ikääntyneen väestön terveyden ja toimintakyvyn heikkenemisestä aiheutuvien sosiaalisten ja terveydellisten ongelmien tunnistaminen ja niihin liittyvä varhainen tuki;
- 3) sosiaalihuoltoa ja muuta sosiaaliturvaa koskeva ohjaus;
- 4) sairaanhoitoa, monialaista kuntoutusta ja turvallista lääkehoitoa koskeva ohjaus; sekä
- 5) ohjaus kunnassa tarjolla olevien hyvinvointia, terveyttä, toimintakykyä ja itsenäistä suoriutumista edistävien palvelujen käyttöön.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Laatusuositus 2013, 34.

⁴⁵⁷ STM 2005, 32; Turvallinen lääkehoito 2006, 3.

<[https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/113244/opp_0532_laakehoito_verkko_korjattu.pdf](https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/113244/opp_0532_laakehoito_verkko_korjattu.pdf?sequence=1)>. Viitattu 31.12.2015.

⁴⁵⁸ LIVTTSIST 2012, 12 §.

Näillä terveyttä ja hyvinvointia edistävillä palveluilla on tarkoitus lisätä toimintakykyisiä elinvuosia ja siirtää muiden palvelujen tarvetta myöhempään ikävaiheeseen, jolloin voidaan toisaalta parantaa iäkkään ihmisen elämänlaatua toisaalta hillitä sosiaali- ja terveystalouden menoja ja niiden kasvua.⁴⁵⁹

Kolmas laatusuosituksen 2013 teema laajentaa laatusuosituksen 2013 toimenpiteet ja uudistukset mielestäni selkeimmin koskemaan koko yhteiskuntaamme ja sen eri politiikkalohkoja sekä lainsäädäntöä. Painotus on vahvasti ennalta ehkäisemisessä, joka johtuu selkeästi eliniän pidentymisestä johtuvista seikoista. Jotta ikääntyvien palvelut voidaan taata vastaisuudessakin, on nyt viimeinen hetki tehdä muutoksia tulevaisuuden samaa tilannetta ylläpitäen.

Laatusuosituksessa 2013 myönnetään, että sosioekonomisilla eroilla on vaikutuksia myös iäkkäiden toimintakykyyn. Alhainen koulutustaso, ruumiillisen työn tekeminen ja pienituloisuus korreloi toimintakyvyn ongelmien kasvuun, jolloin laatusuosituksessa vaaditaan, että erityishuomiota olisi kiinnitettävä juuri näihin riskiryhmiin.⁴⁶⁰ Tämä laatusuosituksen 2013 teema-alue vastaa Nussbaumin kymmenen keskeisen inhimillisen toimintamahdollisuuden listan kohtaan 1. *Elämä*, eli mahdollisuuteen elää ihmisarvoinen elämä ja sellainen elämä joka tuntuu elämisen arvoiselta. Teema-alue koskettaa myös Nussbaumin listan kohtaa 2. *Terveys*. Mielestäni on myös hyvä huomauttaa tässä kohtaa hoidon kohdalta se, että kaikille ei voi tarjota eikä pidäkään tarjota samanlaista hoitoa vaan jokaisen henkilön tulisi saada nimenomaan tarvitsemaansa hoitoa. Aivan kuin ikääntyneitä henkilöitäkään ei niputeta yhdeksi homogeeniseksi ryhmäksi, ei hoitotoimenpiteitä voi niputtaa yhdeksi homogeeniseksi ryhmäksi. Tällä homogeenisen ryhmän purkamisen ajatuksella vastataan nussbaumilaiseen vaatimukseen ihmisestä päämääränä eikä pelkästään välineenä.

Laatusuosituksen 2013 neljäs teema-alue on nimeltään *oikea palvelu oikeaan aikaan*, jonka perustana on tiedon saaminen kunnan ikääntyneen väestön toimintakyvystä, sairastavuudesta, kielellisestä jakautumisesta sekä väestörakenteen että asuin- ja elinolojen kehityksestä. Tiedollinen pohja auttaa kuntaa kehittämään kuntalaisten tarpeet vastaavaa palvelua. Palveluntarpeen ilmentyessä, ne tulisi selvittää mahdollisimman kattavasti, josta sitten alkaa iäkkään henkilön palvelutarpeen kartoitus ja toteutus. Palvelutarpeen kartoituksen

⁴⁵⁹ Laatusuositus 2013, 24.

⁴⁶⁰ Laatusuositus 2013, 25.

pohjalta tehdään yhdessä iäkkään henkilön kanssa hänelle palvelusuunnitelma. Palvelusuunnitelmalla katetaan kaikki iäkkään henkilön hyvinvoinnin ja avuntarpeen kohdalta tarpeelliset toimet, joita eri tahot toteuttavat. Palvelusuunnitelmaa myös päivitetään tarvittaessa ja sen toteutusta seurataan. Hyväksi palveluksi katsotaan palvelusuunnitelmassa se, että suunniteltu palvelu toteutetaan ja asiakas on vaiheessa myös aidosti osallisena. Iäkkään henkilön toimijuutta sekä toimintakyvyn palauttamista, säilymistä ja edistämistä on tuettava sekä psykososiaalisen että lääkinnällisen kuntoutuksen avulla.⁴⁶¹ Tämä teema-alue vastaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohtaa 7. *Osallisuus* ja molempia alakohtia, eli alakohtaa A. *Mahdollisuus osallistua monipuoliseen sosiaaliseen vuorovaikutukseen* ja toimintamahdollisuuden suojeleminen suojelee myös sellaisia instituutioita, jotka mahdollistavat osallisuutta. Teema-alue kattaa myös alakohdan B. *Mahdollisuus sosiaalisesti rakentuvaan itsekunnioitukseen ja nöyryyttämättömyyteen sekä mahdollisuus tulla kohdelluksi arvokkaana ja tasa-arvoisena muiden kanssa.*⁴⁶²

Oikean palvelun takaaminen oikeaan aikaan painottaa siirtymistä ennalta ehkäisevään painotukseen. Palvelusuunnitelman laatiminen vaatii enemmän resursseja vastaamaan tarpeeseen, jossa kasvavan ja ikääntyvän väestön kanssa tehdään henkilökohtainen palvelusuunnitelma. Palvelusuunnitelman laatiminen ja päivittäminen vaativat myös enemmän resursseja, koska ikääntyviä on yhä enemmän ja he elävät pidempään kuin aikaisemmin.

Viides laatusuosituksen 2013 teema alue on nimeltään *palvelujen rakenne*, jonka pohjana on se, että palvelurakenteen on vastattava ikääntyneen väestön palveluntarpeita. Perusajatuksena on koko ajan ollut laitoshoidon vähentäminen ja kotiin annettavien ja asumispalveluiden lisääminen. Tavoite ilmaistaan myös vanhuspalvelulain 14 §:ssä, jossa säädetään, että ensisijaisesti pitkäaikainen hoito ja huolenpito tulisi toteuttaa iäkkään henkilön kotiin annettavilla tai muilla sosiaali- ja terveydenhuollon avopalveluilla.⁴⁶³

Kotona asumisen mahdollistaminen tarkoittaa käytännössä investointeja kahdella tapaa, ensiksikin terveen ja toimintakykyisen ikääntymisen edistämiseksi ja toiseksi kuntoutuksen lisäämistä ja monimuotoistumista.⁴⁶⁴ Tämä teema-alue koskee Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan 1.

⁴⁶¹ Laatusuositus 2013, 29–30, 33.

⁴⁶² Nussbaum 2006, 76–78; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 40.

⁴⁶³ Laatusuositus 2013, 36; LIVTTISIST 2012, 14 §.

⁴⁶⁴ Laatusuositus 2013, 36.

Elämä, eli mahdollisuutta elää normaalipituinen ja ihmisarvoinen elämä, ei kuolla ennen aikaisesta ja elää niin kauan kuin elämä tuntuu elämisen arvoiselta.⁴⁶⁵

Palvelujen rakenne -teema-alueen kohdalla on mielestäni hyvä painottaa myös valinnanvapautta ihmiselle eri suunnattujen palvelujen kohdalla, koska valinnanvapaus lisää ihmisen toimijuutta. Kolmas sektori ja ev. lut. kirkko ovat tunnetusti merkittäviä toimijoita suomalaisessa yhteiskunnassa, joiden osallistumisen rekisteröiminen myös ikääntyvien elämässä ja hoidossa tulisi tunnistaa. Ev. lut. kirkko tekee kattavasti työtä vanhusten kanssa muun muassa diakoniatyönsä kautta⁴⁶⁶, unohtamatta sielunhoitotyötä esimerkiksi sairaaloissa ja vanhainkodeissa sekä kuoleman ja surun kohtaamiseen liittyvää työtä unohtamatta.

Laatusuosituksen 2013 visio laitoshoidon purkamisesta ja muuttamisesta kotihoitopainotteiseksi vaatii konkreettisesti palvelurakenteeseen enemmän koulutettuja työntekijöitä, joten koulutuspolitiikan tulee ottaa huomioon tämä vaatimus. Jotta kaikille voidaan taata yhdenvertainen kohtelu, niin on alalle saatavat enemmän asiantuntevia työntekijöitä, johon laatusuositus 2013 ottaakin kannan kuudennessa teema-alueessaan.

Kuudes laatusuosituksen 2013 teema-alue on nimeltään *hoidon ja huolenpidon turvaajat*, jonka pohjana on välttämätön edellytys siitä, että jotta iäkkäille henkilöille voidaan taata turvalliset ja laadukkaat palvelut, tarvitaan riittävä määrä osaavaa henkilöstöä. Työvoimantarpeen kasvu on väistämätöntä sosiaali- ja terveydenhuollossa, koska edessä on väestön ikääntyminen ja muuttuvat palveluntarpeet ja STM:n arviona onkin seuraavan 20 vuoden aikana noin 60 000 uuden työpaikan avautuminen sosiaalipalveluihin. Työvoiman lisätarpeesta yli puolet johtuu eläkepoistumasta ja vanhuus- tai työkyvyttömyyseläkkeelle arvioidaan jäävän vuoteen 2030 mennessä noin 35 300 ihmistä. Lisääntyvään työvoiman tarpeeseen on vastattu alan koulutuksen suunnittelussa.⁴⁶⁷

Henkilöstön määrästä ja osaamisesta säädetään vanhuspalvelulain 20 §:ssä, jossa tavoitteena on turvata iäkkäille henkilöille laadukkaat palvelut. Henkilöstömitoituksen⁴⁶⁸ on oltava minimissään tehostetussa palveluasumisessa ja

⁴⁶⁵ Nussbaum 2006, 76–78; Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 40.

⁴⁶⁶ KVS 2015, 3. Kirkon vanhustyötä ovat (1) *yleinen seurakuntatyö* ja (2) *diakoninen vanhustyö*, josta viimeksi mainittu kohdistuu niihin, jotka eivät tule muuten autetuiksi.

⁴⁶⁷ Laatusuositus 2013, 39–40

⁴⁶⁸ Laatusuositus 2013, 62. Puhutaan joskus myös hoitajamitoituksesta. ”Henkilöstömitoituksella tarkoitetaan henkilöstön ja hoidettavien asiakkaiden/potilaiden välistä laskennallista suhdelukua.

vanhainkodeissa 0,5 hoitotyöntekijää asiakasta kohden ja terveyskeskuksen vuodeosaston pitkäaikaishoidossa 0,60–0,70 hoitotyöntekijää asiakasta kohden. Lähtökohtana henkilöstömitoituksen määrittelyssä ovat kuitenkin asiakkaiden tarpeet ja suunnittelun ytimessä ovat asiakkaiden niin fyysinen, kognitiivinen, psyykinen kuin sosiaalinenkin toimintakyky, mutta myös muut tarpeet, kuten hengelliset tarpeet.⁴⁶⁹

Työvoiman lisätarpeen lisäksi terveydenhuollossa ja sen koulutuksessa olisi huomioitava painotus laitoshoidon vähentämisestä ja kotihoidon lisäämisestä. Kotihoidon suosittaminen tulee nostamaan lisäksi tarvetta ympärivuorokautiselle hoidolle, johon liittyy olennaisesti viihtyisä elin- ja asuinympäristöä, tällöin laatusuosituksen 2013 kuudes teema-alue *hoidon ja huolenpidon turvaajat* ja toinen teema-alue *asuminen ja ympäristö* kulkevat kehityksessä limittäin.

Hoidon ja huolenpidon konkreettinen turvaaminen tarkoittaa riittävän työntekijämäärän lisäksi tutkimusta ja tietoa. Vastaa tällä tutkimuksellani tähän tarpeeseen. Yleisesti tutkimuksen ja tiedon lisääminen auttaa yhteiskuntaa reagoimaan ja toimimaan ikärakenteen muutokseen. Ikääntyviin kohdistuvaa tutkimusta tulee tukea tulevaisuudessakin.

Viimeinen eli seitsemäs laatusuosituksen 2013 teema-alue on nimeltään *johtaminen*, joka ei vastaa suoraan mihinkään Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohtaan. *Johtamisen* pohjana on kuntien sosiaali- ja terveystoimen strategisen johtamisen keskeinen tehtävä eli luoda edellytyksiä vaikuttaville palveluille, joilla tuetaan ikääntyneen väestön toimintakykyä ja turvataan iäkkäiden henkilöiden tarpeita vastaava ”eheä ja laadukas palvelujen kokonaisuus”. Ikääntymispolitiikan vaatimukset säädetään vanhuspalvelulain toisessa luvussa ”Kunnan yleiset velvollisuudet”, eli että kunnassa:

1. toimitaan yhteistyössä ikääntyneen väestön hyvinvoinnin tukemiseksi (vanhuspalvelulaki, 4 §)

Esimerkiksi, jos työyksikössä työskentelee 20 hoitotyöntekijää ja yksikössä on yhteensä 40 asiakasta, henkilöstön ja asiakkaiden välinen laskennallinen suhdeluku on 20/40 eli 0,5.”

⁴⁶⁹ Laatusuositus 2013, 9, 42, 45, 49, 62. ”Henkilöstön vähimmäismäärä kotihoidossa määritellään a) laskemalla yhteen asiakkaalle päätöksellä myönnetty palveluaika tunteina (terveydenhuollossa hoitopäätös, sosiaalihuollossa hallintopäätös) ja b) käytettävissä olevan henkilöstön välittömään asiakastyöaikaan käytettävissä aika tunteina. Kun jaetaan henkilöstön välittömään työaikaan käytettävissä oleva tuntimäärä kotihoidon asiakkaille päätöksellä myönnettyllä tuntimäärällä ja kerrotaan sadalla, saadaan suhdeluku, joka kertoo, kuinka suuri osa myönnetystä palvelusta pystytään toteuttamaan. Jakamalla asiakkaille päätöksellä myönnetty palveluaika esimerkiksi yhden kotihoitajan käytettävissä olevalla tuntimäärällä, saadaan selville tarvittavan henkilöstön lukumäärä.”

2. laaditaan valtuustokausittain suunnitelma toimenpiteistä ikääntyneen väestön hyvinvoinnin tukemiseksi sekä palvelujen ja omaishoidon järjestämiseksi ja kehittämiseksi (vanhuspalvelulaki, 5 §)
3. varataan riittävät voimavarat suunnitelman toteuttamiseksi (vanhuspalvelulaki, 9 §)
4. arvioidaan vuosittain palvelujen riittävyttä ja laatua (vanhuspalvelulaki, 6 §)
5. turvataan palvelujen yhdenvertainen saatavuus ja asiakkaiden kielellisten oikeuksien toteutuminen (vanhuspalvelulaki, 7 ja 8 §)
6. hankitaan käyttöön riittävästi monipuolista asiantuntemusta (vanhuspalvelulaki, 10 §)
7. asetetaan vanhusneuvosto ja turvataan sen toimintaedellytykset ja mahdollisuudet osallistua kunnan toimintojen suunnitteluun, arviointiin ja seurantaan (vanhuspalvelulaki, 11 §)
8. järjestetään neuvontapalveluja ja muita iäkkään väestön hyvinvointia tukevia palveluja (vanhuspalvelulaki, 12 §).⁴⁷⁰

Ensisijaisen huomion kohteena ja strategisen johdon vastuulla on kunnan palvelurakenteen kehittäminen, jossa painotetaan iäkkäille henkilöille kotiin annettavia palveluja sekä ikääntyneen väestön hyvinvointia tukevia palveluja. Sosiaali- ja terveystieteiden johtamisen haasteena on toimintayksiköiden iäkkäiden asiakkaiden oikeuksien huomioiminen ja asiakasta kunnioittavan toimintakulttuurin sekä kuntoutumista edistävän toiminnan toteutumisen varmistaminen. Toiminnan vertailemiseksi kehitetään toimivat palvelujen seurantajärjestelmät kansalliselle tasolle.⁴⁷¹

Viimeinen laatusuosituksen 2013 teema-alue kommunikoi mielestäni luontevasti teema-alueen kuusi *hoidon ja huolenpidon turvaajat* kanssa. Esitin teema-alueen kuusi pohdinnassa sen väitteen, että väestörakenteen muutokseen ja yhteiskuntamme sopeutumiseen tähän muutokseen, olisi tuettava ikääntyviin kohdistuvaa tutkimusta ja hankittava enemmän tietoa. Esitän saman vaatimuksen tämän laatusuosituksen 2013 viimeisen teema-alueen eli *johtamisen* kohdalla. Kotihoidon ja laitoshoidon vastuuhenkilöt tulee myös kouluttaa uuteen ja muuttuvaan tilanteeseen, jotta painotukset kotihoidon lisäämisestä ja sairauksien ennalta ehkäisemisestä voidaan toteuttaa käytännössä, tarvitaan lisää tutkimukseen pohjautuvaa tietoa. Tiedon hankkimisessa tarvitaan myös koko yhteiskuntaamme koskevaa asennemuutosta, jossa ikääntyvän väestön omat mielipiteet otetaan paremmin huomioon ja passiivisten toimenpiteiden kohteiden sijaan, ikääntyvä väestö nähtäisiin omien elämiensä toimijoina ja arvokkaina päämäärinä.

Viimeinen asia jonka haluan nostaa esille kaiken strategisen puheen ja visioiden keskellä on realismi. Tämän realismin Hallamaa nostaa esiin *Yhdessä*

⁴⁷⁰ Laatusuositus 2013, 51–52; LIVTTSIST 2012, 4 §–12 §.

⁴⁷¹ Laatusuositus 2013, 52–53.

toimimisen etiikka -kirjassaan, jossa hän kirjoittaa *diakronisista*⁴⁷² ihmisten mahdollisuuksista, jonka alkuperäinen määritelmä on Aristoteleelta, eli että osat ihmisen mahdollisuuksista ovat avoinna toimijalle vain jonain tiettyinä spesifinä hetkenä. Toimija voi halutessaan tehdä tiettyä hetkenä jonkin valinnan, joka voi olla myöhemmin jo mahdotonta valita. Näihin diakronisiin mahdollisuuksiin vaikuttavat myös toimijan aikaisemmat valinnat; hyvät aikaisemmat valinnat rikastavat toimijan tulevia valintojen mahdollisuuksia ja huonot valinnat rajoittavat tai vähentävät tulevaisuudessa avoinna olevia valinnan vaihtoehtoja. Diakronisten valintojen raja tulee vastaan vanhuusiässä, sillä vanhuusiän fyysisen suorituskyvyn heikkeneminen vähentää väistämättä mahdollisuuksia ja lopulta kuolema tekee kaikista mahdollisuuksista väistämättömän lopun.⁴⁷³

4.3 Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020. Sosiaali- ja terveystalouden strategia ja keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet. Kriittinen tarkastelu

STM:n sosiaali- ja terveystalouden strategia on nimeltään *Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020* (SKS2020) ja se piirtää esiin sosiaalisesti kestävästä yhteiskunnan strategiaa. SKS2020:n määritelmä sosiaalisesti kestävästä yhteiskunnalle on oikeudenmukaisuusdiskurssin mukainen sillä se tarkoittaa, että sosiaalisesti kestävässä yhteiskunnassa ihmisiä kohdellaan yhdenvertaisesti, kaikkien osallisuus varmistetaan ja edistetään jokaisen kansalaisen terveyttä ja toimintakykyä. Kaikkien yhteiskunnassa tehtyjen päätösten perustana on SKS2020:n mukaan oltava sosiaalinen kestävyys, joka myös edellyttää kansalaisten hyvinvointi- ja terveyserojen pienenemistä ja heikommassa asemassa olevien tilanteen parantamista.⁴⁷⁴

SKS2020:n avainkäsite on *sosiaalinen kestävyys*, jolle ei ole olemassa yleistä vakiintunutta määritelmää vaan se on laaja kokonaisuus, johon vaikuttavat lainsäädäntö, yleinen arvomaailma ja talouden toimintamekanismit. Talouskasvun rooli sosiaalisen kestävyyskannalta on välineellinen, jossa se parantaa sosiaalisen kestävyyskannan edellytyksiä muun muassa hyvinvointipalvelujen turvaamiseksi, talouskasvusta ei voida kuitenkaan suoraan sanoa, että se lisäisi

⁴⁷² Hallamaa 2017, 295. Termin diakroninen voi suomentaa ”pitkän ajanjakson käsittäväksi” tai ”historialliseksi”. Aristoteleen mukaan diakroninen mahdollisuus tarkoittaa mahdollisuuksia, joita toimija voi käyttää hyödykseen jonakin hetkenä, mutta joita toimija ei voi jonakin toisena hetkenä voi enää valita.

⁴⁷³ Hallamaa 2017, 156.

⁴⁷⁴ SKS2020 2011, 3.

sosiaalista kestävyyttä.⁴⁷⁵ SKS2020:ssa sosiaalisesti kestävä yhteiskunta määritellään neljän tekijän perusteella sellaiseksi, joka kohtelee ensiksi *kaikkia yhteiskunnan jäseniä samanarvoiselta pohjalta*, toiseksi *vahvistaa osallisuutta ja yhteisöllisyyttä*, kolmanneksi *tukee terveyttä ja toimintakykyä* ja neljänneksi *antaa tarvittavan turvan ja palvelut*. SKS2020 mukaan Suomi on vuonna 2020 nämä neljä tekijää sisältävä sosiaalisesti kestävä yhteiskunta.⁴⁷⁶

Huomattavaa mielestäni on kaksi SKS2020:n tavoitteiden räikeää ristiriitaa, ensinnäkin ristiriita sosiaali- ja terveysmenojen supistusten ja leikkausten linjan kanssa ja tarvittavien turvan ja palvelun takaamisen kanssa. Toinen ristiriita koskee sosiaali- ja terveysalalle vaadittavan työvoiman saamista, sillä alalle tarvittaisiin enemmän työntekijöitä, jotta sosiaalisesti kestävä yhteiskunnan tavoitteet: *tukee terveyttä ja toimintakykyä ja antaa tarvittavan turvan ja palvelut* voidaan taata. Ongelma on kuitenkin se, että huoltosuhde on kääntynyt negatiiviseksi, joten alalle tarvittavaa määrää työvoimaa on vaikea saada.

Sosiaalinen kestävyys edellyttää STM:n toimivaa sosiaaliturvaa, joka SKS2020:ssa määritellään laajaksi käsitteeksi, johon sisältyvät niin toimeentuloturva, sosiaali- ja terveyspalvelut, ehkäisevä toiminta, työsuojelu ja osittain tasa-arvo. Toimeentuloturvan avulla ihmiset selviytyvät elämänsä riskitilanteista toisaalta sosiaaliturva vahvistaa yhteiskunnan ja talouden tasapainoa. Talouskehityksen rooli on luoda hyvinvointiyhteiskunnan toimintaedellytykset.⁴⁷⁷ Toimeentulotuen nostaminen mekanismiksi, joilla ihmiset voivat selviytyä elämänsä riskitilanteista on mielestäni liioiteltua. Totesin jo pro gradu –tutkielmassani, että toimeentulotuki altistaa pienituloisuudelle. Määrittelin myös toimeentulotuen saamista oikeutetusti yhdeksi huono-osaisuuden osoittimeksi. Toinen esiin nostamani huomio oli, että sosiaalietuuksien, kuten toimeentulotuen taso on jäänyt muun yhteiskunnan taloudellisessa kehityksessä riittämättömäksi taloudellisen tuen muodoiksi. Nussbaumilaisessa keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien ajattelumallissa yhdeksi toimintamahdollisuudeksi kuuluu 10. *Oman ympäristön hallinta*, johon kuuluu myös B. *Materiaalinen* ja toimeentulotuen kohdalla on yksinkertaisesti todettava, että se ei mahdollista tasa-arvoista omistusoikeutta muiden rinnalla, koska se lisää pienituloisuutta.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ Alila & Gröhn et al. 2011, 6, 10.

⁴⁷⁶ SKS2020 2011, 4.

⁴⁷⁷ SKS2020 2011, 4.

⁴⁷⁸ Ojala 2014, 24, 47.

Nussbaumin keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet huomioidaan seuraavasti:

1. Elämä. (2a) *hyvinvointi- ja terveyserojen vähentämisellä*, (2b) *asiakaskeskeisyyden asettaminen palvelujen lähtökohdaksi*.
2. Terveys. (1a) *terveys ja hyvinvointi tulisi ottaa osaksi kaikkea päätöksentekoa*, (2a) *hyvinvointi- ja terveyserojen vähentämisellä*, (2b) *asiakaskeskeisyyden asettaminen palvelujen lähtökohdaksi*, (2c) *uusien sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen rakenteiden ja toimintatapojen luominen*, (3a) *vahvistamalla ympäristön elinkelpoisuutta*, (3b) *yhteiskunnan toimivuuden varmistaminen. erityistilanteissa*
3. Henkilökohtainen koskemattomuus.
4. Aistit, mielikuvitus ja ajatus. (2d) *vahvan sosiaalisen yhteenkuuluvuuden aikaansaaminen*.
5. Tunteet.
6. Käytännön päättely.
7. Osallisuus.
 - A. (1d) *on elämän eri osa-alueiden tasapainoon saattaminen*, (2d) *vahvan sosiaalisen yhteenkuuluvuuden aikaansaaminen*.
 - B. (2d) *vahvan sosiaalisen yhteenkuuluvuuden aikaansaaminen*.
8. Muut lajit. (3a) *vahvistamalla ympäristön elinkelpoisuutta*.
9. Leikki. (1d) *on elämän eri osa-alueiden tasapainoon saattaminen*.
10. Oman ympäristön hallinta.
 - A. Poliittinen. (1a) *terveys ja hyvinvointi tulisi ottaa osaksi kaikkea päätöksentekoa*, (2d) *vahvan sosiaalisen yhteenkuuluvuuden aikaansaaminen*.
 - B. Materiaalinen. (1b) *Työurien pidentäminen työhyvinvoinnilla*, (1c) *Korkea työllisyysaste*.

SKS2020:ssa on kolme suuntaa, joista ensimmäinen on nimeltään *hyvinvoinnille vahva perusta*, jossa painotetaan neljää eri asiaa. Ensimmäinen strateginen painotus on, että *terveys ja hyvinvointi tulisi ottaa osaksi kaikkea päätöksentekoa* ja painopistettä siirrettävä sairauden hoidosta kohti hyvinvoinnin aktiivista edistämistä.⁴⁷⁹ Tämä painotus vastaan Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohtaa 2. *Terveys* ja kohtaan 10. *Oman ympäristön hallinta* ja alakohta A. *Poliittinen*. Painotuksen pohjalta

⁴⁷⁹ SKS2020 2011, 5.

vastuuta olisi annettava enemmän toimijoille itselleen, olisi siirryttävä sairauksien hoidosta sairauksien ennalta ehkäisyyn ja lopuksi kiinnittää huomio toimijoiksi tunnustettujen yksilöiden intresseihin lyhytaikaisten preferenssien sijaan.

Intressien selvittäminen vaatisi yksilön subjektiivisen äänen kuulemista ja sen ottamista huomioon. Positiivinen huomio on kuntien vammais- ja vanhusneuvostojen sekä vanhustyön strategioiden luominen kuntiin, jolloin päätöksenteko on pystytty hajauttamaan tai ”jalkauttamaan” itse palveluiden käyttäjille.

Hyvinvoinnin aktiivisella edistämisellä parannetaan elämänlaatua, lisätään työllisyyttä, lisätään tuottavuuden kasvua ja yritysten menestymistä, mutta myös hillitään sosiaalimenojen kasvua. SKS2020:n mukaan hyvinvointia luodaan työllä ja kaikkien osallisuudella, työuria on SKS2020:n mukaan pidennettävä niin alku- kuin loppupäästäkin yhteensä kolmella vuodella, mutta lisäksi olisi alennettava työttömyyttä, vähennettävä sairauspoissaoloja ja työkyvyttömyyttä. *Työurien pidentäminen työhyvinvoinnilla* onkin toinen strategisen suunnan eli *hyvinvoinnille vahva perusta* mahdollistaja. Painotus vastaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohtaa 10. *Oman ympäristön hallinta* ja alakohtaa B. *Materiaalinen*. SKS2020:ssa myönnetään, että laaja työttömyys on ristiriitainen hyvinvointiyhteiskunnan tavoitteiden kanssa ja että kattavan sosiaaliturvan takaaminen varmistetaan korkealla työllisyysasteella. *Korkea työllisyysaste on hyvinvoinnille vahva perusta* suunnan kolmas varmistaja eli korkealla työllisyysasteella varmistetaan sosiaaliturvan rahoituksen kestävyys.⁴⁸⁰ Kolmas suunnan varmistaja vastaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohtaan 10. *Oman ympäristön hallinta* ja alakohtaan B. *Materiaalinen*.

Työurien pidentämistavoite on ristiriidassa huoltosuhteen negatiiviseksi kääntymisen, kansainvälisen vuonna 2008 alkaneen niin sanotun ”uuden laman” ja työpaikkojen vähenemisen kanssa. Työllisyyden paraneminen vaatisi pohjimmiltaan taloudellista kasvua, koska taloudellinen kasvu puolestaan synnyttäisi työpaikkoja. Korkea työllisyysaste merkitsisi puolestaan sitä, että veroja maksavaa aktiiviväestöä olisi runsaasti ja sitä vastoin tulonsiirtoja saavaa passiiviväestöä työllisiä vähemmän. Käytännön suunta on päinvastainen ja esimerkiksi vanhustenhuollossa tunnustetaan, että omaishoitajien panos maamme hoivatason ylläpitämisessä on merkittävä.

⁴⁸⁰ SKS2020 2011, 5.

Hyvinvoinnille vahva perusta SKS2020:n suunnan varmistamisen neljäs ja viimeinen keino on *elämän eri osa-alueiden tasapainoon saattaminen*. SKS2020:ssa otetaan huomioon muuttuvan työelämän rinnalla myös vapaa-ajan hyvinvoinnin tasapainottava vaikutus, sosiaaliturvan kehittämisen tarve vastaamaan monimuotoistuviin elämäntilanteisiin, perhe-elämän ja työn sujuvan yhdistämisen vaikutus hyvinvointia niin työssä kuin kotonakin parantavana ja pienten lasten hoitojärjestelmän perheiden tarpeisiin mukautuvana kokonaisuutena.⁴⁸¹ Suunta vastaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohtaa 7. *Osallisuus* ja alakohtaa A. sekä kohtaa 9. *Leikki*. Eri elämän osa-alueiden tasapainoon saattamisen SKS2020:ssa on vahvasti ennalta ehkäisevä pohjavire. Vapaa-ajan hyvinvoinnin tasapainottava vaikutus, sosiaaliturvan kehittämisen ohella, ehkäisee ihmisten positiivisia mahdollisuuksia rajoittavia ongelmia jo ennalta.

Toinen SKS2020:n suuntaviiva on nimeltään *kaikille mahdollisuus hyvinvointiin*, joka mahdollistetaan neljän eri asian avulla. Ensiksikin strateginen suunta mahdollistetaan *hyvinvointi- ja terveyserojen vähentämisellä*, joka toteutetaan parhaiten suuntaamalla toimenpiteet niin, että kaikista huono-osaisimpien suhteellinen asema paranee. Yhdenmukaisella ja kattavalla vakuutusturvalla taataan ettei synny väliinputoamia. Suunta vastaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohtia 1. *Elämä* ja 2. *Terveys*. Toinen *kaikille mahdollisuus hyvinvointiin* strategisen suunnan viitoittaja on *asiakaskeskeisyyden asettaminen palvelujen lähtökohdaksi*. Suunta vastaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohtia 1. *Elämä* ja 2. *Terveys* Ennalta ehkäisevän toiminnan suuntaan siirrettäviä sosiaali- ja terveyspalveluja on tarkoitus uudistaa niin, että niiden käyttäjät ovat mukana uudistusten kehittämisessä, joka lisää käyttäjän vastuunottoa omasta terveydestä ja hyvinvoinnista.⁴⁸²

Kolmas linjaus *kaikille mahdollisuus hyvinvointiin* strategisen suunnan mahdollistamiseksi on *uusien sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen rakenteiden ja toimintatapojen luominen*, joiden avulla ihmisten kokemaa sosiaali- ja terveyspalvelujen pirstaleisuutta ja järjestelmäkeskeisyyttä muutetaan yhtenäiseksi ja kestäväksi. Käytännössä yhtenäisen ja kestävä sosiaali- ja terveyspalvelujen rakenteen luominen tarkoittaa palvelujen järjestämistä suurissa

⁴⁸¹ SKS2020 2011, 6–9.

⁴⁸² SKS2020 2011, 10–11.

toiminnallisissa kokonaisuuksissa, joita yksityiset sosiaali- ja terveyspalvelut täydentävät. Muita toimia ovat lääkehuollon palvelujen parantaminen, sosiaali- ja terveydenhuollon sähköisen tiedonhallinnan ohjausjärjestelmän vahvistaminen ja suunnitelmallisen sekä toimivan normi-, voimavara- ja informaatio-ohjauksen avulla uuden sosiaali- ja terveydenhuoltolainsäädännön tavoitteiden ja palvelukokonaisuuksien varmistaminen.⁴⁸³ Suunta vastaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohtaa 2. *Terveys*.

Neljäs linjaus *kaikille mahdollisuus hyvinvointiin* varmistamiseksi on *vahvan sosiaalisen yhteenkuuluvuuden aikaansaaminen*, joka toteutetaan sosiaali- ja terveyspolitiikalla niin, että tuetaan eri-ikäisiä naisia ja miehiä sekä kieli- ja kulttuurivähemmistöjen osallisuutta ja ihmisarvoista elämää. Sosiaalista yhteenkuuluvuutta vahvistavat myös työyhteisöön kuuluminen, ikääntyneiden terveiden elinvuosien mahdollistaminen, kolmannen sektorin toiminnan ottaminen mukaan ja toiminnan turvaaminen yhtenä osallisuuden vahvistajana, monikulttuurisuuden mahdollisuuksien huomioiminen (muun muassa yhteiskunnan moniarvoisuuden, innovatiivisuuden lisääjinä) ja väkivallan vähentäminen sekä ehkäisy.⁴⁸⁴ Suunta vastaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohtaa 7. *Osallisuus* ja alakohtia A ja B ja kohtaa 10. *Oman ympäristön hallinta* ja alakohtaa A. *Poliittinen*.

Kolmannen sektorin toimijoista ev. lut. kirkossa taas panostetaan vapaaehtoisten kouluttamiseen ja vastuullisten vapaaehtoistöiden lisäämiseen ja kirkon jäsenet korostavat vanhusten ja vammaisten auttamisen, kirkollisten toimitusten ja hautausmaiden ylläpitämisen merkitystä.⁴⁸⁵

Ev. lut. kirkon strategiassa nimeltään *Kohtaamisen kirkko* se määrittää ev. lut. kirkon tehtäväksi eli missioksi kutsua ihmisiä Jumalan yhteyteen sekä rohkaista välittämään lähimmäisistä ja luomakunnasta. Kolmannen sektorin toimijana ja neljänteen linjaukseen vaikuttavana ev. lut. kirkko vastaa omalta osaltaan Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan 4. *Aistit, mielikuvitus ja ajatus*, johon lukeutuu mahdollisuus muun muassa omien uskonnollisten näkemysten valintoihin ja ilmaisemiseen. Ev. lut. kirkko vastaan myös Nussbaumin toimintamahdollisuuteen 8. *Muut lajit*, joka tarkoittaa mahdollisuutta välittää ja olla tekemisissä muun muassa luomakunnan kanssa. Ev. lut. kirkon visio on nimenomaan kristillisen seurakunnan yhdistävä rooli yli

⁴⁸³ SKS2020 2011, 12.

⁴⁸⁴ SKS2020 2011, 13.

⁴⁸⁵ Kohtaamisen kirkko 2014, 10.

inhimillisten rajojen, sukupolvien, kulttuurien ja kielten.⁴⁸⁶ Kirkko myös kutsuu yhteiskunnalliseen keskusteluun ja nostaa esiin yhteiskunnallisia epäkohtia.

Toinen SKS2020:n suunta kriittisesti tarkasteltuna näyttäytyy liian idealistiselta. Totuus näyttäytyy kaunopuheisten strategisten suuntaviivojen takana täysin erilaiselta. Hyvinvointivaltio on alkanut eriytyä ja eriarvoistumiskehitys on alkanut, jossa varakkaat ihmiset ovat alkaneet etsiä vaihtoehtoisia malleja yksityiseltä puolelta, koska eivät enää usko, että hyvinvointivaltio voisi toimia heidän turvaverkkonaan. Työllistymisen kelkasta pudonneet ihmiset ovat taas pakotettuja käyttämään ylikuormitettuja julkisia palveluita, jotka kaiken lisäksi ovat vielä eriytyneet sosioekonomisen - ja alueellisen eriarvoisuuden myötä. Tutkimuksin on vielä todettu, että Suomessa sosioekonomiset terveyserot ovat kansainvälisesti katsottuna suuria. Sosiaali- ja terveydenhuollon byrokratiakoneisto on tunnetusti jäykkä ja ”pöhöttynyt” toisin sanoen laajaksi levinnyt sosiaalihuoltojärjestelmän hallintakoneisto tai paisunut. Pelkästään sosiaalihuoltojärjestelmän hallintakoneiston itsensä käynnissä pitäminen syö itsessään julkisia varoja.

Kolmas SKS2020:n suunta on nimeltään *elinympäristö tukemaan terveyttä ja turvallisuutta*, joka mahdollistetaan kahden tekijän avulla. Ensiksi *vahvistamalla ympäristön elinkelpoisuutta*, koska ihmisen elinympäristön tila vaikuttaa niin ihmisen terveyteen kuin hyvinvointiinkin, on elinympäristön laatua parannettava yhteistyössä eri toimijoiden kesken sekä kuntien välisen ympäristö- ja terveydenhuollon toimeenpanon tiivistämisen avulla. Osana sosiaalisten ongelmien vähentämisessä, asuinalueiden eriytymisen ehkäisemisessä, turvallisuuden lisääntymisessä ja omatoimisessa selviytymisessä on kestävä asunto- ja yhdyskuntasuunnittelu. Kestävä asunto- ja yhdyskuntasuunnittelu lisää turvallisuutta ja omatoimista selviytymistä sekä vähentää monia sosiaalisia ongelmia ja ehkäisee asuinalueiden eriytymistä. Uusien teknologioiden kuten geeni-, bio- ja nanoteknologian avulla avautuu uusia mahdollisuuksia

⁴⁸⁶ Kohtaamisen kirkko 2014, 9, 16, 20–25. Kirkon viimeisin kokonaisstrategia oli nimeltään *Meidän Kirkko. Osallisuuden yhteisö 2008–2015*. Jonka jälkeen vuodesta 2016 alkaen jokainen paikallisseurakunta sai tehdä oman strategiansa ajanjaksolle 2016–2020, jossa *Kohtaamisen kirkko* -strategia toimi vain toiminnallisena suuntana. Kohtaamisen kirkossa annetaan neljä painopistealuetta: (1) *nostamme sanoman esiin*, (2) *kohtaaminen koskettaa*, (3) *rakastamme lähimmäistä* ja (4) *arvostamme jäsenyyttä*.⁴⁸⁶ Suuntapistealueet ovat abstrakteja, mutta ne antavat paikallisseurakunnille vapaat kädet muokata omaa paikallista seurakuntastrategiaa oman seurakuntansa - ja sen jäsenistön pohjalta eli kontekstuaalisesti. Jokainen seurakunta sai myös luoda oman visionsa ev. lut. kirkon kolmen muuttumattoman arvon pohjalta, jotka ovat: *usko*, *toivo* ja *rakkaus*.

terveydenhuollossa ja ympäristöterveydenhuollossa.⁴⁸⁷ Suunta vastaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohtaa 2. *Terveys* ja kohtaan 8. *Muut lajit*.

Kolmas SKS2020:n suuntaus elinkelpoisen ympäristön vahvistamisesta näyttäytyy ongelmalliselta etenkin vammaisten henkilöiden katsontakannasta katsottuna. On tunnettu tosiasia Suomessa, että sosioekonomisten erojen vuoksi kuntakeskuksien ulkopuolisella alueella eli niin sanotulla haja-asutusalueella asuva vammainen henkilö voi tuskin vaikuttaa elinympäristöönsä, sen rakennettuun ympäristöön ja infrastruktuuriin samalla tavalla kuin vaikka kaupungissa asuva vammainen henkilö. Jopa VAMPO:n loppuraportissa myönnettiin esteettömyyden ja saavutettavuuden vaativan jatkuvuutta ja yhteiskunnan sitoutumista niiden saavuttamiseksi tulevaisuudessa.⁴⁸⁸ Ennalta ehkäisy eli esteettömyyden ja saavutettavuuden huomioiminen etukäteen ennakkosuunnittelamisen avulla estää turhia (ja kalliita) jälkikorjauskustannuksia.

Toinen strategisen suuntalinjan *elinympäristö tukemaan terveyttä ja turvallisuutta* mahdollistamiseksi on *yhteiskunnan toimivuuden varmistaminen erityistilanteissa*. Globalisaation myötä kansallisen ja kansainvälisen yhteistyön merkitys tartuntatautien torjunnassa on lisääntynyt ja johon vastataan varautumalla maailmanlaajuisiin epidemioihin. Esimerkiksi järkevällä antibioottien käytöllä ja entistä kattavimmilla torjuntatoimilla estetään uusille lääkkeille vastustuskykyisten bakteerien ja sairaalainfektioiden lisääntymistä. Osana erityistilanteisiin varautumista on kansalaisten toimeentulon turvaaminen myös erityistilanteissa, joka varmistetaan riittävän työttömyysturvan ja sosiaalivakuutuksen puskurirahastoilla. Vakuutustoiminta tulisi järjestää asiakkaiden kannalta turvallisesti ja kohtuuhintaiseksi ja tietohuollon toimivuus varmistetaan poikkeusoloissa varajärjestelmien toimivuuden takaamisella.⁴⁸⁹ Suunta vastaa Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan kohtaa 2. *Terveys*.

Nostan itse terveyden yhdeksi merkittävimmistä toimintamahdollisuuksista. Terveydellä oli sen luontaisen arvon lisäksi välineellinen arvo muiden toimintamahdollisuuksien toteuttamiseen, taloudelliseen kehityksen, koulutussaavutuksien, kognitiiviseen kehityksen, työllistymismahdollisuuksien, tulon ansaitsemisen potentiaalin kohdalla, mutta terveydellä oli tutkimukseni

⁴⁸⁷ SKS2020 2011, 14–15.

⁴⁸⁸ STM4 2016, 18.

⁴⁸⁹ SKS2020 2011, 15.

pohjalta myös monia hajanaisia ihmisarvon, turvallisuuden ja voimaantumisen aspektoja. Etenkin sellaisen globalisaation myötä, joka ymmärretään laajemmin kuin vain talouden näkökulmasta käsin, eli inhimillisen spektrin näkökulmasta jolloin terveyteen, sen edistämiseen ja säilyttämiseen tulee panostaa. SKS2020 painottaa myös terveyttä eri linjauksilla Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listalta tarkasteltuna.

Strategisten linjausten toimeenpano vaatii neljää eri tekijää, joista ensimmäinen on *eri toimijoiden yhteistyö*, jossa asioiden avoimella valmistelulla luodaan pohja toimivalle sidosryhmätyöskentelylle. Toinen tekijä on STM:n tekemä *kansainvälinen vaikuttaminen ennakoivassa, globaalissa terveys- ja sosiaalipolitiikassa*. Kansainväliset sitoumukset sekä sosiaalista kestävyyttä tukevat prosessit toimivat yhteistyön perustana. Kolmantena toimeenpanon mahdollistajana toimii *tiedon asettaminen päätöksenteon perustaksi*. Yhteiskunnallisen päätöksenteon vaikuttavuutta ja kustannustehokkuutta parannetaan vahvoilla asiantuntijalaitoksilla. Yhteiskäyttöisillä tietovarannoilla, joihin myös kansalaisilla on pääsy, vältetään päällekkäistä tiedonkeruuta ja parannetaan tiedon laatua. Viimeinen ja neljäs toimeenpanon mahdollistaja on *ennakoivan ja oikea-aikaisen viestinnän käyttö*, jolla tuetaan niin avointa ja vuorovaikutteista valmistelua kuin tuloksellista yhteistyötäkin.⁴⁹⁰

Laajaksi levinneen sosiaalihuoltojärjestelmän hallintakoneiston ja laajalle levinneen sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmän selkiyttäminen tulisi aloittaa globaalien ja kansainvälisen kehityksen sijaan kansallisesta kontekstista käsin. Palvelujen keskiössä tulisi kuitenkin jo strategisten suuntaviivojenkin ja asiakaslähtöisyysmantran puitteissa olla yksityinen ihminen, jonka pitäisi pystyä navigoimaan nyt ”paisuneessa hallintaviidakossa” ja hajautetuissa erityispalveluissa niin sanotusti pirstaleisessa järjestelmässä nimenomaan elämänsä niinä hetkinä, kun kaikki ei ole hyvin ja hän tarvitsee apua. Heikoimmassa asemassa tässä pirstaleisuudessa ovat juuri vammaiset henkilöt ja vanhukset. Strategisten suuntaviivojen, epäselvien käsitteiden ja epärealististen tavoitteiden sijaan kansalainen tarvitsisi yksinkertaisen tiedon siitä, että kun hän apua tarvitsee, niin hän myös sitä avun hetkellä tulee saamaan ja että niin avunpyyntö kuin avunpyytäjänkin otetaan todesta.

SKS2020:ssä ei huomioida vahvasti henkilökohtaiseen alueeseen kuuluvia toimintamahdollisuuksia: 5. *Tunteet* ja 6. *Käytännön päättely*, syynä se, että

⁴⁹⁰ SKS2020 2011, 16–18.

kyseessä on sosiaali- ja terveystalouden kokonaisstrategia, eikä yksilökohtainen strategia ja kyseiset toimintamahdollisuudet ovat ikään kuin implisiittisesti strategiaan kirjoitettuja toimintamahdollisuuksia. Strategiassa korostuu 2. *Terveyden* toimintamahdollisuus, mutta jotta strategia olisi nussbaumilaisittain hyväksyttävä, niin puuttuvat toimintamahdollisuudet tulisi kirjoittaa strategiaan sisälle, sillä nyt oletetaan ihmisten olevan täysin toimintakykyisiä tai ottavan vastuuta omista toimintamahdollisuuksistaan. Toimintamahdollisuuksien puuttuminen strategiasta ei ole tasa-arvoista, eikä vastaa toimintamahdollisuuksien teorian vaatimukseen siitä, että toimintamahdollisuuksia ylläpidettäisiin sen sijaan, että hoidettaisiin syntyneitä toimintamahdollisuusvajeita. Strategia ei ohjaa ennaltaehkäisevään toimintaan näiden toimintamahdollisuuksien kohdalla, joten jatkokysymys on, että voisiko hyvinvointi kasvaa tulevaisuudessa, jos kaikki toimintamahdollisuudet huomioitaisiin?

Eettisesti kestävä toiminta on sitä, että apua tarvitseva kansalainen saa sitä ja hänet otetaan vastaan tilastomerkinnän tai kohteen sijaan päämääränä ja aktiivisena toimijana. Eettisesti kestävä toiminta realisoituu sellaisena järjestelmänä, jossa apua tarvitseva ja sitä tarjoava ovat vuorovaikutuksessa ja vastavuoroisessa suhteessa keskenään yhteistä intressiä tavoitellen, eli sitä, että apua saa kun sitä tarvitsee ja apu on oikeaa apua.

Tässä luvussa tarkastelin Nussbaumin kymmenen keskeisen inhimillisen toimintamahdollisuuden avulla kriittisesti STM:n pääsosiaalipoliittisia asiakirjoja vanhuksia, vammaisia henkilöitä ja koko kansallista terveysstrategiaa koskien. Kaikkien strategioiden ja visioiden takana on väistämätön totuus, että jossain vaiheessa jokaisen ihmisen valintojen raja tulee vastaan. Sitä ennen on tehtävä kuitenkin kaikki, että mahdollisuudet ovat avoimina kaikille ihmisille.

STM on paljon vartijana, sen tehtävinä on määritellä sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämisen suuntaviivat, valmistella lainsäädäntöä ja ohjata uudistusten toteuttamista. Toimintamahdollisuuksien teorian mukaan sosiaalipolitiikkaa ja sosiaalitoimia tulisi arvioida siitä näkökulmasta, kuinka ne mahdollistavat ihmisten kykyä elää arvostamaansa elämää. Realismia on se, että nykyisenkaltaisia vanhuspalveluita vähennetään, niistä leikataan ja kohdistetaan uudelleen. Uudelleen kohdistamisessa mukaan tulevat kolmannen sektorin ja vapaaehtoiskentän toimijat, joka on vain faktaa, koska työntekijöitä ei yksinkertaisesti riitä kattamaan kasvavia palvelutarpeita tulevaisuudessa.

Toimintamahdollisuuksien teoria toimii keskustelun avaajana, epäoikeudenmukaisuuksien osoittajana ja oikeudenmukaisen yhteiskunnan suunnan osoittajana. Toimintamahdollisuuksien teorian käytännön areenana toimii julkinen keskustelu ja demokratia. Mukana arvokeskustelua herättämässä on myös ev. lut. kirkko, joka kantaa oman missionsa mukaisesti huolen aina kaikista huono-osaisimmista. Demokratian kehyksessä on mahdollisuus tarkastella vanhus- ja vammaisten henkilöiden kohdalla sitä, mitä toimintoja ja toimintamahdollisuuksia he voivat oikeasti saavuttaa. Suomen kaltaisessa sivistysvaltiossa Nussbaumin kymmenen keskeistä inhimillistä toimintamahdollisuutta toteutuvat nussbaumilaiseen kynnystasoon saakka ja ihmisille annetaan vapautta toteuttaa omia toimintamahdollisuuksiaan, mutta kehitys ei pysähdy siihen. Vammaisten henkilöiden kohdalla asiakirjoissa korostuu 3. *Henkilökohtaisen koskemattomuuden* ja 7. *Osallisuus* kohta A:n - toimintamahdollisuudet ja vanhus- ja vammaisten kohdalla 1. *Elämän* ja 2. *Terveiden* - toimintamahdollisuudet.

Sosiaalipalveluiden kompastuskivenä on kuitenkin siirtyä preferenssipohjaisesta sosiaalipolitiikan toteuttamisesta intressipohjaisen sosiaalipolitiikan toteuttamiseen. Intressipohjainen sosiaalipolitiikka vaatisi ihmisten heterogeenisuuden myöntämistä. Yhtäkään ihmisryhmää ei voi kohdella homogeenisena ryhmänä, vasta intressipohjaisen heterogeenisuuden tunnustavan sosiaalipolitiikan kautta, voidaan päästä toteuttamaan peräänkuuluttamaani eettisesti kestävä sosiaalipolitiikka.

VAMPO linjasi Suomen vammaispolitiikan konkreettiset toimenpiteet lähivuosille. VAMPON visio on kunnianhimoinen, sillä THL:n mukaan VAMPO ”viitoittaa tietä tulevaisuuden vammaispolitiikkaan, joka on kestävä ja vastuullista.” Käytännössä VAMPON lähtökohtana on, että hallitus haluaa turvata vammaisten henkilöiden oikeudenmukaisen aseman yhteiskunnassamme konkreettisin keinoin puuttumalla epäkohtiin.

Tärkeimmäksi sisältöalueeksi VAMPO:n kohdalla nostan viidennen sisältöalueen, joka on nimeltään *Koulutus ja opiskelu*. Käynnissä olevan demografisen muutoksen pohjalta työmarkkinoilta poistuu enemmän ihmisiä kuin sinne tulee, joten koulutuksen haaste on todellinen, ajankohtainen ja jopa primäärihaaste. Toimintamahdollisuuksien teorian näkökulmasta koulutus on myös yksi avaintekijä ja keskeisin toimintamahdollisuus. Koulutus ja opiskelu avaavat mahdollisuuksia yhteiskunnassa toimimiseen ja osallisuuteen.

Vammaisten henkilöiden kohdalla tulee kysyä toimintamahdollisuuden kohdalla, että onko heillä mahdollisuutta kouluttautua. Toiminnon tasolla kysymys on millä tasolla vammaisten henkilöiden on mahdollista kouluttautua vammattomiin verrattuna.⁴⁹¹

Viides sisältöalue eli *Koulutus ja opiskelu* -sisältöalue liittyy luonnollisesti VAMPO:n kuudenteen sisältöalueeseen *Työ*, joka lähtee oikeudesta työhön perusoikeutena, jokaisella on myös oikeus toimeentulon hankkimiseen ja julkinen valta suojelee työvoimaan. Vammaisten henkilöiden työllistyminen todetaan eri ikäkausina muihin kansalaisiin verrattuna vaikeammaksi. Tähän eivät vaikuta taloudelliset suhdanteet ja vammaisten henkilöiden työllisyysaste on pysynyt merkittävästi alhaisempana vammattomiin ikätovereihin verrattuna. Työn vahva merkitys yhteiskunnalliseen osallisuuteen vaikuttavana ja todetaan myös vammattomien henkilöiden kohdalla, joten mielestäni VAMPO:n kuudes *Työn* sisältöalue on yksi tärkeimmistä kärjistä, johon tulisi kiinnittää aivan erityistä huomiota.

VAMPO 2010–2015 asetti Suomen vammaispolitiikalle oikean suunnan edetä. Edelleen kuitenkin tarvitaan aktiivisuutta yhteiskunnan eri alueilla esteettömyyden laaja-alaisessa vahvistamisessa ja lisäämisessä kuuluvat niihin toimenpidekokonaisuuksiin.

Vanhusten kohdalla erityisenä haasteena laatusuosituksessa 2013 mainitaan asennemuutos, jonka pohjalta olisi tunnistettava ja otettava huomioon kaikessa toiminnassa se, etteivät vanhukset (niin kuin eivät vammaiset henkilötäkään) ole homogeeninen ryhmä vaan monimuotoinen ikäryhmä, jossa joukossa on erilaisiin vähemmistöihin, kuten esimerkiksi seksuaalivähemmistöihin ja erilaisiin etnisiin taustoihin kuuluvia iäkkäitä.

Vanhuksia koskevassa strategiassa eli laatusuosituksessa 2013 myönnetään, että Suomessa palvelurakenne on kovasti laitosvaltaista muihin Euroopan maihin verrattuna ja tarve olisi kokonaisuuksille, joissa niin asuminen kuin palvelutkin yhdistettäisiin toimivaksi kokonaisuudeksi. Nostan laatusuosituksen 2013 kärjeksi sen neljännen teema-alueen, joka on nimeltään *oikea palvelu oikeaan aikaan*, jonka perustana on tiedon saaminen kunnan ikääntyneen väestön toimintakyvystä, sairastavuudesta, kielellisestä jakautumisesta sekä väestörakenteen että asuin- ja elinolojen kehityksestä. Oikean palvelun takaaminen oikeaan aikaan vaatii myös

⁴⁹¹ Hill 2011, 424. "Do persons with impairments have the opportunity to get an education?" (capability) and "What is the education level of persons with impairments compared to those without?" (functioning).

kokonaisvaltaista sairaanhoitopalvelujärjestelmän paradigman uudistamista, jossa siirrytään ennalta ehkäisevään painotukseen. Palvelusuunnitelman laatiminen vaatii enemmän resursseja vastaamaan tarpeeseen, jossa kasvavan ja ikääntyvän väestön kanssa tehdään henkilökohtainen palvelusuunnitelma.

Palvelusuunnitelman laatiminen ja päivittäminen vaativat myös enemmän resursseja, koska ikääntyviä on yhä enemmän ja he elävät pidempään kuin aikaisemmin. Nyt me pohjustamme myös toimia omalle vanhuusajallemme.

Viimeinen analysoimani strategia oli STM:n kokonaistrategia SKS2020. SKS2020:n määritelmä sosiaalisesti kestäväälle yhteiskunnalle on toimintamahdollisuuksien oikeudenmukaisuusdiskurssin mukainen sillä se tarkoittaa, että sosiaalisesti kestävässä yhteiskunnassa ihmisiä kohdellaan yhdenvertaisesti, kaikkien osallisuus varmistetaan ja edistetään jokaisen kansalaisen terveyttä ja toimintakykyä.

Nostan kärjeksi SKS2020:n toisen suuntaviivan nimeltään *kaikille mahdollisuus hyvinvointiin*, joka mahdollistetaan neljän eri strategisen suunnan avulla. Näillä toimilla vahvistetaan toimintamahdollisuuksien teorian painotus ihmisestä toimijana ja omanlaista hyvää elämää tavoittelevana yksilönä. Mitä se hyvä elämä sitten jokaisen kohdalla tarkoittaakin, jää yksilön itsensä päätettäväksi, toteuttamisessa mukaan tulevan yhteiskunnalliset rakenteet ja siinä toteutettava politiikka, jonka on mahdollistettava jokaisen yksilön mahdollisuus kukoistaa omalla tavallaan.

5. Toimintamahdollisuuksien teoria ja subjektit: vanhuksat ja vammaiset henkilöt toimintamahdollisuuksien teoriassa

Oikeudenmukaisuuskysymyksen fokus ei ole siinä, että mitä resursseja valtion tulisi käyttää jokaista henkilöä kohden vaan siinä, että mikä lopputulos niiden resurssien avulla saavutetaan.⁴⁹²

⁴⁹² Harnacke 2013, 775.

Jos toimintamahdollisuuksien teoria valittaisiin yhteiskuntasopimuksen sijaan, ei tulisi olemaan vaikeuksia kehittää sellaisia poliittisia periaatteita joissa vammaisia henkilöitä kunnioitettaisiin tasa-arvoisina kansalaisina muiden rinnalla. Toimintamahdollisuuksien teoria tekee samanaikaisesti valtavan hyvää työtä oikeudenmukaisuuden käsitteellistämässä, jolle on tarvetta myös lasten ja vanhusten hoidon kohdalla. Lasten ja vanhusten asymmetrisiä tarpeita käsitellään toimintamahdollisuuksien teoriassa osana heidän ihmisarvoa, eikä ainoastaan suurena sosiaalisena kulueränä.⁴⁹³

(...) – ehkä suurin osa-tapahtuvista hyvistä asioista on tyypillisesti tahattomia ihmistoiminnan tuloksia?⁴⁹⁴

Tarkastelen ja tutkin tässä luvussa tutkimukseni kohderyhmiä eli vammaisia henkilöitä ja vanhuksia toimintamahdollisuuksien teoriassa ja suomalaisessa sosiaalihuollossa. Nostan esiin yhden toimintamahdollisuuden ja yhden oikeuden, jotka ovat mielestäni merkittävimmät kohderyhmieni kohdalla.

5.1 Toimintamahdollisuuksien teoria ja vanhukset - käsitteistä ja asenteista

Eliniän odotteen ja vanhusväestön kasvu ovat vaikuttaneet terveydenhuollon fokuksen siirtymiseen, niin että terveydenhuollossa on ryhdytty painottamaan vanhusten itsenäisyyttä, osallistumista ja hyvinvointia. Itsenäisyyden painotus näkyy vanhuspoliittisissa asiakirjoissa esimerkiksi laatusuosituksessa 2013 etenkin painotuksessa, että kotona asumista tuetaan, edistetään ja siihen varaudutaan tulevaisuudessa esimerkiksi kuntouttamisen avulla.⁴⁹⁵

Ikääntymiskehitykseen varautumisen lisäksi ikääntyvä väestö nostaa ikääntymispolitiikan poliittiseen agendaan. Niin kutsuttu normaali aikuisikä on vain yksi elämänvaihe ja jokainen ihminen tarvitsee hoivaa tarpeen vaatiessa kaikissa yhteiskunnissa ja mahdollisesti jossain vaiheessa tai joskus kaikkina elämänsä aikoina. Hoivan tarve koskee myös niin kutsuttuja normaaleja aikuisia, jotka turvautuvat muiden apuun ja hoivaan elämänsä eri vaiheissa, esimerkiksi ruokahuollossa, siivouksessa, terveydenhoidossa ja niin edelleen. Niin kutsuttua riippumatonta aikuisikää seuraa ajanjakso kasvavalle riippuvuudelle, jossa ikääntyminen tuo uusia fyysisiä ja psyykkisiä tarpeita. Kasvava eliniän odote luo lisää uusia riippuvuuksia, kuten esimerkiksi sellaisen riippuvuussuhteen jossa aikuiset lapset huolehtivat ja ottavat vastuun omien ikääntyvien vanhempiensa

⁴⁹³ Nussbaum 2004a, 293.

⁴⁹⁴ Sen 1999, 255.

⁴⁹⁵ Laatusuositus 2013, 24.

hoivasta.⁴⁹⁶ Tätä kutsutaan vastavuoroisuuteen perustuvaksi sukupolvisopimukseksi, eli vanhuksista pidetään huoltaan perheen sisällä. Sukupolvisopimusta voisi kuvata sukupolvien väliseksi solidaarisuudeksi. Sukupolvisopimus on kuitenkin muuttumassa ja vaihtumassa niin että sukupolvien välinen vastavuoroisuus on siirtymässä perheistä yhteiskunnalle.⁴⁹⁷ Lisäksi sukulaissuhteet ovat heikentymässä, joka heikentää esimerkiksi omaishoidon mahdollisuuksia.⁴⁹⁸

Sukupolvisopimuksen siirtyminen perheistä yhteiskunnalle ja samaan aikaan tapahtuva julkisen vastuun vähentäminen eriarvoistaa ihmisiä. Eriarvoiseen asemaan joutuminen johtuu siitä, että kaikilla ei ole perhettä tukenaan tai resursseja ostaa palveluja. Toisaalta sukupolvisopimuksen purkautuminen korostaa myös kolmannen sektorin toimijoiden roolia vanhusten ja vammaisten henkilöiden hoidossa. Ev. lut. kirkko on sikäli poikkeuksellinen toimija, ettei sen toimintaa ohjaa taloudellinen tehokkuus tai vaatimukset taloudellisten resurssien sääntelemisestä,⁴⁹⁹ se toimii arvojensa, inhimillisyyden eli lähimmäisenrakkauden pohjalta.

Vanheneminen ja vanhenemisprosessit saavat aikaan niin positiivisia kuin negatiivisiakin seurauksia ja muutoksia. Negatiivisena seurauksena tai muutoksena vanhuus aiheuttaa väistämättä erilaisia sairauksia ja on tutkitustikin todettu, että yli 75-vuotiaista enintään 30 prosenttia on kliinisesti terveitä. Vanhuus tuo väistämättä mukanaan ulkonäön muutoksia, toimintakyvyn laskua ja pahimmissa tapauksissa jopa syrjintää. Vanhuus ja vanheneminen eivät kuitenkaan tuo yksipuolisesti ainoastaan negatiivisia seurauksia tai muutoksia vaan myönteisistä vanhenemisen kokemuksista, muutoksista ja seurauksista mainitaan esimerkiksi kokemuksen, taitojen ja viisauden lisääntyminen.⁵⁰⁰

Sen liittyy toimintamahdollisuuksien toteutumiseen ikääntymisen yksilön toiminnasta riippumattomana tekijänä. Sen sitä mieltä, että tulotason ja toimintamahdollisuuksien väliseen yhteyteen, eli siihen että tulotaso vaikuttaa välineellisesti toimintamahdollisuuksiin vaikuttavat vahvasti myös muut tekijät. Näitä muita tekijöitä ovat henkilön ikä, sukupuoli ja sukupuoliroolit, fyysinen

⁴⁹⁶ Nussbaum 2004a, 275.

⁴⁹⁷ Pöyhönen 2010, 198, 204.

⁴⁹⁸ KOK 2014, 30.

⁴⁹⁹ Pöyhönen 2010, 204.

⁵⁰⁰ Koskinen 2004, 25.

sijainti maantieteellisesti, *epidemiologinen*⁵⁰¹ ilmapiiri ja muut tekijät joihin henkilö ei voi itse vaikuttaa. Tulotason ja toimintamahdollisuuksien välinen instrumentaalinen suhde vaihtelee eri yhteisöissä, perheissä ja jopa eri yksilöiden välillä. Ikä vaikuttaa molemmissa ihmiselämän päissä, niin että ikääntyneillä ja hyvin nuorilla tunnustetaan olevan spesifisiä tarpeita.⁵⁰²

Sen myöntää, että vammat, kuten vammaisuus, sairaus ja ikä vähentävät yksilön ansaitsemismahdollisuuksia, mutta vielä enemmän ne vaikeuttavat tulotason muuntamista toimintamahdollisuuksiksi, koska vammaisempi, iäkkäämpi tai sairaampi yksilö voi tarvita enemmän tuloja. Kasvanut tulontarve liittyy mahdollisiin apuvälinehankintoihin ja avun sekä hoidon saamiseen, jonka avulla voi saavuttaa samat tasa-arvoisesti toiminnot muiden rinnalla. ”Todellinen köyhyys” toimintamahdollisuuksien deprivaatina, voi olla siten voimakkaampaa kuin mitä tilastojen valossa tulotasovertailussa näyttäisi olevan. Julkisia ja yhteiskunnallisia toimia tulisikin Senin mukaan arvioida kriittisesti siitä näkökulmasta, kuinka ne auttavat vammaisia henkilöitä ja muita ryhmiä ”muuntamaan” vaikeuksien lisäksi alhaisen tulotason toimintamahdollisuuksiksi. Tulotason epätasa-arvo ei ole synonyymi laajemmalle taloudellisen epätasa-arvon käsitteelle ja pelkän tulotason epätasa-arvon linssin läpi peilattaessa jätetään huomioimatta muita deprivatioita.⁵⁰³

Yksi laaja ja hyvin yleinen tapa, jopa ongelmallinen tapa vanhuksista puhuttaessa on niputtaa vanhukset yhdeksi homogeeniseksi ryhmäksi, jonka pohjalta oletetaan, että kaikilla vanhuksilla olevan samoja tarpeita ja kokemuksia.⁵⁰⁴ Tämänkaltaisen yksipuolinen ja homogeeninen lähestymistapa sortaa ja väheksyy vanhuusiän fyysisiä realiteetteja, mutta myös ainutkertaista ja jakamatonta ihmisarvoa ja on siten epäoikeudenmukaista. Nykyajan vanhuusdiskurssissa vastuu hyvän fyysisen terveyden ylläpitämisestä nähdään yksipuolisesti yksilön omana vastuuna ja laajemmat, kuten yhteiskunnalliset olosuhteet unohdetaan.⁵⁰⁵ Tämänkaltaisen näköalattomuus on johtanut kahteen eriävään ikääntymisnäkemykseen. Ensimmäisessä negatiivisessa ikääntymisnäkemyksessä korostuvat *vanhusten riippuvuus ja vahingoittuvuus*, jossa vanhuutta peilataan yksinomaan tuottavuuden ja työelämän perspektiivistä

⁵⁰¹ Auvinen 2002, 78. ”Epidemiologia on tutkimusala, jonka kohteena on sairauksien esiintyminen väestössä.”

⁵⁰² Sen 1999, 88.

⁵⁰³ Sen 1999, 88, 108.

⁵⁰⁴ Lloyd-Sherlock 2002, 1164.

⁵⁰⁵ Stephens et al. 2014, 715.

käsin, jolloin vanhuus yhdistetään vetäytymiseksi taloudellisesta toiminnasta ja erilaisten sairauksien lisääntymiseen. Tätä näkemystä kuvaa parhaiten negatiivinen käsite ”ikäntymiskriisi”, jossa huomio kiinnittyy lähinnä ikääntyvän väestön tuottamiin kuluihin yhteiskunnalle. Vanhus nähdään ainoastaan menoeränä tai ongelmana.⁵⁰⁶

Nussbaum nimittää ensimmäisen negatiivisesti leimatun ikääntymisnäkemysnäkemyksen mukaista, pejoratiivisen kielen ja mielikuvituksen vastaista julkista kielenkäyttöä ”poliittisen korrektiuden” puutteeksi. Poliittinen korrektiutus voidaan saavuttaa koulutuksen ja eritoten lasten varhaiskasvatuksen avulla. Koulutuksen avulla on muun muassa onnistuttu karsimaan rasistista - ja vihapuhetta Yhdysvalloissa. Poliittisella korrektiudella on tärkeä julkinen ja yhteiskunnallinen tarkoitus sekä merkitys, joka mahdollistaa esimerkiksi lapset näkemässä toisensa yksilöinä, stigmatisoidun ryhmän jäsenen sijaan. Nussbaumin mukaan esimerkiksi Yhdysvalloissa tämänkaltaisen positiivinen muutos julkisessa retoriikassa on käynnissä vammaisia henkilöitä koskevan kielenkäytön kanssa. Liberaali yhteiskunta voi näin edistää ja painottaa oikeudenmukaista ja ihmisarvoista ihmiskäsitystä ja ihmissuhteita poliittisia periaatteita tukevina etenkin koulutuksen avulla.⁵⁰⁷

Toinen ja puolestaan positiivinen ikääntymisnäkemys on sellainen, jossa *vanhuksien oletetaan omaavan kykyjä ja kapasiteettia osallistua yhteiskunnalliseen taloudelliseen ja sosiaaliseen kehitykseen*. Tämän toisen ikääntymisnäkemysnäkemyksen mukaan politiikassa tulisi etsiä keinoja edistää vanhusten kykyjä ja lisätä vanhusten mahdollisuuksia niin, että ne johtaisivat terveelliseen, aktiiviseen ja merkitykselliseen vanhuuteen.⁵⁰⁸

Kumpikaan edellä esitetty ikääntymisnäkemys ei ole kuitenkaan koko totuus, vaan tarve olisi kehittää vieläkin tasapainoisempi perspektiivi jossa vanhuus nähtäisiin ennen kaikkea heterogeenisenä ilmiönä ja jossa kuultaisiin vanhusten omaa ääntä. Tässä kohtaa toimintamahdollisuuksien teoria astuu kuvaan, sillä Suomessakin huoltosuhteen muutoksen vuoksi väistämättömästi vähenevien terveydenhuollon resurssien tarkastelemisen sijaan, toimintamahdollisuuksien teoriassa huomio keskitetään vanhusten kohdalla heidän toimintamahdollisuuksiin ja niiden saavuttamiseen. Toimintamahdollisuuksien teorian yksi vahvuus

⁵⁰⁶ Lloyd-Sherlock 2002, 1164.

⁵⁰⁷ Nussbaum 2006, 413.

⁵⁰⁸ Lloyd-Sherlock 2002, 1164–1165.

mielestäni on juuri ihmisten yksilöllisyyden tunnistaminen ja heterogeenisyyden myöntäminen.

Toisessa analysoitavassa vanhuksia koskevassa STM:n asiakirjassa, eli laatusuosituksessa 2013 myönnetään, että yksi yhteiskuntamme väestön ikärakenteen muutoksen seuraus on yleinen asennemuutos, jossa iäkkäitä ihmisiä ei nähtäisi yhtenäisenä ryhmänä niin kuin ei nähdä muitakaan ikäryhmiä. Laatusuosituksessa 2013 ”ikäystävälliseksi” yhteiskunnaksi nimitetään sellaista yhteiskuntaa, jossa moninaisuuden kirjo otetaan huomioon yhteiskunnan eri toiminnoissa. Ikäystävällinen yhteiskunta huomioi iäkkäiden äänen myös kaikessa kehittämisessä ja päätöksenteossa.⁵⁰⁹ Yksi askel kohti vanhusten subjektiivisten äänten kuulemista päätöksenteossa on vanhuspalvelulain 11 §:n vaatimus kunnan vanhusneuvoston asettamisesta, jolla pyritään takaamaan ikääntyneen väestön osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuudet.

Yksi avainasia vanhusten kohdalla on tarve vanhusten ulkoisten olosuhteiden muuttamiseen, mutta myös se tosiasia, että jotkin ikääntyvien sisäiset toimintamahdollisuudet heikkenevät ikääntymisen seurauksena. Sisäisten toimintamahdollisuuksien heikentyminen johtaa myös heikentyneisiin yhdistyneisiin toimintamahdollisuuksiin. Yhdistyneet toimintamahdollisuudet olivat niitä vapauksia ja mahdollisuuksia joita luodaan yksilön kykyjen, poliittisen –, sosiaalisen –, ja taloudellisen ympäristön vuorovaikutuksessa. Esimerkkinä vanhusten fyysinen voimataso, joka väistämättä heikkenee iän myötä ja jolla on siten vaikutuksia muiden toimintamahdollisuuksien toteuttamiseen.⁵¹⁰ Toimintamahdollisuuksien teoria tarjoaa perustan, jossa huomioidaan niin fyysiset iän tuomat muutokset kuin myös sosiaalinen ympäristö. Ottamalla monipuolisesti huomioon sekä iän tuomat fyysiset ja psyykkiset muutokset kuin myös sosiaalinen ympäristö, voidaan kiinnittää kokonaisvaltaisemmin huomiota myös siihen mitä vanhukset itse arvostavat terveellisessä ikääntymisessä.⁵¹¹

Nussbaumin toimintamahdollisuuksien teoriassa on linkki lapsuuden ajan toimintojen, kuten terveystalvelujen käytön ja aikuisuuden sisäisten toimintamahdollisuuksien välillä. Nämä niin sanotut elinkaarivaikutukset jatkuvat aina kuolemaan saakka, eli toisin sanoen vanhuksen sisäinen toimintamahdollisuus riippuu hänen elämänpituisesta sosiaalisten –, inhimillisten – ja talouspääoman kartuttamisesta. Yhteenvetona voidaan todeta, että vanhuusiän

⁵⁰⁹ Laatusuositus 2013, 15.

⁵¹⁰ Lloyd-Sherlock 2002, 1165, 1167.

⁵¹¹ Stephens et al. 2014, 715.

sisäiset toimintamahdollisuudet ovat riippuvaisia aikaisemmasta toimimisesta, mutta ikään liittyen olemassa on myös luontaista ikääntymistä ja ikäspesifejä sairauksia kuten esimerkiksi dementia. Aikaisempi toimiminen riippuu aikaisemmista yhdistyneistä toimintamahdollisuuksista ja nykyinen toiminta vaikuttaa siihen ympäristöön jossa vanhukset elävät.⁵¹²

Laatusuositus 2013 ottaa kantaa ympäristön ja toimintamahdollisuuksien linkkiin ja siinä todetaankin, että iäkkäillä ihmisillä tulee iästä ja yksilöllisestä toimintakyvystään huolimatta olla mahdollisuus elää omanlaistaan hyvää elämää omissa yhteisöissään, jossa osallistujaksi ja toimijaksi tunnustettua iäkästä ihmistä osataan lähestyä oikein. Iäkkäät ihmiset ovat muutakin kuin vain kuluerä, jotka yksipuolisesti käyttäisivät ja tarvitsisivat erilaisia sosiaali- ja terveydenhuollon palveluita. Laatusuosituksessa 2013 tavoitteena on sosiaalisesti ja taloudellisesti kestävä toiminta, joka realisoituu mahdollisimman terveen ja toimintakykyisen ikääntymisen turvaamisena ja palvelujärjestelmän rakenteiden muuttamista taloudellisesti kestäväälle pohjalle. Rakennemuutoksen onnistuminen edellyttää niin palvelujen sisällöllistä uudistusta kuin iäkkäiden parissa toimivien osaamisenkin kehittämistä.⁵¹³

5.2 Toimintamahdollisuuksien teoria ja vammaiset: objekteista subjekteiksi

Vammaisella yksilöllä voi olla korissaan suurempi määrä primäärisiä hyviä ja kuitenkin vähemmän mahdollisuuksia elää normaalia elämää tai tavoitella haluamiaan päämääriä verrattuna kehen tahansa vammattomaan, pienemmän määrän primäärisiä hyviä omaavaan yksilöön. Samalla tavoin muihin verrattuna sairauksille alttiimpi vanhus voi olla huono-osaisempi kuin yleisesti hyväksytään sellaisen primääristen hyvien määrän kanssa.⁵¹⁴

Psyykkisesti vammaiset lapset ja aikuiset ovat kansalaisia.⁵¹⁵

Julkinen tila on poissulkemisen ideoiden artefakti.⁵¹⁶

Nussbaumin mukaan toimintamahdollisuuksien teoriassa fyysisesti ja psyykkisesti vammaiset henkilöt nähdään tasa-arvoisina kansalaisina muiden rinnalla, koska toimintamahdollisuuksien teorian ihmiskäsityksen lähtökohtana on käsitys ihmisestä sosiaalisena eläimenä, jonka ihmisarvo ei ole peräisin idealisoidusta

⁵¹² Lloyd-Sherlock 2002, 1168.

⁵¹³ Laatusuositus 2013, 7, 10, 15.

⁵¹⁴ Sen 1999, 74.

⁵¹⁵ Nussbaum 2006, 98.

⁵¹⁶ Nussbaum 2006, 117.

rationaalisuudesta vaan riippuvaisuudesta ja suhteista muihin ihmisiin. Kaikilla kansalaisilla tulisi olla mahdollisuus nauttia sellaisesta vapaudesta ja itsenäisyydestä, kuin heidän tilansa sallii. Nussbaumilainen poliittinen ihmiskäsitys pohjautuu siihen, että ihminen käsitetään haavoittuvaiseksi, ajalliseksi olennoiksi sekä kyvykkääksi että tarvitsevaksi, monella tapaa vammaiseksi, jolla on tarve rikkaille elämäntoimintojen pluralismille.⁵¹⁷

Nussbaum haastaakin perinteiset liberaalit teoriat sen perinteisimmistä lähtökohdista, kuten kantilaisesta ihmiskäsityksestä, yhteiskuntasopimustradition vastavuoroisuuden primäärilähtökohdasta sosiaalisen yhteistoiminnan tarkoituksena. Nussbaumin mukaan Rawls rakentaa oman teoriansa todella vahvasti kantilaisen etiikan pohjalle. Kantilaisessa etiikassa päämääräksi käsitetty ihminen on kuitenkin lopulta itse vastuussa päämäärän asemastaan omilla kyvyillään. Nussbaumin mukaan Rawlsin ”hyvin järjestäytyneessä yhteiskunnassa” ja yleisimmin yhteiskuntasopimuksissa piilevä suurin ongelma esimerkiksi vammaisten henkilöiden mukaan sisällyttämisessä on sopimustilanne, jonka pohjalta vammaiset henkilöt voivat kokea täyden mukaan ottamisen ja sisällyttämisen yhteiskuntaan *ex post* eli jälkikäteen, kun tarvetta olisi kuitenkin ratkaisuun jo *ex ante* eli ennakoivasti ennen oikeudenmukaisuusperiaatteiden hyväksymistä, jotta yhteiskunnasta voitaisiin rakentaa lähtökohtaisesti erilaisia ihmisiä kunnioittava.⁵¹⁸

Yhteiskuntasopimustradition sopimustilanne on itsessään ongelmallinen ja toimintamahdollisuuksien teoriassa sosiaalisen ja yhteiskunnallisen yhteistyön tarkoitus ja edut ovat moralisoituja sekä sosiaalistettuja jo oikeudenmukaisuuden periaatteiden alkuperäisestä sopimustilanteesta lähtien.

Yhteiskuntasopimustraditiosta poiketen toimintamahdollisuuksien teoriassa vammaisuus katsotaan henkilökohtaisten toimintamahdollisuuksien ja ympäristöllisten vaatimusten väliseksi kuiluksi. Näin ollen toimintamahdollisuuksien teoriassa painotetaan tarvetta siirtyä yksipuolisesta yksilön fyysisen tai ruumiillisen tason tarkastelusta yksilön toimintaan ja vammaisuuteen vaikuttavien ympäristön vaikutusten arvioimiseen sekä yksilön ympäristössä ja yhteiskunnallisessa tilassa eletyn elämän dynaamiseen prosessiin.⁵¹⁹

⁵¹⁷ Nussbaum 2006, 218, 221; 2004a, 289.

⁵¹⁸ Nussbaum 2006, 99, 156, 218.

⁵¹⁹ Saleeby 2007, 220.

Nussbaumin mukaan vammaiset henkilöt osallistuvat ja osallistuisivat enemmänkin yhteiskunnassa monella eri tavalla, kun ja jos yhteiskunta luo tai loisi heille mahdollisuuksia olla osallisina. Vammaiset henkilöt voivat olla yhteiskunnan tuotteliaita jäseniä tavanomaisessa taloudellisessa mielessä, jos yhteiskunta sopeuttaisi sen omat perusolosuhteet sisällyttämään vammaiset henkilöt. Nussbaum kutsuu näitä sopeuttamattomia yhteiskunnan olosuhteita syrjiviksi sosiaalisiksi asetelmiksi. Yhteiskunnan tehtävänä on pyrkiä luomaan vammaisille henkilöille suoraan mahdollisimman paljon toimintamahdollisuuksia ja jos suora voimaannuttaminen ei ole mahdollista niin yhteiskunnan tulee pyrkiä takaamaan toimintamahdollisuudet sopivan *edunvalvonnan*⁵²⁰ avulla.⁵²¹

Taloustieteilijänä Sen toteaa ja tunnistaa kaksi vammaisen henkilön hyvän elämän estävää taloudellista mekanismia, jotka koskettavat fyysisistä ja psyykkisistä vammaisuuksista kärsiviä ihmisiä. Vammaiset henkilöt ovat Senin mukaan maailmassa kaikista huono-osaisimpien ihmisten joukossa ja usein myös kaikista laiminlyödyimpien ihmisten joukossa. Senin mukaan vammaiset henkilöt kohtaavat ja heidän elämäänsä vaikuttavat monet negatiivisesti vaikuttavat taloudelliset mekanismit. Ensimmäinen vammaisten henkilöiden elämään vaikuttava negatiivinen taloudellinen mekanismi on nimeltään ”*ansaitsemisen vamma*” (the earning handicap). Sen kutsuu ”ansaitsemisen vammaksi” tilannetta, jossa vammaisilla henkilöillä on tarve suuremmille tuloille sen vuoksi, että he tarvitsevat enemmän rahaa ja tukea elääkseen normaalia elämää, mutta myös helpottaakseen vammaisuudesta johtuvia esteitä normaalielämässään. ”Ansaitsemisen vamma” kasvaa väistämättä ja vahvistuu toiseksi negatiiviseksi taloudelliseksi mekanismiksi, jota Sen kutsuu ”*muuntamisen vammaksi*” (the conversion handicap). ”Muuntamisen vamma” tarkoittaa puolestaan vaikeutta muuntaa tulotaso ja resursseja hyväksi elämäksi juuri vammaisuuden vuoksi.⁵²²

Senin mukaan toimintamahdollisuuksien teorian vahvuus on siinä, että se auttaa tunnistamaan niitä erilaisia mahdollisuuksia, joita kahdella eri henkilöllä voi olla, vaikka heillä olisikin samat keinot tai välineet.

Toimintamahdollisuuksien perspektiivi auttaa siten huomioimaan erilaisia muuttujia keinojen ja välineiden suhteessa todellisiin mahdollisuuksiin.

⁵²⁰ Nussbaum 2006, 192. Nussbaum käyttää englanninkielistä termiä *guardianship*, joka kääntyy suomeksi holhoukseksi. Käänän sanan edunvalvonnaksi, koska toimintamahdollisuuksien teoriassa painotetaan usein, ettei se kannata paternalismia, joten ”holhoustoimi” ei ole oikea sana tässä kohtaa. Kirjoittajan oma huomio.

⁵²¹ Nussbaum 2006, 105, 113, 192–193.

⁵²² Sen 1999, 258.

Esimerkiksi vammainen henkilö voi tehdä paljon vähemmän kuin vammaaton henkilö täysin samalla tulotasolla ja muilla ”primäärisillä hyvillä” tai resursseilla. Näin ollen vammaista henkilöä ei voi koskaan määrittää tasa-arvoisesti etuoikeutetuksi ja samat mahdollisuudet omaavaksi kuin vammaatonta henkilöä, mutta hänen voidaan määrittää samat keinot ja samat välineet omaavaksi kuin vammaaton henkilö.⁵²³

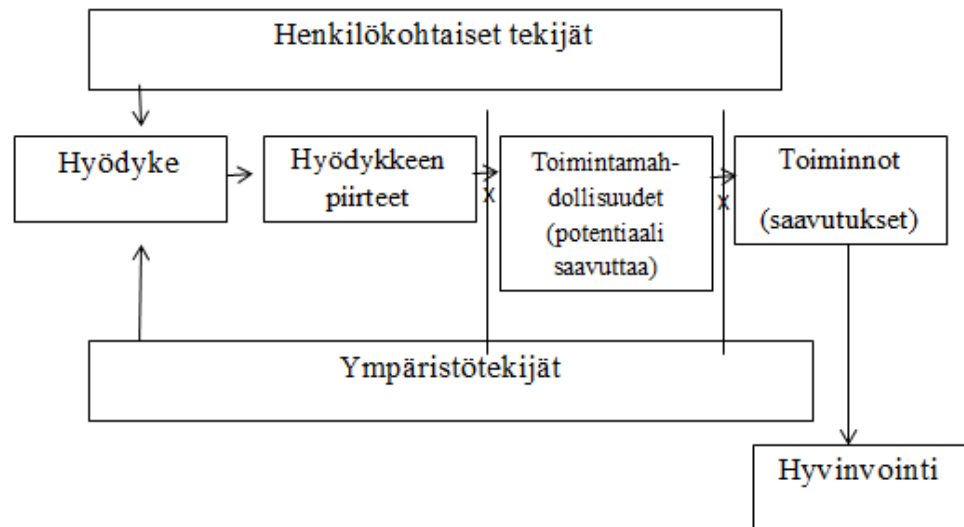
Sen tunnistaa vammaisen henkilön ja vammattoman henkilön välillä neljä erilaista toimintamahdollisuuksien toimimisen vaikeutta samojen henkilökohtaisten keinojen kanssa. Ensimmäinen vaikeus on nimeltään *henkilöiden välinen fyysinen tai psyykkinen heterogeenisuus*, joka liittyy vammaisuuteen tai sairastavuusherkkyyteen. Toinen vaikeus on nimeltään *vaihtelevuus ei-henkilökohtaisten resurssien kohdalla*, kuten julkisen terveydenhuollon tila, sosiaalinen - ja yhteiskunnallinen yhteenkuuluvuus ja yhteisön tarjoama apu. Kolmas vaikeus on nimeltään *ympäristöllinen moninaisuus* kuten ilmasto-olosuhteet tai uhat koskien (kulku)tauteja tai paikallista rikollisuutta. Neljäs vaikeus on nimeltään *erilaiset suhteelliset asemat muihin verrattuna*, jolla Sen viittaa Adam Smithin (1723–1790) esittämään esimerkkiin siitä, että vaatetus ja muut tarpeelliset resurssit, jotta voi ”esiintyä julkisesti tuntematta häpeää”, ovat riippuvaisia niistä sosiaalisista odotuksista mihin ihmisten oletetaan pukeutuvan ja oletus pukeutua kalliimpiin vaatteisiin voi olla rikkaissa yhteiskunnissa lähtökohtana verrattuna köyhempiin yhteiskuntiin.⁵²⁴

Vammaisuus voidaan esittää toimintamahdollisuuksien teoriassa alla olevan toimintamahdollisuuksien teoriasta Saleebyn (2007) tekemän kaavamaisen kaavion avulla.

⁵²³ Sen 2005, 153–154.

⁵²⁴ Sen 2005, 153–154; 1999, 73–74. ”Julkinen esiintyminen tuntematta tai ilman häpeää” tarkoittaa smithiläisessä analyysissä tarvetta luoda minimaalisia vapauksia, josta yksi on esiintyä julkisesti tuntematta häpeää tai ottaa osaa yhteisön elämään, eli toteuttaa toimijuuttaan. Pohjimmiltaan on kyse hyödykkeiden luomista vapauksista, eikä hyödykkeistä itsestään. Smithiläisessä näkökulmassa häpeän tunteminen ja köyhyys liitetään yhteen, jolloin köyhyys käsitetään moraalisenä ilmiönä.

Kuvio 3: Saleebyn kaaviokuva toimintamahdollisuuksien teoriasta (Saleeby 2007, 222)

Saleebyn kaaviossa hyödykkeet muunnetaan ensiksi hyödykkeiden piirteiksi, eli esimerkiksi prosessi, jossa pyörätuoli muunnetaan liikkuvuudeksi tai kuljetusominaisuudeksi. Vaikka hyödykkeen piirteet, eli pyörätuoli itsessään säilyy muuttumattomana, niin todelliseen hyödykkeen eli pyörätuolin omistukseen ovat vaikuttaneet yksilön henkilökohtaiset tekijät, kuten esimerkiksi riittävät ja todelliset taloudelliset resurssit ostaa pyörätuoli kuin myös ympäristötekijät. Ympäristötekijöitä ovat esimerkiksi pyörätuolihyödykkeen käyttömahdollisuus sekä pyörätuolin valmistajan saavutettavuus yksilön maantieteellisellä alueella. Seuraava askel kaaviossa koskee hyödykkeen piirteiden muuntamista toimintamahdollisuudeksi, eli tässä tapauksessa pyörätuolin kuljetus- tai liikuttamisominaisuuksien muuntamista kyvyksi liikuttaa yksilöä. Hyödykkeen piirteiden muuntamista toimintamahdollisuudeksi -prosessiin vaikuttavat taas yksilön henkilökohtaiset tekijät esimerkiksi vamman vakavuusasteen vaikutus pyörätuolin fyysiseen liikuttamiseen, mutta myös ympäristötekijät, kuten esimerkiksi ympäröivä infrastruktuuri. Infrastruktuurilla tarkoitetaan tässä tapauksessa vallitsevien liikkumisväylien ja -teiden kuntoa, jotka joko estävät tai edesauttavat pyörätuolilla liikkumista. Kyseessä on silloin joko esteellinen - tai esteetön ympäristö. Tässä vaiheessa yksilön ympäristötekijöiden mukaan ottaminen on erityisen tärkeää, koska niiden mukaan ottaminen tarjoaa realistisemman arvion siitä mitä yksilö voi tehdä hänen todellisella

potentiaalillaan saavuttaa tiettyjä toimintoja hänen todellisen elämän kontekstissa.⁵²⁵

Toimintamahdollisuuksien teoriassa painotetaan niin yksilöllisiä kuin ympäristöllisiä tekijöitä sekä saavutettuja toimintoja, jolloin vammaisuus käsitetään kokonaisvaltaisemmin eli fyysisen ja psyykkisen rajoituksen ilmentymiseksi sosiaalisessa kontekstissa. Toimintamahdollisuuksien teoriassa vammaisuus käsitetään näin ollen kuiluna yksilön toimintamahdollisuuksien ja ympäristön vaatimusten välillä.⁵²⁶

Vammaisuus vaikuttaa yksilön toimintamahdollisuuksiin ja yksilön täyteen osallistuvuuteen yhteiskunnassa ja toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä vammaisuus voidaan tunnistaa toimintamahdollisuuksien deprivaaation tilaksi, jossa vammaiset henkilöt voidaan nähdä vähemmän kyvykkäinä kuin vammattomat henkilöt.⁵²⁷ Hyvinvointi ei rakennu pelkästään tulojen tai varallisuuden maksimoinnista, mutta ehkä myös päinvastoin, eli että köyhyys tai suomalaisessa kontekstissa pienituloisuus ei myöskään tarkoita aina pelkästään tulojen tai varallisuuden köyhyyttä. Toimintamahdollisuuksien teoria haastaa yleisen talouden kovien mittareiden, vaurauden ja talouden paradigman ja nostaa keskiöön ihmisen toimijuuden ja toteutuvat toimintamahdollisuudet.

Senin itsensä eri yhteyksissä haastama köyhyiden standardinäkemys⁵²⁸ on, että köyhyys on tulotason alhaisuutta. Puutteellinen tulotaso on altistaa vahvasti köyhtyneeseen elämään, mutta köyhyys nähdään toimintamahdollisuuksien teoriassa resurssien vähyyden sijaan toimintamahdollisuuksien deprivaaationa. Teoriassa kuitenkin keskitytään *luontaisesti* tärkeisiin deprivaatioihin (toisin kuin alhaiseen tulotasoon, joka on vain/toki *välineellisesti* merkittävä). Toimintamahdollisuuksien deprivatioilla on muitakin vaikutuksia kuin alhainen tulotaso todellisen köyhyiden välineellisenä instrumenttina estämässä toimintamahdollisuuksia. Alhaisen tulotason ja alhaisten toimintamahdollisuuksien välineellinen rooli *vaihtelee* eri yhteisöissä, jopa eri perheissä ja eri yksilöiden välillä⁵²⁹ ja tulotason sekä materiaalistien resurssien rooli on toki huomioitava, mutta toimintamahdollisuuksien teorian painottama laajempi ihmiskäsitys vaatii ottamaan viitekehykseen mukaan paljon muutakin.

⁵²⁵ Saleeby 2007, 222.

⁵²⁶ Saleeby 2014, 311.

⁵²⁷ Saleeby 2014, 319.

⁵²⁸ Sen 1999, 87, 314. Sen on julkaissut määritelmän ensi kerran kirjassaan *Poverty and Famines* (1981).

⁵²⁹ Sen 1999, 87–88; Hick 2012, 293. Kursivointi Senin.

Yksilön koko elämänkaaren tarkastelu eletyn elämän kontekstista ja yhteiskunnallisista olosuhteista käsin, mahdollistaa todellisen ja rawlsilaisesta sanavarastosta lainatun ”reilun” inhimillisen kehityksen tarkastelun ja tutkimisen.

Vammaisuuden erilaiset luokittelumallit haastetaan vahvasti toimintamahdollisuusteoreetikkojen toimesta. Vammaisuuttakin voidaan pitää toimintamahdollisuuksien deprivaatina, koska vammaisuuden kokemus, käsitettynä seurauksen yksilön ympäristöstä, vaikuttaa negatiivisesti yksilön toimintamahdollisuuksiin ja toimintoihin. Kun vammaisuutta voi tarkastella toimintamahdollisuuksien deprivatioina, niin toimintamahdollisuuksien teoria tarjoaa interaktiivisen ”biopsykososiaalinen” vammaisuuden mallin. Silloin yksilöt joilla on joko fyysisiä –, psyykkisiä –, aisti– tai muita sellaisia vammoja, voivat kuitenkin omata potentiaalia saavuttaa moniakin erilaisia toimintoja tai omata laajan skaalan toimintamahdollisuuksia. Toisaalta on kyse ympäröivän yhteiskunnan ja sen politiikan epäonnistumisesta, jos yksilöt eivät voi kehittää tiettyjä toimintamahdollisuuksia tai toteuttaa potentiaaliaan eli muuntaa toimintamahdollisuuksiaan saavutetuiksi toiminnoiksi eriasteisten hyödykkeiden muuntoprosessin esteiden vuoksi. Näitä hyödykkeiden muuntoprosessin esteitä voi esiintyä toimintamahdollisuuksiksi ja toiminnoiksi muuntamisten yhteydessä joko henkilökohtaisten rajoitusten tai ympäristöllisten esteiden muodossa.⁵³⁰

Toimintamahdollisuuksien teoriassa huomioidaan yksilön tarve vaihtuviin resursseihin ja myös vaihtuviin kykyihin muuttaa resurssit toiminnoiksi ja tämä ilmenee kahdella eri tavalla. Ensiksi Nussbaum käyttää Senin tapaan toimintamahdollisuuksia indikoimaan sitä arvioitavaa tila, jossa hyvinvoinnin vertailut voidaan tehdä. Muista teorioista poiketen toimintamahdollisuuksien teoria painottaa ensiksi *jakoa sekä mahdollisuuksien että resurssien kesken yksilöiden välillä*.⁵³¹ Toiseksi Nussbaumin mukaan toimintamahdollisuuksien teoria lähtee siitä oletuksesta, että *ihminen on sosiaalinen eläin, jonka arvokkuus ei johdu idealisoidusta rationaalisuudesta* ja Nussbaumin mukaan juuri tämän vuoksi toimintamahdollisuuksien teoria toimii myös vammaisten henkilöiden kohdalla. Näiden pohjalta toimintamahdollisuuksien teoriassa määritellään täysi ja tasa-arvoinen kansalaisuus fyysisesti tai psyykkisesti vammaisille henkilöille, jota esimerkiksi Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriassa ei määritellä.⁵³²

⁵³⁰ Saleeby 2014, 311–312.

⁵³¹ Saleeby 2014, 312.

⁵³² Nussbaum 2006, 99, 164–166.

Nussbaumin toimintamahdollisuuksien teoria lähtee myös siitä perustasta, että ihmisarvo voi toimia pohjana oikeuksille ja toimintamahdollisuuksille, joita kaikilla ihmisillä on ja joita jokainen voi halutessaan kehittää. Tämä Nussbaumin ehdotus on inspiroiva ihmisten heterogeenisuuden tunnistamisen pohjalta, sillä siinä ei suljeta ketään oikeudenmukaisuuden käsitteen ulkopuolelle ja samanaikaisesti tämä käsitys oikeudenmukaisuudesta reagoi kaikenlaisten ihmisten erilaisiin tarpeisiin. Nussbaumin toimintamahdollisuuksien teoria tarjoaa oikeudenmukaisuusteorian, joka ottaa huomioon myös vammaiset henkilöt, joiden kyvyt rationaalisuuteen ja autonomiaan ovat vakavasti rajoittuneet.⁵³³ Nussbaum on aivan ehdoton siinä, että vammaisilla henkilöillä tulee olla tasa-arvoiset oikeudet muiden kansalaisten rinnalla. Vammaiset henkilöt ovat täysiä kansalaisia, joita lain tulisi suojella.⁵³⁴

Nussbaumin mukaan vammaisuuden ajatteleminen poliittisessa kontekstissa nostaa esiin kysymyksen siitä, että tulisiko jokaisen vammaisen henkilön kohdalla edistää toimintamahdollisuutta vai toimintaa? Nussbaum väittää kirjassaan *Women and Human Development* (2000), että tietyillä elämänalueilla ja keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien kohdalla tämä kysymys on kiistanalainen. Kiistanalaisiksi elämänalueiksi Nussbaum nostaa keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listastaan 4. *Aistit, mielikuvitus ja ajatus* -toimintamahdollisuuteen sisältyvät omien poliittisten-, uskonnollisten näkemysten valintojen ja ilmaisemisen -toimintamahdollisuudet sekä 9. *Leikin*. Nussbaumin mukaan näyttää kuitenkin selvältä, että kyseessä tarkoituksenmukaisena sosiaalisena päämääränä ovat joko toimintamahdollisuus tai mahdollisuus osallistua toimintoihin. Kaikkien kansalaisten pakottaminen tällaiseen toimintaan olisi Nussbaumin mukaan diktatorista.⁵³⁵

Kirjassaan *Frontiers of Justice* (2006) kirjassaan Nussbaum on sitä mieltä että erotus toimintojen ja toimintamahdollisuuden välillä on kriittinen. Valinnanvapaus toimintamahdollisuuksien välillä sisältyy järkevän pluralismin käsitteeseen, jossa myönnetään että kansalaiset tekevät erilaisia valintoja ja niiden kunnioittaminen kuuluu valinnanvapauden tilaan⁵³⁶. Tilan kunnioittamiseen sisältyy kansalaisen oma optio olla käyttämättä toimintamahdollisuutta niin

⁵³³ Vorhaus 2015, 462–463.

⁵³⁴ Nussbaum 2009a, 350.

⁵³⁵ Nussbaum 2006, 171.

⁵³⁶ Nussbaum 2006, 186. Nussbaum käyttää esimerkkinä ateistia, joka haluaa että uskonto häviää jonain päivänä inhimillisestä elämästä, mutta kannattaa siltikin uskonnonvapautta sen takia, että se on ennakoedellytys ihmisarvoiselle elämälle.

halutessaan⁵³⁷. Toiseksi Nussbaum ei ole myönteinen sen ajatuksen puolesta, että vammaisten henkilöiden kohdalla käytettäisiin eri toimintamahdollisuuksien listaa tai erilaista kynnystason käsitettä. Hoitomuodot ja hoito-ohjelmat kehittyvät enemmän yksilöllisempään suuntaan ja ne osaltaan mahdollistavat sen, että vammaisten henkilöidenkin kohdalla pyritään saavuttamaan samat toimintamahdollisuudet ja kynnystaso kuin muiden kansalaisten kohdalla. Keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan yksittäinen piirre on tärkeää strategisesti, mutta myös normatiivisesti, koska se muistuttaa että vammaiset henkilöt ovat täysin tasa-arvoisia kansalaisia, joilla on kyky elää hyvä inhimillinen elämä eikä ihmisarvoisen yksilön määritelmä sisällä minkäänlaista *luokittelua*.⁵³⁸

Toimintamahdollisuuksien teoriassa vammaisuus voidaan analysoida kahdella eri tasolla, ensiksi joko toimintamahdollisuuksien deprivaatina tai toiseksi toimintojen deprivaatina. Deprivatio tapahtuu henkilön vuorovaikutuksessa olemassa olevien resurssien kohdalla. Resursseja on kolmenlaisia ja ensimmäiset resurssit ovat *henkilökohtaiset ominaisuudet*, kuten esimerkiksi vamma, ikä, sukupuoli. Toinen resurssi on *ympäristö*, kuten ympäristön fyysiset –, taloudelliset –, sosiaaliset –, poliittiset – ja kulttuuriset aspektit ja kolmas resurssi on *taloudelliset resurssit*. Deprivatio on näihin resursseihin vaikuttavia rajoituksia, jotka estävät hyvinvoinnin saavuttamisen. Rajuimmillaan resurssien puute voi itsessään olla vammaisuuden käynnistäjä, esimerkkinä henkilö jolla on krooninen sairaus kuten esimerkiksi diabetes ja joka on sairausvakuutuksen puuttumisen vuoksi estynyt saamasta jatkuvaa sairauden vaatimaa hoitoa. Hoidon saamattomuuden vuoksi sairaus kehittyy lopulta toimintamahdollisuuksien deprivatioiksi eli vammaisuudeksi. Vamma on toki ennakkoehto vammaisuudelle, mutta vain yksi tekijä henkilön muiden ominaisuuksien kuten esimerkiksi iän, sukupuolen ja saatavilla olevien resurssien sekä ympäristön ohella. Hoitamattoman vamma voi johtaa toimintamahdollisuuksien deprivatioihin eli toisin sanoen vammaisuuteen, jolloin painotus on ennalta ehkäisevissä toimenpiteissä.⁵³⁹

⁵³⁷ Nussbaum 2006, 185–186. Nussbaum käyttää esimerkkinä henkilöä, joka tietoisesti tuhoaa omaa terveyttään eikä käytä terveydenhuollon palveluja, mutta kannattaa siltikin julkista terveydenhuoltoa miniminä ihmisarvoiselle elämälle. Henkilö näin kunnioittaa valinnanvapauden tilaa, vaikka uskoo omien terveyteen liittyvien päätöstensä olevan ainoita (negatiivisia) valintoja.

⁵³⁸ Nussbaum 2006, 191. Kursivointi Nussbaumin.

⁵³⁹ Mitra 2006, 240–241.

Vamma premissinä vammaisuudelle siirtää sosiaalipolitiikan toimenpiteiden painopistettä sairauksien ja vammojen hoidosta kohti ennalta ehkäiseviä toimenpiteitä. Sosiaalipolitiikan haasteena olisikin näin ollen systemaattisesti selvittää eri vammojen toisin sanoen toimintamahdollisuuksien deprivatioiden kasautumiset ja muita toimintamahdollisuuksia estävät ominaisuudet. Muuttuvassa yhteiskunnassa ihmisten on vaikea tunnistaa yhteisiä intressejä, jolloin julkinen politiikka ja sen toimintakin tuntuu kaukaiselta. Sosiaalipolitiikka on murroksessa, mutta muutoksen keskellä ei tulisi koskaan unohtaa sitä tärkeintä eli ihmistä.

5.3 YK:n Vammaisyleissopimus

YK:n Vammaisyleissopimusta pidetään vammaisten henkilöiden oikeuksista 2000-luvun ensimmäisenä kattavana ihmisoikeussopimuksena. Kattavana ja kokonaisvaltaisena vammaisia koskevana asiakirjana YK:n

Vammaisyleissopimuksen tulisi näin ollen ottaa huomioon kaikki vammaisuuteen vaikuttavat tekijät. Vammaisyleissopimuksen tarkoitus on voimaannuttaa vammaisia henkilöitä takaamalla heille siviili- ja poliittisten oikeuksien lisäksi myös taloudellisia –, sosiaalisia – ja kulttuurisia oikeuksia. Kyseessä on kansainvälisesti merkittävä sopimus vammaisten henkilöiden kohdalla, koska se on ensimmäinen vammaiset sisältävä ihmisoikeussopimus joka on laillisesti sitova.

VAMPO on kirjoitettu Vammaisyleissopimuksen ja suomalaisen kontekstin hengessä ja toimi ennen Vammaisyleissopimuksen ratifiointia kansallisena versiona Vammaisyleissopimuksesta. Suomen lähes yhdeksän vuotta kestänyt prosessi Vammaisyleissopimuksen allekirjoittamisesta ratifioimiseen herätti vuosien saatossa runsaasti julkista keskustelua, mutta myös aiheesta poliittista kädenvääntöä. Suomen eduskunnassa Vammaisyleissopimusta ja sen valinnaisen pöytäkirjan voimaansaattamista on valmistellut työryhmä aikajaksolla 15. toukokuuta vuonna 2011–31. joulukuuta vuonna 2013. Työryhmän työskentelystä tehtiin asiakirja nimellä *Vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn yleissopimuksen ja sen valinnaisen pöytäkirjan voimaansaattamista valmistelleen työryhmän mietintö* (VHOTYVPVVTM), jonka pohjana ovat yhteensä 58 tahon lausunnot mietinnöstä. Lausuntoja antoivat ministeriöt, viranomaiset ja järjestöt. Huomattavaa on, että kaikki kantaa ottaneet tahot kannattivat Vammaisyleissopimuksen ja sen valinnaisen pöytäkirjan ratifioimista.

Lausunnonantajien huomio kiinnittyi tietoisuuden lisäämiseen, jonka avulla saataisiin muutos asenneilmapiiriin ja jolla olisi tätä kautta merkittävä vaikutus vammaisten henkilöiden todelliseen asemaan. Mietinnössä todetaan seuraavasti:

Keskeinen edellytys yleissopimuksen tavoitteiden toteutumiselle onkin asennemuutoksen edistäminen, sillä vammaiset henkilöt kohtaavat edelleen ennakkoluuloja ja stereotyyppioita sekä esteitä yhteiskuntaan osallistumisessa sen tasavertaisina jäseninä.⁵⁴⁰

Toinen VHOTYVPVVTM:n lausunnonantajien nostama huomio liittyi koulutuksen lisäämisen merkitykseen. Lausunnonantajat nostivat esiin lausunnoissaan esteettömyyden ja saavutettavuuden, etenkin tiedonsaannin esteettömyyttä ja saavutettavuutta painotettiin voimakkaasti. Lausunnoissa nostettiin myös esille vammaisten lasten ja naisten oikeudet ja yleisesti lausunnoissa painotettiin vammaisten henkilöiden itsemääräämisoikeuden vahvistamista keskeisenä teemana. Muita lausunnoissa esiin nostettuja asioita olivat oikeussuojan saatavuus ja Vammaisyleissopimuksen artiklan 33. mukaisten tehtävien hoitamista varten ehdotetut tahot. Vammaisyleissopimuksen artikla 33. on nimeltään *Kansallinen täytäntöönpano ja seuranta* ja useissa lausunnoissa nostettiin esiin vammaisten henkilöiden ja heitä edustavien järjestöjen osallistaminen.⁵⁴¹

Huoli osallistamisen riittävydestä liittyy artiklan 33. kolmanteen kohtaan, jossa sanotaan näin:

Kansalaisyhteiskunta, erityisesti vammaiset henkilöt ja heitä edustavat järjestöt, on osallistettava ja se osallistuu seurantamenettelyyn täysimääräisesti.⁵⁴²

Suomessa Vammaisyleissopimuksen ratifiointi edellytti lainsäädäntömuutoksia useilla eri hallinnonaloilla, lisäksi oli perustettava kansallista toimeenpanoa valvova itsenäinen valvontamekanismi. Ratifiointi on mainittu tavoitteena VAMPO:ssa vammaispoliittisen ohjelman ”kärkenä” ja nykyisen ja edellisen hallituksen hallitusohjelmassa.⁵⁴³ Ratifioimisen myötä myös VAMPON vammaispoliittisen ohjelman ”kärki” löysi tavoitteeseensa.

Vammaisten henkilöiden kohdalla toimintamahdollisuudet voivat puuttua eri syistä. Ensiksi voi olla niin, että vammaisella henkilöllä ei ole perustoimintamahdollisuutta, esimerkiksi tilanteessa jossa aivot toiminta voi olla

⁵⁴⁰ VHOTYVPVVTM 2013, 36, 41.

⁵⁴¹ VHOTYVPVVTM 2013, 20–24, 35–36, 38–39, 41–43, 60–61, 67, 118.

⁵⁴² YVHOSVP 2012, 69.

⁵⁴³ YVHOSVP 2012, 4: VAMPO 2010, 4.

vakavasti vammautunut, niin että sisäistä ja yhdistettyä toimintamahdollisuutta esimerkiksi puheen tuottamiseen ei ole. Jos näin olisi, olisivat kaikki yritykset muuntaa ulkoiseksi kehitykseksi turhaa. Nussbaum kuitenkin voisi painottaa, että emme voi olla varmoja tästä, ellemmme yritä kaikkia muuntamismahdollisuuksia ja keinoja. Nussbaumin mukaan vakavasti vammaisten kohdalla tulisi käyttää samaa kymmenen keskeisen inhimillisen toimintamahdollisuuden listaa kuin kaikkien muidenkin ihmisten kohdalla.⁵⁴⁴

Toimintamahdollisuuksien teorian edustama vammaisuuden malli on jo aikaisemmin esitelty niin sanottu interaktiivinen ”biopsykososiaalinen” vammaisuuden malli. Mallin lähtökohtana on, että yksilöt joilla on joko fyysisiä –, psyykkisiä –, aisti– tai muita vammoja voivat vammoistaan huolimatta omata potentiaalia saavuttaa moniakin erilaisia toimintoja tai omata laajan skaalan toimintamahdollisuuksia. Silloin on kyse ympäröivän yhteiskunnan ja sen politiikan epäonnistumisesta, jos yksilöt eivät voi kehittää tiettyjä toimintamahdollisuuksia tai toteuttaa potentiaaliaan eli muuntaa toimintamahdollisuuksiaan saavutetuiksi toiminnoiksi eriasteisten hyödykkeiden muuntoprosessin esteiden tai adaptiivisten preferenssien vuoksi.

Toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä Suomella oli monia syitä YK:n Vammaisyleissopimuksen ratifioimiseen jo heti kun YK:n yleissopimus avasi sen ja sen valinnaisen pöytäkirjan allekirjoituksille maaliskuussa vuonna 2007.⁵⁴⁵ toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivi tarjosi siihen kolme syytä ja yksi syy on myös VAMPO:n perspektiivistä. Ensimmäinen syy on suurempi ja yleinen *paradigman muutos*. Vammaisyleissopimuksen kohdalla on kyseessä paradigman muutos vammaisasioita koskien, jossa enää ei hyväksytä sitä, että vammaispolitiikka olisi ainoastaan sosiaalihuollon asia vaan, että vammaispolitiikan tulee pohjautua ihmisoikeuksiin. Vammaiset henkilöt ovat ensisijaisesti ihmisiä, toisin sanoen subjekteja, joilla on muiden ihmisten tapaan oikeuksia. Vammaiset henkilöt eivät ole objekteja, jotka vastaanottavat vain yhteiskunnan hoivaa tai toimenpiteitä.⁵⁴⁶ Ihmisen toimijuus ja subjektius painottuvat myös toimintamahdollisuuksien teoriassa, joka on pohjimmiltaan oikeudenmukaisuusteoria, jossa jokaista ihmistä käsitellään päämääränä ja subjektina välineen sijaan ja aktiivisena toimijana kohteen tai objektin sijaan.

⁵⁴⁴ Harnacke 2013, 773.

⁵⁴⁵ YVHOSVP 2012, I.

⁵⁴⁶ Harnacke 2013, 773.

Toiseksi ratifioiminen oli perusteltua, koska toimintamahdollisuuksien teorian kanssa Vammaisyleissopimuskin käyttää *eräänlaista vammaisuuden sosiaalista mallia*. Toimintamahdollisuuksien teoriassa vammaisuus ymmärretään yhdeksi yksilön ominaisuudeksi muiden muassa ja joka on vuorovaikutuksessa ympäröivän ympäristön kanssa ja näistä kaikista muodostuu se mitä henkilön on mahdollista olla ja tehdä. Yhteiskunnan velvollisuus toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä on taata minimi jokaisesta kymmenestä inhimillisestä toimintamahdollisuudesta tiettyyn kynnystasoon asti ja tämä kynnystaso ei ole riippuvainen siitä onko henkilö vammaisen vai ei, vaikka se voisikin puoltaa resurssien määrän nostamista henkilön saamiseksi kynnystason yläpuolelle. Toimintamahdollisuuksien teorian kohdalta katsottuna kyseessä pohjimmiltaan on kyse oikeudenmukaisuuskysymyksestä, koska toimintamahdollisuuksien teoriassa yhteiskunta käsitetään oikeudenmukaiseksi vasta silloin, kun se tarjoaa saman sosiaalisen pohjan kaikille sen kansalaisten toimintamahdollisuuksille.⁵⁴⁷ Kynnystaso toimii myös kukoistavan elämän tavoittelun premissinä, sillä Nussbaumin mukaan vain sellaisten yksilöiden kohdalla, joiden kaikki kymmenen toimintamahdollisuutta ovat kynnystason yläpuolella, voidaan nähdä voivan tavoittelevan ja elävän ”kukoistavaa” elämää.⁵⁴⁸

Kolmanneksi ratifioiminen oli perusteltua, koska VAMPON ensimmäinen viidestä tavoitteesta on YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan *yleissopimuksen ratifioinnin edellyttämien säädösmuutosten valmistelu ja voimaansaattaminen*.⁵⁴⁹ Ratifioimisen myötä VAMPO:n tavoitteet muuttuivat käytännön toimiksi vammaisten henkilöiden kohdalla.

Vammaisyleissopimuksen kansallinen ratifioimisprosessi osoitti todeksi myös Nussbaumin väittämän siitä, että mikään muu ihmisryhmä ei ole kokenut niin paljon stigmatisaatiota kuin fyysisesti – ja psyykkisesti vammaiset henkilöt. Nussbaumin mukaan stigmatisointi tulee kohdata ja poistaa kahdella tapaa eli ensiksi muuttamalla se väärä käsitys, että vammaisuus ei ole olemassa ”luonnostaan”, jos sillä tarkoitetaan jotain itsenäistä irrallisuutta inhimillisestä toiminnasta. Nussbaumin mukaan voidaan sanoa, että vammaisuus joillakin inhimillisten toimintojen alueilla voi olla olemassa ilman ihmisen puuttumista siihen, mutta siitä tulee vammaisuutta silloin kuin yhteiskunta kohtelee sitä tietyllä tavalla. Kaikki ihmiset ovat yleisesti vammaisia, sillä he ovat kuolevaisia,

⁵⁴⁷ Harnacke 2013, 774.

⁵⁴⁸ Riddle 2010, 528.

⁵⁴⁹ VAMPO 2010, 4.

heillä voi olla nössään ongelmia, he voivat olla huonopolvisia, –selkäisiä, tai –niskaisia ja niin edelleen. Mutta kun enemmistöllä tai kaikista vahvimmallalla ryhmällä on edellä mainittuja ”yleisesti hyväksytyjä” vammaisuuksia, niin yhteiskunta adaptoituu ottamaan ne huomioon ja osaksi hyväksytyä ilmapiiriä.⁵⁵⁰ Vahvimman oikeus toteutuu näin vammaisuuden kohdalla.

Toimintamahdollisuuksien teoriassa stigmatisoinnin mahdollisuus suljetaan etukäteen pois siinä, että teoreettinen käsitys kansalaisten tasa-arvosta sisältää käsityksen siitä, että vammaiset henkilöt ovat yksilöitä muiden rinnalla. Yksilön käsite ei sisällä tyypittelyä, joka on ollut Nussbaumin mukaan vammaisten henkilöiden stigmatisointiin implisiittisesti kuuluva tapa. Nussbaum viittaa sosiologi Ervin Goffmanin (1922–1982) klassiseen tutkimukseen sosiaalisesta stigmasta, jossa osoitetaan, että stigmatisoimisen keskeinen piirre etenkin vammaisia henkilöitä kohtaan, on ollut yksilöllisyyden kieltäminen. Stigma kätkee yksilöllisyyden. Vammaisen henkilön kohtaamista kuvaa stigmatisoinnin jälki, jolloin vammaisesta henkilöstä ajatellaan, ettei hän ole täysin inhimillinen. Yksilöllisyyden kieltäminen on myös syy siihen miksi Nussbaum suostuu antamaan vain yhden keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listan. Listan ”kontekstualisoiminen” erilaisten ihmisten kohdalla tarkoittaisi perustavanlaatuisen yksilön yksilöllisyyden ja monimuotoisuuden kieltämistä ja ihmisen tyypittelemistä hänen luonteenomaisten piirteidensä perusteella. Yksilöllisyyden kunnioittamisen tulisi olla tärkeintä, jotta toimintamahdollisuuksien teorian olennaiset päämäärät toteutuvat.⁵⁵¹

Nussbaumin mukaan voidaan todeta, että tietyt keskeiset toiminnalliset toimintamahdollisuudet eivät ole tyypillisiä vaan myös erittäin hyödyllisiä. Nussbaumin mukaan ei tulisi kuitenkaan tuomita tai ottaa kantaa siitä, että ovatko nämä kyvyt ”luonnollisia” millään arvovapaalla tavalla. Näkeminen, kuuleminen, liikkuminen ja niin edelleen ovat arvokkaita ihmisen toimimisen instrumentteja ja ne ovat sekä järkeviä asioita joita terveydenhuollon tulisi edistää, mutta myös poliittisia hyviä, riippumatta niiden metafysisestä tai ”luonnollisesta” arvosta.⁵⁵²

YK:n Vammaisyleissopimuksen lähtökohtana on käsitys siitä, että ihminen on itse subjekti omassa elämässään, eikä vain kohde tai objekti jolle tarjotaan palveluja tai kohdistetaan toimenpiteitä. Sama käsitys on myös toimintamahdollisuuksien teorian perustana, joten ne jakavat saman perustan.

⁵⁵⁰ Nussbaum 2004b, 305–306.

⁵⁵¹ Nussbaum 2006, 191, 207, 210.

⁵⁵² Nussbaum 2004b, 308.

5.4 Terveiden merkitys

Henkilön kykenemättömyys – tai toimintamahdollisuuden puute – saada lääketieteellistä hoitoa sairauksiinsa on valtavan järkyttävä puute. Jos yhteiskunnassa on olemassa jotain ”yhteenkuuluvuuden” tunnetta, niin silloin yhteiskunnalla ei ole muuta mahdollisuutta kuin ottaa sellaiset perustavanlaatuiset puutteet vakavasti.⁵⁵³

Nussbaumin aristoteelinen painotus ihmisen kukoistamisesta painottaa eettisenä periaatteena yhteiskunnan velvollisuuksista ylläpitää ja parantaa terveyteen liittyviä toimintamahdollisuuksia. Senin mukaan terveys on keskeinen onnellisuuden kokemuksen ja olemassaolomme kannalta, mutta myös *inter alia* eli muun muassa yksi nautinnon lähde. Monet vapauteen ja resurssien jakamisen oikeudenmukaisuuteen liittyvät asiat, liittyvät läheisesti myös terveyteen. Terveys on yleisesti vapautta mahdollistava, koska se laajentaa toimintamahdollisuuttamme tehdä sellaista, mitä meillä on syytä tehdä ja terveenä olemisen lisää toimintamahdollisuuksiamme tehdä erilaisia asioita.⁵⁵⁴ Terveys on perustavanlaatuinen toimintamahdollisuus, jolla on välineellinen rooli muiden toimintamahdollisuuksien saavuttamisessa.⁵⁵⁵

Yhdysvaltalaisen poliittisen filosofin Norman Danielsin (1942–) mukaan terveydellä ja näin ollen myös terveydenhuollolla on moraalista merkitystä oikeudenmukaisuuden näkökulmasta katsoen, koska ne vaikuttavat ihmisille avoimena oleviin mahdollisuuksiin. Danielsin mukaan terveyden moraalinen merkitys oikeudenmukaisuuden näkökulmasta johtuu siitä, että koska terveydenhuolto edistää terveyttä tai normaalia toimimista, niin tällöin terveydenhuolto suojelee myös mahdollisuuksia.⁵⁵⁶

Danielsin mukaan toimiminen on sama asia kuin terveys. Daniels jatkaa, että jos oikeudenmukaisuus edellyttää, että yhteiskunta suojelee mahdollisuuksia, niin tällöin oikeudenmukaisuuden pohjalta terveydenhuollolla on tärkeä merkitys. Terveidenhuollon oikeudenmukaisuutta edistävän roolin vuoksi terveydenhuollon instituutiot ovat merkittävässä asemassa yhteiskunnan oikeudenmukaisuutta arvioitaessa.⁵⁵⁷

WHO:n terveystermien määrittely on vuodelta 1948 ja terveys WHO:n määrittelyn mukaan tarkoittaa täydellisen fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin

⁵⁵³ Sen 2010, xi.

⁵⁵⁴ Sen 2010, xii.

⁵⁵⁵ Prochista & Naveed 2009, 238.

⁵⁵⁶ Daniels 2010, 133.

⁵⁵⁷ Daniels 2010, 133.

tilaa eikä pelkästään sairauden poissaoloa. Terveysmääritelmän mukaan jokaisen ihmisen perusoikeus on nauttia korkeimmasta saavutettavasti terveydentilasta rotuun, uskontoon, poliittiseen katsontakantaan, taloudelliseen – tai yhteiskunnalliseen tilaan katsomatta.⁵⁵⁸

YK:n TSS on kansainvälinen sopimus, jonka Suomi on ratifioinut vuonna 1975. Sopimuksessa sopimusosapuolet sitoutuvat edistämään ihmisten taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia oikeuksia. Oikeus terveyteen on yksi näistä oikeuksista. TSS-oikeuksien 12. artiklan 1. pykälän mukaan: ”Tämän yleissopimuksen sopimusvaltiot tunnustavat jokaiselle oikeuden nauttia korkeimmasta saavutettavissa olevasta ruumiin- ja mielenterveydestä.”⁵⁵⁹

Toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä terveydellä on kaksiosainen korostus. Ensimmäinen korostus on, että Senin mukaan terveys ei ole vain ihmiselämän yksi tärkeimmistä tiloista, vaan *kriittisesti olennaisin ja merkittävin arvostettava inhimillinen toimintamahdollisuus*. Tämän luontaisen arvon lisäksi terveydellä on välineellinen arvo taloudelliseen kehityksen, koulutussaavutuksien, kognitiiviseen kehityksen, työllistymismahdollisuuksien, tulojen ansaitsemisen potentiaalin kohdalla, mutta myös monia erillisiä ihmisarvon, turvallisuuden ja voimaantumisen aspekteja.⁵⁶⁰

Terveys korostuu toimintamahdollisuuksista myös toisesta syystä, sillä *yksilöt, joilla on deprivatiota yhdellä elämän ulottuvuudella, voivat tasapainottaa sitä toisella tasolla*. Esimerkkinä yhdestä tasapainottavasta elämän ulottuvuudesta on koulutus, sillä lapsena tai nuorena väliin jäänyt opiskelu on mahdollista myös aikuisena. Toinen esimerkki on se, että ylisukupolvisen köyhyyden kierteen voi katkaista sellaisella työllä, josta maksetaan riittävää palkkaa. Toisin sanoen jotkut deprivatiot on mahdollista kääntää myöhemmin positiivisiksi, mutta on myös hyvä todeta, että jotkut terveyteen kohdistuvat deprivatiot voivat olla peruuttamattomia. Vanhusten kohdalla esimerkkejä peruuttamattomista terveyteen liittyvistä deprivatioista ovat esimerkiksi dementia, sensoneuraaliset kuuloviat ja erilaiset näkövammot.⁵⁶¹

⁵⁵⁸ WHO Constitution of WHO: principles. <<http://www.who.int/about/mission/en/>>. Viitattu 17.11.2015.

⁵⁵⁹ Asetus taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen voimaansaattamisesta 6/1976, 12 §. <<http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1976/19760006>>. Viitattu 8.3.2016.

⁵⁶⁰ Proochista & Naveed 2009, 229.

⁵⁶¹ Proochista & Naveed 2009, 242.

Vammaisten henkilöiden ja vanhusten kohdalla korostuu terveys, sillä terveys ja sen ylläpitäminen voivat vaihdella kognitiivisten – tai psykologisten ominaisuuksien, iän tai sosioekonomisen aseman mukaan. Edeltävistä seikoista johtuen terveyden ylläpitämisen keinot vaihtelevat. Toimintamahdollisuuksien teorian ytimessä oleva oikeudenmukaisuus velvoittaa yhteiskunnan tukemaan kansalaistensa tasavertaista mahdollisuutta terveytensä ylläpitämiseen.⁵⁶²

Toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä katsoen, myös terveyttä tulisi tarkastella siitä kehyksestä käsin, mitkä asiat ovat yksilöille merkityksellisiä, eikä ainoastaan siitä näkökulmasta käsin mistä tutkijat ovat kiinnostuneita. Terveys on moniulotteinen tila ja ihmiset tekevät valintoja näiden eri ulottuvuuksien sisällä päivittäin. Hyvinvoinnin ulottuvuutena terveydentilaa koskeva tietoinen valinta on esimerkiksi sydän- ja verisuonisairauksille altistava runsasrasvainen ruokavalio, vaikka vaihtoehtona olisi terveellisempiäkin vaihtoehtoja.⁵⁶³ Runsaasrasvaisen ravinnon valitsemisessa on kyse siitä, että vaikka yksilö tietää runsasrasvaisen ruuan halun tai riippuvuuden tyydyttämisen olevan hänen intressiensä vastaisia eikä hyväksi hänelle, niin hän kuitenkin tyytyy tyydyttämään lyhytaikaisen preferenssinsä esimerkiksi siksi, että kulttuurimme kannustaa kertakäyttöisyyteen. Pidemmän aikavälin elämänsuunnitelman luominen vaatisi elämää ylläpitävien tapojen ja tottumusten muuttamista, eli siirtymistä preferensseistä kohti intressien toteuttamista tai edes suunnata preferenssin tyydyttämiset intressin mukaisesti.⁵⁶⁴

Toimintamahdollisuuksien teoriassa keskitytään siihen, mikä *ylläpitää* terveyttä, erotuksena muihin teorioihin joissa mitataan pääasiassa lopputulosta ja asioita tai resursseja joita on tarvittu lopputulokseen pääsemiseen. Toimintamahdollisuuksien teoriassa myös tunnustetaan, että eri ihmisillä voi olla eri arvoja terveyteen liittyen. Näin toimintamahdollisuuksien teoriassa huomioidaan monimuotoisuus ja ihmisen toimijuus, jolloin on todellista, että ihmiset tarvitsevat erilaisia resursseja saavuttaakseen arvostamansa päämäärät ja toiminnot. Toimintamahdollisuuksien teoriassa tunnustetaan se, että on olemassa eri tekijöitä, joiden avulla yksilöt muuntavat resurssit arvostamikseen toiminnoiksi, näitä ”muuntotekijöitä” on eri tasoilla, muun muassa yksilöllisellä –, sosiaalisella –, institutionaalisella – ja ympäristötasolla. Yksilötason muuntotekijöitä ovat esimerkiksi ikä, sukupuoli, perusaineenvaihdunnan taso,

⁵⁶² Pirhonen 2013, 60.

⁵⁶³ Proochista & Naveed 2009, 230.

⁵⁶⁴ Björklund 2014, 30–31.

raskaus, sairaudet ja niin edelleen. Merkityksellisiä resurssien muuntoprosessissa yksilön arvostamiseksi terveyden lopputuloksiksi ovat myös sosiaalisuus ja perhedynamiikka. Muuntotekijöiden merkitys indikoi sitä, että tasa-arvoisen terveyden saavuttamiseksi sosiaalipolitiikka ei voi olla ainoastaan esimerkiksi hoidon tarjoamista diabetespotilaille vaan kokonaisvaltaisemmin sellaisten sosiaalisten ja taloudellisten tekijöiden käsittelemistä, jotka ovat johtaneet diabeteksen taustalla olevaan maailmanlaajuiseen lihavuusepidemiaan. Ihmiset eivät ole yksinkertaisesti rationaalisia mitä tulee terveyteen tai terveydentilaan, josta toimii esimerkkinä tupakoiminen. Tärkeä liberaali tekijä toimintamahdollisuuksien perspektiivistä on kuitenkin valinnanvapauden tiedostaminen. Valinnanvapaus pohjautuu tietoon ja yksilöllisiin arvoihin, mutta myös sosiaalisiin –, kulttuurisiin – ja uskonnollisiin normeihin.⁵⁶⁵

Terveyden merkitys korostuu kaikilla ihmisillä, eikä vain vammaisilla henkilöillä tai vanhuksilla, koska terveys vaikuttaa välillisesti monen muun toimintamahdollisuuden toteutumiseen. Vammaisten henkilöiden ja vanhusten kohdalla terveyden merkitys korostuu kuitenkin muita ihmisiä enemmän, koska terveydentilan muutokset asettavat nämä ihmiset väistämättä eriarvoiseen asemaan fyysisesti ja psyykkisesti täysin terveisiin ihmisiin verrattuna. Terveydentilan muutokset vaikuttavat siihen kuinka käytettävissä olevat resurssit voidaan muuntaa toimintamahdollisuuksiksi, jolloin vammaisten henkilöiden tai vanhusten kohdalla joudutaan kompensoimaan toimintamahdollisuuden puuttumista joko ulkopuolisen avun, kuten hoitajan avulla, lääkkeillä tai apuvälineillä.

Vanhuuteen liittyy terveydentilan heikentymistä, josta taas saattaa aiheutua ihmiselle taloudellisia kustannuksia esimerkiksi lääkehankintojen tai apuvälinehankintojen muodossa. Terveys korostuu vanhusten kohdalla keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listassa, koska ilman terveyttä muiden toimintamahdollisuuksien toteuttaminen on vaikeaa. Sosiaalipoliittisessa päätöksenteossa ja sosiaalityön työmuodoissa tätä huomiota voisi mielestäni hyödyntää niin, että varoja ja hoivaa ohjattaisiin vanhusten kohdalla terveyden ylläpitämiseen, mutta ennen kaikkea ennalta ehkäisevään toimintaan. Onhan ihminen psykofyysissosiaalinen kokonaisuus, jolloin ennalta ehkäisevää toimintaa tulisi ulottaa kaikkiin ihmisen psykofyysissosiaalisiin osa-alueisiin.

⁵⁶⁵ Proochista & Naveed 2009, 234, 237–238.

Pohjana kuitenkin kaikelle terveyteen liittyvälle toiminnalle ja sen ylläpitämiselle toimii oikeudenmukaisuuden kehys. Toimintamahdollisuuksien teoriassa oikeudenmukaisuus sisältyy ihmisten toimintamahdollisuuksiin ja terveyden näkökulmasta moraalinen oikeutus terveenä olemisen toimintamahdollisuuteen lähtee siitä oletuksesta, että jokaisella ihmisellä on oikeus seniläisittäin perustoimintamahdollisuuksiin ja nussbaumilaisittain minimikynnystason ylittäviin keskeisiin inhimillisiin toimintamahdollisuuksiin. Yksilöiden toiminta ja sosiaaliset rakenteet aina kansallisesta kansainväliseen kehyykseen voidaan arvioida toimintamahdollisuuksien teoriassa niiden suhteesta toimintamahdollisuuksien todelliseen toteutumiseen.⁵⁶⁶

Ihmisten terveyden toimintamahdollisuuden arvioiminen, eli terveyden syyt, esteet, tasot, jakautuminen, erot, mahdolliset parannus- ja edistämiskeinot kertovat paljon yhteiskunnallisten järjestelyiden oikeudenmukaisuudesta. Ne kertovat yhteiskunnallisten järjestelyiden oikeudenmukaisuudesta, koska ihmisten terveys tai terveydentilan kliniset tulokset ja niiden edeltävät toimintamahdollisuudet terveenä olemiseen ovat merkittävästi sosiaalisesti ja yhteiskunnallisesti tuotettuja. Sosiaalisesti ja yhteiskunnallisesti tuotetuilla toimintamahdollisuuksilla terveyteen liittyen tarkoitetaan hoidetuksi –, suojelluksi –, parannetuksi –, hylätyksi – tai estetyksi tulemistä erilaisten poliittisten –, taloudellisten –, laillisten –, kulttuuristen – tai uskonnollisten instituutioiden toimesta. Terveyteen ja elinikään vaikuttavat merkittävästi fyysinen, sosiaalinen ja yhteiskunnallinen ympäristö, eli se minne ja missä ihminen syntyy, elää, työskentelee, leikkii ja ikääntyy.⁵⁶⁷

Senin ja Nussbaumin teorioiden kohdalla on painotettava sitä eroa, että Sen tarjoaa monimerkityksellisiä määritelmiä toimintamahdollisuuksista, kun taas Nussbaumin kymmenosaisessa keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listassa 2. *Terveys* on yhtenä keskeisenä toimintamahdollisuutena. Terveystä puhuttaessa Nussbaumin versio toimintamahdollisuuksien teoriasta on käyttökelpoisempi tämän vuoksi, koska Nussbaum vaatii myös terveydenhuollon kohdalla perusminimiä, eli ihmisarvon minimiä jonka yhteiskunnan tulisi tarjota kansalaisilleen.

Raha ja resurssit hoivan ja hoidon kohdalla eivät myöskään merkitse aina suoraan hyviä tuloksia. Suurista sosiaalipolitiikan kuluista huolimatta saavutettu

⁵⁶⁶ Venkatpuram 2012, 81.

⁵⁶⁷ Venkatpuram 2012, 81.

hyvä voi olla marginaalista. Esimerkkinä tämänkaltaisesta suurten kulujen avulla toteutetusta sosiaalipolitiikasta ovat vakavasti vammaiset henkilöt, joiden kohdalla hoito voi vaatia suuria kuluja, mutta lopputuloksena voi kuitenkin olla vain toimintojen minimaalinen edistyminen. Tästä huolimatta poliittisen tarkoituksenmukaisuuden ei tulisi kumota oikeudenmukaisia näkökulmia. Filosofi Thomas Pogge (1953–) on väittänyt, että ihmiset yleensä katsovat vain suurta kuvaa unohtaen kuvassa olevat yksilöt. Suurta kuvaa katsoessa on helppo ajatella, että vain niin vähän on tehtävissä, vaikka he voisivat auttaa kuitenkin suuren kuvan yhden muodostajan eli yhden yksilön elämää.⁵⁶⁸

Terveysten merkitys välineellisenä vaikuttajana on huomattava ja oheisessa listassa selitetään terveysongelmien vaikutuksesta Nussbaumin keskeisiin inhimillisiin toimintamahdollisuuksiin:

- 1. Elämä. Heikko tai huono terveys vähentää eliniän odotetta ja ihmiset kuolevat nuorempina.
- 2. Terveys. Heikko tai huono terveys vähentää merkittävästi kaikkia terveyteen liittyviä toimintamahdollisuuksia.
- 3. Henkilökohtainen koskemattomuus. Vakava sairaus tai elämää heikentävä vammaisuus aiheuttaa suuria vaikeuksia vammaisille henkilöille liikkua vapaasti paikasta toiseen. Lisääntymisterveyden puuttuminen (HIV/AIDS) vähentää merkittävästi seksuaalista nautintoa, samoin vammaisuuteen ja mielenterveysongelmiin liittyvä stigma voi vakavasti rajoittaa seksuaalisen tyydytyksen saamisen mahdollisuutta.
- 4. Aistit, mielikuvitus ja ajatus. Tietyt terveysongelmat voivat johtaa yksilön psyykkiseen vammautumiseen (esimerkiksi jodin puutos tai hermostoputkien sulkeutumishäiriö) vaikuttavat aistikykyyn, mielikuvituskyvyn kehittymiseen ja ajatteluun; lapsuuden aikaiset terveysongelmat voivat myös vähentää yksilön mahdollisuuksia kouluttautumiseen myöhemmin elämässään.
- 5. Tunteet. Psyykkiset ja psykologiset häiriöt voivat vaikuttaa merkittävästi yksilön tunneterveysteen ehkäisten tunnemaailman kehitystä.
- 7. Osallisuus. Eri sairauksiin liittyvä stigma, esimerkiksi HIV/AIDS, vammaisuus ja psyykkiset sairaudet voivat merkittävästi vaikuttaa yksilön kokemaan itsekunnioitukseen; krooniset taudit voivat myös vaikuttaa

⁵⁶⁸ Wolff & De-Shalit 2007, 156–157.

negatiivisesti yksilön ammatillisiin mahdollisuuksiin ja yksilön itsetuntoon.

- 9. Leikki. Psykkisistä ja fyysisistä sairauksista kärsivät henkilöt eivät voi nauttia leikkimisestä tai vapaa-ajan toiminnoista terveiden tai vammattomien ihmisten tapaan.⁵⁶⁹

5.5 Itsemääräämisoikeuden merkitys

Itsemääräämisoikeus kuuluu ihmisen moraalisiin perusoikeuksiin ja itsemääräävän henkilön tunnusmerkit ovat, että henkilö kykenee itsenäiseen harkintaan, pystyy tekemään päätöksiä ja toimimaan. Henkilön tulee omata tietty kompetenssi kyetäkseen tekemään ratkaisuja ja toimimaan eli henkilöllä tulee olla tietyt kyvyt, taidot ja tieto. *Kompetenssi* tarkoittaa määrättyjä henkisiä ja fyysisiä valmiuksia itsenäiseen ajatteluun sekä toimintaa. Kompetenssi ei ole absoluuttinen vaan se on suhteellinen asia, jota ei voida tarkasti määrittää. Kompetentti henkilö on oikeutettu itsemääräämisoikeuden pohjalta päättämään itseään koskevista asioista ja muiden velvollisuus moraalisiin toimijoina on kunnioittaa yksilön itsemääräämisoikeutta. Itsemääräämisen periaate kuuluu velvollisuusetiikkaan, jonka mukaan toiminnan moraalinen hyvyys ei pohjaudu toiminnan seurauksiin vaan siihen toimitaanko moraalisen vaatimuksen tai muun motiivin vuoksi. Kantilaisen velvollisuusetiikan pohjalta ketään toista ihmistä ei voi kohdella oman tai yleisen hyödyn saavuttamisen välineenä vaan aina päämääränä, eli ihmisen luovuttamattoman ihmisarvon pohjalta.⁵⁷⁰ Suljen tässä tutkimuksessa ulkopuolelle itsemääräämisoikeuden kohdalla ne tilanteet, jossa ihmisen vaikean elämäntilanteen vuoksi, hänen itsenäinen kykynsä tehdä omia valintoja ja ratkaisuja olisi puutteellinen.

Nussbaum käyttää itse ”poliittista käsitystä autonomiasta eli itsemääräämisoikeudesta” melko ”ohuesti” ja se on osa hyvässä poliittisessa elämässä. Poliittinen itsemääräämisoikeus on yhteensopiva nussbaumilaisen poliittisen liberalismien näkemyksen kanssa. Nussbaumin mukaan hyvä poliittinen itsemääräämisoikeus tyydyttää kaikki itsemääräämisoikeuden olosuhteet, koska hän suojelee sitä tilaa, jossa ihmiset voivat hylätä jonkin näkemyksen ja valita vapaasti toisen. Nämä tilat ovat samoja tiloja joissa lapset oppivat, että omien elämien elämiseksi on olemassa erilaisia vaihtoehtoja. Nussbaumilainen

⁵⁶⁹ Proochista & Naveed 2009, 239.

⁵⁷⁰ Launis 2013, 25–26; Talentia2 2017, 12.

itsemääräämisoikeus sisältää vapauden pakottamisesta ja vaihtoehtoja joista valita.⁵⁷¹

Nussbaumin mukaan autonomian kunnioittaminen legitiiminä poliittisena päämääränä tarkoittaa keskittymistä toimintamahdollisuuteen eikä toimintoon, mutta joissakin tapauksissa, kuten lasten ja vakavasti psyykkisesti vammaisten kohdalla on oikein tähdätä toimintoon tai jättää valinnanvapaus autonomian ollessa kyseenalaistettu huoltajalle tai edunvalvojalle. Yleisesti ottaen toimintamahdollisuuksien teoriassa paternalistinen tai holhoava kohtelu on tarkoituksenmukaista ja sallittua vain silloin, kun yksilön oma valintakyky ja autonomia ovat kyseenalaistettuja. Tätä älykästä ja kunnioittavaa paternalismin muotoa Nussbaum määrittää sellaiseksi, jonka on oltava hyvin sensitiivinen erilaisille yksilökohtaisille kukoistamisen tavoille. Sensitiivinen ote luo myös tilaa eri yksilövalinnoille, mutta Nussbaum painottaa samalla sitä, että ihmisten kohdalla puuttumattomuus tai välinpitämättömyys eivät ole vaihtoehtoja.⁵⁷²

Nussbaum määrittelee itsemääräämisoikeuden rawlsilaisittain, eli: todellisen vapaan elämän eläminen oman näkemyksen mukaisesti vaatii niiden tilojen suojelemista, joissa ihmiset voivat toteuttaa jotain tiettyä näkemystä, mutta samanaikaisesti niin halutessaan myös valita toisenlaisen näkemyksen. Tätä Rawls kutsuu ”poliittiseksi autonomiaksi”, jossa valtion ei väitetä olevan yhtään sen parempi, perustuu se sitten joko uskonnolliseen –, kulttuuriseen – tai sotilaalliseen valtaan. Ihmisten tulee aina voida nauttia tasa-arvoisesta vapaudesta muiden rinnalla, johon sisältyy esimerkiksi vapaus valita työpaikka ja harjoittamansa uskonto. Nussbaumilainen ja rawlsilainen poliittinen autonomia ei ole kuitenkaan täysin neutraalia: vaan se sisältää näkemyksen hyvän poliittisen elämän rakennusaineista ja kunnioituksen eri perusteista yhteiskunnallisen argumentoinnin puolesta. Sen pohjalta poliittinen autonomia ei tähtää sellaiseen politiikkaan, joita jotkin kokonaisvaltaiset opit suosivat. Poliittinen todellisuus on poliittisen autonomian näkemyksen pohjalta poliittinen todellisuus, joka sisältää erilaisia näkemyksiä ja sitä kunnioitetaan yhteiseltä pohjalta, koska perustavanlaatuinen lähtökohta itsemääräämisoikeudelle on poliittinen näkemys, jossa jokaista kansalaista kunnioitetaan tasa-arvoiselta pohjalta.⁵⁷³

⁵⁷¹ Ferracioli & Terlazzo 2013, 447–448.

⁵⁷² Nussbaum 2006, 375, 378–379.

⁵⁷³ Nussbaum 2011a, 36–37. “For real freedom to live according to one’s own view also requires protecting the spaces in which people may leave one view and opt for another, and also the spaces in which children learn about options so that they can really live their own lives.”

Liberaali tavoite on antaa yksilöiden autonomisesti muodostaa ja tavoitella omaa hyväksytystään. Vanhuksen ja vammaisen henkilön kohdalla itsemääräämisoikeus realisoituu kokemuksessa oman elämänsä toimijana, päämääränä ja subjektina. Itsemääräämisoikeus on perustavanlaatuinen oikeus, joka perustuu kaikkien ihmisten yhdenvertaisuuteen.

Potilaan ja asiakkaan itsemääräämisoikeus on keskeinen eettinen periaate sosiaali- ja terveydenhuollossa ja se on myös Suomessa kirjattu perustuslakiin ihmisen perusoikeutena. Suomen perustuslain 1 §:n mukaan Suomen valtiosääntö turvaa ihmisarvon loukkaamattomuuden, yksilön vapauden ja oikeudet sekä edistää oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa.⁵⁷⁴ Yksilön vapauksiin ja oikeuksiin viittaaminen sisältää myös yksilön itsemääräämisoikeuden. Sosiaalityön asiakastyön eettisiin periaatteisiin kuuluu muun muassa ihmisarvon ja asiakkaan itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen.⁵⁷⁵

Suomen perustuslain 9 §:ssä on kyse liikkumisvapaudesta, jossa säädetään näin: ”Suomen kansalaisella ja maassa laillisesti oleskelevalla ulkomaalaisella on vapaus liikkua maassa ja valita asuinpaikkansa.”⁵⁷⁶

Suomen perustuslain 6 §:n yhdenvertaisuussäntelyllä edellytetään lähtökohtaisesti samanlaista kohtelua muun muassa asuinpaikkaan katsomatta, vaikka tätä ei erikseen 6 §:ssä mainitakaan, mutta ne sisältyvät pykälässä mainittuihin syrjintäkieltoon muuhun henkilöön liittyvien syiden perusteella:

Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.⁵⁷⁷

Palvelusuositus vastaa autonomian vaatimukseen niin, että lähtökohtaisesti samanlainen kohtelu taataan palvelurakenteella ja laatusuosituksessa 2013 painotetaan palvelurakenteen uudistamisen merkitystä strategisesti merkittävänä valintana.⁵⁷⁸ Pohjimmiltaan palvelurakenteen tulee vastata iäkkäiden henkilöiden palveluntarpeita. Laatusuositus 2013 pohjaa vanhuspalvelulain 5 § ja 14 §:iin, jossa 5 §:ssä säädetään, että:

Kunnan on laadittava suunnitelma toimenpiteistään ikääntyneen väestön hyvinvoinnin, terveyden, toimintakyvyn ja itsenäisen suoriutumisen tukemiseksi

⁵⁷⁴ SP 1999, 1 §.

⁵⁷⁵ Talentia2 2017, 11–12.

⁵⁷⁶ SP 1999, 9 §.

⁵⁷⁷ SP 1999, 6 §.

⁵⁷⁸ Laatusuositus 2013, 36.

sekä iäkkäiden henkilöiden tarvitsemien palvelujen ja omaishoidon järjestämiseksi ja kehittämiseksi. Suunnittelussa on painotettava kotona asumista ja kuntoutumista edistäviä toimenpiteitä.⁵⁷⁹

14 § Palvelutarpeisiin vastaamista ohjaavien yleisten periaatteiden mukaan:

Kunnan on toteutettava iäkkään henkilön arvokasta elämää tukeva pitkäaikainen hoito ja huolenpito ensisijaisesti hänen kotiinsa annettavilla ja muilla sosiaali- ja terveydenhuollon avopalveluilla.⁵⁸⁰

Laatusuosituksessa 2013 myönnetään, että itsemääräämisoikeuden tukemisen kannalta ikääntyneen väestön elämänlaadun kannalta keskeisin asumispaikka on oma koti.⁵⁸¹ Tulevaisuuden visio on, että tuetaan mahdollisimman pitkälle vanhusten omatoimista selviytymistä laitoshoidon sijaan. Ikääntyneille henkilöille tarjottavissa palveluissa tulevat tulevaisuudessa korostumaan väistämättä eri toimijoiden moniammatillinen yhteistyö, hyvinvointia edistävät palvelut ja ennalta ehkäisevät toimenpiteet. Sukupolvisopimuksen eli sukupolvien välisen solidaarisuuden purkautuminen vähentää omaisten ja läheisten merkitystä tulevaisuuden vanhusten elämässä ja ohjaa vastuuta enemmän institutionaaliselle rakenteelle ja sen ammattitoimijoille tai vaihtoehtoisesti kolmannen sektorin toimijoille sekä ev. lut. kirkon yhteisvastuullisuuden ja lähimmäisenrakkauden sanoman levittämisen kautta vapaaehtoisille toimijoille paikkamaan näitä biologisten omaisten tai muiden läheisten puutteita.

Laatusuosituksessa 2013 todetaan, että välttämätön edellytys turvallisten ja laadukkaiden palveluiden takaamisessa iäkkäille henkilöille, on taata riittävä määrä osaavaa henkilöstöä. Käynnissä oleva ja tulevaisuudessa jatkuvat väestön ikääntyminen ja muuttuvat palveluntarpeet vaikuttavat sosiaali- ja terveydenhuollon työvoimatarpeeseen ja STM onkin arvioinut, että tulevien 20 vuoden aikana sosiaalipalveluihin avautuisi noin 60000 uutta työpaikkaa.⁵⁸² Opetushallituksen ennakkoinnissa työvoiman kysyntä ja työllisyyden ennakoidaan⁵⁸³ kasvavan kaudella 2008–2025 perusskenaariossa⁵⁸⁴ eniten terveydenhuoltopalveluissa, jossa kasvua olisi 67 100 ja toiseksi eniten sosiaalipalveluissa, jossa kasvua olisi 63 100 työpaikkaa.

⁵⁷⁹ LIVTTSIST 2012, 5 §.

⁵⁸⁰ LIVTTSIST 2012, 14 §.

⁵⁸¹ Laatusuositus 2013, 21.

⁵⁸² Laatusuositus 2013, 39.

⁵⁸³ OPH 2011, 6. ”Ennakkoinnissa käytetyt toimialaennusteet on laatinut Valtion taloudellinen tutkimuskeskus (VATT).”

⁵⁸⁴ OPH 2011, 6. ”Perusskenaariossa Suomen talouden rakenteellinen kehitys näyttäisi ennusteiden mukaan jatkuvan tulevaisuudessa pitkälti lähihistorian mukaisena sekä tuotantorakenteen että kokonaiskysynnän ja -tarjonnan rakenteiden osalta.”

Tavoiteskenaariossakin⁵⁸⁵ työllisyyden ennakoitaan kasvavan kaudella 2008–2025 eniten sosiaalipalveluissa 38 400 ja toiseksi eniten terveydenhuoltopalveluissa 29 700 työpaikalla.⁵⁸⁶

Itsemääräämisoikeutta koskien on myös mielestäni hyvä huomata, että tutkimukseni tekoprosessin aikana tekeillä oli vaalikauden 2011–2014 aikana sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaiden itsemääräämisoikeutta koskeva laki *HE 108/2014*. Lain tarkoituksena oli toisaalta vahvistaa asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeutta ja toisaalta vähentää rajoitustoimenpiteiden käyttöä sosiaali- ja terveydenhuollossa. Toinen lain mukanaan tuoma merkittävä muutos olisi se, että kehitysvammaisten erityishuollosta annettuun lakiin olisi tehty niitä muutoksia, joita YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen ratifiointi välttämättä edellyttää. Lakiehdotus kuitenkin raukesi, sillä sitä ei ehditty käsitellä loppuun vaalikauden 2011–2014 aikana.⁵⁸⁷

Tässä luvussa tutkin vanhuksia ja vammaisia henkilöitä toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä. Suomessa uusi sosiaalihuoltolaki tavoittelee vahvoja peruspalveluja, joiden avulla voidaan vähentää korjaavien (ja usein kalliiden) toimenpiteiden tarvetta. Sosiaalihuoltolaissa käytetään asiakaskeskeisyyden termiä ja toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä parempi termi olisi ollut asiakaslähtöisyys, joka tarkoittaa sellaista lähestymistapaa, joka lähtee asiakkaiden toiveista ja tarpeista ja on asiakkaat huomioon ottava. Asiakaslähtöisyydessä perusajatuksena on käsitys ihmisestä aktiivisena toimijana eikä vain passiivisena toimenpiteiden kohteena ja vastaanottajana.

Sosiaalityön käytännössä asiakaskeskeisyyden toteutuminen mahdollistetaan siten, että asiakas osallistuu itse palvelutoiminnan suunnitteluun palvelun tarjoajien kanssa, joka vaatii dialogista yhteyttä asiakkaan ja palveluntarjoajan välillä. Sosiaalityö asettuu luontevaan rooliin avuntarvitsijan ja avuntarjoajan välille. Ideaalina sosiaalityön asemoinnin lisäksi olisi kuitenkin asiakkaan intressien selvittäminen, koska pelkällä preferenssipohjaisilla sosiaalihuollon

⁵⁸⁵ OPH 2011, 6. ”Tavoiteskenaariossa talouden kasvu on ennusteen mukaan selvästi nopeampaa kuin perusuralla. Tavoiteuralla Suomen talous lähestyy täystyöllisyyttä.”

⁵⁸⁶ OPH 2011, 6.

⁵⁸⁷ Laatusuositus 2013, 9; Eduskunta, Sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaan itsemääräämisoikeus.

<https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/LATI/Sivut/sosiaali_ja_terveydenhuollon_asiakkaan_itsemaaramisoikeus.aspx>. Viitattu 3.1.2016.

palveluilla ei vastattaisi oikeasti ”asiakkaan tarpeista” lähteviin pitempiaikaisiin intresseihin.

Sosiaalityö on pohjimmiltaan auttamisammatti, sillä sosiaalialan työnkuvaan kuuluu ihmisten auttaminen erilaisissa kriisitilanteissa ja elämäntilanteiden hallinnassa ja toimintamahdollisuuksien teoriassa hyväksytään se tosiasia, että ihmisten elämät ovat erilaisia ja välillä on tilanteita, jolloin avuntarve voi vaihdella elämän eri vaiheissa. Nussbaumin ihmiskäsityksen pohjalta avuntarve on ihmisen rationaalisuuden ja sosiaalisuuden piirre ja osa ihmisarvoa. Ihmisen eläimellisyyteen kuuluu aika ajoittainen riippuvuus, joka alkaa vauva-ajan perustarpeista ja päättyy usein jonkinlaiseen riippuvuuteen vanhuusiässä. Vanheneminen ja vanhenemisprosessit saavat aikaan niin positiivia kuin negatiivisiakin seurauksia ja muutoksia. Yksi avain vanhusten kohdalla olisi se, että ainoastaan yksipuolisiin negatiivisiin puoliin keskittymisen sijaan olisi tarve kehittää vieläkin tasapainoisempi perspektiivi jossa vanhuus nähtäisiin ennen kaikkea heterogeenisenä ilmiönä. Tässä kohtaa toimintamahdollisuuksien teoria astuu kuvaan, sillä Suomessakin huoltosuhteen muutoksen vuoksi väistämättömästi vähenevien terveydenhuollon resurssien tarkastelemisen sijaan, toimintamahdollisuuksien teoriassa huomio keskitetään vanhusten kohdalla heidän toimintamahdollisuuksiin ja niiden saavuttamiseen.

Vanhusdiskurssin ohella myös vammaiset henkilöt osallistuvat ja osallistuisivat enemmänkin yhteiskunnassa monella eri tavalla, kun ja jos yhteiskunta luo tai loisi heille mahdollisuuksia olla osallisina. Vammaisuuttakin voidaan pitää toimintamahdollisuuksien deprivaatina, koska vammaisuuden kokemus, käsitettynä seurauksen yksilön ympäristöstä, vaikuttaa negatiivisesti yksilön toimintamahdollisuuksiin ja toimintoihin. Kun vammaisuutta voi tarkastella toimintamahdollisuuksien deprivaatina, niin toimintamahdollisuuksien teoria tarjoaa interaktiivisen ”biopsykososiaalinen” vammaisuuden käsityksen. Silloin yksilöt joilla on joko fyysisiä –, psyykkisiä –, aisti– tai muita sellaisia vammoja, voivat lähtökohtaisestikin omata potentiaalia saavuttaa monia erilaisia toimintoja tai omata laajan skaalan toimintamahdollisuuksia, koska lähestymistapa muuttaa lähtöasetelman tasa-arvoiseksi erilaisten ihmisten kohtaamistilanteeksi.

Toimintamahdollisuuksien teoriassa vammaisuus analysoidaan kahdella eri tasolla, ensiksi toimintamahdollisuuksien deprivaatina ja toiseksi toimintojen

deprivaatioina. Deprivaatio tapahtuu henkilön vuorovaikutuksessa olemassa olevien resurssien kohdalla.

YK:n Vammaisyleissopimus on todella merkittävä sopimus, sillä sitä pidetään vammaisten henkilöiden oikeuksista 2000-luvun ensimmäisenä kattavana ihmisoikeussopimuksena. YK:n Vammaisyleissopimuksen lähtökohtana on käsitys siitä, että ihminen on itse subjekti omassa elämässään, eikä vain kohde tai objekti jolle tarjotaan palveluja tai kohdistetaan toimenpiteitä. Sama käsitys on myös toimintamahdollisuuksien teorian perustana.

Tässä luvussa tunnistin yhden merkittävän toimintamahdollisuuden ja yhden oikeuden vanhuksien ja vammaisten henkilöiden kohdalla, jotka olivat terveys ja itsemääräämisoikeus. Terveys on perustavanlaatuinen toimintamahdollisuus, jolla on välineellinen rooli muiden toimintamahdollisuuksien saavuttamisessa ja vammaisten henkilöiden sekä vanhusten kohdalla terveyden merkitys korostuu muita ihmisiä enemmän, koska terveydentilan muutokset asettavat nämä ihmiset väistämättä eriarvoiseen asemaan fyysisesti ja psyykkisesti täysin terveisiin ihmisiin verrattuna.

Itsemääräämisoikeus puolestaan kuuluu ihmisen moraalisiin perusoikeuksiin ja itsemääräävän henkilön tunnusmerkit ovat, että henkilö kykenee itsenäiseen harkintaan, pystyy tekemään päätöksiä ja toimimaan. Potilaan ja asiakkaan itsemääräämisoikeus on keskeinen eettinen periaate sosiaali- ja terveydenhuollossa ja se on myös Suomessa kirjattu perustuslakiin ihmisen perusoikeutena. Nussbaumilainen itsemääräämisoikeus toteutuu juuri siinä käsityksessä, joka pohjautuu poliittiseen liberalismiin, että jokainen yksilö on autonominen muodostamaan ja tavoittelemaan omaa hyväksitystään. Autonominen henkilö voi myös ottaa osaa itseään koskevaan päätöksentekoon, eikä vain seuraa sitä passiivisesti taustalta. Demokraattiset instituutiot perustuvat kaikkien kansalaisten tasa-arvoiseen kunnioittamiseen ja yhdenvertaisuuteen. Itsemääräämisoikeus mahdollistaa vanhuksen tai vammaisen henkilön tavoitella toimijaksi tunnustettuna yhteiskunnassa itse määrittelemiään tavoitteita ja omia intressejään. Ilman itsemääräämisoikeutta, koko hyvän elämän käsitys ja ihmisen kukoistamisen käsitys jäisivät ilman sitä subjektiivista valinnanvapautta, joka on niiden tavoittelemisen koko ajatus. Hyvää elämää ei voi määritellä ulkopuolelta käsin, vaan se on yksilön oma tehtävä. Ilman itsemääräämisoikeutta yksilö ei voi saada kokemusta itsestään yhteiskunnassa tunnustetuksi tulleeksi arvokkaaksi

yksilöksi. Se vaatii sekä yksilön toimijuuden että intressien tunnustamista ja kuulemista. Se vaatii inhimillisyyttä.

6. Johtopäätökset

Inhimillisiä yhteisöjä verrataan perinteisessä kristillisessä sosiaaliopissa ruumiiseen ja sen eri osiin. Ilman sisäistä työnjakoa ruumis ei kykene toimimaan kokonaisuutena. Vaikka joitakin ruumiinjäseniä on totuttu pitämään joitakin toisia arvokkaampina, yksikään niistä ei ole tarpeeton. Mikään osa ei toimi yksinään ilman muita eikä kokonaisuus toisaalta toimi hyvin ilman kaikkia eri osia. Vastaavalla tavalla inhimillisessä yhteisössä arvokkaimmatkin ovat merkityksettä ilman yhteisöä, ja jokainen vähäpätöinenkin jäsen saa arvon yhteisön osana ja jäsenenä olemisesta.⁵⁸⁸

Tutkimukseni tutkimustehtävänä oli tutkia Nussbaumin toimintamahdollisuuksien teoriassa esittämien keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien kääntymistä suomalaisen sosiaalityön työmuodoiksi vanhuksille ja vammaisille henkilöille suunnatuissa palveluissa. Tutkimukseni pohjautui sosiaalietiikkaan, josta Hallamaa on todennut, että se on ”Hyvän yhteiselämän ehtojen tutkimista”.⁵⁸⁹

Tutkimuksessani oli tarkoitus selvittää, miten sosiaalityöstä voisi tehdä vaikuttavampaa erilaisten asiakasryhmien, tässä tutkimuksessa vammaisten henkilöiden ja vanhusten kohdalla ja miten pirstaleista sosiaalihuollon palvelujärjestelmää, eli eri organisaatioihin jakautuneita toimintoja voitaisiin kehittää eettisesti kestäväksi toiminnaksi. Määrittelin eettisesti kestäväksi sosiaalityöksi sellaisen, jossa otetaan huomioon toimijaksi tunnustetun yksilön resurssit ja intressit. Eettisesti kestävässä sosiaalityössä on löydettävä inhimillinen yhteys, koska ihmisen avuntarpeen selvittämistä tai auttamista ei voi tehdä tilastomerkinnöistä. Yhteiskunnan arvoista riippuu kuinka se pitää huolen kaikista huono-osaisimmista kansalaisistaan joiksi tunnistin tässä tutkimuksessa vanhuksat ja vammaiset henkilöt. Kutsuin heitä tämän tutkimuksen esipuheessa yhteiskuntamme ”äänettömiksi”.

Sosiaalityössä on tärkeä tunnistaa asiakkaan intressit, sillä se mahdollistaa sosiaalityön ideaalin ja tavoitteen saavuttamisen eli asiakkaan voimaantumisen. Voimaantumisen onnistumiseksi ja olosuhteiden mahdollistamiseksi sosiaalityöntekijän on tunnistettava vanhuksen tai vammaisen henkilön intressit ja toimia niitä edistääkseen. Onnistuminen tarvitsee ympärilleen sitä tukevan ympäristön, joten ulkoisilla olosuhteilla, toteutetulla ja mahdollistavalla

⁵⁸⁸ Hallamaa 1999, 156.

⁵⁸⁹ HS, Kotimaa, ”Yliopistossa jylläävät ideologiset muotislogarit”, sanoo Jaana Hallamaa, joka taisteli tiensä akateemisen miesmuurin läpi professoriksi. <<https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005711413.html>>. Viitattu 10.6.2017.

sosiaalipolitiikalla, positiivisella asenneilmapiirillä, riittävillä resursseilla ja yhteiskunnan institutionaalisten rakenteiden tuella ja avulla tämä toimintamahdollisuusteoriaorientoituneen sosiaalityön mahdollistaminen onnistuu, unohtamatta sosiaalityöntekijän eli auttajan omaa työmotivaatiota ja oikeaa halua auttaa. Yhteistyö on hedelmällistä ja kaksisuuntaista, sillä voimaannuttamisen onnistumiseen kuului olennaisena osana vanhuksen tai vammaisen henkilön osallistuminen omalla panoksellaan sosiaalityöntekijän mahdollistamaan auttamiseen.

Tässä tutkimuksessa käytetyllä metodilla eli käsiteanalyysillä on merkitystä, se ei ole vain sanahelinää, sillä yksilö on toimijana institutionaalisessa rakenteessa ja koska sosiaalieettisen tutkimuksen painotus on reaali maailmassa, niin sosiaalietiikalla on aito kosketus itse ilmiöihin. Käsitteillä voidaan vaikuttaa ympäröivään yhteiskuntaan, sillä käsitteiden erilainen ymmärtäminen näkyy käytännön operatiivisessa toiminnassa erilaisina lähestymistapoina.

Käsite on enemmän kuin ”asia”. Käsite on ”idea”, joka rakentuu useista attribuuteista. Käsitteen muodostaminen on välttämätön askel päättelyprosessissa. Koko käsiteanalyysin idea on siinä, että käsitteet ovat ”välineitä” joiden avulla ihmiset ajattelevat, kritisoivat, väittävät, selittävät ja analysoivat jotain. Ulkoisen sanan vastaanottaminen ei kerro sanasta yhtään mitään tietoa. Käsitteen muodostusta ja käsiteanalyysiä tarvitaan, jotta maailmasta voi tehdä selkoa.⁵⁹⁰ Tässä tutkimuksessa vastasin tähän haasteeseen, eli toteutin tutkimusta ohjaavan professori Hallamaan sosiaalietiikan pro gradu –seminaarissani (2013–2014) esittämää vaatimusta: ”maailma tarvitsee lisää käsiteanalyysiä”.

Hallamaa oli, on ja tulee olemaan ihan oikeassa. Maailma tulee tarvitsemaan aina lisää käsiteanalyysiä, koska jotkin käsitteet ovat kontekstuaalisia eli on perusteltua ajatella, että yhteiskunnan muuttuminen vaikuttaa joidenkin käsitteiden ymmärtämiseen ja sisältöön. Esimerkkeinä käsitteiden kontekstuaalisuudesta toimii hyvinvointivaltion käsitteen, jotka analysoin sen alkujuurista tähän päivään asti. Käsitteen epämääräisyys johtuu siitä, että käsitteen merkitys näyttää muuttuvan eri aikakausina ja on perusteltua ajatella, että yhteiskunnan muuttuminen vaikuttaa siihen, millainen käsitys hyvinvointivaltiosta on.

⁵⁹⁰ Heywood 2004, 4.

Sosiaalietiikan käsiteanalyysi ei ole mitään turhaa työtä, sillä käsiteanalyysin avulla todellisuutta voidaan määritellä ja organisoida, jonka avulla käsiteltävästä aiheesta tehdään hallittavampi. Käsiteanalyysillä on oikeasti merkitystä.

Jaoin tutkimukseni tutkimustehtävän tutkimuskysymyksiksi, joita olivat: (1) Mikä on toimintamahdollisuuksien teoria ja mitä ovat keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet? (2) Mikä on toimijuuden käsite ja miksi se on tärkeä toimintamahdollisuuksien teoriassa? (3) Miten keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet kääntyvät sosiaalihuollon työmuodoiksi kohderyhmille suunnatuissa palveluissa? (4) Mikä on suomalainen sosiaaliturvajärjestelmä, mikä on pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli? (5) Mihin suuntaan hyvinvointivaltio on liikkumassa? (6) Mitkä ovat suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän toimijat, tavoitteet, keinot ja kohderyhmät? (7) Miten sosiaalityön toimintamuotoja voisi kehittää, jotta ihmisten toimintamahdollisuuksia vahvistettaisiin?

Vastasin kahteen ensimmäiseen tutkimuskysymykseen luvussa kaksi ja loppuihin viiteen loppuosalla tutkimustani. Ensimmäinen tutkimuskysymykseni oli mikä on toimintamahdollisuuksien teoria ja mitä ovat keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet? Toimintamahdollisuuksien teoria on teoreettinen viitekehys, jossa toimintamahdollisuudet ovat todellisia mahdollisuuksia ja vapauksia. Toiminnot ovat jotain arvostettuja asioita mitä ihmiset tekevät ja toimintamahdollisuudet ovat mahdollisuuksia ja vapauksia näille arvostetuille olemisille ja tekemisille.

Vammaisten henkilöiden kohdalla voidaan suoraan puhua ihmisoikeuksien toteutumisesta. Nussbaum linkittää toimintamahdollisuuksien teorian vahvasti ihmisoikeuksiin ja hänen itsensä mukaan kyseessä on ihmisoikeusteoria. Linkitys ihmisoikeuksiin on relevantti, sillä keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet kattavat sekä ensimmäisen sukupolven ihmisoikeudet eli kansalaisoikeudet ja poliittiset oikeudet että toisen sukupolven ihmisoikeudet eli taloudelliset –, sosiaaliset – ja kulttuuriset oikeudet. Vammaiset henkilöt sisällytettiin Suomessa nämä kaikki ihmisoikeudet omaaviksi Vammaisyleissopimuksen ratifioimisen myötä vuonna 2016.

Käytin tässä tutkimuksessa nussbaumilaista toimintamahdollisuuksien teorian versiota, pääosin hänen vammaisia henkilöitä ja vanhuksia kohtaan sympaattisemman ihmiskäsityksen vuoksi, mutta myös siksi, että Nussbaum nimeää teoriassaan keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet, joiden avulla voidaan tutkia yhteiskuntien oikeudenmukaisuutta.

Nussbaum rakentaa aristoteelisen tradition pohjalta poliittisen ihmiskäsityksensä, joka kuuluu seuraavasti:

(---) ihmiset ovat tarvitsevia ja katoavaisia eläimiä. Ihmiselämä alkaa vauvana ja usein päättyy jonkin muotoiseen vanhuusiän riippuvuuteen. Kiinnitämme huomiota näihin haavoittuvuuden alueisiin, vaatien että rationaalisuus ja sosiaalisuus ovat itsessään väliaikaisia ja että saavutettu kehitys ja kypsyys heikkenevät luonnollisesti ajan kuluessa.⁵⁹¹

Nussbaum erottaa toimintamahdollisuuksien teorian poliittisen ihmiskäsityksen yhteiskuntasopimustradition käsityksestä siinä, että ihmisten välistä kunnioitusta ei tarvitse ansaita olemalla tuottelias, vaan että inhimilliset tarpeet itsessään ovat arvokkaita. Nussbaumilaisessa näkemyksessä yhteiskunnassa on samanaikaisesti olemassa erilaisia sitoumuksia, joista vain osa liittyy tuottavuuteen. Tuottavuus ei ole itsessään pahaa, vaan tarpeellista jopa hyvää, mutta se ei ole sosiaalisen elämän lopullinen päämäärä.

Aristoteelisen etiikan uudistajaksi nimetyn Nussbaumin painotus on myös se, että molemmat näkevät yhteiskunnan, sen institutionaalisten rakenteiden ja valtion tehtävänä turvata kansalaisten mahdollisuudet elää hyvää elämää. Yhteiskunnan rooli on merkittävä, käytännön tasolla se konkretisoituu toteutetussa politiikassa ja sen mukaisesti toteutetuissa toimenpiteissä.

Aristoteleen ja Nussbaumin yhteinen painotus on myös se, että molemmat näkevät yhteiskunnan, sen institutionaalisten rakenteiden ja valtion tehtävänä turvata kansalaisten mahdollisuudet elää hyvää elämää. Yhteiskunnan rooli on merkittävä, käytännön tasolla se konkretisoituu toteutetussa politiikassa ja sen mukaisesti toteutetuissa toimenpiteissä.

Toimintamahdollisuuksien teorian mukaan ihminen ei kykene saavuttamaan hyvinvointiaan ilman toimintamahdollisuudet mahdollistavaa politiikkaa. Poliitiikan tehtävänä on mahdollistaa hyvän ihmiselämän eläminen ja luoda ihmisille monipuolisia mahdollisuuksia toteuttaa itse hyvinä pitämiään erilaisia asioita. Poliitiikan tehtävä ei ole määritellä yksittäisen ihmisen hyvän elämän sisältöä, vaan hyvän elämän sisällön saa jokainen kansalainen määritellä itse.⁵⁹²

Toinen tutkimuskysymykseni oli mikä on toimijuuden käsite ja miksi se on tärkeä toimintamahdollisuuksien teoriassa? Toimijuuden käsite tarkoitti yksilöä joka voidaan määritellä vastuulliseksi omista teoistaan. Toimija on joku sellainen joka toimii ja saa aikaan muutoksen ja jonka saavutuksia voidaan arvioida hänen

⁵⁹¹ Nussbaum 2006, 160.

⁵⁹² Björklund 2008, 94; Nussbaum 1987, 1.

omien arvojensa ja tavoitteidensa valossa, riippumatta siitä arvioidaanko niitä joidenkin ulkoisin kriteerein vai ei. Toimija tunnustetaan toimijaksi sekä yhteiskunnassa että taloudessa yksityisensä henkilönä ja osallistujana sosiaaliseen ja poliittiseen toimintaan. Riittävien sosiaalisten mahdollisuuksien avulla yksilö voi muokata tehokkaasti omaa kohtaloaan ja auttaa myös muita.

Kolmas tutkimuskysymykseni eli miten keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet kääntyvät sosiaalihuollon työmuodoiksi kohderyhmille suunnatuissa palveluissa? Pidin tähän tutkimuskysymykseen vastaamista tutkimukseni soveltavana osana, eli analysoin toimintamahdollisuuksien teoriaa ja kohderyhmiä koskevia sosiaalipoliittisia asiakirjoja toimintamahdollisuuksien teorian kontekstista käsin luvuissa neljä ja viisi.

Keskeistä toimintamahdollisuuksien teorian käyttämisessä sosiaalipalveluiden arvioimisessa on arvioida sitä perustaa kuinka kyvykkäitä ihmiset ovat elämään arvostamaansa elämää. Nussbaumin kymmenen keskeisen inhimillisen toimintamahdollisuuden käyttäminen oikeudenmukaisuuden minimiminä tiettyyn kynnystasoon saakka mahdollistaa preferenssipohjaisen sosiaalipalveluiden etuusjärjestelmän haastamisen toteuttamaan eettisesti kestävämpää intressipohjaista sosiaalipolitiikkaa. Toimintamahdollisuuksien teorian mukaan sosiaalipolitiikkaa ja sosiaalitoimia tulisi arvioida siitä näkökulmasta, kuinka ne mahdollistavat ihmisten kykyä elää arvostamaansa elämää.

Ihmisen toimintamahdollisuuksien määrää voidaan arvioida ja tarkastella sekä objektiivisesti että subjektiivisesti. Objektiivisesti voidaan pyrkiä määrittelemään toimijan tosiasiallisten kykyjen ja toimintamahdollisuuksien määrä. Subjektiivinen arviointi pohjautuu toimijan omaan henkilökohtaiseen näkemykseen kyvyistään ja toimintamahdollisuuksistaan, joita hän uskoo itsellään joko perustellusti tai perusteettomasti olevan. Toimijalla voi olla kykyjä, joista hän on tietoinen tai luulee osaavansa jotain, mihin hän ei kuitenkaan itse asiassa kykene. Tässä tutkimuksessa ei ollut mahdollista arvioida toimintamahdollisuuksia subjektiivisesti, joten pyrin pitäytymään objektiivisessa arvioinnissa ja tarkastelussa. Objektiivisesti tarkasteltuna keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet tulevat huomioiduiksi suomalaisessa sosiaalityössä vanhus- ja vammaisten henkilöiden kohdalla.

Kuinka mitata toimintamahdollisuuksien toteutumista? Nussbaumille kynnystason käsite on se tarkoituksenmukaisen minimikynnyksen taso, jonka yläpuolella säilymistä suojaa oikeudenmukainen perustuslaki. Nussbaumin

kynnystason käsite keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien kohdalla osoittaa, että jos yksilöt eivät pääse kynnystason yläpuolelle joissakin toimintamahdollisuuksissa niin se on indikaattori siitä, että yhteiskunta on epäonnistunut tehtävässään, eli epäonnistunut turvaamaan oikeudenmukaisuutta kansalaiselleen.

Neljäs tutkimuskysymykseni oli mikä on suomalainen sosiaaliturvajärjestelmä, mikä on pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli? Viides tutkimuskysymykseni oli mihin suuntaan hyvinvointivaltio on liikkumassa? Kuudes tutkimuskysymykseni oli mitkä ovat suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän toimijat, tavoitteet, keinot ja kohderyhmät? Kysymyksiin neljä, viisi ja kuusi vastasin luvussa kolme.

Suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmä voitiin katsoa perustetuksi kun kriteeriksi otetaan, että kansalaiset on turvattu merkittävien sosiaalisten riskien varalta.

Suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän asemointi vaati ensin erilaisten hyvinvointivaltiomallien selvittämistä, koska sosiaalityön toimintaympäristönä toimii hyvinvointivaltio, joksi myös Suomi tunnustetaan. Hyvinvointivaltio ei ole paikallaan pysyvä vaan ajassa muuttuva, joten hyvinvointivaltion määrittelyä tai kuvailua ei voi tämän pohjalta tehdä vain yhdellä staattisella tavalla vaan dynaamisella tavalla. Staattinen määritelmä ei ole hyvinvointivaltion kohdalla paikallaan senkään vuoksi, että paikalleen sidottu määritelmä sitoisi silloin myös hyvinvointivaltiossa tehtävän sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön paikalleen muuttumattomaksi. Käytännössä se tarkoittaisi sosiaalipalveluiden osalta jäämistä 1960–1970-luvuille, sillä eri termeistä auki kirjoittamistani retrospektiiveistä voidaan todeta, että Suomen hyvinvointivaltio syntyi mainitaan usein 1940-luvun lopulle, mutta itse sosiaaliturvan keskeisin perusta mainitaan luoduksi 1960–1970-luvuilla, joiden uudistukset tapahtuivat 1980-luvulla. Sosiaalipalveluiden arvioimiseenkaan staattinen näkemys ei sovi, koska niiden rakenteet suunniteltiin eri demografirakenteelle eri aikakautena.

Suomi on juuri nyt valtavassa ja ennennäkemättömässä muutoksessa. Käynnissä on ennennäkemätön demografinen muutos, jossa ihmiset elävät pidempään kuin koskaan aikaisemmin ja väestö ikääntyy. Kriisi on primäärusti siinä, että juuri nyt jää eläkkeelle massa, jolle ei ole olemassa hyvinvointiyhteiskunnassa toimivia rakenteita. Ihmisten eläköityminen tai väestön ikääntyminen ei ole tokikaan ainut yhteiskunnallinen trendi, vaan käynnissä olevat

muutokset koskettavat koko väestöä vauvasta vaariin. Tilastokeskuksen vuoden 2015 trendilaskelman mukaan uhkakuvia on neljä, ensiksi nuorten eli alle 15-vuotiaiden osuus uhkaa pienenyä. Toiseksi työikäisten väestön eli 15–64-vuotiaiden määrän laskun pahin vaihe on jo takana, mutta trendi on laskeva. Kolmanneksi väestöllinen huoltosuhde jatkaa heikkenemistään ja viimeinen trendi on että syntyvyys näyttäisi pysyvän vakiona tulevaisuudessa eli alhaisena.

Käytännössä nämä trendit tarkoittavat, että vanhustenhoitoon ei riitä työntekijöitä eikä maksajia, vaikka asiakkaita olisi paljon. Suomi ei ole tilanteessa yksin, vaan ikääntymisentrendi on globaali. Suomessa väestö vain ikääntyy nopeammin muihin maihin verrattuna, koska niin sanotut suuret ikäluokat, eli vuosina 1945–1950 syntyneen työväestön eläköityminen tapahtui vuosina 2005–2015.

Suuret ikäluokat vastaavat nyt osaltaan eläköityessään myös toisesta suuresta yhteiskunnallisesta muutoksesta, sillä sama ikäluokka oli mukana ensimmäisessä suuressa yhteiskunnallisessa muutoksessa, eli 1960-luvun yhteiskunnallisessa ja aatteellisessa murroksessa. 1960-luvulta alkaen Suomi kansainvälistyi ja suurten ikäluokkien maaseudulla asuvat nuoret muuttivat maalta kaupunkeihin ja työn perässä Ruotsiin.⁵⁹³ Suurten ikäluokkien eläköityminen ei ole mikään yllättävä uutinen, mutta nyt kehittyvä tilanne on lähes paradoksaalinen, sillä kasvavan palvelutarpeen keskellä osaavin työntekijöiden tarve kasvaa, mutta ikärakenteen muutos ei tuo työmarkkinoille tarvittavaa määrää uusia työntekijöitä. Strategiat ja visiot olisi pitänyt luoda jo vuosikymmen sitten, jotta niitä voitaisiin toteuttaa nyt käytännössä.

Luvussa viisi vastasin viimeiseen eli seitsemänteen tutkimuskysymykseeni: miten sosiaalityön toimintamuotoja voisi kehittää, jotta ihmisten toimintamahdollisuuksia vahvistettaisiin? Toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä sosiaalipolitiikkaa tulisi voida arvioida siitä näkökulmasta mitä ihmisillä on mahdollisuus olla ja tehdä itse arvostamallaan tavalla.

Toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä vanhusten kohdalla tarvittaisiin paradigman muutosta, jossa ikänäkemys olisi sellainen, jossa vanhuus nähtäisiin heterogeenisenä ilmiönä. Toimintamahdollisuuksien teoria tarjoaa perustan, jossa huomioidaan niin fyysiset iän tuomat muutokset kuin myös sosiaalinen ympäristö. Ottamalla monipuolisesti huomioon sekä iän tuomat fyysiset ja psyykkiset muutokset kuin myös sosiaalinen ympäristö, voidaan

⁵⁹³ Urponen 1994, 240; Satka 1994, 303.

kiinnittää kokonaisvaltaisemmin huomiota myös siihen mitä vanhukset itse arvostavat terveellisessä ikääntymisessä.

Vammaisten henkilöiden kohdalla toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä vammaisuus nähdään sellaisena, että se vaikuttaa yksilön toimintamahdollisuuksiin ja yksilön täyteen osallistuvuuteen yhteiskunnassa.

Nussbaum on aivan ehdoton siinä, että vammaisilla henkilöillä tulee olla tasa-arvoiset oikeudet muiden kansalaisten rinnalla ja toimintamahdollisuuksien teoriassa huomioidaan yksilön tarve vaihtuviin resursseihin ja myös vaihtuviin kykyihin muuttaa resurssit toiminnoiksi. Toimintamahdollisuuksien teoriassa vammaisuus analysoidaan kahdella eri tasolla, ensiksi joko toimintamahdollisuuksien deprivaatina tai toiseksi toimintojen deprivaatina. Deprivatio tapahtuu henkilön vuorovaikutuksessa olemassa olevien resurssien kohdalla.

Nostin lisäksi esiin yhden toimintamahdollisuuden ja yhden oikeuden, jotka ovat muita tärkeämpiä vammaisten henkilöiden ja vanhusten kohdalla ja ne olivat terveys ja itsemääräämisoikeus. Terveys on yleisesti vapautta mahdollistava, koska se laajentaa toimintamahdollisuuttamme tehdä sellaista, mitä meillä on syytä tehdä ja terveenä oleminen lisää toimintamahdollisuuksiamme tehdä erilaisia asioita. Terveys on perustavanlaatuinen toimintamahdollisuus, jolla on välineellinen rooli muiden toimintamahdollisuuksien saavuttamisessa.

Itsemääräämisoikeus tarkoitti nussbaumilaisittain todellisen vapaan elämän elämistä oman näkemyksen mukaisesti, joka vaatii niiden tilojen suojelemista, joissa ihmiset voivat toteuttaa jotain tiettyä näkemystä, mutta samanaikaisesti niin halutessaan myös valita toisenlaisen näkemyksen. Liberaali tavoite on, antaa yksilöiden autonomisesti muodostaa ja tavoitella omaa hyväksitystään. Vanhuksen ja vammaisen henkilön kohdalla itsemääräämisoikeus realisoituu kokemuksessa oman elämänsä toimijana, päämääränä ja subjektina.

Nyt vedän yhteen tutkimukseni johtopäätökset:

Kaikki toimintamahdollisuudet tulisi ottaa tasapuolisesti huomioon eri strategioissa, ohjelmissa ja laatusuosituksissa, sillä jotta ne olisivat nussbaumilaisittain hyväksyttäviä, niin puuttuvat toimintamahdollisuudet tulisi kirjoittaa sosiaalipoliittisiin asiakirjoihin eksplisiittisesti, sillä jos ne jätetään kirjoittamatta tai oletetaan niiden kuuluvan implisiittisesti asiakirjoihin, niin oletetaan ihmisten olevan täysin toimintakykyisiä tai ottavan vastuuta omista toimintamahdollisuuksistaan. Toimintamahdollisuuksien puuttuminen

asiakirjoista ei ole tasa-arvoista, eikä vastaa toimintamahdollisuuksien teorian vaatimukseen siitä, että toimintamahdollisuuksia ylläpidettäisiin sen sijaan, että hoidettaisiin syntyneitä toimintamahdollisuusvajeita. Sosiaalipoliittiset asiakirjat eivät ohjaa ennaltaehkäisevään toimintaan kirjoittamattomien toimintamahdollisuuksien kohdalla, joten jatkokysymys on, että voisiko hyvinvointi kasvaa tulevaisuudessa, jos kaikki toimintamahdollisuudet huomioitaisiin ja kirjoitettaisiin selkeästi esiin? Esimerkkinä SKS2020, jossa ei huomioida vahvasti henkilökohtaiseen alueeseen kuuluvia toimintamahdollisuuksia: 5. *Tunteet* ja 6. *Käytännön päättely*. Syynä se, että kyseessä on sosiaali- ja terveystalouden kokonaisstrategia, eikä yksilökohtainen strategia ja kyseiset toimintamahdollisuudet ovat ikään kuin implisiittisesti strategiaan kirjoitettuja toimintamahdollisuuksia, mutta siltikin herää kysymys, että ohjaisiko strategia toimintamahdollisuuksien vajeita ennalta ehkäisevään suuntaan, jos toimintamahdollisuudet olisi kirjoitettu strategiassa auki?

Hyvinvointivaltion ”kruununjalokivi” eli universalismi on vaarassa joka johtaa pirstaloiseen sosiaalihuollon järjestelmään. Sosiaalityön perustoiminnoissa karsittiin 1990-luvun aikana ja suurempi paradigman muutos on se, että universalismi eli pohjoismaisen hyvinvointivaltion ydin ja keskeisin arvo on maassamme uhattuna. Universalismi on kaikensisällyttävä periaate joka liittyy rahoitukseen ja etujen saamiseen niin, että kaikki kansalaiset toisaalta rahoittavat ja toisaalta voivat saada etuja. Julkisen sektorin tärkeä asema sosiaalipolitiikan toteuttamisessa liittyy olennaisesti universalismiin. Suomessa yleisesti hyvinvointipalveluissa on tapahtunut muutos, joka liittyy eriytymiskehitykseen, joka taas liittyy työmarkkinoilla tapahtuviin muutoksiin kuin myös laajemmin yhteiskunnassa tapahtuvaan ikärakennemuutokseen.

Työstä on tullut jakolinja yhteiskuntamme eriytymiskehityksessä ja työelämän ulkopuolella olevat on pakotettuja heikentyviin ja ylikuormitettuihin julkisiin palveluihin, kun taas työelämässä mukana olevilla on mahdollisuus käyttää yksityisiä terveyspalveluja. Työmarkkinoiden ulkopuolella olevat suomalaiset näyttävät syrjäytyvän niin terveydellisesti kuin taloudellisesti. Negatiivinen kierre ruokkii itseään, sillä syrjäytyminen määritellään prosessimaiseksi tilaksi, jossa syrjäytyminen tapahtuu ajan kuluessa ja siihen kuuluu kasautuva huono-osaisuus. Kasautuva huono-osaisuus puolestaan tarkoittaa kouluttamattomuutta, työttömyyttä, rekisteröimättömäksi toimijuutta ja toimintamahdollisuuksien – sekä vapauksien deprivatiota.

Yllättävää kyllä hyvinvointivaltiona pidetyssä Suomessa perusturvan varassa olevien määrä on suurempi muihin pohjoismaihin verrattuna, joka taas näkyy kasvavina suhteellisina köyhyyslukuina tai suomalaisittain pienituloisuutena ja eriarvoisuuden lisääntymisenä. Suhteellisten köyhyyslukujen eli suomeksi pienituloisuuden suureneminen on seurausta siitä, että toimeentulotuen eli viimesijaisimman toimeentulon tukimuodon taso on jäänyt muun yhteiskunnan taloudellisessa kehityksessä riittämättömäksi taloudellisen tuen muodoiksi. Toimeentulotuen tulisi olla tilapäinen tukimuoto ja vaikka toimeentulotuki sidotaan indeksiin ja sitä korotetaan joka vuosi inflaation mukaan, se näyttäytyy riittämättömältä, koska nykyisellä tasollaan toimeentulotuki ei kata enää riittävästi perusmenoja. Riittämätön toimeentulotuki nostaa pienituloisuuden toisin sanoen suhteellisen köyhyyden riskiä.

Peräänkuulutan tässä tutkimuksessa eettisesti kestävää toimintaa ja yhtenäistä sosiaalihuollon palvelujärjestelmää. Toiminta on eettisesti kestävä, kun siinä otetaan huomioon ihmisen oma ihmisarvo, intressit ja toimintamahdollisuudet. Eettisesti kestävä toiminnan premissi on inhimillinen kohtaaminen, koska ilman sitä ihmisarvoa, intressejä tai toimintamahdollisuuksia ei voi selvittää. Yhtenäinen toiminta on pirstaleisuuden vastakohta. Pirstaleisessa järjestelmässä apua tarvitsevaa henkilöä ohjataan eri paikkoihin hakemaan itsenäisesti hakemaan apua. Pirstaleisen järjestelmän vielä yksi ulottuvuus on se, että erityispalvelut ovat irrallisia peruspalveluista, kun taas eettisesti kestävä järjestelmä ottaa yksilön vastaan ja parhaimmassa tapauksessa ennalta ehkäisee tulevia sosiaali- ja terveydenhoidon palvelutarpeita.

Suomalaisen sosiaalipalvelujärjestelmä ja palvelut tulevat tulevaisuudessakin perustunevat julkiseen järjestämisvastuuseen, mutta julkisen järjestelmän toimintatapoja joudutaan muuttamaan, jotta palvelutarpeeseen voidaan vastata. Kasvavien palvelutarpeiden ja niukentuvien resurssien ristiriita on tavallista palvelujärjestelmän kehitykselle, mutta sosiaalityöhön sopii huonosti pyrkimys siihen, että toiminnan painopistettä siirrettäisiin julkiselta sektorilta kansalaisille, kolmannelle sektorille tai vapaaehtoistyölle.⁵⁹⁴ Sosiaalityö on taistellut itselleen paikan asiantuntija-ammattina. Toiminnan painopisteen siirtämisen vaikeus johtuu siitä, että sosiaalityön asiantuntijuutta ei voi siirtää maallikoille, eikä maallikoille voida antaa ammattilaisten lakisääteisiä valtuuksia. Vapaaehtoisuuden tarve kuitenkin osoittaa vähimmäisturvan riittämättömyyden tai vaikean saatavuuden.

⁵⁹⁴ Raunio 2004, 188–189.

Riittämättömyyden osoittaa myös se, että leipäjonot venyvät yli kilometrin pituisiksi⁵⁹⁵ tai että EU-elintarviketukea jaetaan vuosittain yli 31 1000 ruokakassia⁵⁹⁶.

Vapaaehtoisuudesta, omaishoidosta ja omaisten vastuun korostamisesta on tullut useasti toistettava lause, joka näkyy vanhuksia ja ikääntyneitä koskevissa sosiaalipoliittisissa asiakirjoissa. Vanhuksia koskevissa sosiaalipoliittisissa asiakirjoissa törmää painotukseen, jossa ensisijaisena vaihtoehtona laitoshoidon sijaan ovat kotiin annettavat palvelut. Myös palveluiden tuottamisessa on siirrytty ihmisten vapaaehtoisuuden tai omatoimisuuden varaan ja vastuuta sysätään myös kolmannen sektorin toimijoille, joista merkittävin on oman perustehtävänsä, eli diakoniatyönsä kautta näkyvästi esillä oleva Suomen ev. lut. kirkko. Ristiriita on räikeä, kun ajatellaan, että asiantuntijuutta vaativan sosiaalityön ulkoistaminen on nimenomaan vältetty vaihtoehto. Sosiaalityö on taistellut itselleen aseman asiantuntijatyönä, kuten tässä tutkimuksessa on tullut ilmi sosiaalityön ammatillistumisen retrospektiivin tarkastelun kautta.

Kasvava eliniän odote luo lisää uusia riippuvuuksia, kuten esimerkiksi sellaisen riippuvuussuhteen jossa aikuiset lapset huolehtivat ja ottavat vastuun omien ikääntyvien vanhempiensa hoivasta. Tätä kutsutaan vastavuoroisuuteen perustuvaksi sukupolvisopimukseksi, eli vanhuksista pidetään huolta perheen sisällä. Sukupolvisopimusta voisi kuvata suomalaisten sukupolvien väliseksi solidaarisuudeksi.⁵⁹⁷ Sukupolvisopimus on kuitenkin muuttumassa ja vaihtumassa niin että sukupolvien välinen vastavuoroisuus on siirtymässä perheistä yhteiskunnalle. Sukupolvisopimuksen muuttuminen liittyy yleisen vastavuoroisuuden narratiivin kuihtumiseen. Lisäksi sukulaissuhteet ovat heikentymässä, joka heikentää esimerkiksi omaishoidon mahdollisuuksia. Sukupolvisopimuksen siirtyminen perheistä yhteiskunnalle ja samaan aikaan paradoksaalisesti tapahtuva julkisen vastuun vähentäminen eriarvoistaa ihmisiä.

Koko väestöä koskeva muutos on myös alueellinen eriarvoistumiskehitys. Alueellisia eroja todetaan olevan niin ongelmien kasaantumisessa kuin kunnallisten terveydenhuollon peruspalveluiden saatavuudessa. Suurimpana uhkakuvana ovat peruspalvelujen saatavuus.

⁵⁹⁵ Helsingin Sanomat, Leipäjono kiemurteli Helsingissä yli kilometrin matkan Myllypurosta Kurkimäkeen, 25.7.2017. <<http://www.hs.fi/kaupunki/art-2000005302944.html>>. Viitattu 27.7.2017.

⁵⁹⁶ Sakasti, Tilastot, Diakonityö koko kirkko 2016.

<<http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content418CE5>>. Viitattu 27.7.2017.

⁵⁹⁷ Pöyhönen 2010, 198, 204.

Tulevaisuuden sosiaalityön avaintermeinä tulisi asiakaskeskeisyyden tai asiakaslähtöisyyden, kohdistamisen tai hoitamisen sijaan olla ensiksi ihminen toimijana ja toiseksi voimaantuminen ja kolmanneksi sosiaalityön luonteena ennalta ehkäiseminen, jotka ovat kaikki myös toimintamahdollisuuksien teoriassa läsnä. Ennalta ehkäisevässä näkemyksessä korostuvat asiakkaan oma toimijuus ja omasta tilanteestaan vastuunotto. Eri tutkimusten perustella on todettu, että ongelmien ehkäisemisessä säästetyt resurssit ovat lisänneet kalliiden, usein liian myöhään tarjottujen ja osittain tehottomien korjaavien palveluiden, tai erikoispalvelujen tarvetta sekä niiden kustannuksia. Sosiaalipoliittisissa toimenpiteissä painotus siirtyy ennen kaikkea ennalta ehkäisevään työhön. Ongelmien ennalta ehkäiseminen olisi niin yksilön kuin yhteiskunnankin etu.

On tärkeää, että ammattikunnalla on eettiset ohjeet. Sosiaalityö ponnistaa arvopohjasta ja sosiaalityöllä tämä arvopohja asettaa sen toimimaan heikomman puolesta.⁵⁹⁸ Sosiaalialalla toteutetaan perustuslain mukaista yhteiskunnan velvoitetta huolehtia kaikista jäsenistään. Eettiset säännöt auttavat sosiaalityön arvopohjan mukaisessa toiminnassa ja ohjaavat sitä vaikeissa eettisissä tilanteissa. Eettiset ohjeet auttavat toimimaan asiakkaan parhaaksi.

Ihmisyyden kunnioittaminen on ihmisarvon perusta ja se kuuluu sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön perusarvoihin. Jotta ihmisarvo on mahdollista tunnustaa, täytyy ihmisyyys nähdä ihmisen tekojen takaa ja ihmisen teot tulee erottaa hänestä itsestään. Ihmisarvo on lisäksi loukkaamaton ja yhtäläinen ja jokaista ihmistä tulisi kohdella tämän perusteella yhtäläisesti ja tasavertaisesti.

Suomen kaltaisessa sivistysvaltiossa Nussbaumin kymmenen keskeistä inhimillistä toimintamahdollisuutta toteutuvat nussbaumilaiseen kynnystasoon saakka ja ihmisille annetaan vapautta toteuttaa omia toimintamahdollisuuksiaan, mutta kehitys ei pysähdy siihen.

Toimintamahdollisuuksien teoriassa erotetaan institutionaalinen ja yksilön vastuu, mutta heikoimmista tulee pitää huolta, koska se on sosiaalityötä ohjaava periaate. Yksilönvastuu näkyy kuitenkin käytännössä siinä, että sosiaalityö ei voi auttaa ”loppuun asti” vaan toimijuuden käsite pitää sisällään yksilön oman vastuunoton omasta elämästään, mutta myös valinnanvapauden käyttää tai olla käyttämättä palveluja tai ottamatta tarjottua apua vastaan.

Tässä sosiaalityön ytimessä, eli siinä, ettei asiakasta nähdäkään enää passiivisena toimenpiteiden kohteena vaan aktiivisena toimijana astuu kuvaan

⁵⁹⁸ Ife 2008, 57.

valitsemani teoria eli toimintamahdollisuuksien teoria. Toimintamahdollisuuksilla ja yhteiskunnallisella järjestelmillä on toisiaan nähden vuorovaikutuksellinen ja ”hedelmällinen” rooli. Se tarkoittaa, että instituutiot edistävät ihmisten vapauksia ja ihmisten vapaudet edistävät yhteiskunnallisten järjestelmien toimintaa.

Esimerkkinä 10. *Oman ympäristön hallinnan* -toimintamahdollisuudet alatoimintamahdollisuus A. *Poliittinen*. eli mahdollisuus osallistua omaan elämään koskevaan poliittiseen päätöksentekoon, oikeus sananvapauteen ja kokoontumisvapauteen. Toimintamahdollisuuden käyttäminen näkyy osallistumisessa poliittiseen päätöksentekoon, jolla voi vaikuttaa ympäröivään yhteiskuntaan.

Toimintamahdollisuuksien teorian ytimessä on fakta, että ennalta ehkäisevä ja toimintamahdollisuuksien teorian eteenpäin viemä inhimillisen kehityksen näkökulma ovat keinoja edistää ja tukea jokaisen ihmisen toimintamahdollisuuksia. Toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä jokaisen ihmisen toimintamahdollisuuksia tuetaan riippumatta niiden hyödyllisyydestä talouskasvulle tai tuottavuudelle. Inhimillisen kehityksen näkökulmasta sosiaalityön asiakkaat, kuten vanhukset ja vammaiset henkilöt voidaan ottaa mukaan yhteiskunnallisiksi toimijoiksi ja kohdella heitä päämäärinä välineiden sijaan. Ihmisten kohteleva päämäärinä on toimintamahdollisuuksien teorian lähtökohta. Sosiaalityö voisi siten hyötyä toimintamahdollisuuksien teorian inhimillisyyden ja toimijuuden perspektiivistä.

Toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä sosiaalityön pyrkimyksille keskeinen käsite on voimaantuminen, joka tarkoittaa ajatuksena sitä, että ihmisten omia voimavaroja vahvistetaan tilanteen ratkaisemiseksi ja samalla tuetaan yksilöitä sekä ryhmiä ottamaan vastuu elämästään. Realismia on myös se, että millään strategialla, teorialla tai visioilla ei pystytä muuttamaan yhteiskunnallista todellisuutta. Yhteiskunnan huono-osaisimmat tai epäoikeudenmukaisuudet eivät poistu kieltämällä niiden olemassaoloa tai perustelua hyvinvointivaltiossa. Vaaditaan siis konkreettista toimintaa ja ensimmäinen askel olisi ihmisen toimijuuden rekisteröiminen ja sitä kautta omaehtoisen auttamisen käynnistäminen ja mahdollistaminen.

Tulevaisuuden sosiaalipalveluiden kannalta suurin haaste on vaikuttaa siihen, että vanhusten ja vammaisten henkilöiden palvelutarpeita voidaan ehkäistä ennalta ja että tulee syntymään uudenlaisia palvelutarpeita, joihin vaikuttavat käynnissä olevat yhteiskunnalliset demografiset muutokset.

Hyvinvointiyhteiskunnan aikaansaama positiivinen vaikutus on, että jokaisen uuden sukupolven toimintakyky on edeltäjiään parempi. Voidaan todeta, että onhan hyvinvointivaltio onnistunut sitten loistavasti, koska ihmisten elinikä pidentyy aina edeltävään sukupolveen verrattuna! Eliniän pidentyminen luo kuitenkin uudenlaisia palvelutarpeita, koska ihmisten toimintakykyjen muutokset vaikuttavat palvelutarpeiden siirtymiseen myöhempään elämän vaiheeseen ja synnyttävät tarpeita erilaisille ja uusille palveluille. Käytännössä tämä tarkoittaa, että suuret ikäluokat vanhenevat terveemmin ja monet haluavat olla yhä pidempään töissä, sekä iso osa vanhuksista asuu kotona korkeaan ikään saakka.

Kotona asumiseen kannustetaan, sitä painotetaan, sitä tuetaan ja siihen pyritään. Pääsyynä varmasti kotona asumisen painotukseen on, että laitospaikkoja pyritään purkamaan. Toisaalta laitospaikkojen ylläpitäminen vaatii työvoimaa, joten laitospaikkojen purkaminen on yksi poliittinen ennakoiva teko tulevaisuutta silmällä pitäen. Vanhusten toimintakykyjen parantumiseen liittyvät terveyden edistäminen ja sairauksien ennalta ehkäisy, mutta toimia tarvitaan tutkitusti todettujen alueellisten - ja sosioekonomisten erojen kasvujen kaventamisiksi.

Merkittävä positiivinen vanhuksia koskeva konkreettinen toimenpide ja heidän osallisuuttaan päätöksenteossa lisäävä toimi oli, että vuonna 2012 voimaan tullessa vanhuspalvelulaissa jokaisen kunnanhallitusten velvollisuudeksi säädettiin asettaa joka kuntaan vanhusneuvosto lisäämään ikääntyneen väestön osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksia. Tulevaisuuden vanhustenhoidossa tulevat sekä muodollinen - että epämuodollinen sosiaaliturvajärjestelmä olemaan avainroolissa muutoksiin varautumisessa. Epämuodollisella sosiaaliturvajärjestelmällä tarkoitetaan tilannetta missä virallisen ja epävirallisen hoivan raja hämärtyy, kuten omaishoidon tai vapaaehtoistyön kohdalla.

Suomi on jo reagoinut tulevaisuuden epävirallisen hoivan tarpeeseen, sillä Suomen ensimmäisen *Kansallinen omaishoidon kehittämisohjelma* valmistui 31. joulukuuta vuonna 2013. Toisaalta epävirallisen hoivan tarpeeseen vastaamiseen vaikuttaa yhtenäiskulttuurin heikkeneminen, ihmisten omaehtoisen- ja vapaaehtoisen auttamisen vähentyminen ja sukupolvisopimuksien purkautuminen.

Suomen vammaispolitiikka on ollut valtavan paineen alla, sillä Suomen maaliskuussa vuonna 2007 allekirjoittama Vammaisyleissopimus, täydentää voimassa olevia YK:n ihmisoikeussopimuksia. Yhdeksän vuotta myöhemmin Suomi ratifioi vammaisten oikeuksien yleissopimuksen ja yleissopimuksen

valinnaisen lisäpöytäkirjan. Ennen ratifioimista Suomen vammaispolitiikan kulmakivenä toimi VAMPO (2010–2015).

Ennen yhdeksän vuoden odottamista vammaisia henkilöitä koskeva yleinen asenne ja suhtautuminen muuttuivat eniten vuosituhaten vaihteessa, sillä 2000-luku toi vammaisia henkilöitä koskevaan politiikkaan uuden painopisteen ja paradigman muutoksen. Ennen 2000-lukua vammaisuutta oli perinteisesti ja karkeasti ajateltuna tarkasteltu yksipuolisesti negaationa ja lähinnä vain sosiaalipoliittisena ongelmana sekä lääketieteellisenä kysymyksenä, joihin yhteiskunta oli vastannut vammaiseen yksilöön kohdistuvilla holhoavilla, huoltavilla ja jopa yhteiskunnasta eristävillä toimenpiteillä.⁵⁹⁹ Yksilön toimijuutta ei huomioitu, vaan vammainen yksilö nähtiin yksipuolisesti vain toimenpiteiden kohteena ja passiivisena vastaanottajana, välineenä ja objektina. Tulevaisuuden vammaispolitiikan tietä kartoittaneessa VAMPO:ssa tiedostettiin, että vammaispolitiikan näkyvyys oli ollut aikaisemmin marginaalissa. Tarve oli vammaisia henkilöitä koskevan tutkimuksen tietopohjan laajentamiselle, tämä tarve on edelleen olemassa ja tällä tutkimuksella vastaan omalta osaltani tähän tarpeeseen.

Toimintamahdollisuuksien teoriassa vammaisuutta voi tarkastella toimintamahdollisuuksien deprivatioina ja toimintamahdollisuuksien teoria tarjoaa interaktiivisen ”biopsykososiaalinen” vammaisuuden mallin. Mallin lähtökohtana on, että yksilöt joilla on joko fyysisiä –, psyykkisiä –, aisti- tai muita vammoja voivat vammoistaan huolimatta omata potentiaalia saavuttaa moniakin erilaisia toimintoja tai omata laajan skaalan toimintamahdollisuuksia. Silloin on kyse ympäröivän yhteiskunnan ja sen politiikan epäonnistumisesta, jos yksilöt eivät voi kehittää tiettyjä toimintamahdollisuuksia tai toteuttaa potentiaaliaan eli muuntaa toimintamahdollisuuksiaan saavutetuiksi toiminnoiksi eriasteisten hyödykkeiden muuntoprosessin esteiden vuoksi. Näitä hyödykkeiden muuntoprosessin esteitä voi esiintyä toimintamahdollisuuksiksi ja toiminnoiksi muuntamisten yhteydessä joko henkilökohtaisten rajoitusten tai ympäristöllisten esteiden muodossa. Toimintamahdollisuuksien teoria on kuitenkin ehdoton siinä, että kaikille ihmisille tulee taata samat toimintamahdollisuudet.

Vammaispolitiikan taloudellisesti kestävä lähtökohtana on, että koko yhteiskunta palveluineen ja tukitoimineen on kaikkien, myös vammaisten henkilöiden käytettävissä. Taloudellisesti kestävä ja toimiva vammaispolitiikka on

⁵⁹⁹ VAMPO 2010, 20.

omalta osaltaan vaikuttamassa siihen, että kalliiden erityispalvelujen tarve pienenee ja siirtyy myöhempään ajankohtaan. Yleisten palvelujen kehittäminen mahdollistaa myös eettisesti kestävä vammaispolitiikan.

Sosiaalityössä ja sosiaalipolitiikassa tulisi keskittyä ihmisten preferenssien sijaan heidän intresseihinsä. Inhimillistä toimintaa tarkasteltaessa, sen perustana on sidoks toiminnan toimijan haluamien asioiden välillä. Tämän sidoksen erittelemiseksi käytetään intressien ja preferenssien käsitteitä.⁶⁰⁰ Intressi on toimijan peruste toimia ja se asia, jonka toteuttamiseksi toimija alkaa toimia. Preferenssi taas on taloustieteen käsite, joka tarkoittaa toimijan haluamia asioita. Preferenssi on asia, jonka ihminen haluaa tehdä ja jonka tekeminen tyydyttää, ainakin ihminen uskoo sen tyydyttävän ihmisen senhetkisen mielihalun. Preferenssit ovat hetkellisiä ja vaihtuvia.

Intressin käsitteeseen kuuluu implisiittisesti ajatus siitä, että intressien avulla toimija pystyy lisäämään hyvinvointiaan tai täydellistämään häntä itseään pitkällä aikavälillä. Intressit ovat asioita, joita ihminen tarvitsee ja jotka lisäävät ihmisen hyvinvointia ja kehittävät häntä. Jos preferenssi voi olla hetkellinen asia, joka tyydyttää toimijan mielihalun siinä hetkessä, niin toiminnan ymmärtämisen kannalta intressi on keskeinen ja intressit kuuluvat ihmisen elämän kokonaiskuvaan.⁶⁰¹ Vain intressit huomioonottava sosiaalityö on eettisesti ja samalla taloudellisesti kestävä, koska resursseja kohdistetaan heti alusta alkaen hetkellisten asioiden eli preferenssien sijaan ihmisen elämäntilanteen aitoon eli intressien edistämiseen.

Ihmisen toimijuus on tärkeä käsite, kun toimintamahdollisuuksien teorian kehityksessä arvioidaan sitä, mitä ihminen on vapaa tekemään ja onko ihmisen mahdollista tavoitella haluamiaan päämääriä. Hallamaa tiivistää ihmisyyden ydinkokemuksen näillä sanoilla: ”Ihmisestä tulee ihminen vain, kun yhteisö tunnustaa ja hyväksyy hänet yhteyteensä toimijaksi.”⁶⁰²

Toimintamahdollisuuksien teoria edustaa poliittista liberalismia, jossa valinnanvapaus laajenee kapean kuluttajanäkökulman sijaan käsittämään eri sisältöjä elämilleen valitsevia toimijoiksi tunnustettuja yksilöitä. Laajemmassa näkökulmassa tiedostetaan, että pelkkä resurssien tasa-arvoinen jakaminen eri ole riittävät toimenpide, vaan laajemmassa näkökulmassa keskitytään siihen kuinka institutionaalisten rakenteiden välityksellä voitaisiin tukea inhimillisiä

⁶⁰⁰ Hallamaa 2017, 34.

⁶⁰¹ Hallamaa 2017, 34, 37–38.

⁶⁰² Hallamaa 2017, 284.

toimintamahdollisuuksia, edistää yksilönvapautta ja mahdollisuutta elää itse määrittelemää hyvää elämää. Poliittisen liberalismin perustalta kansalaisten tulee voida vapaasti määritellä oman elämänsä sisältö itsenäisesti ja ilman, että se määriteltäisiin ulkopuolelta tai jonkun muun kuten esimerkiksi valtion toimesta.

Poliittinen liberalismi pohjautuu normiin siitä, että kaikki ihmisiä tulee kunnioittaa tasa-arvoisesti ja poliittiseen liberalismiin sisältyy implisiittisesti vaatimus kaikkien ihmisten erilaisten hyväksitysten, elämänarvojen, uskonnollisten sekä ei-uskonnollisten oppien ja elämäkäsitusten eli metafyyssisten lähtökohtien kunnioittamisesta. Liberaalin demokraattisen yhteiskunnan konsensuksen kohteena ovat Nussbaumin mukaan keskeiset inhimilliset toimintamahdollisuudet, joista erilaisia hyväksytyksiä omaavat ihmiset voivat saavuttaa limittäisen konsensuksen.

Erityistä huomiota ja toimenpiteitä tulisi vanhusten ja vammaisten henkilöiden kohdalla kiinnittää adaptiivisten preferenssien muodostumisen estämiseksi. Nussbaumin mukaan ihmiset sopeuttavat omat preferenssinsä siihen mitä he kuvittelevat voivansa saavuttaa ja myös siihen mitä he olettavat yhteiskunnan antavan olettaa olevan heille sopivan saavutuksen. Esimerkiksi yhteiskunnan sorreutummat kuten vanhukset ja vammaiset henkilöt ilmentävät tällaisia adaptiivisia preferenssejä, jotka on muodostettu epäoikeudenmukaisissa taustaolosuhteissa. Adaptiiviset preferenssit usein vain vahvistavat vallitsevaa tilaa, eivätkä edistä oikeudenmukaisuuden parantumista. Adaptiiviset preferenssit myös riisuvat ihmisen toimijuutta ja poliittista merkitystä yhteiskunnassa, koska ihmisillä ei tällöin oleteta olevan valinnanvapautta oman yhteiskunnallisen aktiivisuutensa kohdalla. Preferenssit ovat siten kestämaton lähtökohta eettisesti kestäväälle sosiaalityölle ja –politiikalle.

Toimintamahdollisuuksien teorian painotus on se, että sosiaalipolitiikkaa tulisi voida arvioida siitä näkökulmasta mitä ihmisillä on mahdollisuus olla ja tehdä itse arvostamallaan tavalla toisin sanoen toimijana ollessaan. Toimijuus tarkoittaa ytimeltään yksilön kykyä tavoitella itse arvostamiaan päämääriä ja poliittisen oikeudenmukaisuuden subjekti on yksilö, jolloin politiikan tavoitteena tulisikin olla jokaisen keskeisen inhimillisen toimintamahdollisuuden mahdollistaminen jokaisen henkilön kohdalla. Näiden mahdollistaminen vaatii ihmisen intressien ja toimijuuden selvittämistä sekä ihmisen kohtelemista päämääränä välineen sijaan.

Ihminen ei kykene saavuttamaan hyvinvointiaan ilman toimintamahdollisuudet mahdollistavaa politiikkaa. Poliitiikan tehtävä on mahdollistaa hyvän ihmiselämän eläminen ja luoda ihmisille monipuolisia mahdollisuuksia toteuttaa itse hyvinä pitämiään erilaisia asioita. Poliitiikan tehtävä ei ole määritellä yksittäisen ihmisen hyvän elämän sisältöä, vaan hyvän elämän sisällön saa jokainen ihminen määritellä itsenäisesti.

Ihmisten intressien selvittäminen ja mahdollistaminen on eettisesti kestävä, koska silloin ei tuhlaa aikaa tai resursseja jatkuvaan preferenssien tyydyttämiseen ja annetaan ihmisen omalle toimijuudelle mahdollisuus.

Jotkut ihmiset, kuten vammaiset henkilöt tai vanhukset voivat tarvita täydentäviä resursseja kehittääkseen toimintamahdollisuuksiaan ja muuttaakseen ne toiminnoiksi erilaisten ”muuntotekijöiden” avulla ja nuo täydentävät resurssit tulisi mahdollistaa. Muuntotekijöitä on kolmenlaisia, ensiksi henkilökohtaiset tekijät eli esimerkiksi fyysinen kunto, ikä, sukupuoli ja niin edelleen. Toiseksi sosiaaliset ja yhteiskunnalliset tekijät, jotka ovat riippuvaisia siitä yhteiskunnasta missä ihminen elää. Sosiaaliin muuntotekijöihin lukeutuvat esimerkiksi yhteiskunnassa harjoitettu politiikka, yhteiskunnassa vallitsevat normit, valtasuhteet ja niin edelleen. Kolmanneksi ympäristötekijät, jotka heijastavat ihmisen fyysistä elinympäristöä.

Toimintamahdollisuuksien teoriassa vammaisuus vaikuttaa yksilön toimintamahdollisuuksiin ja yksilön täyteen osallistuvuuteen yhteiskunnassa. Toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä vammaisuus voidaan tunnistaa toimintamahdollisuuksien deprivaaation tilaksi. Toimintamahdollisuudet perustuvat jokaisen yksilön erilaisille resurssientarpeille ja kyvyille muuntaa nuo resurssit toiminnoiksi. Nussbaumin mukaan jotkin toimintamahdollisuudet ovat tärkeitä ja toiset ovat vähemmän tärkeitä, jopa suhteellisen mitättömiä. Oikeudenmukainen perustuslaki suojelee tärkeitä toimintamahdollisuuksia. On kyse ympäröivän yhteiskunnan ja sen politiikan epäonnistumisesta, jos yksilöt eivät voi kehittää tiettyjä toimintamahdollisuuksia tai toteuttaa potentiaaliaan eli muuntaa toimintamahdollisuuksiaan saavutetuiksi toiminnoiksi eriasteisten hyödykkeiden muuntoprosessin esteiden vuoksi, joita voi esiintyä toimintamahdollisuuksiksi ja toiminnoiksi muuntamisten yhteydessä joko henkilökohtaisten rajoitusten tai ympäristöllisten esteiden muodossa.

Nussbaum käyttää itse yleisesti monikkoa ”toimintamahdollisuudet”, koska monikollisella määrittelyksellä hän haluaa painottaa, että kaikista tärkeimmät

elementit ihmisten elämänlaadussa ovat moniarvoisia ja laadullisesti erillisiä. Monikollisten toimintamahdollisuuksien yksilökohtainen painotus juontaa juurensa kantilaisesta periaatteesta jokaisesta ihmisestä päämääränä ja teorian päämääränä on, että toimintamahdollisuudet taataan joka ikiselle yksilölle. Nussbaumin mukaan on tärkeää huomioida se, että toimintamahdollisuuksien teoria ei myöskään pohjaudu olemassa olevien preferenssien tyydyttämiseen. Intressinäkökulma laajentaa sitä kehystä, mistä ihmisen elämää tarkastellaan kokonaisuutena, koska toimintamahdollisuuksien teoria ei keskity siihen mitä ihmiset omistavat tai tuntevat, vaan siihen mitä ihmiset voivat tehdä ja olla. Yhdessä toiminnot tekemisten ja olemisten kanssa muodostavat käsitteellisen tilan, jossa voidaan arvioida yhteiskunnallista hyvinvointia.

Nussbaumilaisessa ihmiskäsityksessä ymmärretään ja tiedostetaan se tosiasia, että jokainen ihminen on jossain elämän vaiheessa hoivantarpeessa ja tämä hoivantarve tulee tiedostaa, hyväksyä ja siihen tulee vastata. Hoivantarve on ihan luonnollinen osa inhimillistä elämää. Nussbaum on sitä mieltä, että hoiva on primäärinen sosiaalinen oikeus.

Tämän tutkimuksen kohderyhmien kannalta merkittävä huomio oli se, että Nussbaum on tietoisesti jättänyt pois keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listaltaan huolenpidon tai hoivan, koska hänen mielestään se ei ole yksittäinen asia. Huolenpito tai hoiva tarkoittaa monien eri toimintamahdollisuuksien ajattelemista niin vastaanottajan kuin huolenpitäjän kohdalla. Hyvän hoivan antaminen tarkoittaa laajaa skaalaa eri toimintamahdollisuuksissa. Hyvän hoivan avulla niiden vastaanottajat lapset, vanhuksset, sairaat – tai vammaiset henkilöt otetaan mukaan ihmisarvoisiksi kansalaisiksi muiden rinnalla.

Sosiaalityön lähtökohta on se huolenpito ja hoiva, jonka perusta on siinä ajatuksesta, että sosiaalityön asiakkaat eivät kaikissa tilanteissa ja elämänvaiheissa selviä omillaan vaan tarvitsevat apua. Sosiaalityöllä on vaikutuksensa ja ulottuvuutensa koko yhteiskunnan toimivuuteen ja sosiaalityöntekijät ovat omalla työllään yhteiskunnallisia vaikuttajia.⁶⁰³ Sosiaalityö toimii mukana yhteiskunnallisen huolenpidon ja hoivan eri vaiheissa ja tämä tulee varmistaa myös tulevaisuudessa.

Ongelmallinen tapa vanhuksista ja vammaisista henkilöistä puhuttaessa on niputtaa vanhuksset ja vammaiset henkilöt yhdeksi homogeeniseksi ryhmäksi,

⁶⁰³ Juhila 2006, 154–156.

jonka pohjalta oletetaan, että kaikilla heillä olevan samoja tarpeita ja kokemuksia. Tämänkaltainen yksipuolinen ja homogeeninen lähestymistapa sortaa ja väheksyy ihmisyyden fyysisiä ja psyykkisiä realiteetteja, mutta myös ainutkertaista ja jakamatonta ihmisarvoa ja on siten epäoikeudenmukaista. Tarvitaan näkökulmaa, jossa tiedostetaan ihmisten heterogeenisyys.

Nussbaum tarkastelee huolenpitoa ja hoivaa myös hoitohenkilökunnan perspektiivistä ja hänen mielestään hyvää hoitoa on yksilöity hoito. Nussbaumin näkökulma johdattaa siihen, että myös sosiaalityön työntekijöiden näkökulmasta tulee taata, että he pääsevät omissa toimintamahdollisuuksissaan minimikynnystason yläpuolelle. Yhteiskunnallisin järjestelyin ja työkalutuurin avulla olisi taattava, että vammaisten henkilöiden ja vanhusten hoidosta vastaavat työntekijät saisivat tehdä työnsä rauhassa ilman esimerkiksi hoidon laadun väheksymisen tai vähenevien resurssien murehtimista. Nussbaumin huomio on todella relevantti Suomessa käytävässä hoivakeskustelussa. Yksi indikaattori, joka on noussut viime aikoina esille suomalaisessa julkisessa keskustelussa, on henkilöstömitoitus. Henkilöstömitoituksella tarkoitetaan sitä hoitajien määrää kuinka monta tarvitaan yhtä hoidettavaa kohden sosiaali- ja terveydenhuollon yksikössä.

Inhimillistä hyvinvointia arvioidessa tai tarkastellessa tulisi ottaa huomioon ihmisen toimintamahdollisuuksien kokonaisuus. Toimintamahdollisuuksien teorian logiikka on sellainen, että vertailevan hyvinvoinnin näkökulmasta tulisi keskittyä siihen ovatko toimintamahdollisuudet yhteiskunnassa yleisesti jaettuina, onko kaikilla ihmisillä tasa-arvoinen mahdollisuus kehittää omia toimintamahdollisuuksiaan ja voivatko ihmiset tavoitella mahdollisuutta elää itse arvostamaansa, aristoteelista kukoistavaa elämää. Sosiaalipolitiikkaa ja hyvinvointitoimenpiteitä tulisi arvioida siitä näkökulmasta, kuinka ne mahdollistavat ihmisten elää arvostamaansa elämää ja kriittisesti kiinnittää huomiota siihen, kuinka ne poistavat esteitä ihmisten hyvinvoinnin edistämisen tieltä.

Aristoteelisen painotuksen pohjalta toimintamahdollisuuksien teoriassa myönnetään, että yhteiskunnallisen ympäristön institutionaaliset järjestelmät ovat keskeisessä roolissa ihmisten toimintamahdollisuuksien ja vapauksien edistämisessä. Instituutioiden onnistumista tulisikin arvioida siitä perspektiivistä, kuinka ne onnistuvat mahdollistamaan seniläisittäin ihmisten vapauksia ja nussbaumilaisittain keskeisiä inhimillisiä toimintamahdollisuuksia.

Toimintamahdollisuuksilla ja yhteiskunnallisella järjestelmillä on toisiaan nähden ”hedelmällinen” rooli, eli että instituutiot edistävät ihmisten vapauksia ja ihmisten vapaudet edistävät yhteiskunnallisten järjestelmien toimintaa. Yksi positiivinen huomio omassa tutkimuksessani oli vanhuksien ja vammaisten henkilöiden äänen ja vaikutuksen lisääminen kunnallispolitiikan tasolla (kunnat ovat käytännön vanhus- ja vammaispolitiikan toteuttajia) vanhus- ja vammaisneuvostojen perustamisella.

Vammaisten henkilöiden ääni sai kuuluvuuden kuntatasolla, sillä uusi kuntalaki astui voimaan 1. kesäkuuta vuonna 2017 ja sen 28 §:ssä säädetään kuntien velvollisuudesta asettaa vammaisneuvosto, vammaisten henkilöiden osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien parantamiseksi ja varmistamiseksi,⁶⁰⁴ joten myös vammaisille henkilöille on annettu mahdollisuus antaa oma äänensä kunnallispolitiikassa ja sen käytännön toteutuksessa. Aikaisemmassa lainsäädännössä kunnilla ei ollut velvollisuutta asettaa vammaisneuvostoa. VAMPO kuitenkin tarjosi suunnan kunnalliselle - ja alueelliselle vammaispolitiikalle.

(Sosiaali)politiikalla voidaan parantaa ihmisten toimintamahdollisuuksia, mutta liike ei ole vain yksisuuntainen vaan vastavuoroinen ja kaksisuuntainen. Julkisen vallan, julkisen keskustelun ja sen julkisen vallan harjoittaman politiikan suuntaan voidaan vaikuttaa kansalaisten osallistumiseen perustuvien toimintamahdollisuuksien avulla, jotka lisäävät yksilön kokonaisvaltaista vapautta ja edistävät yksilön mahdollisuuksia saavuttaa arvostamiaan päämääriä. Avainasemassa on aktiivinen demokratia, jossa myös kansalaiset toimivat ja ottavat aktiivisesti osaa yhteiskunnassa. Yksilön vapaus ja mahdollisuus saavuttaa arvostamiaan päämääriä ovat tärkeitä arvioitaessa toisaalta kansalaisten vapauksia yhteiskunnassa toisaalta arvioitaessa yhteiskunnan kokonaisvaltaista kehitystä. Parhaimmillaan yksilö voimaantuu auttamaan itse itseään sekä muita ja näin tekemällä vaikuttaa lisäksi kehitykseen. Toimijaksi tunnustettu yksilö vaikuttaa osallistujana yhteiskunnan taloudellisessa –, sosiaalisessa – ja poliittisessä toiminnassa.

Poliittiset oikeudet eivät vaikuta passiivisesti tyhjiössä vaan poliittiset vapaudet ovat valinnanvaraisia etuja ja niiden vaikuttaminen riippuu niiden käyttämisestä. Seniläisittäin ilmaistuna sosiaalisilla järjestelyillä on kaksiosainen

⁶⁰⁴ Kuntalaki 410/2015, 28 §. Finlex. <<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150410>>. Viitattu 15.8.2017.

rooli, ensinnäkin edistämässä ihmisten vapauksia ja toiseksi ihmisten toteuttamien vapauksien rooli edistämässä yhteiskunnallisia järjestelmiä. Instituutioiden onnistumista tulisikin arvioida siitä seniläisestä perspektiivistä, kuinka ne onnistuvat mahdollistamaan ihmisten vapauksia.

Nussbaumilaisittain todettuna kaikki syrjivät sosiaaliset asetelmat tulee purkaa, sillä niin vanhukset kuin vammaiset henkilöt voivat olla yhteiskunnan jäseniä, jos yhteiskunta sopeuttaisi sen omat perusolosuhteet sisällyttämään lähtökohtaisesti vanhukset ja vammaiset henkilöt. Yhteiskunnan tehtävänä on pyrkiä luomaan vanhuksille ja vammaisille henkilöille suoraan mahdollisimman paljon toimintamahdollisuuksia ja jos suora voimaannuttaminen ei ole mahdollista niin yhteiskunnan tulee pyrkiä takaamaan toimintamahdollisuudet sopivan edunvalvonnan avulla. Kyse on toteutuksen sijaan enemmän tahtotilasta.

Yksi merkittävä toimintamahdollisuus on terveys. Objektiivinen huomio on, että toimintamahdollisuuksien teorian perspektiivistä katsoen, myös terveyttä tulisi tarkastella siitä kehyksestä käsin, mitkä asiat ovat yksilöille merkityksellisiä, eikä ainoastaan siitä näkökulmasta käsin mistä tutkijat ovat kiinnostuneita. Terveys on moniulotteinen tila ja ihmiset tekevät valintoja näiden eri ulottuvuuksien sisällä päivittäin, esimerkkinä vaikkapa terveellisen ruokavalion noudattaminen tai noudattamattomuus.

Terveyden merkitys korostuu kaikilla ihmisillä, eikä vain vammaisilla henkilöillä tai vanhuksilla, koska terveys vaikuttaa välillisesti monen muun toimintamahdollisuuden toteutumiseen. Vammaisten henkilöiden ja vanhusten kohdalla terveyden merkitys korostuu kuitenkin muita ihmisiä enemmän, koska terveydentilan muutokset asettavat nämä ihmiset väistämättä eriarvoiseen asemaan fyysisesti ja psyykkisesti täysin terveisiin ihmisiin verrattuna. Terveydentilan muutokset vaikuttavat siihen kuinka käytettävissä olevat resurssit voidaan muuntaa toimintamahdollisuuksiksi, jolloin vammaisten henkilöiden tai vanhusten kohdalla joudutaan kompensoimaan toimintamahdollisuuden puuttumista joko ulkopuolisen avun, kuten hoitajan, lääkkeiden tai apuvälineiden avulla.

Nussbaum huomauttaa, että jos julkiset tilat ovat itsessään esteellisiä, niin mikään määrä rahaa ei paikkaa esimerkiksi pyörätuolilla liikkuvan henkilön liikkumisongelmia. Nussbaumin mukaan julkisen tilojen suunnitteleminen esteettömiksi on merkittävä tekijä vammaisten henkilöiden ihmisarvon ja itsekunnioituksen kannalta. Merkittävää ei ole yksilön käytettävissä oleva rahan

määrä, vaan mitä hänen on mahdollista olla ja tehdä tai mitkä esteet estävät hänen toimimistaan tietyllä toimintamahdollisuuksien minimikynnystasolle saakka. Ennalta ehkäisevä työ säästäisi tulevaisuuden resursseja esteettömien tilojen kohdalla ja mahdollistaisi useamman vammaisen henkilön liikkuvuusmahdollisuuden.

Esiin nostamani merkittävä oikeus oli itsemääräämisoikeus (autonomia). Itsemääräämisoikeus kuuluu ihmisen moraalisiin perusoikeuksiin ja itsemääräävän henkilön tunnusmerkit ovat, että henkilö kykenee itsenäiseen harkintaan, pystyy tekemään päätöksiä ja toimimaan.

Potilaan ja asiakkaan itsemääräämisoikeus on keskeinen eettinen periaate sosiaali- ja terveydenhuollossa ja se on myös Suomessa kirjattu perustuslakiin ihmisen perusoikeutena. Sosiaalityön asiakastyön eettisiin periaatteisiin kuuluu muun muassa ihmisarvon ja asiakkaan itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen.

YK:n Vammaisyleissopimus on todella merkittävä sopimus myös itsemääräämisoikeuden kannalta, sillä sitä pidetään vammaisten henkilöiden oikeuksista 2000-luvun ensimmäisenä kattavana ihmisoikeussopimuksena. YK:n Vammaisyleissopimuksen lähtökohtana on käsitys siitä, että ihminen on itse subjekti omassa elämässään, eikä vain kohde tai objekti jolle tarjotaan palveluja tai kohdistetaan toimenpiteitä.

Koulutus ja opiskelu sekä työ ovat todella tärkeitä toimintamahdollisuuksia vammaisten henkilöiden kohdalla. Nostin itse tärkeimmäksi VAMPO:n 14:sta sisältöalueista nämä kaksi sisältöaluetta.

Koulutus ja opiskelu sekä työ ovat Nussbaumin keskeisten inhimillisten toimintamahdollisuuksien listalla kohdat 4. *Aistit, mielikuviutus ja ajatus* ja 10. *Oman ympäristön hallinta; B. Materiaalinen*. Koulutuksen ja opiskelun kohdalla maksuton perusopetus on jokaisen kansalaisen oikeus kuin myös yhtäläinen mahdollisuus saada kykyjensä ja tarpeidensa mukaista muuta kuin perusopetusta. Lähtökohtana on niin sanottu lähikouluperiaatteen mukainen koulutuspolitiikka eli mahdollisuus käydä koulua omalla asuinalueella ja yhdenvertaisesti koko ikäluokalle toteutettavat mahdollisuudet koulukäyntiin, koulutukseen ja ammatin hankintaan. Ongelmaksi VAMPO:ssa todetaan se, että vammaisilla nuorilla ei ole mahdollisuutta päästä yhdenvertaisesti koulutukseen muun ikäluokan mukaisesti. Eroja on myös paikkakunnittain. Kaikista eniten vaikeuksia on kaikkein vaikeimmin vammaisten nuorten koulutuksessa, jonka järjestämisvastuutahona toimivat erityisoppilaitokset ja erityisopetuksen osaamiskeskukset.

Yhdenvertaisten mahdollisuuksien luominen edellyttää koulu- ja opiskelurakennusten ja oppimis- ja lähiympäristöjen esteettömyyden varmistamista.

Totesin jo pro gradu –tutkielmassani, että koulutus oli tutkimuskohteenani olleiden nuorten kohdalla yksi merkittävimmistä yhteiskunnalliseen osallisuuteen positiivisesti vaikuttavista tekijöistä ja että koulutus näyttäisi tutkimukseni mukaan olevan avainasemassa muiden ongelmien ennalta ehkäisyssä. Kouluttamattomuus on yksi huono-osaisuuden indikaattori ja todellisuutta on, että nykyaikana suomalaisilla työmarkkinoilla tarvitaan jatkuvasti parempaa koulutusta. Koulutus liittyi pro gradu –tutkielmani pohjalta vammattomienkin henkilöiden eli nuorten kohdalla vahvasti henkilöiden terveyteen ja hyvinvointiin, mutta myös aikuisuudessa saatavaan taloudelliseen toimeentuloon. Yksi pro gradu –tutkielmassa esittämä huomionarvoinen asia tutkimieni nuorten kohdalla, mutta joka pätee myös nuorten vammaisten henkilöiden kohdalla, on niin sanottu nivelvaihe eli peruskoulun päättäneiden hakeutuminen jatko-opintojen pariin. Nivelvaihe nousee tärkeäksi, jotta kouluttaudutaan niille aloille, joissa on työpaikkoja. Käynnissä olevan demografisen muutoksen pohjalta työmarkkinoilta poistuu enemmän ihmisiä kuin sinne tulee, joten koulutuksen haaste on todellinen, ajankohtainen ja jopa primäärihaaste.

Toimintamahdollisuuksien teorian näkökulmasta koulutus on myös yksi avaintekijä. Koulutus on ihmisten toimintamahdollisuuksien kannalta keskeisin. Koulutuksen ja opiskelun painottamisesta voi tarkastella myös seniläisestä toimintamahdollisuuksien perspektiivistä, jossa koulutuksen avulla mahdollistettu työllistyminen nousee yksilön elämässä merkittävään asemaan. Sen myöntää, että työttömyydellä on vakavia vaikutuksia yksilöiden elämään, koska se aiheuttaa muitakin deprivatioita, joiden vuoksi yksilön elämän kohentaminen pelkkien työttömyyskorvauksien avulla olisi tiettyyn pisteeseen asti rajoitettua. Ansioiden menetyksen ohella työttömyydellä on monia kauaskantoisia vaikutuksia, jotka vaikuttavan ”sosiaaliseen poissulkemiseen” joistakin ryhmistä. Muita haittoja ovat psykologiset haitat, työmotivaation -, taitojen - ja itseluottamuksen menettäminen, sairauksien - ja kuolleisuuden lisääntyminen, perhesuhteiden - ja sosiaalisen elämän häiriintyminen, sosiaalisen poissulkemisen vahvistuminen ja rotujännitteiden - sekä sukupuolien välisen epäsuhtaisuuden lisääntyminen.⁶⁰⁵

⁶⁰⁵ Sen 1999, 21, 94.

VAMPO:n kuudes sisältöalue oli nimeltään työ ja se on koulutuksen ja opiskelun -sisältöalueen ohella mielestäni toinen merkittävä sisältöalue. Suomessa koulutus ja opiskelu toimivat työnsaannin ennakkopremissinä. Työn sisältöalue lähtee oikeudesta työhön perusoikeutena, jokaisella on myös oikeus toimeentulon hankkimiseen ja julkinen valta suojelee työvoimaan. Vammaisten henkilöiden työllistyminen todetaan eri ikäkausina muihin kansalaisiin verrattuna vaikeammaksi. Tähän eivät vaikuta taloudelliset suhdanteet ja vammaisten henkilöiden työllisyysaste on pysynyt merkittävästi alhaisempana vammattomiin ikätovereihin verrattuna. Kaikista vaikeimmaksi todetaan ensimmäisen työpaikan löytäminen ja sitä kautta työuran aloittaminen. Työelämästä syrjäytymisellä on välillisiä vaikutuksia, sillä työelämästä syrjäytyneet vammaiset eivät voi itse vaikuttaa elintasoonsa tai vahvistaa yhteiskunnallista osallisuuttaan. VAMPO:ssa todetaan ja tunnustetaan palkallisen työnteon olevan osallisuuden ja taloudellisen itsenäisyyden perusta.

Työn vahva merkitys yhteiskunnalliseen osallisuuteen vaikuttavana ja todetaan myös vammattomien henkilöiden kohdalla, joten mielestäni VAMPO:n työn sisältöalue on yksi tärkeimmistä kärjistä, johon tulisi kiinnittää aivan erityistä huomiota. Esitin jo pro gradu –tutkielmassani huono-osaisten nuorten kohdalla kysymyksiä siitä, että onko työelämä muuttunut niin, että säännöllinen kokoaikainen palkkatyö on realistinen tavoite? Jatkokysymykseni on, että ovatko nykyisin yleistyneet epätyypilliset työsuhteet, kuten määräaikaiset työsuhteet ja ”pätkätyöt” tulevaisuuden työsuhteiden normaaleja muotoja? Voiko työnteon ja opiskelun lisäksi olla muitakin identiteetin ja yhteiskunnallisen osallisuuden ja toimijuuden rakentajia? Totuus on myös se, että teknologisen kehityksen myötä työn tekeminen muuttuu, työ ei lopu, vaan sen tekemiseksi ei enää välttämättä tarvita ihmisiä sellaisissa manuaalisissa töissä, jotka voidaan korvata koneilla.

Työn painotus tulisi siirtää pelkästä ansaintakeinosta inhimillisen kehityksen mahdollistamiseen. Toimintamahdollisuuksien teorian inhimillisen kehityksen painotuksessa kehityksen keskiöön nousee rahan tai materian sijaan ihminen. Nussbaumin painotus inhimillisestä kehityksestä asettaa säännöllisen työelämän ja palkkatyön kontekstiin, jossa ne ovat vain yksi tapa osallistua yhteiskunnan toimintaan ja siinä tapahtuvaan kehitykseen. Inhimillisen kehityksen käsite avaa myös uudenlaisia mahdollisuuksia ajatella koulutus– ja työelämää muinakin kuin vain taloudellisen kehityksen edistämisen välineinä. Koulutus– ja työelämä voivat

toimia myös osana ihmisen omien päämäärien tavoittelussa, jolloin kehitykseen saadaan peräänkuuluttamaani inhimillistä ulottuvuutta.

Herättelen myös sitä ajatusta siitä, että palkkatyön sijaan vapaaehtoistyö ja omaehtoinen auttaminen voisivat toimia yhteiskunnallisen osallisuuden yhtenä tekijänä. Pelkkien institutionaalisten rakenteiden lisäksi myös ihmisten suorittama vapaaehtoistyö ja ihmisten omaehtoinen auttaminen saavat jalansijaa. Suomessa ev. lut. kirkko ja kolmas sektori tarjoavat puitteita ihmisten vapaaehtoistyön ja omaehtoisen auttamisen toteuttamiselle. Vapaaehtoistyön kautta toimiminen levittää myös yhteiskunnallisen vastuun kantamisen sanomaa.

Vain eettisesti kestäväällä toiminnalla voidaan säilyttää hyvinvointiyhteiskunta ja siinä harjoitettu sosiaalityö. Hallamaa kuvaa hyvinvointiyhteiskuntamme tilannetta paradoksaaliseksi, jossa on ensin saavutettu kehitysihanne, tuo moderni poliittinen ideaali eli hyvinvointivaltio. Hyvinvointivaltio on saavutettu ihmisen vapautumisella luonnon ja fyysisen vajavuuden rajoituksista, jonka jälkeen kaikki yksilön itseilmaisua ja luovuutta rajoittavat sosiaaliset sekä poliittiset rakenteet on murrettu. Tuon modernin poliittisen ideaalin ja unelman eli hyvinvointivaltion täytyttyä se uhkaa hävitä, muuttua mahdottomaksi ja karata hallitsemattomaksi, koska hyvinvointivaltion julkinen ylläpitäminen on kasvattanut julkisen sektorin niin valtavaksi, että yhteiskunnan sosiaalipalveluiden tuottaminen uhkaa itse tuhoutua itsensä vaatiman verotaakan alle. Paradoksaalisuuteen liittyy postmoderni aika, joka on muuttanut ennen kollektiiviset ja pysyvät arvot mielivaltaisesti kulutettavaksi kertakäyttökulutustuotteiksi. Kaikki yhteiset ja jaetut päämäärät hylätään ja tilalle on tullut itsensä toteuttamisen projekti, joka pohjautuu preferenssien tyydyttämiseen ja henkilökohtaisiin arvo- ja päämäärävalintoihin. Hyvinvointiyhteiskunnan legitimoiminen käy vaikeaksi, kun kaikki solidaarisuuden ja oikeudenmukaisuuden ihanteet ovat käyneet epämuodikkaiksi ja hävinneet markkinatalouden tarjoamalle uudelle narratiiville eli äärimmäiselle uusliberalistiselle muodolle, jossa on näennäistä yhteistoimintaa ja jaettuja päämääriä.⁶⁰⁶

Esiin nostamani asia kaiken strategisen kaunopuheisuuden, ”pilvilinnojen rakentelemisen” ja visioiden keskellä oli realismi. Sitä realismia meille tarjosi tutkimustani ohjaava professori Hallamaa, joka kirjoittaa 4. elokuuta vuonna 2017 julkaistussa *Yhdessä toimimisen etiikka* -kirjassaan *diakronisista* ihmisten mahdollisuuksista, jonka alkuperäinen määritelmä on Aristoteleelta, eli että osat

⁶⁰⁶ Hallamaa 1999, 141–143.

ihmisen mahdollisuuksista ovat avoinna toimijalle vain jonain tiettyinä, spesifinä hetkenä. Diakronisten valintojen raja tulee vastaan vanhuusiässä, sillä vanhuusiän fyysisen suorituskyvyn heikkeneminen vähentää väistämättä mahdollisuuksia ja lopulta kuolema tekee kaikista mahdollisuuksista väistämättömän lopun.⁶⁰⁷

Ennen kuolemaa meidän on elettävä tässä yhteiskunnassa ja realismin aika on myös hyvinvointiyhteiskunnan laajaksi levinneen sosiaali- ja terveydenhuollon hallintakoneiston sekä laajalle levinneen sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmän selkiyttämisessä, joka tulisi aloittaa heti kansallisesta kontekstista käsin.

Palvelujen keskiössä tulisi strategisten suuntaviivojen ja asiakaslähtöisyysmantran hokemisen sijaan olla yksityinen apua tarvitseva ihminen. Tuo yksityinen ihminen on yhteiskunnan huono-osaisin; vanhus tai vammainen henkilö jonka pitäisi pystyä navigoimaan nyt ”paisuneessa hallintaviidakossa” ja hajautetuissa erityispalveluissa nimenomaan elämänsä niinä hetkinä, kun kaikki ei ole hyvin ja hän tarvitsee apua. Heikoimmassa asemassa tässä ”hallintaviidakossa” ja hajautettujen erityispalveluiden saamisessa ovat juuri vammaiset henkilöt ja vanhukset, ne yhteiskuntamme ”äänettömät”. Strategisten suuntaviivojen, epäselvien käsitteiden ja epärealististen tavoitteiden sijaan kansalainen tarvitsisi yksinkertaisen tiedon siitä, että kun hän apua tarvitsee, niin hän myös sitä avun hetkellä tulee saamaan ja että niin avunpyyntö kuin avunpyytäjäksi otetaan todesta.

Eettisesti kestävä toiminta on sitä, että apua tarvitseva ihminen saa sitä ja hänet otetaan vastaan tilastomerkinnän tai kohteen sijaan päämääränä ja aktiivisena toimijana. Eettisesti kestävä toiminta realisoituu sellaisena järjestelmänä, jossa apua tarvitseva ja sitä tarjoava ovat aidossa vuorovaikutuksessa ja vastavuoroisessa suhteessa keskenään yhteistä intressiä tavoitellen, eli sitä, että apua saa kun sitä tarvitsee, apu on oikeaa apua ja ihminen voimaantuu auttamaan itse itseään. Ihminen kokee tulleen autetuksi, hänet otetaan vastaan ihmisenä, hänen intressejään kuunnellaan, ne rekisteröidään ja hänen toimijuutensa otetaan huomioon. Ihminen kokee, että hänen elämällään on merkitystä, koska sillä on.

Kadonnut yhtenäiskulttuurin ylläpitämä narratiivi on, että ihminen on pelkän olemassaolonsa pohjalta merkityksellinen. Eettisesti kestävässä toiminnassa ihminen kokee tulleen kohdatuksi ainutlaatuisena, ainutkertaisena ja arvokkaana

⁶⁰⁷ Hallamaa 2017, 156.

yksilönä, joita hän pelkän olemassaolonsa pohjalta on. Ihmisellä on arvo, jota ei voi, ei saa, eikä missään nimessä tule koskaan asettaa kyseenalaistetuksi yhteisön tai yhteiskunnan hyvän edistämisen vuoksi. Ihmisarvon huomioivassa näkemyksessä yksittäisellä ihmisellä on merkitystä hyvinvointiyhteiskunnan sosiaalipolitiikassa, sillä silloin hänet nähdään toimijana ja arvokkaana yhteisön sekä yhteiskunnan jäsenenä. Eettisesti kestävä toiminta on lopulta myös taloudellisesti kestävintä toimintaa. Eettisesti kestävä toiminta on käytännön tasolla lopulta aitoa inhimillistä yhteyttä toiseen ihmiseen, koska inhimillisyyden avulla saadaan yhteys hänen intresseihinsä, jolloin voidaan alkaa oikeasti auttamaan.

(1. Moos. 1:31) Ja Jumala katsoi kaikkea tekemäänsä, ja kaikki oli hyvää.

Taulukot ja kuvat

Kuvio 1	Toimintamahdollisuuksien teoria (Mitra 2006)	19
Kuvio 2	Toimintamahdollisuuksien teoria Alkiren analogian pohjalta lineaarisesti kuvattuna (Alkire 2005a)	20
Kuvio 3	Saleebyn kaaviokuva toimintamahdollisuuksien teoriasta (Saleeby 2007)	173

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Lähteet ja kirjallisuus sekä niistä käytetyt lyhenteet

EKV	Euroopan unionin vammaisstrategia 2010–2012. (2010).
ENVT	Euroopan neuvoston vammaispoliittinen toimintaohjelma. (2006).
HDR1	Human Development Report 1990. (1990).
HDR2	Inhimillisen kehityksen raportti 2010. (2010).
ICF	Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälinen luokitus. (2004).
ICIDH	Vaurioiden toiminnan vajavuuksien ja haittojen kansainvälisen luokitus.
KOK	Kansallinen omaishoidon kehittämisohjelma. (2014).
KS1987 -tutkimus	Lasten ja nuorten hyvinvointi Kansallinen syntymäkohortti 1987 -tutkimusaineiston valossa. (2012).
KVS	Kirkon vanhustyön strategia. (2015)
KYH	Kohti yhteistä hyvää. (1999).
LIVTTISIST	Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalveluista. (2012).
LVPJPT	Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista. (1987).
OPH	Opetushallitus. (2011).
SHL	Sosiaalihuoltolaki. (2014).
SKS2020	Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020. (2011).
SP	Suomen perustuslaki. (1999).
SS	Sosiaalihuolto Suomessa. (2006).
Laatusuositus 2013	Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi. (2013).
STM1	Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma eli Kaste-ohjelma. (2012).
STM2	Ikäihmisten palvelujen laatusuositus. (2008).
STM3	Sosiaalihuoltolaki. Soveltamisopas. (2016).
STM4	Suomen vammaispoliittisen ohjelman VAMPO 2010–2015 loppuraportti. (2016)
Talentia1	Sosiaalialan ammattilaisen eettiset ohjeet. (2013).
Talentia2	Sosiaalialan ammattilaisen eettiset ohjeet. (2017).
VHOTYVPVVTM	Ulkiasiainministeriö 31.12.2013. Vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn yleissopimuksen ja sen valinnaisen

	pöytäkirjan voimaansaattamista valmistelleen työryhmän mietintö. (2013).
VAMPO	Vahva pohja osallisuudelle ja yhdenvertaisuudelle. Suomen vammaispoliittinen ohjelma 2010–2015. (2010).
Vanhuspalvelulaki	Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvveluista. (2012).
VSV	Valtioneuvoston selonteko vammaispolitiikasta. (2006).
YVHOSVP	YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista ja sopimuksen valinnainen pöytäkirja. (2012).

Lähteet

Hallamaa, Jaana

2017 Yhdessä toimimisen etiikka. Helsinki: Gaudeamus.

Nussbaum, Martha

- 1987 Nature, Function and Capability: Aristotle on Political Distribution. World Institute for Development Economics Research of the United Nations University. Wider Working Papers, WP 31. December 1987. <<http://www.wider.unu.edu/publications/.../WP31.pdf>>. Viitattu 20.8.2015.
- 1990 Love's Knowledge: Essays on philosophy and literature. New York: Oxford University Press.
- 2000 Women and Human Development. The Capabilities Approach. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2001 Symposium on Amartya Sen's Philosophy: 5 Adaptive Preferences and Women's Options. Economics and Philosophy, Volume 17, Issue 1. 67–88.
- 2004a Chapter 13: Care, Dependency and Social Justice: A Challenge to Conventional Ideas of the Social Contract. – Living Longer: Ageing, Development and Social Protection. Ed. by Peter Lloyd-Sherlock. London: Zed Books. 275–299.
- 2004b Hiding from Humanity: Disgust, Shame, and the Law. Princeton: Princeton University Press.
- 2006 Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- 2009a The Capabilities of People with Cognitive Disabilities. Metaphilosophy. July 1, Vol. 40, Nos. 3–4. 331–351.
- 2009b Creating Capabilities: The Human Development Approach and Its Implementation. Hypatia. Summer, Vol. 24, no. 3. 211–215.
- 2011a Perfectionist Liberalism and Political Liberalism. Philosophy and Public Affairs, 39 (1). Winter 2011. 3–45.
- 2011b Creating Capabilities. The Human Development Approach. Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.
- 2015 Political Liberalism and Global Justice. Journal of Global Ethics, 2015 Vol. 11, No. 1. 68–79.

2016 Introduction: Aspiration and the Capabilities List. *Journal of Human Development and Capabilities*, 2016 Vol. 17, No. 3. 301–308.

SKS2020

2011 Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020. Sosiaali- ja terveystieteiden strategia. Sosiaali- ja terveysministeriö.
<http://www.tyosuojelu.fi/upload/STM_strategia_2020.pdf>.
Viitattu 12.8.2015.

Laatusuositus 2013

2013 Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2013:11.
<http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/110355/ISBN_978-952-00-3415-3.pdf?sequence=1>. Viitattu 11.8.2015.

VAMPO

2010 Vahva pohja osallisuudelle ja yhdenvertaisuudelle. Suomen vammaispoliittinen ohjelma 2010–2015. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2010:4.
<<https://vane.to/documents/2308875/2395511/VAMPO+ohjelma>>.
Viitattu 12.8.2015.

Apuneuvot

Myllykoski, Matti

2008 Tutkielman tekniset ohjeet. Viitteet, lyhenteet, lähteet ja kirjallisuus (päivitys Leo Näreaho 2008). Helsingin yliopisto, Teologinen tiedekunta. <<https://flamma.helsinki.fi/content/res/pri/HY297280>>.
Viitattu 20.1.2015.

Kirjallisuus

Alila, Antti & Gröhn, Kari et al.

2011 Sosiaalisen kestävyuden käsite ja mallintaminen. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2011:1.
<<http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/112317/URN%3aNBN%3afi-fe201504224532.pdf?sequence=1>>. Viitattu 11.11.2015.

Alkire, Sabine

2005a Capability and Functionings: Definition & Justification. HDCA Introductory Briefing Note. 1–5.
<https://hd-ca.org/wp-content/uploads/2013/06/HDCA_Briefing_Concepts.pdf>. Viitattu 21.10.2015.

2005b Why the Capability Approach? *Journal of Human Development* Vol. 6, No. 1, March 2005. 115–133.

Aristoteles

- 1989 Nikomakhoksen etiikka (EN.). Suomentanut ja selityksin laatinut Simo Knuuttila. Helsinki: Gaudeamus.
- 1991 Politiikka (Pol.). Suomentanut A.M. Anttila ja selitykset laatinut Juha Sihvola. Helsinki: Gaudeamus.

Auvinen, Anssi

- 2002 Johdatus epidemiologiaan. Säteilyturvakeskus STUKin omat sarjajulkaisut. 78–91.

Barclay, Linda

- 2012 Natural Deficiency or Social Oppression? The Capabilities Approach to Justice for People with Disabilities. *Journal of Moral Philosophy* 9. 500–520.

Banerjee, Mahasweta & Canda, Edward

- 2012 Comparing Rawlsian Justice and the Capabilities Approach to Justice from a Spiritually Sensitive Social Work Perspective. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work* 2012 Jan-Mar 31. 9–31.

Bauman, Zygmunt

- 1996 Postmodernin lumo. Tampere: Vastapaino.

Birdsall, William F.

- 2014 Development, Human Rights, and Human Capabilities: The Political Divide. *Journal of Human Rights*, 13, 2014. 1–21.

Björklund, Liisa

- 2008 Kannustaminen ja moraali. Kannustamisen idea suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa 1990-luvulta alkaen. Helsinki. Diss. Helsinki. <<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/21648/kannusta.pdf?sequence=2>>. Viitattu 30.6.2015.
- 2014 42. Valtakunnalliset kuntoutuspäivät 11.3.2014 Esitelmässään ”Miten kannustaa ihmisiä työmarkkinoille eettisesti ja kestävästi?” <https://kuntoutusportti.fi/files/attachments/k_paivat_2014/liisa_bjorklund.pdf>. Viitattu 1.11.2016.

Björklund, Liisa & Hallamaa, Jaana

- 2013 Miten kannustaa ihmisiä työmarkkinoille eettisesti ja kestävästi. – Kaikki työuralle! Työttömien aktivointipolitiikkaa Suomessa. Toim. Karjalainen, Vappu & Keskitalo, Elsa. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 150–172.

Björklund, Liisa & Sarlio-Siintola, Sari

- 2010 Inhimilliset toimintavalmiudet suomalaisessa
hyvinvointipolitiikassa. – Hyvinvoinnin uusi politiikka -johdatus
sosiaaliin mahdollisuuksiin. Toim. Hiilamo, Heikki & Saari,
Juho. Helsinki: Diakonia ammattikorkeakoulu. 37–72.
- Blakemore, Ken & Griggs, Edwin
2007 Social Policy. An Introduction 3rd ed. London: The McGraw-Hill
Education.
- Burchardt, Tania
2010 Capabilities and Disability: the Capabilities Framework and the Social
Model of Disability. Disability & Society Vol. 19, No. 7, December
2004. 735–751.
- Carpenter, Mick
2009 The Capabilities Approach and Critical Social Policy: Lessons from
the Majority World? Critical Social Policy, vol. 29 no. 3. 351–373.
- Daniels, Norman
2010 Capabilities, Opportunity, and Health. – Measuring Justice: Primary
Goods and Capabilities. Ed. by Brighthouse, Harry et al.
Cambridge: Cambridge University Press. 131–149.
- Esping-Andersen, Gøsta
1990 The Three Worlds of Welfare Capitalism. Cambridge: Polity Press.
- Ferracioli, Luara & Terlazzo, Rosa
2014 Educating for Autonomy: Liberalism and Autonomy in the
Capabilities Approach. – Ethical Theory & Moral Practice, 17. (3).
443–455.
- Gray, John.
1995 Liberalism. 2nd ed. Milton Keynes: Open University Press.
- Haarni, Ilkka
2006 Keskeneräistä yhdenvertaisuutta. Vammaisten henkilöiden
hyvinvointi ja elinolot Suomessa tutkimustiedon valossa. Stakesin
raportteja 6/2006. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja
kehittämiskeskus.
<[https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/77988/R6-2006-
VERKKO.pdf?sequence=1](https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/77988/R6-2006-VERKKO.pdf?sequence=1)>. Viitattu 23.11.2015.
- Hallamaa, Jaana

- 1994 The Prisms of Moral Personhood. The concept of a person in contemporary Anglo-American ethics. *Schriften der Luther-Agricola Gesellschaft* 33. Helsinki. Diss. Helsinki.
- 1999 Kristinuskon kertomus ja eurooppalainen sosiaalietiikka. – Rahan teologia ja Euroopan kirkot. Toim. Hallamaa, Jaana et al. Jyväskylä: Atena. 139–225.

Harnacke, Caroline

- 2013 Disability and Capability: Exploring the Usefulness of Martha Nussbaum's Capabilities Approach for the UN Disability Rights Convention. *Journal of Law, Medicine & Ethics* 41 (4). 768–780.

Helander, Voitto

- 2006 Seniorikansalainen voimavarana. Kuntaliiton verkkojulkaisu. Helsinki: Suomen kuntaliitto.

Hellsten, Sirkku

- 1995 Toimintamahdollisuudet sosiaalipolitiikan oikeudenmukaisuuden kriteerinä. *Filosofinen n & n aikakausilehti* 2. 39–44.
<<http://netn.fi/sites/netn.fi/files/19952netn.pdf>>. Viitattu 16.6.2015.

Heywood, Andrew

- 2004 Political theory: An introduction (3rd ed.). Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- 2013 Politics. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Hick, Rod

- 2012 The Capability Approach: Insights for a New Poverty Focus. – *Journal of social policy*, 41. (2). 291–308.
<[http://eprints.lse.ac.uk/39745/1/The_capability_approach_Insights_for_a_new_poverty_focus_\(lsero\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/39745/1/The_capability_approach_Insights_for_a_new_poverty_focus_(lsero).pdf)>. Viitattu 22.8.2015.

Hiilamo, Heikki et al.

- 2010 Hyvinvoinnin turvaamisen rajat. Näköaloja talouskriisiin ja hyvinvointivaltion kehitykseen Suomessa. Helsinki: Kelan tutkimusosasto. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/17612/Hyvinvoinnin_turvaamisen_rajat.pdf>. Viitattu 24.8.2015.

Hill, Heather

- 2011 Ontario Public Libraries, Accessibility and Justice: A Capability Approach. *Canadian Journal of Information & Library Sciences*. Dec2011, Vol. 35 Issue 4, 423–435.

- Hudelson, Richard
1999 Modern Political Philosophy. Armonk, NY: M.E. Sharpe.
- Hänninen, Sakari & Palola, Elina
2010 Johdatus jakojen problematiikkaan. – Mikä meitä jakaa? Sosiaalipolitiikkaa kilpailuvaltiossa. Toim. Hänninen, Sakari. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. 7–24.
- Ife, Jim
2008 Human rights and social work: towards rights-based practice. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Juhila, Kirsi
2006 Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Juntunen, Elina & Saarela, Tiina
2009 Seurakuntadiakonian perustehtävät ja terveyden kysymykset. – Sairas köyhyys. Tutkimus sairauteen liittyvästä huono-osaisuudesta diakoniatyössä. Toim. Kinnunen, Kaisa et al. Suomen ev. lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 2009: 7. Helsinki: Kirkkohallitus. <[http://sakasti.evl.fi/julkaisut.nsf/00bfcbeb3ee07bf7c225730800273b7d/97e943715bb8b649c2257e2e0012d47a/\\$FILE/sairas%20k%C3%B6yhyys%20kirja.pdf](http://sakasti.evl.fi/julkaisut.nsf/00bfcbeb3ee07bf7c225730800273b7d/97e943715bb8b649c2257e2e0012d47a/$FILE/sairas%20k%C3%B6yhyys%20kirja.pdf)>. Viitattu 12.4.2016. 36–50.
- Kallunki, Valdemar
2014 Yhteistyön kolmas polku. Palvelurooli kirkon yhteiskunnallisen aseman uudistajana. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 40. Helsinki: Kirkon tutkimuskeskus. <[http://sakasti.evl.fi/julkaisut.nsf/7FEB3DBFA644ABE5C2257E2E0012D56B/\\$FILE/Kallunki%20sarjajulkaisu%2040%20painoon.pdf](http://sakasti.evl.fi/julkaisut.nsf/7FEB3DBFA644ABE5C2257E2E0012D56B/$FILE/Kallunki%20sarjajulkaisu%2040%20painoon.pdf)>. Viitattu 12.9.2017.
- Karjalainen, Vappu & Palola Elina
2011 Johdannoksi – ajatuksia kirjan ytimeistä. – Sosiaalipolitiikka. Hukassa vai uuden jäljillä? Toim. Palola, Elina & Karjalainen, Vappu. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. 5–11. <<http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/80271/970d363e-9edf-4b54-a76e-446b81ed34b5.pdf?sequence=1>>. Viitattu 7.8.2015.
- Kiander, Jaakko
2010 Julkisen talouden kestävyys – onko meillä vielä varaa hyvinvointivaltioon? – Tulevaisuuden voittajat. Hyvinvointivaltion mahdollisuudet Suomessa. Toim. Saari, Juho. Helsinki: Eduskunta tulevaisuusvaliokunta. 139–156.

<https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/julkaisut/Documents/tuvj_5+2010.pdf>. Viitattu 13.8.2015.

Koskinen, Simo

- 2004 Ikääntyneiden voimavarat. – Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33/2004.
<http://vnk.fi/documents/10616/622938/J3304_Ik%C3%A4%C3%A4ntyminen%20voimavarana.pdf/7660c14f-763b-485e-9a56-eff59c1bfd7c>. Viitattu 4.1.2016.

Launis, Veikko

- 2013 Lääkintä- ja hoitoetiikan peruseriaatteet. – Lääkärin etiikka. Toim. Saarni, Samuli. Helsinki: Suomen Lääkäriliitto. 25–29.

Lehtinen, Sanna

- 2013 Julkisen sektorin apulaiset, kansalaisyhteiskunnan talkoolaiset. Suomen evankelis-luterilaiset seurakunnan Euroopan sosiaalirahaston projekteissa. Helsinki. Diss. Helsinki.
<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/40153/lehtinen_dissertation.pdf?sequence=1>. Viitattu 12.9.2017.

Lehmuskoski, Antero & Kuusisto-Niemi, Sirpa

- 2008 Sosiaalialan sanasto asiakastietojärjestelmää varten. Sosiaalialan teknologiahanke. Stakesin raportteja 30 / 2008. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus.
<<http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/76344/R30-2008-VERKKO.pdf>>. Viitattu 7.8.2017.

Lloyd-Sherlock, Peter

- 2002 Nussbaum, Capabilities and Older People. Journal of International Development 14 (Nov.2002). 1163–1173.
2004 Chapter 1: Ageing, Development and Social Protection: Generalisations, Myths and Stereotypes. – Living Longer: Ageing, Development and Social Protection. Ed. by Peter Lloyd-Sherlock. London: Zed Books. 1–18.

Malkavaara, Mikko

- 2015 Diakonia ja diakonivirka. Suomen ev. lut. kirkon julkaisuja 26. Helsinki: Kirkkohallitus.
<[http://sakasti.evl.fi/julkaisut.nsf/020A6402AC464E4EC2257E6E004415C4/\\$FILE/255445_KH_Diakonia_ja_diakonivirka.pdf](http://sakasti.evl.fi/julkaisut.nsf/020A6402AC464E4EC2257E6E004415C4/$FILE/255445_KH_Diakonia_ja_diakonivirka.pdf)>. Viitattu 17.5.2017.

Mitra, Sophie

2006 The Capability Approach and Disability. *Journal of Disability Policy Studies* Vol. 16/no. 4/2006/. 236–247.

Mäkinen, Virpi

2002 Oikeus, kohtuus ja oikeudenmukaisuus. Vähäosaiset kanonisen oikeuden näkökulmasta keskiajalla. – Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä. Toim. Mäkinen, Virpi. Jyväskylä: Atena. 110–130.

Noro, Anja & Alastalo, Hanna

2014 Tiivistelmä. Johdanto. – Vanhuspalvelulain 980/2012 toimeenpanon seuranta. Tilanne ennen lain voimaantuloa vuonna 2013. Raportti 13/2014. Toim. Noro, Anja & Alastalo, Hanna. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. 8–18. <http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/116151/URN_ISBN_978-952-302-169-3.pdf>. Viitattu 14.10.2015.

Nussbaum, Martha & Sen, Amartya

1990 Introduction. – *The Quality of Life. Capability and Well-Being*. Ed. by Nussbaum, Martha & Sen, Amartya. Oxford: Clarendon Press. 1–6.

Ojala, Marja-Riitta

2014 Rekisteriseurantaa syvemmälle. Huono-osaisuus -käsite ja siitä seuraavat sosiaalipoliittiset toimenpiteet toimintamahdollisuuksien teorian ja toimijuuden näkökulmista. Systemaattisen teologian pro gradu -tutkielma. HYTTK.

Paananen, Reija & Ristikari, Tiina et al.

2012 Lasten ja nuorten hyvinvointi Kansallinen syntymäkohortti 1987 - tutkimusaineiston valossa. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Raportti 52/2012. <http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/102984/THL_RAPO52_2012_web.pdf>. Viitattu 16.8.2015.

Pirhonen, Jari

2013 Toimintamahdollisuudet vanhojen ihmisten pitkäaikaishoidossa: Martha C. Nussbaumin teoria etnografisen tutkimuksen valossa. *Gerontologia* 27(2). 58–72. <<http://elektra.helsinki.fi.libproxy.helsinki.fi/se/g/0784-0039/27/2/toiminta.pdf>>. Viitattu 22.8.2015.

2015 Dignity and the capabilities approach in long-term care for older people. *Nursing Philosophy*. Jan. 2015, Vol. 16, Issue 1. 29–39. <<http://onlinelibrary.wiley.com.libproxy.helsinki.fi/doi/10.1111/nup.12057/epdf>>. Viitattu 16.10.2015.

Pirhonen, Jari & Pietilä, Ilkka

- 2015 Patient, resident, or person: Recognition and the continuity of self in long- term care for older people. *Journal of Aging Studies* 35. 95–103.

Pulma, Panu

- 1994 Vaivaisten valtakunta. – Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Toim. Jaakkola, Jouko et al. *Sosiaaliturvan kirjallisuus*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto. 15–70.

Päivänsalo, Ville

- 2015 Reframing capabilities between welfarism and resourcism in the collaboration for the right to health. *Studia Theologica - Nordic Journal of Theology*, 69:2. 190–209.

Pälve, Heikki

- 2013 Etiikka ja professio. – Lääkärin etiikka. Toim. Saarni, Samuli. Helsinki: Suomen Lääkäriliitto. 11–14.

Pöyhönen, Päivi

- 2010 Kenen vastuulla on vanhukset. Kirkon vanhustyön hoivan vastuunjaon muutoksessa. *Teologinen aikakausikirja* 3/2010. Forssa: Teologinen Aikakausikirja. 196–208.

Raunio, Kyösti

- 2004 Olennainen sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus.

Rawls, John

- 1971 *The Idea of Justice*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- 2005 *Political Liberalism*. Expanded ed. New York: Columbia University Press, cop.

Riddle, Christopher A.

- 2010 Indexing, Capabilities, and Disability. *Journal of Social Philosophy*. Vol. 41 No. 4, Winter 2010 (December 1). 527–537.

Robeyns, Ingrid

- 2005 The Capability Approach: a theoretical survey. *Journal of Human Development* Vol. 6, No. 1, March 2005. 93–114.
- 2011 "The Capability Approach". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.). <<http://plato.stanford.edu/entries/capabilityapproach/#AckHumDiv>>. Viitattu 20.8.2015.

Saari, Juho

- 2010 Hyvinvointivaltion rakenne. – Tulevaisuuden voittajat. Hyvinvointivaltion mahdollisuudet Suomessa. Toim. Saari, Juho. Helsinki: Eduskunta tulevaisuusvaliokunta. 29–84.
<https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/julkaisut/Documents/tuvj_5+2010.pdf>. Viitattu 13.8.2015.
- 2011 Hyvinvoinnin kentät. – Hyvinvointi. Suomalaisen yhteiskunnan perusta. Toim. Saari, Juho. Helsinki: Gaudeamus. 33–78.

Saleeby, Patricia

- 2007 Applications of a Capability Approach to Disability and the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) in Social Work Practice. *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*. Volume 6, Issue 1–2. 217–232.
- 2014 Applying the capabilities approach to disability, poverty, and gender. – Capabilities, Gender, Equality: Towards Fundamental Entitlements. Ed. by Comim, Flavio & Nussbaum, Martha. Cambridge: Cambridge University Press. 308–321.

Satka, Mirja

- 1994 Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi. – Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Toim. Jaakkola, Jouko et al. Sosiaaliturvan kirjallisuus. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto. 261–339.

Sen, Amartya

- 1985 Well-being, Agency and Freedom. The Dewey Lectures 1984. *The Journal of Philosophy*, Vol. 82, No. 4 (Apr., 1985). 169–221.
- 1992 Inequality Re-examined. Oxford: Oxford University Press.
- 1993 Capability and Well-Being. – The Quality of Life. Ed by. Nussbaum, Martha et al. Oxford: Clarendon Press. 30–53.
- 1995 The political economy of targeting. – Public spending and the poor. Ed by. D. van de Walle and K. Nead. Washington, DC: World Bank.
<http://www.adatbank.ro/html/cim_pdf384.pdf>. Viitattu 20.8.2015.
- 1999 Development as Freedom. Oxford: Oxford University Press.
- 2005 Human Rights and Capabilities. *Journal of Human Development*. Vol. 6, No. 2, July 2005. 151–166.
- 2010 Foreword. – Health and Social Justice. Ruger, Jennifer Prah. Oxford: Oxford University Press. xi–xiv.

Sihto, Marita & Palosuo Hannele et al.

- 2013 Terveyspolitiikan perusta ja käytännöt. Tampere: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

Sihvola, Juha

2004 Maailmankansalaisen etiikka. Helsinki: Otava.

Sipilä, Jorma

1989 Sosiaalityön jäljillä. Helsinki: Tammi.

Stephens, Christine et al.

2014 Healthy ageing from the perspective of older people: A capability approach to resilience. *Psychology & Health*, 2015 Vol. 30, No. 6. 715–731. <<http://dx.doi.org/10.1080/08870446.2014.904862>>. Viitattu 25.8.2015.

Titmuss, Richard M.

1974 Social Policy: An introduction. London: Allen & Unwin.

Topo, Päivi

2013 Köyhyiden torjunnasta toimintakyvyn edistämiseen: vanhuspolitiikka terveystalouden näkökulmasta. – Terveystalouden perusta ja käytännöt. Toim. Sihto, Marita & Palosuo, Hannele et al. Tampere: Terveystalouden ja hyvinvoinnin laitos. 139–144.

Venkatpuram, Sridhar

2012 Health Inequalities, Capabilities and Global Justice. – Health Inequalities and Global Justice. Ed. by Straehle, Christine & Lenard, Patti Tamara. Edinburgh: Edinburgh University Press. 65–82.

Vorhaus, John

2015 Dignity, Capability, and Profound Disability. *Metaphilosophy*. Jul. 2015, Vol. 46, Issue 3. 462–478. <<http://onlinelibrary.wiley.com.libproxy.helsinki.fi/doi/10.1111/meta.12141/epdf>>. Viitattu 16.10.2015.

Voutilainen, Päivi

2013 Iäkkäiden ihmisten palvelut. – Terveystalouden perusta ja käytännöt. Toim. Sihto, Marita & Palosuo, Hannele et al. Tampere: Terveystalouden ja hyvinvoinnin laitos. 299–304.

Wolff, Jonathan & De-Shalit, Avner

2007 Disadvantage. Oxford: Oxford University Press.

Julkaisut vailla henkilötietoa

EKV

2010 Euroopan unionin vammaisstrategia 2010–2012. Eur-Lex Access to European Union law. <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX:52010DC0636>>. Viitattu 12.8.2015.

ENVT

2006 Euroopan neuvoston vammaispoliittinen toimintaohjelma. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2006:18.
<[http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/socsp/Rec\(2006\)5%20Finland.pdf](http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/socsp/Rec(2006)5%20Finland.pdf)>. Viitattu 12.8.2015.

ETENE

2009 Mielenterveysetiikka – Sinulla ja minulla on moraalinen vastuu. ETENE-julkaisuja 25. Helsinki: ETENE.
<<http://etene.fi/documents/1429646/1559066/ETENE-julkaisuja+25+Mielenterveysetiikka++Sinulla+ja+minulla+on+moraalinen+vastuu.pdf/90f79932-aa31-4399-807f-5c2ee36d106d>>. Viitattu 5.6.2017.

HDR1

1990 Human Development Report 1990. United Nations Development Programme (UNDP) <http://hdrnet.org/422/1/hdr_1990_en.pdf>. Viitattu 16.6.2015.

HDR2

2010 Tiivistelmä. Inhimillisen kehityksen raportti 2010 20-vuotisjuhlajulkaisu Kansojen todellinen varallisuus Polkuja inhimilliseen kehitykseen. YK:n kehitysohjelma UNDP:n toimeksiantama raportti.
<<http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2010-finnish-summary.pdf>>. Viitattu 15.8.2017.

ICF

2004 Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälinen luokitus. Stakes.
<http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/77744/ICF_2013_2503verkko.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Viitattu 13.8.2015.

Kohtaamisen kirkko

2014 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon toiminnan suunta vuoteen 2020. Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 7. Helsinki: Kirkkohallitus.
<[http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/9297F603C875C1C8C225770A002E3448/\\$FILE/253062_KKH_Kohtaamisen_kirkko_sisus_KORJ.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/9297F603C875C1C8C225770A002E3448/$FILE/253062_KKH_Kohtaamisen_kirkko_sisus_KORJ.pdf)>. Viitattu 18.7.2017.

KOK

2014 Kansallinen omaishoidon kehittämisohjelma. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2014:2. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/116146/URN_ISBN_978-952-00-3483-2.pdf?sequence=1>. Viitattu 5.8.2017.

Kuntalaki

2015 Kuntalaki 410/2015. Finlex.
<<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150410>>. Viitattu 4.6.2016.

KVS

2015 Kirkon vanhustyön strategia.
<[http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/DF0ABA2ACB69098AC225770A0037182B/\\$FILE/kirkonvanhustyonstrategia.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/DF0ABA2ACB69098AC225770A0037182B/$FILE/kirkonvanhustyonstrategia.pdf)>.
Viitattu 29.7.2016.

KYH

1999 Kohti yhteistä hyvää. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispojen puheenvuoro hyvinvointiyhteiskunnan tulevaisuudesta.
<[http://notes.evl.fi/EVLMateriaalit.nsf/Documents/9FD845C60C0C1703C22570B9004E93EF/\\$File/kohti_yhteistahyvaa.pdf?openElement](http://notes.evl.fi/EVLMateriaalit.nsf/Documents/9FD845C60C0C1703C22570B9004E93EF/$File/kohti_yhteistahyvaa.pdf?openElement)>. Viitattu 16.6.2015.

LIVTTSIST

2012 Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvuluista. 28.12.2012/980. Finlex.
<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2012/20120980>>. Viitattu 11.8.2015.

LVPJPT

1987 Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista. 3.4.1987/380. Finlex.
<<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1987/19870380>>. Viitattu 12.8.2015.

OPH

2011 Opetushallitus. Koulutus ja työvoiman kysyntä 2025 – Ennakointituloksia tulevaisuuden työpaikoista ja koulutustarpeista.
<http://www.oph.fi/julkaisut/2011/koulutus_ja_tyovoiman_kysynta_2025>. Viitattu 15.8.2017.

SHL

2014 Sosiaalihuoltolaki 1301/2014. Finlex.
<<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301>>. Viitattu 12.10.2015.

SP

1999 Suomen perustuslaki. 11.6.1999/731. Finlex.
<<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>>. Viitattu 9.8.2015.

- SS
2006 Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2006:11. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2006:11. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/70027/Es200611.pdf?sequence=1>. Viitattu 5.8.2015.
- STM1
2012 Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma. KASTE 2012–2015. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2012:1. Tampere: Sosiaali- ja terveysministeriö. http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/112146/STM_2012_%20KA_STE_FI_uusi.pdf?sequence=3. Viitattu 10.8.2015.
- STM2
2008 Ikäihmisten palvelujen laatusuositus. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2008:3. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/113944/Jul_2008_3_ikaihmiset_verkko.pdf?sequence=1. Viitattu 11.8.2015.
- STM3
2015 Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2015:1. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2015:1. <http://stm.fi/documents/1271139/1352015/Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2015:1.pdf?sequence=1>. Viitattu 12.10.2015.
- STM4
Suomen vammaispoliittisen ohjelman VAMPO 2010–2015 loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016:14. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/130234/Rap%20ja%20mui_2016-14_verkkoversio%20100316.pdf?sequence=1. Viitattu 4.8.2017.
- Talentia1
2013 Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2013:1. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2013:1. Helsinki: Ammattieettinen lautakunta. http://www.talentia.fi/files/558/Etiikkaopas_2013_net.pdf. Viitattu 28.7.2015.
- Talentia2
2017 Arki, arvot ja etiikka. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2017:1. Helsinki: Ammattieettinen lautakunta. <http://talentia.e-julkaisu.com/2017/eettiset-ohjeet/>. Viitattu 2.6.2017.

Vanhuspalvelulaki

- 2012 Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalveluista. 28.12.2012/980.
<<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2012/20120980>>. Viitattu 20.12.2015.

VHOTYVPVVTM

- 2013 Ulkoasiainministeriö 31.12.2013. Vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn yleissopimuksen ja sen valinnaisen pöytäkirjan voimaansaattamista valmistelleen työryhmän mietintö. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.
<<https://www.kuntaliitto.fi/sites/default/files/media/file/YKn-vammaissopimus-ty%C3%B6ryhm%C3%A4n-muistio.pdf>>. Viitattu 13.4.2016.

VSV

- 2006 Valtioneuvoston selonteko vammaispolitiikasta. Sosiaali- ja terveystministeriön julkaisuja 2006:9. Helsinki: Sosiaali- ja terveystministeriö. <<https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/112510/URN%3aNBN%3afi-fe201504227254.pdf?sequence=1>>. Viitattu 3.2.2015.

YVHOSVP

- 2012 YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista ja sopimuksen valinnainen pöytäkirja. Suomen YK-liitto. Uudistettu painos. Somero: Suomen YK-liitto.
<http://www.ykliitto.fi/sites/ykliitto.fi/files/ykn_vammaissopimus_uudistettu_painos_2012.pdf>. Viitattu 12.8.2015.